

Andrej Studen

RABLJEV ZAMAH

K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem
od 16. do začetka 21. stoletja.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

343.3/.7(497.4)"15/20"
343.8(497.4)"15/20"

STUDEN, Andrej, 1963-

Rabljev zamah : k zgodovini kriminala in kaznovanja na
Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja / Andrej Studen. -
Ljubljana : Slovenska matica, 2004

ISBN 961-213-131-7

215803136

Andrej Studen

RABLJEV ZAMAH

K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem
od 16. do začetka 21. stoletja.

SLOVENSKA MATICA V LJUBLJANI

2004

VSEBINA

PREDGOVOR	1
-----------	---

PRIZORIŠČA GROZE

Kaznovanje in usmrtnitve na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja	7
---	---

I. ČAS "NEKORISTNE RAZSIPNOSTI S KRUTIMI KAZNIMI"	9
---	---

– Ekspozicija	9
– Priznanje in tortura	21
– Dan razglasitve sodbe	34
– Sramotilne in telesne kazni	43
– Načini kaznovanja s smrtjo	54
– Bizarnost kaznovanja – primer samomora in sodomije	61
– Organiziran spektakel groze	72
– Kostumografija, scenarij, scena	83

II. DOLGA POT DO ODPRAVE SMRTNE KAZNI	87
---------------------------------------	----

– Protislovnost razsvetljenega absolutizma	87
– Vrnitev smrtne kazni	95
– Pomen prostostnih kazni narašča	97
– Upad števila usmrtitev	101
– Javne usmrtitve v luči časopisnih poročil	104
– Ekskluzivne usmrtitve	110
– Kaznovalna politika in smrtna kazen v novonastali jugoslovanski državi	113
– Kaznovalna politika in smrtna kazen v socialistični Jugoslaviji	118
– Največ trideset let zapora	123
– Le kam drvi ta svet?	123

ZA UMOR VISEL BOŠ MED NEBOM IN ZEMLJO

Pet mikrostorij o pošastnih morilcih druge polovice 19. stoletja	129
--	-----

ZA VSE STA BILA KRIVA LIBERALIZEM IN BREZVERSTVO

Glasoviti roparski morilec Enrico pl. Francesconi (1876)	131
--	-----

KRVOLOČNA HIJENA V ČLOVEŠKI PODOBI	
Ludvik Havranek straši po Štajerskem (1882)	143
»TUKAJ TIST NAMALAJTE KO JE V LUČI TRI ZAKLO«	
Umor, nacionalna nasprotja, ljudska umetnost (1884)	149
DUNAJSKI JACK RAZPARAČ	
Morilec Hugon Šenk in njegova pomagača (1883-1884)	157
»HUDIČI! LE NAGLEJTE SE ME, DA BOSTE VSAJ SITI«	
O zločinu in justifikaciji cigana Simona Helda v Novem mestu (1899-1900)	201
SEZNAM LITERATURE IN OBJAVLJENIH VIROV	229

PREDGOVOR

*"/.../ in da je opravljen v greh
vršil v kugo in
lahko dela, da jelke
rasejo iz božjasti,
ker je nekoč videl,
kako se je ob kalužnico
opr! Mefistov rokopis."*

Jurij Perovšek, Plemstvo¹

Izrazito zanimanje za grozljivo zgodovino kaznovanja in kriminala tli v meni že več kot petnajst let. Potem ko sem prejel vabilo na odmevne mednarodne znanstvene konference o zgodovini časti (1999), o govorici nasilja (2001) ter o "zločinih brez žrtv" oziroma o žrtvah v scenariju kazenskega procesa (2003), ki jih je organiziralo Znanstveno-raziskovalno središče Koper, sem se ponovno srečal s to privlačno zgodovino. Lotil sem se raziskovanja posameznih tem, ki jih uvrščamo v široko zgodovino kriminala, kazenskega prava, sodstva, kazenskega procesa, kaznovalne prakse in kaznovalnih meril, ki jih je izoblikovala družba.²

Obravnavanje zapletene tematike kriminala in kaznovanja s strani zgodovinarjev danes ponovno doživlja razcvet tudi v širšem evropskem prostoru,³ kjer poleg resnejših raziskav naletimo na številne kričavo opremljene, tržno usmerjene publikacije, ki ljubitelje knjig mamljivo vabijo k nakupu. Nasilje, kriminal in kaznovanje, zlasti s smrtno kaznijo, so od nekdaj burili domišljijo. Med ljudmi je za te pojave v človeški zgodovini, zlasti če so bili izredni, nenavadni, znameniti – in kar je še posebej osupljivo – izjemno okrutni, grozljivi, nasilni in nečloveški, vselej vladalo veliko zanimanje in živa radovednost.

Problematika kaznovanja delinkventov in zlasti zgodovine smrtne kazni je temeljni okvir pričujoče knjige, ki se začne z novim vekom in konča

¹ Jurij Perovšek, Plemstvo, Zbirka Hyperion, Koper 2001, str. 43.

² Prim.: Claudio Povoło, Žrtv v scenariju kazenskega procesa. Od zločina brez žrtve do vdora žrtve v družbeni in politični diskurz, Glasnik ZRS Koper, letnik 8, št. 5, Koper 2003, str. 11.

³ Prim.: Martin Scheutz, Alltag und Kriminalität. Disziplinierungsversuche im steirisch-österreichischen Grenzgebiet im 18. Jahrhundert, Wien / München 2001, str. 35.

z dandanašnjo kaznovalno politiko in prakso. V tem sklopu se tako za današnjega raziskovalca kot tudi za bralca seveda zdi še posebej – fascinantno dolgo in sodobnim predstavam in mišljenju mnogo bolj oddaljeno ter tuje predmoderno obdobje novega veka. Tako kazenski procesi, ki jih je večkrat spremljala strahotna uporaba torture, kot grozljiva kaznovalna praksa v javnosti, namreč pomenijo za današnjega raziskovalca še poseben izziv. Tudi pri pripovedovanju te "srljive zgodbe" – in to je temeljno – mora zgodovinar ali zgodovinarica poleg virov, relevantne literature in lastnih idej pritegniti še pravo mero domišljije, kajti tudi domišljija je konstitutiven element njegove ali njene ustvarjalnosti. Domišljija zgodovinarju ali zgodovinarici pomaga rekonstruirati oziroma obuditi tisto, kar je bilo, z njo lahko ujame odmeve, hrumenje in mrmranje v preteklosti, zlasti tiste bolj oddaljene, za katero imamo danes ohranjene samo naplavine dokumentov. Z domišljijo lahko zgodovinar ali zgodovinarica obudi tiste, ki so bolj mrtvi kakor drugi, obudi lahko male, šibke in preproste ljudi iz ljudstva.⁴ V življenje tako lahko prikljče tudi uboge grešnike in grešnice, hudodelce in hudodelke, ki so zašli/e na kriva pota oziroma so jih iz različnih razlogov preganjali, svojo tuzemsko pot pa so nato končali/e na grmadi, vislicah, kolesu, ali pa so jim sodili z mečem.

Skratka. Oddaljeno predrazsvetljsko obdobje novega veka je za današnjega opazovalca ali opazovalko gotovo nekaj posebnega in zavoljo tega hudo mikaven čas. Je čas svojevrstnih vsakdanjih izkušenj, svet včasih naravnost fantastičnih predstav, na katere spominja kozmično nadrealistična poezija Jurija Perovška, ki smo jo izbrali za začetek našega pisanja. To je bil svet skorajda nepretrganega nasilja, ki je doživel kritiko šele z razsvetljenstvom. Svet, v katerem so s pomočjo muk iz obsojencev ali obsojenk iztiskali naravnost fantastične izjave, ki so bile včasih prežete z elementi prebranih knjig (torej s sledovi učene, visoke, elitne kulture), najpogostejše pa z elementi tradicije, mitov in upanja spodnjih slojev, ki so se že dolgo ustno prenašali skozi več generacij in jih uvrščamo v ljudsko kulturo, kulturo, ki prepreda svet vsakdanjih izkušenj ljudstva. Gre torej za svet mentalitet in ravnanj, ki jih je v sijajni mikroštudiji o heretičnem mlinarju iz Furlanije Menocchiu, ki

⁴ Prim.: Jacques Le Goff, *Za drugačen srednji vek*, Ljubljana 1985, zlasti poglavje Micheletovi srednji vek, str. 23-52.

je bil konec 16. stoletja na ukaz inkvizicije sežgan na grmadi, pred nas mojstrsko razgrnil Carlo Ginzburg. Ta fantastični, nadrealistični svet predstav, večkrat prežet s sanjami, npr. slikovito ponazarja izjava trdovratnega Menocchia na dolgotrajnem inkvizicijskem zaslišanju: "Rekel sem, da, kar se mojega mišljenja in vere tiče, je bilo vse kaos, namreč zemlja, zrak, voda in ogenj križem in vsevprek. In iz tega vrtinca je torej nastala snov, prav takšna kot tista, ko se iz mleka dela sir, in v njem so nastali črvi in to so bili angeli."⁵

Nasilna novoveška kaznovalna praksa je seveda pomenila samo del takratnega vsakdanjika, v katerega so vnašale nemir še vojne in verski boji, epidemije črne smrti in drugih bolezni, kot tudi naravne nesreče in lakote ter z njimi povezan vsakdanji boj za preživetje. Za večino takratnih ljudi je bilo značilno pobožno življenje, begale pa so jih tudi vraževerne predstave, ki so se pogosto prepletale s predstavami, ki jih je oznanjala Cerkev. Strah pred hudičem je namreč prežal po vseh kotih in s temi predstavami so bili pogosto povezani obredi kaznovanja, ki je bilo vsekakor na moč grozljivo in za današnje predstave precej bizarno. Dandanašnjim ljudem se morda zdi osupljivo tudi pogosto "divjaško" vedenje ljudi na od oblasti organiziranih javnih prireditvah groze, ki še zdaleč ni bilo značilno samo za predmoderno dobo, ki so jo razsvetljenci poimenovali "barbarska", temveč lahko nadvse "divjaško naslajanje ob nesreči drugega" spremljamo tudi skozi celotno post-razsvetlensko, domnevno "civilizirano" obdobje. Tako v domnevno "barbarski" kot v domnevno "civilizirani" dobi je inscenirane usmrtitve prirejala oblast z namenom, da bi zajezila kriminal. Poleg kaznovalnega spektakla, ki se je dolgo časa izvajal v javnosti in se šele v drugi polovici 19. stoletja umaknil na sodna dvorišča ter se prirejal samo še za "povabljene poglede", pa je seveda izredno pomembno premotriti tudi vlogo glavnih igralcev v gledališču groze – vlogo krvnika in vlogo žrtve. Šele prevetritev vseh zapletenih korelacij med udeleženci usmrtitvenega obreda oziroma drugih oblik kaznovanja – torej med pravosodjem, rabljem in žrtvijo na eni strani ter radovednimi gledalci in gledalkami na drugi strani – nam pričara "kolikor mogoče verodostojno" podobo tega pretresljivega "delčka" naše preteklosti.

⁵ Carlo Ginzburg, *Der Käse und die Würmer. Die Welt eines Müllers um 1600*, Berlin 1990, str. 30.

Kaznovanje s smrtjo se je skozi ves čas postopoma spreminjalo. Najbolj izrazito cezuro je seveda pomenil prehod od javnih k ekskluzivnim, za javnost zaprtim usmrčitvam, ki jim bomo namenili posebno pozornost. V dolgi postrazsvetljenski dobi, v kateri so se z vzponom meščanstva počasi oblikovale tudi današnje norme kaznovanja delinkventov, pa bomo spremljali tudi vedno večjo prevlado zapornih kazni, kazni, ki so nam po ukinitvi smrtne kazni preostale dandanes.

Takšno ali drugačno nasilje nad človeškim telesom spremlja ves obravnavani čas. Spogledovanje z naravnost grozljivimi podobami mučenja in nasilja v najnovejšem času, o katerem se lahko npr. prepričamo že z bežnim pregledom fotodokumentacije organizacije Amnesty International, pa nas vodi tudi do samospraševanja, ali smo danes res manj barbarski oziroma bolj civilizirani kot naši predniki v slikovitem predrazsvetljenem novem veku.

Splošno sliko prvega dela knjige dopolnjujejo še posamezne mikrozgodovinske razprave o nekaterih razvpitih morilcih. Te zgodbe razkrivajo značaj grozovitežev, njihovo življenjsko pot in strašne umore, ki so jih zagrešili. Vse zgodbe o "znamenitih" kriminalcih iz druge polovice 19. stoletja so načrtno izbrane. Kot študije primerov odstirajo podobo nestrpnosti ljudi do marginalcev, strah ljudi pred podivjanimi morilci, podobo naivnosti in slepe ljubezni, pogled klerikalcev na zločin, češ, da sta za vse kriva liberalizem in brezverstvo, ali pa podobo umora v očeh ljudske umetnosti.

Rabljev zamah vsekakor vsebuje več pomenov. Ne samo, da je bila njegova mojstrska, brezhibna izvedba podvržena budni presoji predstavnikov oblasti in radovedne množice. *Rabljev zamah* je bil na simbolni ravni končno tudi zamah vladajočih. Vedno je bil zamah države, zamah od Boga postavljenega suverena ali kakršnekoli drugačne, denimo, revolucionarne oblasti, zamah vsemogočnosti, ki si pridržuje pravico do odvzema človeškega življenja. Za obvladovanje ljudstva je bila dolgo potrebna strašna predstava, kot bi dejal Camus,⁶ in to je tudi rdeča nit knjige, ki je pred vami.

Knjiga *Rabljev zamah* je nastajala več let, z mnogimi, včasih neprijetnimi in motečimi prekinitvami zaradi številnih drugih obveznosti.

⁶ Albert Camus, Razmišljanje o giljotini, v: Smrtna kazen : zbornik, Ljubljana 1989, str. 143.

Z njo seveda nikakor ni izrečena zadnja beseda. V mozaik grozljive zgodovine kaznovanja in kriminala lahko namreč vedno znova dodajamo nove zgodbe, ki podobo dopolnjujejo. Zgodovina je pač podvržena večni reinterpretaciji.

Svojih razmišljanj o kaznovanju v preteklosti pa nikakor ne bi mogel strniti v pričujočo knjigo, če mi pri tem ne bi stala ob strani cela vrsta posameznikov in ustanov. Najprej bi se osebno zahvalil nekaterim zaposlenim v naslednjih ustanovah: Univerzitetni knjižnici Maribor, Osrednji knjižnici Celje, knjižnici Inštituta za novejšo zgodovino, Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, Zgodovinskemu arhivu Ljubljana (enoti Ljubljana in enoti Novo mesto), Zgodovinskemu arhivu Celje in Dolenjskemu muzeju Novo mesto. Za pozorno prebiranje posameznih poglavij rokopisa, za nekatere kritične pripombe in nasvete bi se še posebej prisrčno zahvalil akademiku prof. dr. Vasiliju Meliku, prof. dr. Vasku Simonitiju, doc. dr. Borisu Golcu, dr. Lilijani Žnidaršič Golec in mag. Aleksandru Žižku. Prof. dr. Vasku Simonitiju velja tudi zahvala, da me je predlagal v bogat knjižni program Slovenske matice, Slovenski matici pa zato, ker me je v svoj program uvrstila. Za večkrat zelo koristne razgovore o nekaterih problemih v zvezi s pričujočo knjigo se zahvaljujem tudi prof. dr. Janezu Cvirnu, dr. Alešu Gabriču, dr. Draganu Matiču in dr. Juriju Perovšku. Pesniku Ervinu Fritzu se zahvaljujem za prevod pesmi razvpitega morilca Hugona Šenka. In ne nazadnje: Hvala tudi Janji in Timoteju, ki sta mi ob mojem pisanju ves čas stala ob strani.

V Ljubljani, 15. marca 2004

PRIZORIŠČA GROZE

Kaznovanje in usmrtitve na Slovenskem
od 16. do začetka 21. stoletja

*Kogar obsodijo na razčvetverjenje,
"naj ga kaznujejo s smrtjo, tako,
da njegovo celotno telo razrežejo
in razkosajo na štiri dele in vsako
četrtno telesa obesijo oziroma pribijejo
za javnost ob štirih običajnih cestah.
Če pa sklenejo, da naj se obsojenca
pred smrtjo ščipa
z razbeljenimi kleščami,
naj ga pred končno usmrtitvijo
javno peljejo na vozu do morišča
in ščipajo njegovo telo
z razbeljenimi kleščami."*

Constitutio Criminalis Carolina, 1532

Ekspozicija

Za kazensko pravo in postopek v času od 16. pa vse do zadnje četrtine 18. stoletja, ko je na tem področju pod vplivom idej razsvetljenstva prišlo do reform in modernizacije, je bila značilna strašna okrutnost in surovost. Da bi bolje razumeli ta kompleksni in današnjemu opazovalcu precej tuji svet kaznovanja, se moramo najprej otresti naših predstav o grozodejstvih, na katera so od razsvetljenstva naprej gledali kot na značilnost starega sodstva in njegovih kaznovalnih mehanizmov. Stari kaznovalni sistem je bil nedvomno okruten. "Toda zaporne kazni so bile neznane, policijske kontrole pa neizvedljive. Poleg tega si staro pravo ni prizadevalo za poboljšanje delinkventa, temveč za ponovno vzpostavitev pravice s prizadevanjem telesnih muk tistemu, ki je prekršil splošno priznani red. Zavaljo tega so morale biti

¹ Cesare Beccaria, Dei delitti e delle pene. V: Cesare Beccaria, O zločinih in kaznih. Franc Ksaver Jelenc, Dva govora o splošnih načelih kriminalnega prava in njegovi literarni zgodovini; [obe deli] uredil Ljubo Bavcon, Ljubljana 2002, str. 98.

kazni, ki so imele namen spraviti, popraviti škodo in zastraševati, tako strašne, kot je bila strahotna škoda, ki so jo povzročili delikti.”²

Ena izmed prvih uzakonitev kazenskega prava in postopka v tedanjih spodnjeavstrijskih deželah in eden izmed prednikov enotne državne zakonodaje je bil ljubljanski malefični red cesarja Maksimilijana iz leta 1514. Širšo kodifikacijo je pomenil nato kazenski zakonik in postopnik, ki ga je Karel V. leta 1532 objavil za vse nemško cesarstvo – *Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V.*, imenovan tudi *Constitutio Criminalis Carolina*, s kraticami CCC. Čeprav je bila CCC na koncu dodana klavzula, ki je načeloma dopuščala običaje državnih stanov (salvatorična klavzula), je imela sicer samo subsidiarno, pomožno veljavo, vendar je dejansko na široko vplivala na prakso. Na določila CCC se je v manjši meri naslanjal deželni red za Kranjsko s pridruženimi gospodvi Slovensko marko, Metliko, Istro in Krasom, ki ga je leta 1535 razglasil vladar Ferdinand I. Kranjski sodni red za deželska sodišča se je namreč bolj kot po CCC zgledoval po enakem sodnem redu za Spodnjo Avstrijo iz leta 1514. V mnogo večji meri se je na določila CCC opiral sodni red za Štajersko, ki ga je leta 1574 izdal nadvojvoda Karel II. Uporabo sodnega reda Karla V. pa so vztrajno odklanjali koroški stanovi. Koroški red za deželska sodišča, ki kaže v splošnem dokaj originalne poteze, je bil sprejet leta 1577.

Redi za deželska sodišča³ so poleg CCC ostali v veljavi še lep čas v 18. stoletju. Tudi kazenski zakonik in postopnik cesarice Marije Terezije iz leta 1768 – *Constitutio Criminalis Theresiana* (*Peinliche Gerichtsordnung*) ali tudi *Nemesis Theresiana* – ni prinesel nikakršnega bistvenega izboljšanja. Zakon je bil že od samega začetka zamišljen le kot sistematična kompilacija starejših kazenskih zakonikov in je to tudi

² Richard van Dülmen, *Theater des Schreckens. Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit*, München 1988, str. 8.

³ Deželska sodišča so lahko izrekala najhujše telesne in smrtne kazni, vodili pa so jih nekateri zemljiški gospodje. Pristojnost deželskih sodišč je bila "omejena na najožje kazensko sodstvo v težkih, malefičnih zadevah", kot so npr. uboj, tatvina, posilstvo, detomor itd. Posamezna deželskosodna gospodstva so se delila na privilegirana in neprivilegirana. Privilegirano je bilo npr. ljubljansko, medtem ko je loško gospodstvo spadalo med neprivilegirana gospodstva, zato se je loški sodni postopek deloma ločeval od ljubljanskega. Loškemu deželskemu sodišču je tako pripadalo zasliševanje obtožencev, ne pa izrekanje smrtnih obsodb, ki jih je rabelj, ki so ga klicali iz Ljubljane, opravljal na Gavžniku. - Prim.: Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1996, str. 398; Pavle Blaznik, *Loški deželskosodni protokoli iz 1625-1637*, Loški razgledi, XXIII, 1976, str. 25-26.

v resnici bil. Tako ni prinesel kakih bistvenih novosti. Obdržala je inkvizicijsko maksimo (sodnik je bil hkrati tudi tožilec in je izvajal dokaze), torturo in krute kazni. Že osem let po razglasitvi zakonika pa je cesarica sama preklicala bistveni del zakonika, s tem da je odpravila torturo (resolucija z dne 2. januarja 1776). 19. januarja 1776 je ukazala tudi zmanjšanje števila smrtnih kazni. Noben hudodelec ni bil odslej živ sežgan, usmrtitve so postale redkejše.⁴

Proti koncu 15. stoletja so se v Svetem rimskem cesarstvu nemške narodnosti zaskrblijujoče množile pritožbe zaradi neutemeljenih postopkov in obsodb knezov, cesarskih mest in drugih oblasti. "Pogosto samovoljno ravnanje proti t. i. 'za deželo škodljivim ljudem', klativitezom, izgnanim židom, potujočim rokodelskim pomočnikom, sleparjem in romarjem, ki so potovali po poteh in cestah, je često prizadelo tudi stalno naseljene prebivalce in zato zahtevalo izboljšanje individualne zaščite pred oblastjo pristojnih gospodov."⁵ Da bi stopili na prste samovoljnemu ravnanju, je celotno nemško cesarstvo nujno potrebovalo močnejše formalizirano in nadregionalno veljavno kazensko pravosodje. Po dolgotrajnih sporih, zlasti zaradi pravnega položaja bodočega cesarskega zakonika nasproti pristojnostim teritorialnih gospodov, je bil novi zakonik cesarja Karla V. po dolgem pripravljalnem obdobju leta 1532 končno le sprejet. Karolina, ki je imela nato več kot dve stoletji močan vpliv na sodno prakso zlasti na Štajerskem in tudi na Kranjskem, si je prizadevala izključno za to, "da bi odpravila očitno splošno pravno negotovost in po celotnem cesarstvu vzpostavila določeno mero zanesljivosti."⁶ Že v predgovoru je najavila, da bodo v njej zbrani obstoječi zakoni za tiste, ki sicer delujejo v pravosodju, vendar se "našega cesarskega prava niso učili, zanj ne vedo

⁴ Podrobneje glej: Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 397-402; Metod Dolenc, *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje*, Ljubljana 1935, str. 413-457; Josip Žontar, *Kranjski sodni red za deželska sodišča iz leta 1535*. Zgodovinski časopis, VI-VII, 1952-1953, str. 566-567; Friedrich Hartl, *Das Wiener Kriminalgericht. Strafrechtspflege vom Zeitalter der Aufklärung bis zur österreichischen Revolution*, Wien / Köln / Graz 1973, str. 20-21; Sergij Vilfan, *Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju*. Primeri iz teorije, zakonodaje in prakse na avstrijskem ozemlju s posebnim pogledom na Slovenijo. Zbornik znanstvenih razprav, 46, 1986, str. 141-160; Boris Golec, *Ljubljanski malefični red iz leta 1514 v sodni praksi*, tipkopis, 2000, str. 1-2; Scheutz, *Alltag und Kriminalität*, str. 43; *Oesterreichische Gesetzeskunde*, Band II., *Strafrecht*, hrsg. von Max Leopold Ehrenreich, Wien 1911, str. 7-8.

⁵ Jürgen Martschukat, *Inszeniertes Töten. Eine Geschichte der Todesstrafe vom 17. bis zum 19. Jahrhundert*, Köln / Weimar / Wien 2000, str. 17.

⁶ Ibidem.

in ga ne izvajajo... in zato pogosto postopajo protipravno in nespametno..."⁷

Pred uvedbo Karoline so torej na področju krvnega kazenskega sodstva na splošno vladale negotovost, nepoznavanje in samovolja.⁸ CCC naj bi prinesla določen red; sodnike in razsodnike (richter und vrtheiler), ki so v pravnih zadevah pogosto imeli le malo znanja, naj bi poučila o številnih krvnih kaznih in kdaj in kako naj bi jih ti v skladu z običajnim zakonom in razumom kaznovali.⁹ "Kazen kot posledica krivice naj bi bila izrečena 'pravičnosti na ljubo', hudodelca ali hudodelko naj bi napravila neškodljivega ali neškodljivo. Delovala naj bi zastraševalno in ponovno obnovila obstoječi red in s tem služila javni koristnosti. Zato je bilo iz pravnega reda izključeno tudi privatno maščevanje, ki se je v srednjeveškem pravu izrazilo v spravnini in globi. Kaznovanje časti, telesne in smrtne kazni so zdaj pridobile dominanten položaj. Mera krivde, ki so si jo ljudje naprtili na podlagi svojih deliktov, naj bi se ne nazadnje izražala v različnih načinih usmrtitve in z njimi povezanimi mučenji in ceremonijami, ki so bile izredno natančno našteje in obrazložene."¹⁰

Karolina seveda ni bila samo pravni katekizem za neizobražene sodnike. Toda čeprav ni nujno pomenila povezujoče in nadteritorialno kazensko pravo, je vse od 16. pa do 18. stoletja vendarle "utelešala vodilno smernico, ki se je vlekla skozi teoretične spise in komentarje kot tudi regionalne pravne kodekse ter bila v njih prirejena, predelana in

⁷ ".../ vnserre Keyserliche recht nit gelert, erfarn oder übung haben /.../ vnnd offtermals wider recht und gute vernunft gehandelt" (haben). - Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karl's V. nebst der Bamberger und der Brandenburger Halsgerichtsordnung sämmtlich nach den ältesten Drucken und mit den Projecten der peinlichen Gerichtsordnung Kaiser Karl's V. von den Jahren 1521 und 1529 beide zum erstenmale vollständig nach Handschriften, hg. von Heinrich Zoepfl, Heidelberg 1842, (dalje: CCC, 1842), str. 214.

⁸ Dvome, nedoslednosti in zlorabe pri kaznovanjih omenja npr. uvod v ljubljanski malefični red iz leta 1514, ki je kopija tirolskega iz leta 1499. Zaradi takih sodnih razmer je ljubljansko mestno predstojništvo (župana, sodnika in mestni svet) cesarja prosilo za izdajo trdnega zakona kot nove pravne podlage mestnemu sodstvu pri obravnavi težjih deliktov. - Glej: Golec, Ljubljanski malefični red iz leta 1514 v sodni praksi, str. 7.

⁹ Prim.: Člen CIV (Eyn vorrede wie man missthatt peinlich straffen soll), CCC, 1842, str. 234.

¹⁰ Martschukat, Inszeniertes Töten, str. 17.

izoblikovana.”¹¹ Vidna vloga Karoline je splahnela šele z uvedbo Terezijane, katere zakoni so začeli veljati s 1. januarjem 1770. V vseh “dednih deželah” se je vzpostavila enotna ureditev kazenskega prava.¹² A tudi sedaj se je kazensko pravo s postopkom le počasi otresalo starih naziranj. Nekoliko drugačen veter je zavel šele v času Jožefa II. A to je že druga zgodba.

Če se povrnemo k predmodernemu – tradicionalnemu kaznovalnemu sistemu zgodnjega novega veka, lahko zapišemo, da ga je zaznamovalo izredno okrutno nasilje nad človeškim telesom. To je bil čas pohabljanja telesa,¹³ čas torture (peinliche Frage), čas vislic in koles, ki so se s svojimi srhljivimi tovari – trupli tedanje kaznovalne tehnologije – dvigale kvišku.¹⁴ Telesne kazni v tem času praktično niso imele skoraj nobene alternative. Tako v Karolini, Terezijani kot tudi v sodnih redih za deželna sodišča so telesa hudodelcev in hudodelk bila osrednji element kaznovanja. Javno telesno kaznovanje se je izvajalo kot strašilni pouk, ki naj bi potencialne storilce ali storilke odvrčal od zagrešitve kriminalnih deliktov, hkrati pa naj bi znova vzpostavilo “ranjeni družbeni red”. Zato je bil seveda potreben diferenciran kaznovalni sistem, saj so telesa delinkventov in delinkventk lahko postala “sporočilo” samo v primeru, če so poročala o zločinu, pa tudi o vsemogočnosti in triumfu Bogu vsečne in od Boga postavljene oblasti. “Že javni izreki sodbe so opozarjali na naravo delikta in neposredno nagovarjali podobne morebitne storilce ali storilke. Idejo zastraševanja

¹¹ Ibidem, str. 18. V Ljubljani, ki se je ponašala s svojim malefičnim redom iz leta 1514, se je uporaba CCC v 16. stoletju kljub lastnemu kazenskemu redu že globoko vkoreninila v sodni praksi. Kot ugotavlja Boris Golec, je njeno uporabo “pospeševala zlasti njena uporabna vrednost, saj je vsebinsko obsejnejša, natančnejša in precej bolj dorečena od partikularnih zakonov, kakršen je bil malefični red. V zahtevnejših in manj jasnih primerih je bilo veliko prikladneje poseči po tem za celotno cesarstvo enotnem zakoniku, ki je prišel v široko uporabo, kakor pa slediti ustreznemu, praviloma skopemu določilu v malefičnem redu. Le-ta je župana, sodnika in mestni svet v primeru težav pri razsojanju preprosto napotil, naj se po nasvet obrnejo na drugo mesto ali sodišče (sollen sy in ain annder stat oder gericht umb rat schicken).” - Golec, Ljubljanski malefični red iz leta 1514 v sodni praksi, str. 14.

¹² Hartl, Das Wiener Kriminalgericht, str. 20.

¹³ O tem glej: Wolfgang Schild, Verstümmelung des menschlichen Körpers. Zur Bedeutung der Glieder und Organe des Menschen, v: Erfindung des Menschen. Schöpfungsträume und Körperbilder 1500-2000, Hrsg. von Richard van Dülmen, Wien / Köln / Weimar 1998, str. 261-281.

¹⁴ Prim.: Andrej Studen, Gnusni teater. Nasilje nad človeškim telesom v 16., 17. in 18. stoletju. Maska, 3, 1993, št. 4/5, str. 31.

in odvrčanja so tam eksplicitno formulirali ter obrazložili zrcalni značaj specifične kazni.”¹⁵

”Smrtne kazni in kazni odsekanja udov so se uporabljale praviloma pri tako imenovanem krvnem kazenskem sodstvu kot krvne kazni (peinliche Strafen).”¹⁶ Čas krvnega kazenskega sodstva so zaznamovale številne usmrtitve, kot smrtni kazni pa sta kvantitativno prevladovali obglavljenje in obešanje. V zgodnjenovoveških pravnih koncepcijah naj

Pohabljanje in kaznovanje s smrtjo. Risba v zbirki poročil Johanna Jakoba Wicka (1560 - 1587).

bi bila zlasti smrtna kazen zagotovilo ohranjanja oblasti, demonstrirala naj bi njeno moč in božjo pravičnost. Nobena druga izvršitev kazni ni vzbujala tako velikega zanimanja javnosti. Nobena izvršitev kazni naj ne bi bila tako temeljito in natančno tematizirana kot javna usmrtitev. Govorica nasilja nad človeškim telesom je bila v krvnem kazenskem sodstvu najbolj nazorno prikazana in sporočilna ravno pri javnih eksekucijah.

¹⁵ Martschukat, *Inszeniertes Töten*, str. 19.

¹⁶ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 400.

Seveda ni bilo nujno, da so se vsi primeri, ki so se znašli pred malefičnim sodiščem, končali z usmrtnitvijo. Pogosto so kaznovali tudi čast, se zatekali k telesnim kaznim, relativno redko pa k odvzemu prostosti ali k denarni kazni. Zlasti čast je bila v zgodnjem noveškem društvu osrednji element kulture. Bila je odločilna za socialno diferenciacijo, hkrati pa tudi pomembna značilnost kaznovalnega sistema, v katerem so se različne kazni strogo delile na častne in nečastne. Kaznovanje se je torej ujemalo s podobo epohe, v kateri je bila čast najvišja vrednota. Vloga časti je prišla v ospredje zlasti pri izkazovanju milosti.

Večina pred sodišče postavljenih delinkventov niso bile čarovnice, krivoverci ali morilci, temveč roparji in tatovi, ki so bili običajno kaznovani z mečem ali vrvo. Čeprav je bil izrek kazni v pristojnosti sodnih oblasti, se je sodna praksa pogosto odražala tudi v močnih interesih skupnosti, ki niso poznali enakih meril ter so se mnogo bolj gospodovalno naperili proti tujcem in nižjim slojem. Kaznovalna praksa prvobitno tudi ni imela pred očmi storilca, temveč sam zločin – in zadala si je za cilj, da ga iztrebi.¹⁷

Lestvica težkih deliktov je v primerjavi z današnjim meščanskim pravnim redom poznala tudi mnogo več tipov zločina – poleg družbeno škodljivih hudodelstev, kot so umor, tatvina ali namerni požig, so obenem kot hud zločin preganjali in kaznovali religiozno-cerkvene delikte, kot so čarovništvo, krivoverstvo ali bogokletje, pa tudi kazniva dejanja zoper javno moralo, kakor zakonolom in prešuštvo, spolna zloraba in nečistovanje ali pa krvoskrunstvo. Krščanstvo je s svojim "asketskim principom, ki je že na normalen spolni akt gledal kot na nujno zlo za v grehu rojenega človeka, 'grehe Sodome' preganjalo z ognjem in mečem. Montesquieu je poudaril, da so bila vsa tri kazniva dejanja, za katera je krščanski svet določal najtežjo kazen – smrt na grmadi –, pravzaprav fantazijski delikti: krivoverstvo, čarovništvo in 'zločin proti naravi'."¹⁸

¹⁷ Prim.: Dülmen, Theater des Schreckens, str. 11.

¹⁸ Magnus Hirschfeld, Die Homosexualität des Mannes und des Weibes, Berlin 1914, str. 349-350. Carolina je v primeru "zločina proti naravi", pod katerim razumemo sodomijo ter homoseksualne odnose moških z moškimi ali žensk z ženskami, odredila smrt na grmadi. Člen CXVI (Straff der vnkeusch, so wider die natur beschicht) se tako glasi: "Item so eyn mensch mit eynem vihe, mann mit mann, weib mit weib, vnkeusch treiben, die haben auch das leben verwürckt, und man soll sie der gemeynen gewonheynt nach mit dem fewer vom leben zum todt richten." - CCC, 1842, str. 236.

Na strahotnost kaznovalnega sistema v zgodnjem novem veku moramo torej gledati zelo diferencirano, hkrati pa to gledanje ni možno brez družbenega ovrednotenja hudodelstev. Ker je bila smrtna kazen predvidena za mnoge delikte, so bile javne usmrtitve dokaj pogost dogodek, pa čeprav je bil pospremljen z relativno velikimi izdatki. Spektakularne javne usmrtitve, ki so za današnjega opazovalca zgolj težko razumljiv relikv preteklosti, so bile v času predmoderne novoveške družbe "tako atraktivne, da niso privabljale samo mnogo ljudi od blizu in daleč, temveč jih je oblast tudi zavestno inscenirala kot ljudske veselice".¹⁹ Če torej kot domnevno "civilizirani" opazovalci iz porazsvetljenskega časa postavimo pod drobnogled takratno, domnevno "barbarsko" kaznovalno prakso, se nam ta predstavlja kot ustraševalno gledališče z vso njegovo grozljivostjo in večkrat naravnost gnusno surovostjo, ki je prežemala njegove mrakobne in s praznovernimi predstavami napolnjene rituale.

Smrt na vislicah. (Janez Vajkard Valvasor, Prizorišče človeške smrti, 1682.)

Ceremoniali javnega kaznovanja kot pomemben sestavni del javne kulture tradicionalne družbe naj bi vsem nazorno pokazali, v čem je bil prestopok ali zločin – pa naj je šlo za prekršek proti socialnemu, moralnemu ali religioznemu redu – in kako naj bi bilo potrebno popraviti ali povrniti škodo in vzpostaviti ustaljeni družbeni red, navade in običaje. Namen kazni je bila splošna prevencija kriminala, zastraševanje, ki naj bi odvrčalo od storitve zločina. Kazni, izvršene po božji volji, naj bi ščitile javno dobro, imetje in posest pobožnih, njihovo

življenje in telo, s poti pa naj bi spravile zlo ter druge odvrčale od enakih zločinov in prestopkov. Glede na težo prestopka ali zločina so tako lahko kaznovali čast, lahko so telesno ožigosali prestopnika, kar je večinoma pomenilo socialno izključitev, lahko pa so priredili obredno javno usmrtitev.

¹⁹ Dülmen, Theater des Schreckens, str. 7.

Kaznovanje je bilo sredstvo za discipliniranje prebivalstva. Nasproti inkriminiranim nižjim slojem oziroma marginalnim skupinam je zgodnjenovoveška družba reagirala z discipliniranjem in marginalizacijo. Kazensko pravo je bilo sredstvo discipliniranja v rokah vladajočega sloja, da bi si ohranil materialno posest in socialno pozicijo.²⁰

Po nazorih zgodnjenovoveške tradicionalne družbe je imel zločin svoje korenine v globokem breznu človeške hudobije. Hudodelce in hudodelke je zaznamovala pokvarjena narava, ki jih je gnala v to, da so kršili/e skupne zapovedi. Toda tisti grešniki ali grešnice, ki so jih prekršili/e, so si s tem naložili/e večjo krivdo, kot je zgolj škodovanje človeški skupnosti oziroma enemu njenih članov. "Z deliktom je bil prekršen obstoječi družbeni red in s tem je bila zasmehovana oblast – oblast, ki je bila ustoličena od Boga. Zato je bil vsak zločin enakovreden s kršitvijo božjih zapovedi in s samo žalitvijo Boga. Kršitev zemeljskih in božjih zapovedi so morali maščevati s kaznijo... Od Boga postavljeni nosilci oblasti niso imeli samo pravice, temveč celo dolžnost, da so kaznovali."²¹

²⁰ Scheutz, *Alltag und Kriminalität*, str. 41. Obsežni in koreniti ukrepi discipliniranja, ki so jih bili deležni kriminalci (npr. gradnja utrdb, prikovanje za veslača na galeji, vleka ladij nekje na Ogrskem in drugo), za marginalno skupino beračev niso bili potrebni. Ta družbena skupina socialnega dna je v mestih predstavljala okoli 10 % prebivalstva, ter - vsaj tako pričajo podatki za Kranjsko iz leta 1767 - od 1% do 2% prebivalstva na Slovenskem. Beračenje, prosjaštvo in potepuštvu je znatno poraslo v drugi polovici 17. stoletja ter tudi kasneje vidno zaznamovalo vsakdanjost. Številnost beračev so skušale mestne in deželne oblasti obvladovati in nadzorovati, kasneje pa so te ljudi poskušali prisiliti tudi k delu - ki je odslej pojmovano kot krepot in je postalo državna zadeva - in privajati k redu. Oblasti so namreč hotele imeti od brezdelnežev vsaj majhno korist, hkrati pa so hotele nad njimi vzpostaviti popoln nadzor. S pojavom prisilnih delavnic se je začel proces korekcije in socializacije "škodljivih" ljudi. Z grožnjo zapiranja v prisilne delavnice je bil tesno povezan preventivni element zastraševanja najrazličnejših marginalnih skupin. To je bila povsem preprosta metoda odstranitve motečih družbenih elementov s svobode. - Prim.: Vasko Simoniti, Barok v zenitu, v: Vilfanov zbornik: pravo - zgodovina - narod, Vincenc Rajšp, Ernst Bruckmüller (urednika), Ljubljana 1999, str. 336; Sonja Anžič, Skrb za uboge v deželi Kranjski. Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 22, Ljubljana 2002, str. 12; Josip Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris, Ljubljana 1957, str. 21; Hannes Stekl, Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920. Institutionen zwischen Fürsorge und Strafvollzug, München 1978, str. 46-49, 75, 97-105, 304-308; Bronisław Geremek, Usmiljenje in vislice. Zgodovina revščine in milosrčnosti, Ljubljana 1996, str. 232-256, 266-269.

²¹ Martschukat, *Inszeniertes Töten*, str. 13.

Ali povedano drugače. Delinkventi so na prvem mestu žalili Boga in zato je bilo potrebno strašno maščevanje. Procedura mučne izvršitve kazni je iz krivca naredila glasnika njegove lastne obsodbe, zločin in odmerjeno pravico pa je nosil na telesu. V okviru kaznovalne liturgije je imela mučna procedura vlogo poslednje preizkušnje. Zločinci in zločinke so krivdo naprtili/e nase in jo v večini primerov morali/e plačati z mučnim fizičnim trpljenjem telesa. "Povezava s krščanskim naukom o odrešenju je razpoznavna, saj je bila bolečina kazen za grehe in obenem ključ za rešitev človeštva. Fizično trpljenje tako ni služilo samo povračilu in maščevanju, temveč je hudodelcem in hudodelkam utrlo pot k dušnemu blagru in preprečilo še strašnejši scenarij v večnosti. Svoje prestopke so lahko popravili/e samo tako, da so utrpeli/e bolečino kot vzgojni ukrep ljubečega božjega očeta."²²

Mučenje na morišču je potekalo na stični točki SODBA LJUDI – BOŽJA SODBA. V proceduri javnega prikaza trpljenja je bilo potrebno rešiti dušo obsojenca ali obsojenke, muke, ki so jih doživljali/e, pa so prikazovale pekel. Tuzemske bolečine so bile pokora, ki naj bi olajšala kazni v onstranstvu.²³ Pronicljivi Michel Foucault je v tej zvezi modroval takole:

"Bog bo gotovo upošteval tako mučeništvo, če ga je obsojenec vdano prenesel. Okrutnost zemeljskega kaznovanja se kot odbitek vključuje v prihodnjo kazen: vanj se zarisuje obljuba, da bo odpuščeno. Lahko pa tudi rečemo: mar tako hudo trpljenje ni znamenje, da je Bog krivca prepustil človeškim rokam? Tedaj muke še zdaleč ne obetajo prihodnje odveze, pač pa predočajo bližnje prekletstvo; ali ni tedaj to, da obsojenec umre hitro in brez podaljšane agonije, dokaz, da ga je Bog hotel zavarovati in preprečiti, da bi se ga polastil obup? To trpljenje je potemtakem dvoumno, saj lahko pomeni resnico zločina ali zmoto sodnikov, zločinčevo dobroto ali zlobo, ujemanje človeške sodbe z božjo ali razliko med njima. Od tod ta strašna zvedavost, zaradi katere se gledalci gnetejo okrog morišča in trpljenja, ki ga na njem razkazujejo; v njem razbirajo zločin in nedolžnost, preteklost in prihodnost, tuzemskost in večnost. To je trenutek resnice, ki ga vsi gledalci

²² Ibidem, str. 15.

²³ Prim.: Andrej Studen, Fenomen mučenja človeškega telesa pri torturi in kot spektakel. Poskus prikaza delovanja in učinkov kazenskega prava v Ljubljani v 16., 17. in 18. stoletju, Problemi 25, 1987, št. 5, str. 45.

preverjajo: sleherno besedo, sleherni krik, trajanje agonije, upirajoče se telo, življenje, ki v njem noče ugasniti, vse to je znamenje."²⁴

Poleg zadostitve višji sili pa so grozljive muke, ki so spremljale javni kaznovalni spektakel, imele tudi "pravno-politično funkcijo".²⁵ Vsaka kršitev zakona je namreč prizadela pravico tistega, ki je uveljavljal zakon. Zločin je napadel vladarja osebno, kajti sila zakona je bila vladarjeva sila. Nasilna javna procedura naj bi s sijajno izvedbo obnovila ranjeno suverenost. Preko javne usmrtitve naj bi vsi prisotni zaznali vladarjevo navzočnost.²⁶

Po mnenju Michela Foucaulta je bila "javna usmrtitev več kakor dejanje pravosodja, bila je manifestacija moči; ali bolje, v njej se je razgrinjalo protislovje kot fizična materialna in strah zbujajoča

²⁴ Michel Foucault, Nadzorovanje in kaznovanje. Nastanek zapora, Ljubljana 1984, str. 49-50.

²⁵ Ibidem, str. 50.

²⁶ Delikt zoper suverena (crimen laesae maiestatis) je bil sploh zločin, ki je bil uperjen posredno proti Bogu in je zato sodil med najhujše prestopke. Že bamberški zakonik za krvna sodišča (Bambergische Halsgerichtsordnung) iz leta 1507, delo dostojanstvenika pri bamberškem škofu Georgu, Schwarzenberga, na katerega se je kasneje opirala CCC, je v tej zadevi zelo nazoren. Člen CXXXII (Straff der jhenen, so die Romischen Keyserlichen oder Königlichen maiestat lestern) se glasi: "Item so einer Römische Keyserliche oder Königliche maiestat vnser allergenedigiste herren lestert, verbündtnuss oder eynigung wider dieselben maiestat dermassen machtet, das er damit zu latein genant Crimen lese maiestatis gethan hat, Sol nach sage der Keyserlichen geschriben recht an seinen eren, leben, vnd gut gestrafft werden, vnd in solchem fall die vrteyler bey den recht gelerten, die rechtlichen satzung solcher schweren straff erfahren, vnd sich mit jrer vrteyl darnach Richten." Karolina tega člena ne vsebuje, povzema pa člen CXLIX o izdaji (veleizdaji), zaradi katere so moške razčetrili, ženske pa utopili. Kazen so lahko poostрили z vleko na morišče in s ščipanjem z razbeljenimi kleščami, lahko pa so jo tudi omilili z obglavljenjem pred razčetrjenjem. Vse je bilo pač odvisno od primera in presoje sodnika. Člen CXXIV (Straff der verretterey) se glasi: "Item welcher mit bosshafftiger verretterey misshandelt, sol der gewonheyt nach, durch viertheylung zum todt gestrafft werden, Wer es aber eyn weibs bilde, die solt man ertrencken, vnd wo solche verretterey grossen schaden oder ergernuss bringen möcht, als so die eyn landt, statt, seinen eygen herrn, bettgossen, oder nahet gesipten freundt betreffe, so mag die straff durch schleyffen oder zangenreissen, gemert, vnnd also zu tödlicher straff geführt werden, Es möcht auch die verretterey also gestalt sein, man möcht eynen solchen missthetter erstlich köpfen vnd darnach viertheylen, dass richter vnd vrtheyler nach gelegenheyt der thatt ermesen vnd erkennen, vnnd wo sie zweiffeln, rath suchen sollen..." - CCC, 1842, str. 44 in 238. Že za republikansko rimsko pravo velja, da so v primeru delikta zoper vladarja drakonske kazni izrekli zoper stvari, ki v bistvu simbolizirajo obstoječi družbeni red in razmerje moči v družbi. Že najstarejše pravo je sankcioniralo dejanja, ki so nevarno načenjala vrednostni sistem skupnosti, kaznovala se je neposlušnost. - Glej: Janez Kranjc, Delicta in crimina v rimskem kazenskem pravu, Zbornik znanstvenih razprav, 42, 1982, str. 121; v zvezi s politiko v novejšem času pa Vasko Simoniti, Exegi monumentum, v: Vasko Simoniti, Fanfare nasilja, Ljubljana 2003, str. 259-262.

suverenova moč. S ceremonijo muk je ob belem dnevu zasijalo razmerje sil, ki je dajalo zakonu oblast.”²⁷ Po drugi strani pa je vladar predstavljal še eno silo. Lahko je tudi odpravljaj zakone, pomilostil delinkventa oziroma ustavil izvršitev kazni.²⁸

Delinkvent je bil v skladu s takratno miselnostjo zapeljan in uporabljen od “mojstra morilskih iger, popolnega morilca in lažnivca: zlobnega satana. Bil je diabolična stvaritev in je stal s svojo naravo, ki so jo poganjale zločinske stasti, v posebej ostrem nasprotju z Bogu všečno skupnostjo, ki se primerno obnaša. Skupnost je lahko pahnil v pogubo, dokler so njegova hudodelstva ostala nekaznovana in zato tudi nemaščevana.”²⁹

Toda če so hudodelci ali hudodelke priznali/e svoje prestopke in se pokesali/e svojih grehov, so se iz stigmatiziranega bitja, ki je predstavljalo vse tisto, kar je treba izgnati, spremenili/e v “ubogega grešnika oziroma ubogo grešnico”. Ti so na poti na morišče “utelešali ‘zlobno’, destruktivno silo, ki se je zdaj, ko je bila žrtvovana Gospodu kot žrtev, kot ‘maior victima’, razvila v ‘dobro’, konstruktivno moč.”³⁰

Pokvarjena in obenem ozdravljajoča narava obsojenih na smrt in usmrčenih pa se je izražala tudi v strahospoštovanju in v praznovernem obnašanju ljudstva. Občevanje in ravnanje ljudstva z ubogimi grešniki, ki jih je pokončala roka pravice, so zaznamovale številne praznoverne predstave. Kontakt s kazensko justico in njenimi objekti ni obetal samo izgube časti in nesrečo, temveč tudi zaščito, blaginjo in zdravje.³¹

²⁷ Foucault, Nadzorovanje in kaznovanje, str. 53.

²⁸ Studen, Fenomen mučenja človeškega telesa pri torturi in kot spektakel, str. 46. CCC o pomilostitvi sicer ne govori, omenja pa jo ljubljanski malefični red, in sicer v povezavi s plačilom stroškov pripora. “Če bi kakega ubijalca ali drugega hudodelca pomilostil cesar Maksimilijan, njegovi potomci ali kdo, ki ima od deželnega kneza to pristojnost in pravico, se mora pomiloščeni z ljubljanskim sodnikom dogovoriti o plačilu stroškov pripora.” - Golec, Ljubljanski malefični red iz leta 1514 v sodni praksi, str. 10.

²⁹ Martschukat, Inszeniertes Töten, str. 13. V tej zvezi naj omenimo še pomenljiv ikonografski dokument, namreč Valvasorjev *Theatrum mortis humanae tripartitum*, dragoceno baročno pričevanje iz leta 1682. V tretjem delu z naslovom *Muke pogubljenih (Poenas Damnatorum)* spoznamo kar 31 različnih peklenskih kazni za različne grehe. Hudič eksemplarično izvaja muke pogubljenih. “Na vseh slikah švigajo plameni, vrtinči se dim in ogenj je pogubljenim grozotno plačilo.” - Emilijan Cevc, Ob Valvasorjevem Prizorišču človeške smrti, v: Janez Vajkard Valvasor, Prizorišče človeške smrti, Maribor 1969, str. 301.

³⁰ Martschukat, Inszeniertes Töten, str. 13.

³¹ Glej geslo: *Hingerichteter, Armsünder, Hinrichtung*, v: *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*, hg. von Hanns Bächtold-Stäubli / E. Hoffmann-Krayer, Bd. IV, Berlin / Leipzig 1931, stolpec 37-58. Glej tudi: Karl von Amira, *Die germanischen Todesstrafen. Untersuchungen zur Rechts- und Religionsgeschichte*, München 1922, str. 223-225.

Kri usmrčenih je še v predstavah 19. stoletja veljala za zdravilno. Usmrčeni so v sebi nosili življenjsko moč. Zaužitje krvi usmrčenega so priporočali zlasti božjastnim bolnikom, saj naj bi iz telesa izgnala demonske sile.³²

Med nasveti naše ljudske medicine med drugim tudi zasledimo, da "ko je zvedel kmet, da bo rihta, da bo človek ob glavo djan, je prosil sodnika za nekaj krvi, ki bi jo njegova božjastna hči vzela, ker zoper božjast ni nič boljšega."³³ Menda je božjastnim bolnikom prinesel ozdravitev že strah, ki so ga pretrpeli ob javni usmrtnitvi. Prevelika mera strahu pa je bila nasprotno lahko za božjastnega bolnika usodna.³⁴

"V ljudskem verovanju so orodju in pripravam, ki so služile za usmrtnitve, prisojali zdravilno in zaščitno moč, ljudje so jih uporabljali v zdravilne namene kot relikvije in amulete. V ta namen so /poleg krvi/ uporabljali /tudi/ obsojenčevo kožo, prste, mast, kosti, celo obleko, zlasti če je umrl spokorjen."³⁵ Že iz mitičnih globin pradednine so izredno cenili tudi čarobno moč obešenčeve vrvi ali verige in sploh predmetov, ki so bili povezani z vislicami. Za čarobno in varovalno sredstvo je tako poleg vrvi veljal tudi klin, na katerega je bila pritrjena vrv za ubogega grešnika, zaščitne, koristne ali škodljive moči pa so pripisovali tudi lesu, iz katerega so bile narejene vislice.³⁶ Vraževerne predstave o obsojenih na smrt in usmrčenih ter o predmetih, povezanih z justifikacijo, so se, kot bomo videli, obdržale še vse v 20. stoletje.

Priznanje in tortura

Pravosodje je v zgodnjem novem veku imelo specifično metodo delovanja. V malefičnih zadevah se je proces preiskave strogo ločil od obsodbe in kaznovanja. Preiskava in izrek sodbe sta bili izključno zadevi sodnih oblasti z izključitvijo javnosti. Nato je bila obsodba

³² Glej geslo: Blut, v: Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens, hg. von Hanns Bächtold - Stäubli / E. Hoffmann-Krayer, Bd. I, Berlin / Leipzig 1927, stolpec 1434-1442.

³³ Vinko Möderndorfer, Ljudska medicina pri Slovencih, Ljubljana 1964, str. 202.

³⁴ Na takšno ljudsko verovanje naletimo še v 19. stoletju, in sicer leta 1866, ob eni zadnjih javnih justifikacij v Celovcu. Glej: Teodor Domej, O zadnjih javnih usmrtnitvah v Celovcu, v: Od Maribora do Trsta. Zbornik referatov, uredila Darko Friš in Franc Rozman, Maribor 1998, str. 246.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Glej gesli: Galgen in Hängen, v: Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens, hg. von Hanns Bächtold-Stäubli / E. Hoffmann-Krayer, Bd. III, Berlin / Leipzig 1930-1931, stolpec 258-269 in stolpec 1438-1458.

razglašena še javno, kaznovanje pa so izvedli v prisotnosti številnih gledalcev.

Pravosodje se je torej že pred izrekom sodbe, ki je zagotavljala javno kaznovanje (spektakel) in s tem manifestacijo moči, moralo dokopati do priznanja zločina. Kazenskopreiskovalni postopek je potekal za zaprtimi vrati, zavit je bil v mreže tajnosti, opravljal se je naskrivaj. V

Prizor mučenja in zasliševanja delikventa. Lesorez v: Johannes Millaeus, *Praxis Criminis persequendi*, 1541.

preiskavi (inkviziciji) je bil sodnik obenem preiskovalec in praviloma tudi tožilec. Vednost je bila absoluten privilegij pregona v sklopu kazenskega pravosodja. Proces ugotavljanja resnice v zločinskih zadevah je pomenil absolutno pravico in ekskluzivno oblast. V kanonskem pravu se je uveljavilo pravilo, da je priznanje kralj vseh dokazov – “*confessio regina probationum*”.³⁷ Pravosodje je za iztrganje priznanja uporabljalo tudi skrajno represivne metode – torturo.³⁸ Razpolagalo je z dokazovalno aritmetiko in kazuistiko (zvijačno reševanje pravnih problemov). Priznanju se je pripisoval največji pomen, za obsodbo je bilo priznanje zaželeno in ga je bilo

treba doseči kakorkoli že. “Obsodbe so sledile samo po priznanem zločinu. Priznanje je veljalo za faktum.”³⁹ V takratnem sodnem postopku je ravno zato, da bi se do njega dokopali, mogočno mesto zavzelo nasilje nad človeškim telesom.⁴⁰

“Način izvrševanja torture (torkviranja) je bil prepuščen običajem in prosti izbiri krvnega sodnika, vendar so se uveljavili v praksi sodišč precej ustaljeni in splošno razširjeni načini, od katerih nekateri že s

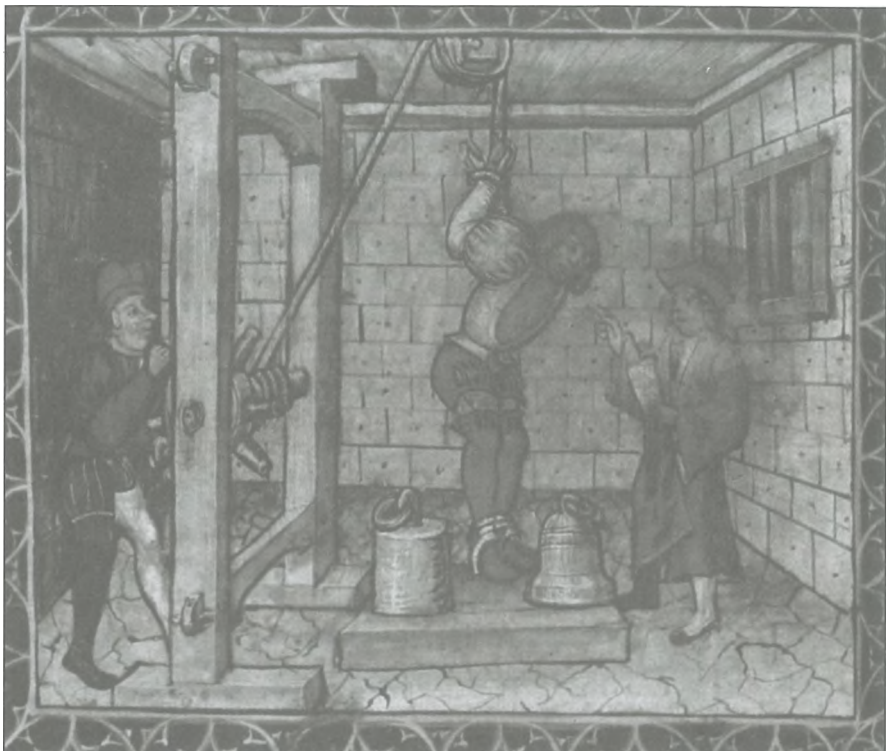
³⁷ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 400.

³⁸ Splošno o torturi: George Riley Scott, *A History of Torture*, London 1995.

³⁹ Scheutz, *Alltag und Kriminalität*, str. 49.

⁴⁰ Studen, *Fenomen mučenja človeškega telesa pri torturi in kot spektakel*, str. 42-43; isti, *Gnusni teater*, str. 31.

pridevnikom (španski škorenj, španska juha) povedo, od kod so prišli. Načine torkviranja so običajno stopnjevali; najbolj razširjena oblika težje torture je bila natezalnica. Na Tranči /v Ljubljani/ so imeli natezalnico s kamni; zadaj zvezane roke so pritrdili na vrv in zasliševanca s škripcem dvignili, nato pa so mu noge postopoma

Tortura z uporabo škripca in uteži.

obtežili s kamni. Kljub – morda celo resno mišljenim – opozorilom zakonodaje, naj tortura ne povzroča trajnih poškodb, žrtve niso vedno preživele postopka.”⁴¹ Ne glede na to, da so sodniki lahko vzeli v roke tudi dokaj modre predpise za torturo, kakršne je, denimo, konec 16. stoletja izdal pravni učenjak Abraham Saur, je bilo sodniški samovolji in domišljiji še vedno prepuščeno dovolj manevrskega prostora.⁴²

⁴¹ Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, str. 401.

⁴² Prim.: Franz Helbing, Die Tortur. Geschichte der Folter im Kriminalverfahren aller Völker und Zeiten, Zweiter Teil: Von der Reformation bis zur Gegenwart, Gross-Lichterfelde-Ost 1910, str. 50.

Za kaznovanje obtoženca ali obtoženke je bilo v vsakem primeru temeljno oziroma pravno utemeljujoče priznanje zločina. Za tajni proces pa je bil konstitutiven tudi zapisnik vseh zastavljenih vprašanj in vseh odgovorov. Javnih obravnav z uvedbo inkvizicijskega postopka namreč ni bilo več, zato pa so kasneje lahko posegli po protokoliranih izpovedih in z njimi seznanjali tudi nadrejene sodne oblasti. "Kajti odločilni razsodniki hudodelcev niso poznali – prvič so jih morda videli na dan končne sodbe, t. j. ob javni razglasitvi sodbe – zato pa so želeli in morali biti o vsem zadostno seznanjeni. Isto je veljalo tudi za pravne izvedence, tako za domače kot zunanje, ki so jih v težjih primerih povprašali za nasvet. Pri svoji sodbi ali nasvetu so se namreč morali zanesti na zapisnik."⁴³

Izpraševalci so bili podučeni, da naj poročajo o vsem, tudi o domnevno postranskih rečeh. "Ostro zasliševanje" naj bi potekalo "z mero in razumom", bilo naj bi "strožje in trdnejše" ali pa "lažje in milejše", pač glede na težo prestopka. Izpraševalci naj bi spraševali skrbno in "pametno". V primeru, da je bilo v zločin vpletenih več oseb, so jim svetovali, da naj se najprej "lotijo" najšibkejše, torej tiste, o kateri menijo, da bo najprej razgalila resnico. Če pa si o osumljenih osebah niso ustvarili posebnega mnenja, naj se najprej "lotijo" tiste, ki je najbolj sumljiva. V primeru, da sta bila med osumljenci oče in sin, naj se "lotijo" sina, kajti oče se bo bolj bal za sina kot zase. Če pa so bili med osumljenimi moški in ženske, naj se najprej "lotijo" ženske, kajti "ženska težje prenaša ostro izpraševanje kot moški".⁴⁴

Proces zasliševanja je bil enak kompliciranemu dvoboju med obtoženim in sodnikom. V središču pozornosti vseh vprašanj je bila rekonstrukcija zločina. Cilj spraševanja pa je bil vedno samo ta, da bi hudodelcu dokazali zločin in da bi od njega dobili po možnosti prostovoljno in neizsiljeno priznanje. Poti do priznanja pa so bile različne. Sodišče seveda ni takoj uporabilo torture. Fizično nasilje, ki naj bi iztrgalo resnico, je prišlo na vrsto šele potem, ko za dosego priznanja ni bila več odprta nobena druga pot, recimo v primeru, ko je bilo na voljo dovolj indicov o kaznivem dejanju, priznanje pa še ni bilo doseženo. Šele v trenutku, ko je bilo doseženo priznanje, namreč tožitelju ni bilo treba iskati drugih dokazov. "Priznanje je bilo lahko

⁴³ Dülmen, Theater des Schreckens, str. 24.

⁴⁴ Helbing, Die Tortur, str. 45

prostovoljno ali izsiljeno, in v primerih težkih kaznivih dejanj, za katera je bila predvidena težka kazen, je bilo prostovoljno priznanje vedno zelo redek, lahko bi celo rekli nenormalen pojav. Praktično torej preostane samo izsiljeno priznanje, ki ga je s pomočjo torture in drugih podobnih prisilnih sredstev v bistvu vselej lahko dobiti.”⁴⁵

Priloge na torturo. (Bambergische Halsgerichtsordnung, 1508.)

Priznanje je bilo torej osrednji in domala neobhodno potreben korak na poti k obsodbi. “V priznanju sta se prvič srečala krivda in odpuščanje, kajti samo krivda, ki je bila priznana in s tem spoznana za resnično, je bila lahko spokorjena in izbrisana. Delinkvente je priznanje

⁴⁵ Vladimir Bayer, Ugovor s đavlom, Zagreb 1982, str. 109.

osvobodilo laži in jim dalo možnost, da so se pred izvršbo sodbe spravili z Bogom. Njihovo priznanje je bilo s tem več kot samo preprosto priznanje zločina, prej je pomenilo prvo obliko spovedovanja. Postavilo je temelj tako za posrečeno uprizoritev kaznovalnega obreda kot tudi za dušni blagor hudodelca ali hudodelke."⁴⁶

Zakonodaja obravnavanega obdobja je predvidevala torturo zlasti za postopke na podlagi indicev, praviloma torej takrat, ko ni bilo neposredne zalotitve na samem kraju kaznivega dejanja in tudi ne priznanja. Proti koncu srednjega veka je dobila tortura lastnost pravno sankcioniranega sredstva v rednem kazenskem postopku, priznanju skesanih grešnikov in grešnic pa je bila dodeljena osrednja vloga. V zgodnjenovoveški sodni praksi so bili še zlasti zanimivi pogosto naravnost fantastični procesi proti čarovnicam, ki so vsebovali posebno logiko. Šele tu je dobila tortura svojo pravo monstrozno obliko, do svoje najabsurdnejše manifestacije je prišla torej prav v preganjanju izvršilcev namišljenega zločina, čarovništva. S pomočjo najgrozotnejših muk so se iz obsojenk in obsojencev iztiskala najbolj fantastična priznanja povsem nemogočih dejanj in dogodkov. Praznoverje procesov proti veščam je privedlo do tega, da je rabelj žrtev slekel in obril ter jo po vsem telesu pregledal za skritimi coprnijami.⁴⁷

Torturo, ki je utelešala nehumanost starega kazenskega sistema,⁴⁸ so kot sredstvo za ugotavljanje resnice v zločinskih zadevah priznavale tako cerkvene kot državne institucije. Bila je sredstvo, ki je konsekvентno izviralo iz logike zgodnjenovoveškega inkvizicijskega postopka. Morala je obvladati zlo v človeku in prignati na dan resnico o zločinu. Na splošno naj bi torturo izvajali po presoji "dobrega in razumnega sodnika", osumljenca pa naj bi glede na težo suma bolj ali manj pogosto podvrgli mukam. Pri mučenju naj bi bili prisotni sodnik,

⁴⁶ Martschukat, *Inszeniertes Töten*, str. 33

⁴⁷ Prim.: Studen, *Fenomen mučenja človeškega telesa pri torturi in kot spektakel*, str. 43; Marjeta Tratnik Volasko / Matevž Košir, *Čarovnice. Predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*, Ljubljana 1995, str. 183; Helbing, *Die Tortur*, str. 126-127; Karen Farrington, *Ge schichte der Folter und Todesstrafe. Die dunkle Seite der Justiz*, Augsburg 1998, str. 58; Johann Schleich, *Hexen, Zauberer und Teufelskult in Österreich*, Graz 1999, str. 21.

⁴⁸ Vladimir Bayer je kazenski proces z uporabo torture označil kot "eno najsramotnejših karikatur kazenskega procesa, kar jih pozna zgodovina /.../. Pri celoti te institucije pa je bil najhujši sam način vodenja procesa, ki ga lahko imamo za vzoren primer, kakšen kazenski proces ne sme biti." - Bayer, *Ugovor s davlom*, str. 103

A collection of various objects including a small house, a wheel, a sword, a cross, a bundle of sticks, a pair of pliers, a small figure, and a large cross, arranged in a collage-like fashion.

⁴⁹ CCC, 1842, str. 224.

⁵⁰ Peter Borisov / Anton Dolenc, Razvoj sodnomedicinskega izvedenstva v Evropi in na nekdanjem Kranjskem, Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, Zvezek 11, Ljubljana 1991, str. 21.

27

Torturo so izvajali postopoma. Na splošno so poznali tri stopnje, od katerih pa je bila zadnja lahko ponovno razčlenjena na več stopenj. Na samem začetku, torej na prvi stopnji, je rabelj pred svojo žrtev samo postavil svoje mučilne pripomočke. Sodnik si je prizadeval, da bi obsojenca pripravil do priznanja že samo ob pogledu na grozljiva mučilna orodja in z natančno razlago njihovega delovanja. Pogosto je že prva stopnja zadostovala, da so dosegli zaželeno priznanje. Če pa grožnja z "ostrim zasliševanjem telesa" ni zadostovala, so praviloma prešli k drugi stopnji. Obsojenca so preprosto slekli ter ga z rokami ali nogami vklenili v klado, ne da bi mu prizadejali bolečine. Že sama golota telesa je namreč dostikrat delovala demoralizirajoče in mnogi delinkventi so ravno zaradi tega popustili in izrekli priznanje, pa naj so bili krivi ali nedolžni. Če pa na zločince ali zločinke ni naredila vtisa niti prva niti druga stopnja torture, je prišla na vrsto tretja, bolj boleča in okrutna stopnja nasilja nad človeškim telesom.⁵²

Tortura tretje stopnje je obsegala najrazličnejše muke, in čeprav je odsevala neverjetno okrutnost, je bila zanjo urejena praksa s predpisanimi pravili, procedurami, momenti, trajanjem in sredstvi. Bila je skrbno kodificirana, lahko bi jo imenovali tudi "tehnika za obdelavo pacienta", ki jo je Michel Foucault označil za "strogo pravno igro".⁵³ Mučilna orodja so bila do podrobnosti normirana, predpisana z natančnimi merami in risbami.

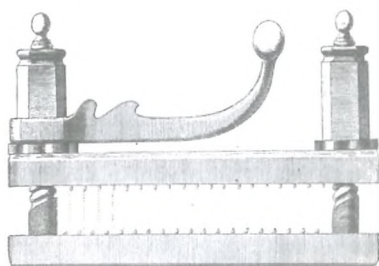
Constitutio Criminalis Theresiana, ki je torturo pojmovala za pravno sredstvo prisile, s katero storilec ali storilka kaznivega dejanja pri pomanjkanju popolnih dokazov izrazita priznanje oziroma se očistita obremenilnega suma, je opremljena z risbami mučilnih naprav in z natančnimi opisi njihovega delovanja po praškem postopku (dodatek k členu 38). Predstavljena je npr. naprava za stiskanje palcev – natančen opis delov, ki jo sestavljajo, načrt uporabe mučilne naprave in vloga oseb, ki so potrebne za natančno predpisano izvajanje mučenja. Slika 1 prikazuje, kam je moral obsojenec položiti palce. Naloga rablja ali krvnika je bila postopno privijanje (stiskanje) palcev. Prvi rabljev hlapec je moral obsojenca zadaj držati, da je preprečil premikanje telesa. Drugi rabljev hlapec je držal napravo od strani, da jo je rabelj lažje privijal.

⁵² Prim.: Dülmen, Theater des Schreckens, str. 32.

⁵³ Foucault, Nadzorovanje in kaznovanje, str. 44.

Zvezovanje po dunajskem postopku (Constitutio Criminalis Theresiana, 1769.)

Priprava za stiskanje palcev (Constitutio Criminalis Theresiana, 1769.)

V nadaljevanju so podrobno predstavljeni še hujši načini torture: zvezovanje (slika 2); lestev za natezanje (slika 3); natezanje na lestvi so lahko poostрили še s smojenjem kože z ognjem (slika 4); mučilni čevelj (mučilna naprava, s katero je rabelj stiskal spodnji del noge obsojenca ali obsojenke od kolena do gležnja – slika 5).⁵⁴ Kot dodatek k členu 38 so dodane še slike mučilnih naprav po dunajskem postopku (naprava za stiskanje palcev (slika 1); zvezovanje (slika 2); dvi-

Španski škorenj za stiskanje nog po dunajskem postopku. (Constitutio Criminalis Theresiana, 1769.)

ganje celega telesa na vrvi s pomočjo kolesa (na škripcu) – slika 3; dunajski čevelj = španski škorenj (slika 4) in mučilni čevelj (slika 5). Vsi dunajski postopki so bili podobni praškim, zato niso ponovno opisovani. Dunajski postopek za razliko od praškega ni poznal torture s smojenjem kože. Terezijana je razširila veljavo praškega postopka za češke dežele, za druge dežele pa veljavo dunajskega. Pri dunajskem postopku je zanimivo zlasti natezanje na vrvi z različnimi utežmi, ki naj bi stopnjevale bolečino.⁵⁵

⁵⁴ Constitutio Criminalis Theresiana oder der Römisch-Kaiserl. Zu Ungarn und Böhmeim u.u. Königl. Apost. Majestät Mariä Theresiä, Erzherzogin zu Oesterreich, u.u. peinliche Gerichtsordnung, Wien 1769, (dalje: CCTh, 1769), Priloge, I-XXX.

⁵⁵ Ibidem, Priloge, XXXI-XLVIII.

Posamezni načini mučenja so prizadevali različno intenzivne bolečine, mučila, ki so se uporabljala, pa lahko po vrsti razporedimo glede na intenzivnost, okrutnost in seveda s tem povezan učinek, ki je sodne oblasti (če pacient zaradi prestanih muk ni umrl) vodil do zaželenega priznanja.⁵⁶ Tortura je bila torej obred soočenja in trpljenja, ki je produciral resnico (zaželeno priznanje), in obred, ki je kaznoval.⁵⁷ "Telo, ki ga v mukah zaslišujejo, je točka, kjer se aplicira kazen, in kraj, kjer se izžema resnica."⁵⁸

Mučilne prakse lahko hierarhiziramo od "najblažjih" (npr. stiskanje palcev) pa do "najstrašnejših" (npr. mučenje na lestvi). Represija najhujše stopnje je bila naravnost grozovita. Jezdenje na španskem kozlu (der Spanische Bock), ostro prišiljeni leseni pripravi (po domače – leseni kozi), na katero so posedali zlasti čarovnice in ženske, ki so bile domnevno obsedene s hudičem, je, denimo, povzročalo neznosne bolečine, ki so jih podkrepili tako, da so na žrtvine noge pritrdili uteži, po nekaterih poročilih pa so muke lahko poostrili tudi tako, da so golo kožo smodili z baklami ali pa so žrtvi na trebuh pritrdili skledo z živo podgano.⁵⁹ Ko je podgano zagrabila lakota, si lahko posledice takšnega mučenja samo predstavljate.⁶⁰ Domišljija rabljev in sodnikov ponekod ni poznala meja. Naravnost gnusni postopki so prišli do izraza zlasti pri čarovniških procesih, kjer so posebej trdovratne delinkvente še posebej ostro zasliševali, prizadejane muke pa so služile tudi kot sredstvo boja proti hudiču, ki so ga hoteli izgnati iz telesa obsojenke ali obsojenca.⁶¹

V drugi polovici 17. stoletja, denimo, je bil na Štajerskem še posebno grozovit krvni sodnik Janez Wendtseisn v Gornji Radgoni. Mož je odigral precej neslavno vlogo tako pri nekaterih čarovniških procesih kot v zgodovini Gornje Radgone. Svojo kariero je začel leta 1671 s čarovniškim procesom v Ljutomeru ter jo zaključil leta 1689, ko je umrl. Na čarovniških procesih v Ljutomeru, Radgoni in drugih okoliških deželskih sodiščih, ki jih je vodil, je bilo preko 50 žensk obsojenih na smrt na grmadi. Fanatični preganjalec čarovnic je za sabo zapustil

⁵⁶ Glej npr. katalog k mednarodni razstavi: *Folter-Instrumente im Mittelalter*, Burg Güssing, 3. Mai - 28. September 1991.

⁵⁷ Studen, *Fenomen mučenja človeškega telesa pri torturi in kot spektakel*, str. 43.

⁵⁸ Foucault, *Nadzorovanje in kaznovanje*, str. 46.

⁵⁹ *Folter-Instrumente im Mittelalter*, str. 27.

⁶⁰ Posodo so lahko tudi segrevali in podgana si je v paniki izjedla pot na plano.

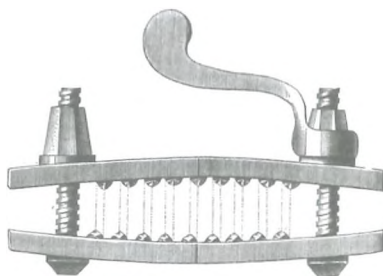
⁶¹ Prim.: Dülmen, *Theater des Schreckens*, str. 33.

Tractatus iudicarius, teoretično delo o čarovniških procesih, ki naravnost izpoveduje njegovo sovraštvo do žensk.⁶²

Izjemna krutost čarovniških procesov se kaže tudi v tem, da so obtoženke ali obtoženci zaradi brezobzirnega vodenja postopkov umirali že med preiskavo. Smrt zaradi trpinčenja v preiskovalnem

Postopek stiskanja palcev je bil opisan z natančnimi navodili (Constitutio Criminalis Theresiana, 1769.)

Natančno opisana priprava za stiskanje palcev po praškem postopku (Constitutio Criminalis Theresiana, 1769.)

Pritrjevanje mučilnih škornjev po praškem postopku. (Constitutio Criminalis Theresiana, 1769.)

zaporu je bila pogosta v primeru, ko obtožena oseba ni hotela priznati krivde. Na čarovniškem procesu proti Marini Vukanec v Hrastovcu leta 1673, če ga vzamemo za primer, je obtoženka tako do konca vztrajala pri zanikanju vseh obtožb. Potem ko je v šestih dneh presedela na čarovniškem stolu kar 83 ur, v obute čevlje pa so ji večkrat vlili razbeljen loj, se je obtoženki

zmešalo. V ječi je začela blesti, da vidi mnogo belih žensk po strehah in upa, da bo kmalu pri njih; da je okoli nje vse polno hudičev, ki ji srkajo kri iz nog v lonec in si s krvjo nazdravljajo, hudičeva mati pa jo vleče za lase. Ob divjih krikih je v ječo nato prišel oskrbnik deželskega sodišča

⁶² Glej: Schleich, Hexen, Zauberer und Teufelskult in Österreich, str. 98-101; Helfried Valentinitich, Die Verfolgung von Hexen und Zauberern in der Untersteiermark und in Radkersburg (1546-1746), v: Vilfanov zbornik : pravo - zgodovina - narod, Vincenc Rajšp, Ernst Bruckmüller (urednika), Ljubljana 1999, str. 310.

Jurij Šoster ter jo škropil z blagoslovljeno vodo, toda vse skupaj ni nič pomagalo. Krvni sodnik Lampertič je zjutraj prišel v ječo, da bi nadaljeval z ostrim izpraševanjem. Toda izkazalo se je, da je obtoženka zaradi prestanih muk izdihnila. Krvni sodnik si je to najprej razlagal, da je bila čarovnica in da jo je Bog prepustil hudiču, da jo usmrti. Iz spisov o procesu pa je tudi razvidno, da krvni sodnik v tem primeru le ni bil povsem prepričan v krivdo obtoženke. Na to kaže podatek, da je niso sežgali, ampak pokopali, in pripomba, da bi, če bi preživela, proti njej moral ponovno začeti proces.⁶³

Na splošno so mnogi obdolženci popustili že pri mučenju prve ali druge stopnje. Kdor pa je vendarle prestal vse muke in zločina ni priznal, je moral biti spoznan za nedolžnega in izpuščen. Toda, tudi če se je izkazalo, da je bil kdo nedolžen, nikakor ni bil odškodovan. Nasprotno. Muke so ga za večno zaznamovale. Tortura je namreč onečastila njegovo telo, saj se ga je dotaknil rabelj in takratna vraževerna skupnost se ga je zato izogibala ali ga celo izključila.

Poleg torture, ki naj bi pripravila k priznanju in je bila nekakšna mešanica preiskave in elementov kaznovanja, pa je za del telesne kazni veljala že sama ječa, ki so jo pri končni obsodbi celo upoštevali. Takratna ječa je bila tako pripor kot tudi prostor telesne bolečine, in to ne samo zato, ker so tam izvajali tudi torturo. Tako kot javna morišča so bile tudi preiskovalne ječe simboli strahu. Za debelimi in hladnimi zidovi znamenite ljubljanske Tranče⁶⁴ so npr. prijetim delinkventom ali delinkventkam, pa naj so bili krivi/e ali nedolžni/e, sodili po veljavnih predpisih, tudi z uporabo torture. Nastanitev jetnikov in jetnic je bila vse prej kot udobna, saj so jim odmerili le malo prostora, ne tako redko pa so jih vklenili v železo in verige ter jih prikovali k steni ali k tlom.⁶⁵ "Prostori pogosto niso bili samo zelo temačni, temveč tudi umazani,

⁶³ Glej: Tratnik Volasko / Košir, Čarovnice, str. 182 in 208.

⁶⁴ O zaporih mestnega sodišča na Tranči glej: Sergij Vilfan, Nekaj vprašanj iz zgodovine stare Ljubljane, Kronika, letnik IV., 1956, št. 3, str. 132-148. Tranča je bila šele v novem veku, po preselitvi mestne uprave iz Komuna (staro ime za Trančo) in "v dobi napredujočega inkvizicijskega postopka, namenjena za kriminalne preiskovalne zapore" ... V času Schönlebens, torej v 17. stoletju, so jo "poznali in pomnili le še kot zapor in mučilnico". - Sergij Vilfan, Zgodovina ljubljanske mestne hiše, Ljubljana 1958, str. 14.

⁶⁵ Ječe so sploh vzbujale velik strah. Matija Rezdrih, ki je bil osumljen sodelovanja v uporu v Stični leta 1753, je na zaslišanju npr. povedal, da se je zbal aretacije in da ga bodo dali v železo in verige. Zato jo je pred roko pravice raje popihal od doma. - Več o tem: Peter Ribnikar, Upor v Stični 3. junija 1753, Arhivi, XXV, 2002, št. 1, str. 53.

vlažni in neprežračeni, pozimi samo za silo ogrevani ali pa sploh neogrevani. Slamo so izjemno poredko zamenjali. Zadrževanje v takih prostorih pa so v pravo telesno muko spremenili tudi mrčes, glodalci in nesnaga.”⁶⁶

Ko so npr. leta 1672 v ljutomersko ječo zaradi čarovništva priprli več kot štirideset oseb iz Stročje vasi, so obtoženi skoraj pomrli od lakote, prostor pa je bil tako tesen, da so zaradi zatohlosti in neznosnega smradu skoraj storili konec.⁶⁷

O nečloveških razmerah v takratnih preiskovalnih zaporih govori tudi poročilo grofa Purgstalla kanclerju notranjeavstrijske vlade v Gradcu z dne 28. januarja 1675. Mož, ki je vodil čarovniške procese v Feldbachu na Štajerskem, je takole potožil o katastrofalnih razmerah v tamkajšnji ječi: “/.../ da pa sam nisem prisostvoval pri torturi – namesto mene sta ukrenila vse potrebno sodnik in zato odrejena člana sveta – se je zgodilo zato, ker nisem mogel zdržati ob takšnem smradu in hudem mrazu.” V grofovem dopisu z dne 7. julija 1675 pa beremo: “/.../ smrad v ječah, ki ga morajo prestajati jetniki, je nepopisen, in zato ne bi bilo čudno (če mi Bog ne bi stal ob strani), če bi dobil kakšno težko bolezen.”⁶⁸

Nič bolje ni bilo v dveh ječah, ki sta se nahajali v Vicedomskem stolpu v Ljubljani. Po poročilu mestnega ranocelnika iz leta 1785 se je prišlo do njih “po tridesetih stopnicah, do katerih pa ni mogel niti zrak niti ni mogla svetloba. Ječa je bila le toliko visoka, da se je moral človek skloniti; okna so merila samo poldrugi čevelj v višavo in šest palcev v širjavo, na notranjo stran so se pač malo razširila, ali ravno zaradi tega ni mogel izprijeti

Notranjščina zapora.

⁶⁶ Dülmen, Theater des Schreckens, str. 21.

⁶⁷ Schleich, Hexen, Zauberer und Teufelskult in Österreich, str. 99; Tratnik Volasko / Košir, Čarovnice, str. 206.

⁶⁸ Schleich, Hexen, Zauberer und Teufelskult in Österreich, str. 16.

zrak iz ječe, ker ga je zdravi zunanji potiskal nazaj. V ječi je bilo tako zaduhlo, da se je moglo komaj sopsti." Ko je ranocelnik pregledoval ječo, so se v njej nahajali le štirje obsojenci, a še za te je bil prostor mnogo pretesen. "Kadar so plegli, sezale so noge jednega izmed njih na stopnice. Peči ni bilo v nji, zato je bila ta sicer le za preiskovanje in manjšim zločincem odmenjena ječa huda kaznilnica, in kdor se je moral tu delj časa zadrževati, bil je podobnejši mrliču kakor živemu človeku."⁶⁹

Kriminalna preiskovalna ječa naj bi predvsem preprečila beg jetnika ali jetnice in zagotavljala nemoten in gladek proces, hkrati pa naj bi oslabil tudi voljo zaprtih, tako da bi se uklonili pred obsodbo. "Zaprtega je morala uničiti, ne da bi ta izgubil sposobnost, da je zavestno priznal svojo krivdo, kajti brez priznanja je bila vsaka obsodba neveljavna."⁷⁰

In ne nazadnje. Že osumljenec, ki je ostal zgolj osumljenec, se je s tem, ko so ga vrgli v ječo, delno kaznoval, nikakor pa se mu ni oprostilo. Že zato, ker je bil osumljenec, pa naj so ga kasneje izpustili, je vselej zaslužil določeno kazen. Kot namreč zaključuje Foucault: "Ni bilo mogoče, da bi bil kdo po nedolžnem osumljen."⁷¹

Na torturi izsiljeno priznanje je moral osumljenec po torturi ponoviti na zapisnik, sicer se je ponovila. Ko je bilo priznanje zapisniško utrjeno, je sledila javna razglasitev sodbe, na katero pritožba ni bila možna. V malefičnem postopku je bila izjemoma možna le pomilostitev po vladarju. Razglas sodbe je potekal po strogo določenih formulah, uveljavila se je točno določena simbolika.⁷²

Dan razglasitve sodbe

Če je delinkvent pred sodiščem priznal zločin, je prišlo do oblikovanja sodbe, do postopka, ki ni bil nič manj zapleten kot sam

⁶⁹ Ivan Vrhovec, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih. Kulturhistorične študije, zajete iz ljubljanskega mestnega arhiva, Ljubljana 1886, str. 105-106.

⁷⁰ Dülmen, Theater des Schreckens, str. 22. O tem glej tudi: Einsperren, Isolieren, Konzentrieren. Zur (Vor-)Geschichte des Gefängnisses, 12. Tagung des Arbeitskreises Historische Kriminalitätsforschung in der Vormoderne, Stuttgart-Hohenheim, 25.-27. April 2002, poročilo Susanne Hehenberger (Wien), v: Frühneuzeit-Info, hrsg. vom Institut für die Erforschung der frühen Neuzeit, Jg. 13, Heft 1-2, 2002, str. 136.

⁷¹ Foucault, Nadzorovanje in kaznovanje, str. 46.

⁷² Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, str. 401-402; Dolenc, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, str. 460.

inkvizicijski proces. Že od 16. stoletja naprej niso imela pristojnosti nad tem delom postopka samo sodišča.⁷³ Sojenje in izrekanje sodbe sta bila ločena. Vse zapisane izjave obtoženca in prič kot tudi zabeleženo priznanje niso predložili samo zaradi preverjanja, temveč za oblikovanje sodbe. "Če je bil primer očiten in jasen, so se suvereni možje hitro odločili. Nasprotno je bilo v zapletenih primerih, h katerim so kmalu prištevali vse malefične zadeve. Krvna sodišča so si v takih primerih pridobila izvedensko mnenje pravnikov, ali od pravnega svetovalca, ali pravnih fakultet, ali pa zunanjih sodišč, marsikdaj celo več mnenj."⁷⁴

Boris Golec, ki se je nedavno lotil raziskovanja v zvezi z izvajanjem ljubljanskega malefičnega reda iz leta 1514 v sodni praksi, kot največjo težavo pri tovrstnem početju izpostavi skoraj nepremagljivo oviro – namreč neohranjenost arhivskega gradiva – posebnih malefičnih knjig, v katerih je mesto vodilo sodne protokole za kriminalne procese. Podobno kot raziskovalcem pred njim so tudi njemu preostale samo naplavine drobcev. Ali kot sam pravi: "Brskanje po sodnih protokolih za podatki o "malefičnih zadevah" se je izkazalo skorajda za iskanje igle v kopici sena, saj je njihovo še tako natančno prečesavanje navrglo zelo pičlo bero dejstev, povsem nesorazmerno z vloženim trudom."⁷⁵ Toda tudi ti drobci v določeni meri vendarle pomagajo oživiti podobo novoveške sodne prakse v središču dežele Kranjske.

Med vztrajnim brskanjem po arhivskih dokumentih je Golec naletel tudi na malefično pravdo, ki je edina zaključena in z izrečeno smrtno obsodbo, nosi pa datum 23. julij 1547. Zapisana pravda, ki Golca zanima predvsem z vidika upoštevanja ljubljanskega malefičnega reda, nam vsaj nekoliko osvetljuje tudi tajni postopek oblikovanja sodbe na zasedanju, ki je potekalo pred njeno javno razglasitvijo. "Pred mestnim sodnikom, osmimi možmi iz notranjega in devetnajstimi iz zunanjega mestnega sveta je bila prebrana izpoved nekega Pavla Keršina in 'najprej priznana' malefična pravda (erstlich erkhand das mallefiz recht).⁷⁶ Bolj kot podatek, da so obtoženega po prebranem priznanju z večino glasov obsodili na obglavljenje (mit dem schwert), pritegneta pozornost dejstvi, ki ju moremo neposredno povezati z malefičnim

⁷³ Glej: Dülmen, Theater des Schreckens, str. 38; Hartl, Das Wiener Kriminalgericht, str. 138 ff.

⁷⁴ Dülmen, Theater des Schreckens, str. 38.

⁷⁵ Golec, Ljubljanski malefični red iz leta 1514 v sodni praksi, str. 5.

⁷⁶ Šlo je namrec za vprašanje, ali gre za "meščansko" ali malefično sodbo.

redom iz leta 1514. V kratkem opisu sodnega postopka je namreč rečeno, da so tisti, ki so bili navzoči pri obtoženčevem zaslišanju, njegovo priznanje potrdili (die so bei der frag vnd bekhandtnus gewest, dieselben zubestatt), nakar je šlo vprašanje (glede sodbe) od ust do ust (darauf di frag bei gots huld vnd frann reht van mundt zu mundt ergangen). Zelo podobno formulacijo opisanega postopka najdemo v malefičnem redu: obtoženčevo priznanje (urgicht) se prebere celotnemu mestnemu svetu, nato tistih sedem ali devet mož iz obeh mestnih svetov, ki so navzoči pri zaslišanju, poda pričevanje in obstoj priznanja soglasno potrdi s prisego, nazadnje pa se može povpraša po sodbi, med njimi kot prvega enega od navzočih pri zaslišanju. Če navedeno primerjamo z določili CCC, se izkaže, da kazenski red Karla V. v zvezi z obtoženčevim priznanjem ni tako natančen kot ljubljanski malefični red in opisani konkretni primer. Pri zaslišanju, denimo, poleg sodnika in pisarja določa samo (najmanj) dva člana sodnega zbora (čl. XLVI in XLVII), njuno priseganje o vsebini priznanja pa predvideva le v primeru, ko bi obtoženi na končni obravnavi svoje prejšnje priznanje zanikal (čl. XCI). Ljubljančani so se torej v tem pogledu vsaj še leta 1547 ravnali po svoji utečeni praksi, ki je temeljila na Maksimilijanovem kazenskem redu iz leta 1514. Pri tem je v navedenem primeru še posebno pomenljiva navedba, da je bila omenjena sodba izrečena v skladu s "splošnimi malefičnimi svoboščinami" (inhalt gemainer Malefiz freihaiten).⁷⁷

Obtoženec v inkvizicijskem procesu preiskave in ugotavljanja resnice o zločinu, kot tudi v samem sodnem procesu, na katerem so oblikovali sodbo, ni imel pravega zagovornika, ki bi morda opozoril na njegove posebnosti ali na stanje njegovih življenjskih okoliščin in razmer, ali da bi se celo boril za dokaz nedolžnosti svojega mandanta.⁷⁸ Poudarili smo že, da obtoženi kot oseba in njegovi motivi niso prvobitno zanimali takratnega sodstva. Zanimalo se je v glavnem

⁷⁷ Golec, Ljubljanski malefični red iz leta 1514 v sodni praksi, str. 10-11.

⁷⁸ To je bila pač doba, v kateri se je moral obsojenec sam braniti. Včasih pa je v zaključnem delu procesa vendarle lahko sodeloval neke vrste "odvetnik" (zagovornik), katerega edina naloga je bilo "sodelovanje s pravico". - Miroslav Bertoša, Zlikovci i prognanici. Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću, Pula 1989, str. 170

samo za njegovo dejanje, za zločin, ki ga je zagrešil. "S priznanjem je bila obramba nepotrebna. Vendar to še ne pomeni, da je moral obtoženec oziroma obsojenec utrpeti polno mero za storjeni zločin predvidene kazni. Stari kaznovalni sistem je pri vsej strogosti in togosti poznal več olajševalnih okoliščin in ga pač ne moremo razumeti brez sistema prošenj za milost oziroma za pomilostitev, ki ni bil obroben, temveč centralen pojav in sodi k razumevanju prava predmodernega časa. Grozljiva kaznovalna praksa je korespondirala s 'sprejemanjem milosti pred zakonom', ki ni samo omilila strogosti starega kaznovalnega sistema, temveč je včasih lahko upoštevala tudi osebne razmere delinkventa, vendar zaradi tega še ni imela nič skupnega z našim razumevanjem kazni in omilitve kazni."⁷⁹ V tem oziru niso bili vsi ropi, umori in drugi zločini obravnavani na isti način.

Sodišča so pri oblikovanju sodbe upoštevala tudi nekatere olajševalne okoliščine, kot npr. starost, bolezen, nosečnost. Včasih so upoštevali celo dolgo ujetništvo, prestana zaporna kazen je večkrat služila kot opomin.⁸⁰ Na milejšo kazen je lahko vplivala tudi huda tortura, ki jo je preстал obsojenec. Sodišče je lahko upoštevalo tudi obsojenčevo skesanost. Na izrek sodbe pa je ne nazadnje vplival družinski in družbeni stan obsojenca. Socialna neenakost je prišla do izraza tudi v kaznovalni praksi. Ni bilo vseeno, ali je pred sodiščem stal zaradi umora brezdomski potepuh ali član stalno bivajoče ugledne plemiške rodbine. Tudi ni bilo vseeno, ali je bil hudodelec tujec ali domačin. Razlikovanje je bilo vedno očitno in je imelo jasne konsekvence.

Delinkvent je torej lahko računal na omilitev kazni. Morebitna prošnja za milost je bila sestavni del sodnega procesa, dejanska pomilostitev – če je do nje sploh prišlo – pa je sledila šele po obsodbi. Do prošenj za milost pogosto ni prišlo iz sočutja, temveč zaradi same zaščite pred kaznijo, ki večkrat ni zadela samo delinkventa, temveč je

⁷⁹ Dülmen, Theater des Schreckens, str. 43.

⁸⁰ Z obvezo poravnave naloženih glob so tako npr. leta 1635 iz celjskega zapora izpustili 69 puntarjev. Prestano trpljenje v ječi naj bi jih večno opominjalo, da so se s svojim ravnanjem obrnili proti gosposki, oblastem in proti pravnemu redu in da so si s tem prislužili smrt. Po milostnem izpustu jih je pismena izjava, ki so jim jo raztolmačili v slovenščini, zavezovala, da bodo odslej pokorni in da bodo v bodoče sproti prijavljali hujšakače. - Jože Koropec, Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem leta 1635, Maribor 1985, str. 194-195. Podobno tudi: Ribnikar, Upor v Stični 3. junija 1753, str. 55.

lahko zlila sramoto tudi na njegove svojce ali poklicne tovariše. "Vsaka nečastna kazen je lahko spravila v sramoto družino, srenjo ali ceh storilca. Kot prosilci za milost so nastopale glede na socialno situacijo delinkventa različne skupine: družinski člani, sorodniki, prijatelji, pa tudi častivredni meščani, cehovski tovariši, duhovniki, celo cele soseske ali predstavniki mest in uglednega plemstva. Večje je bilo število prosilcev, večja je bila možnost, da se doseže omilitev kazni."⁸¹

Na primere prošenj za pomilostitev oziroma posredovanje tako od začetka 17. stoletja naletimo npr. v Ljubljani. Gre za primere, ko so se obtoženci še pred samo malefično pravdo obrnili na deželnega kneza. "13. avgusta 1601 je bil, denimo, za pet mesecev pogojno izpuščen iz zapore neki ubijalec, podložnik gospodstva Polhov Gradec, ki je prosil za deželnoknežjo pomilostitev (die begnadung), ker je zločin zagrešil že pred 10 ali 12 leti. Za nekega tatu je deželni vicedom 26. marca 1612 izdal odločbo, naj mu sicer sodijo na malefični pravdi (das malefiz recht zwahr erhalten), vendar morajo z izvršitvijo sodbe počakati toliko časa, da o zadevi z resolucijo odloči notranjeavstrijska vlada v Gradcu. Podobno je neka ubijalka leta 1634 najprej skušala pri deželnem knezu doseči, naj se ji dovoli 'Purgation', nakar je mestno sodišče po 11-ih mesecih zapore ustreglo njeni prošnji, da izvedejo malefično pravdo in sodbo pošljejo v obravnavo na dvor (das vrtl nach hoff zubefürden), to je notranjeavstrijski vladi (der i. ö. reg. befördert worden)."⁸²

Zelo zanimiva je tudi milostna odločitev ljubljanskega mestnega sodišča v primeru nenamernega uboja (ungeuarlicher todtslag, vngeuerlicher entleibung) s konca 16. stoletja. Milejšo obliko kazni so v tem primeru pogojevale olajševalne okoliščine in socialni status storilca, njegov "zagovornik" pa se je skliceval na cesarsko pravo: "21. marca 1594 je mestno sodišče obravnavalo Gregorja Grivca, ki je v svoji hiši pri tatvini zasačil znanega tatu Kačarja, tekel za njim in ga tako nesrečno udaril, da je ta umrl. Grivčev 'zagovornik' je poudarjal, da se uboj ni zgodil iz sovraštva in se pri tem skliceval na 'khayserlichen rechten' in 'khayserlichen müldigkeiten'. Ker je bil ubiti od malega tat, Grivec pa častljiv mož, ki ni nikoli storil podobnega dejanja, so ga na podlagi njegovega pisnega in ustnega opravičila (schrift- vnd mündliche purgation vnnd entschuldigung) ter zaslišanj prič (zeugen

⁸¹ Dülmen, Theater des Schreckens, str. 44.

⁸² Golec, Ljubljanski malefični red iz leta 1514 v sodni praksi, str. 10.

examination) spoznali za nekrivega Kačarjeve smrti in mu naložili duhovno pokoro (geistliche Bueß). Tako je moral leto dni na lastne stroške delati pri utrjevanju trdnjave Karlovac, materi ubitega Kačarja pa izplačati deset renskih goldinarjev. Sodba tudi izrecno pravi, da je treba v tovrstnih primerih dati prednost usmiljenju pred strogostjo.”⁸³

Mestno sodišče se v konkretnem primeru ni ravnalo po ljubljanskem malefičnem redu iz leta 1514, čeprav ta glede nenamernega uboja vsebuje povsem jasno določilo o omilitvi sodbe, temveč se je naslonilo na določila CCC, konkretnije na člen CXLVI. Gre pa tudi za primer sodbe, kjer se Karolina tudi neposredno omenja, torej za sodbo, izrečeno po zapovedih (moči) “cesarskega prava” (vermüg der khayserlichen rechten).⁸⁴

Obtoženci so se morali v primeru, da so bili pomiloščeni oziroma izpuščeni iz zapora, dogovoriti s sodnikom o plačilu stroškov pripora in kazenskega procesa.⁸⁵ Običajno so morali tudi priseči, da se ne bodo maščevali. Tako je bilo npr. sredi 18. stoletja “v kazenskem procesu proti upornikom v Stični ovadenih 29 osumljencev, od tega jih je bilo v kazenski postopek zajeto petnajst, dva osumljenca sta bila po krajšem priporu, strogem zaslišanju in na podlagi izpovedi prič izpuščena na prostost. Od petnajstih obtoženih so bili trije razglašeni za nedolžne in so bili 17. junija 1754 izpuščeni iz zapora, za štiri obtožene pa so omilili zaporni režim. Osem obtoženih je bilo z razglasitvijo sodbe 31. januarja 1755 spuščениh na prostost, od teh jih je sedem moralo plačati stroške kazenskega procesa, en obtoženec pa je bil plačila procesnih stroškov oproščen...”⁸⁶

⁸³ Ibidem, str. 13-14. Zelo zanimivo in minuciozno razpravo o uboju zalotnega tatu v dobi recepcije rimskega prava in o urejanju tega vprašanja v Kranjskem sodnem redu za deželska sodišča je napisal Marko Kambič, *Uboj zalotnega tatu - med naravnim pravom in recepcijo*, v: Vilfanov zbornik : pravo - zgodovina - narod, Vincenc Rajšp, Ernst Bruckmüller (urednika), Ljubljana 1999, str. 263-273.

⁸⁴ CCC v členu CXLVI (Von vngeuerlichen entleibung die wider eynes thätters willen geschicht ausserhalb einer notweer) poudari, da se storilcu nenamernega uboja nikakor ne sme odpustiti, pač pa se mu mora izkazati več usmiljenosti (/.../der thätter keyner würd gnug entschuldigt, Aber dennoch ist mer barmhertzigkeit bei solchen entleibungen, die vngeuerlich auss geylheytt oder vnfürsichtigkeit, doch wider des thätters willen geschehen, zuhaben /.../). Pri storilcih nenamernega uboja naj se torej da prednost usmiljenju, medtem ko so storilce naklepne in zlonamernega uboja strli s kolesom, kazni pa so lahko poostrili z vleko na morišče in ščipanjem z razbeljenimi kleščami. Navadne morilce, ki so ubijali zaradi izbruha jeze, pa je čakalo obglavljenje z mečem (člen CXXXVII). - CCC, 1842, str. 240-241 in 243.

⁸⁵ Omenili smo že, kaj v primeru pomilostitve določa ljubljanski malefični red iz leta 1514.

⁸⁶ Ribnikar, *Upor v Stični* 3. junija 1753, str. 55.

Vprašanje akta milosti sodnih oblasti je seveda le v redkih primerih pomenilo oprostitev. Prosilci za milost so pri sodišču včasih dosegli samo omilitev kazni, ki dejansko ni vedno pomenila bolj humano rešitev, v vsakem primeru pa je bila manj sramotna, vsaj za prizadete, tako za obtožence kot tudi za njihove svojce ali prijatelje. Kaj je

Dve podobi usmrtitve iz Marusigove goriške kronike iz 17. stoletja prikazujeta zamah z mečem in obglavljenje. (G. M. Marusig, *Le Morti Violenti*, list 25 in 28, 1673.)

resnično pomenila omilitev kazni, se podrobneje pokaže v posameznih primerih. O kaznih bomo sicer več govorili v nadaljevanju, na tem mestu pa v zvezi z omilitvami kazni, ki so jih dosegli prosilci za milost, omenimo, da je šlo običajno za preprečitev izvršitve nečastnih kazni, kar pomeni, da so nečastno kazen obešanja ali trenja na kolesu spremenili v častno obglavljanje z mečem. Omilitev kazni pa je pomenila tudi to, da so težke hudodelce, ki so končali na nečastnih vislicah, prej sneli, da so viseli le kratek čas, nato pa so jih zagrebli pod vislicami. Posebno milost so npr. izkazali tudi obsojencu na kolo s tem, da so ga najprej zadavili ali obglavili, ne pa živega strli na kolesu.⁸⁷

Možnosti za izkazovanje milosti je bilo torej mnogo. V družbi, prežeti z vraževernimi predstavami, je pomenila posebno naklonjenost odločitev sodišča, da se te ni dotaknil rabelj. Z vprašanjem časti, zlasti za višje sloje, pa je bila povezana tudi odločitev, da te niso obsodili v posebni obleki za obsojence oziroma da te pred samo usmrtitvijo niso vodili skozi mesto. Ritual vodenja zločinca mimo kraja zločina, kot tudi po mestu oziroma skozi sosesko, kjer je prebival, je bil namreč ukrep javnega kaznovanja, ki so ga običajno morali pretrpeti obsojenci na smrt, predviden pa je bil tudi za sramotilne kazni. Temeljni smisel

⁸⁷ Prim.: Dülmen, *Theater des Schreckens*, str. 44.

sramotnega vodenja na morišče je bil v ponižanju in osramotitvi obsojenca pred množico. Zločinec naj bi vsem pokazal svojo krivdo in zločin.⁸⁸

Na konkretno sodno prakso takratne stanovske družbe je v okviru vprašanja izkazovanja milosti gotovo vplivala družbena moč lokalnih skupin. Na sodbo so lahko vplivali častivredni in ugledni meščani, visoka duhovščina in plemstvo. Pri sodbah se je neredkokdaj pokazal vpliv mogočnejših zemljiških gospodov ali moč cehov.

Sojenje z izkazovanjem milosti je predstavljalo kompleksen sistem. Če so sodišča po eni strani pripisovala veliko vrednost kaznim z zastraševalnim učinkom ter so posamezne osebe zavoljo tega kot svarilni eksemplari še posebno ostro kaznovala, pa so po drugi strani poleg demonstracije svoje moči hotela dokazati, da so lahko tudi milostna. "Uspešna usmrtitev, za katero si je oblast vedno mnogo prizadevala in ki naj bi zganila srca gledalcev, ni bila povsem nebitveno odvisna od tega, kako je sodišče (ali oblast) uporabilo sistem prošenj za milost v svoj prid. Pri javni razglasitvi sodbe niso nikoli pozabili posebej poudariti, da je sodba omiljena ali da je bilo sodišče milostno, ne da bi pri tem imenovali prosilce, razen če je šlo za visoke in častivredne osebnosti."⁸⁹

Potem ko so na tajnem zasedanju izrekli obsodbo, so določili še dan njene javne razglasitve (entlicher rechttag). Obsojenca so morali tri dni pred "javno uprizoritvijo pravice" obvestiti, kdaj bo nastopil "sodni dan", dan maščevanja za zločin, dan izvršitve kazni. S tem naj bi obsojencu dali možnost, da se pokesa svojih grehov, da jih objokuje, da se lahko izpove in prejme poslednje zakramente.⁹⁰ Pravilo, da so obsojenca tri dni pred usmrtitvijo obvestili, da naj se pripravi na odhod v onstranstvo, je bilo seveda nadvse praktično. Oblast je imela tako pri kaznovanju težjih zločinov dovolj časa, da inscenira kar se da nazorno in premišljeno prireditev groze. Rabelj s svojimi pomočniki je lahko

⁸⁸ Prim.: Nella Lonza, Pod plaštem pravde. Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću, Dubrovnik 1997, str. 159.

⁸⁹ Dülmen, Theater des Schreckens, str. 48-49.

⁹⁰ ".../soll das zuuor drei tag angesagt werden, darmit er zu rechter zeit sein sünd bedencken, beklagen vnd beichten möge, vnd so er des heyligen Sacraments zu empfahren begert, /.../" - CCC, 1842, str. 230. Na Koroškem so za razliko od Kranjske in Štajerske obsojencu ali obsojenki naznanili dan izvršitve smrtne obsodbe štiri dni pred izvršitvijo. - Metod Dolenc, Postanek in pomen inštrukcij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 9, 1912, str. 111.

pripravil vse potrebno za sijajno izvedbo eksekucije po naročilu oblasti.⁹¹

Dan razglasitve sodbe je bil seveda zgolj formalna zadeva, toda kot socialno-politično dejanje je pridobil na demonstrativni vrednosti. Bil je ritual slovesne razglasitve sodbe in javne pokoritve delinkventa. Dokumentiral naj bi zmago resnice. Kljub temu, da je bil, kot rečeno, samo formalna zadeva, se oblast ni odpovedala njegovi veličastni prezentaciji. Čeprav se je dejanski sodni proces odvijal za zaprtimi vrati, se je oblast čutila tudi dolžno, da svojo sodbo na koncu obredno razglasi ljudstvu. Zato je organizirala javno prireditev, kjer je razglasila sodbo. Z vsem pompom je objavila svojo resnico.

Dan razglasitve sodbe je najavilo slovesno zvonjenje zvonov, ki je obenem opozarjalo in vabilo ljudstvo, naj se v čim večjem številu udeleži javne razglasitve sodbe in izvršitve kazni. Procedura razglasitve sodbe je pompozno izžarevala moč oblasti in voljo vsemogočnega Boga. Sodni zbor v upadljivih talárjih se je v svečanem sprevodu razvrstil pred zbrano množico ter zasedel svoje natančno predpisane sedeže za črno ali zeleno pogrnjeno mizo. Krvni sodnik v rdečem talarju je kot znamenje dostojanstva držal v rokah sodno palico (ta je bila pogosto samo olupljena šiba). Usedel se je na vzvišen prostor sredi polkrožno razporejenih sedežev, prisedniki, ki so nosili črne talarje, pa levo in desno poleg njega.

Zvedavo publiko je od sodnega zbora ločevala lesena pregrada. Ko je pisar razglasil "sodni mir", so privedli obtožene. Sodni pisar je prebral obtožnico in zapise, ki so nastali pri zaslišanju obtoženih. Osrednjo vlogo pred končno razglasitvijo sodbe je seveda igralo priznanje obtoženih, ki je potrdilo obtožbo. Sodni pisar ga je zato prebral še bolj glasno in poudarjeno, tako da so ga vsi prisotni jasno slišali. Ljudstvu se je namreč na tej točki pripisovala vloga razsodnika, množica je s svojo navzočnostjo preverjala, ali je kazen izrečena pravično in z vso strogostjo, ali je zaradi kršitve prepovedanega maščevana žalitev vladarja in ne nazadnje, ali se je ustreglo višji sili, torej Bogu, v katerem je bilo po takratni krščanski miselnosti bistvo pravičnosti na svetu.

Sodnik je nato vprašal obtožene, če so zapisi točni, kar je bila seveda formalnost. Potem so prisedniki glasovali o sodbi, ki so jo dejansko

⁹¹ Ekscesi muk so namreč obsegali celo "ekonomijo oblasti". Kazenske muke ob inscenirani usmrtnitvi so bile diferencirana produkcija trpljenja, organiziran obred, ki je žrtve zaznamoval, prikazal oblast in kaznoval. - Prim.: Foucault, Nadzorovanje in kaznovanje, str. 39.

sprejeli že pred tem na tajnem zasedanju. Pisar je nato prebral sodbo.⁹² Običajno je pisar prosil tudi za omilitev sodbe. Za to je prejel plačilo, podobno kot za pisanje sodbe. Sodbe navadno niso omilili, če pa je že šlo za milostno sodbo, so to še posebej poudarili. Nato je sodnik slovesno razglasil sodbo in ukazal, naj se takoj izvrši. Pri obredu razglasitve smrtne obsodbe je moral najprej trikrat vprašati rablja, če je razumel sodbo, kar je moral ta glasno potrditi. Nato je krvniku predal obsojenca z besedami: "Vzemi tega zločinca in izvrši smrtno obsodbo, kot zahtevata sodba in zakon, v imenu najsvetejše sv. Trojice, v najsvetejšem imenu Jezusa Kristusa." Potem je sodnik prelomil sodno palico, jo vrgel na tla pred obsojenca in zaklical: "Bog se usmili njegove uboge duše." Obsojencu je sodnik običajno namenil še nekaj tolažilnih besed, češ, nihče ne ubeži smrti ali roki pravice...

Obredna prelomitev sodne palice ni pomenila smrti za delinkventa, temveč je simbolizirala sodbo, večno izključitev ubogega grešnika iz pravne skupnosti. Ubogi grešnik je odslej ostal brez zaščite, po prelomu sodne palice so ga predali v naročje muk in smrti, prešel je v rabljeve roke. Pisar je oklical mir za krvnika, kar je pomenilo, da ga nihče ne sme motiti pri izvršitvi sodbe. Ob zamolkli spremljavi bobnov in žalostnem pozvanjanju zvonov smrti se je začela procedura izvršitve sodbe.⁹³

Sramotilne in telesne kazni

Novoveška zakonodaja se je vse do 18. stoletja veliko manj spuščala v male kazenske zadeve (*causae minores*), ki so bile v veliki meri prepuščene domačemu običajnemu pravu in sklepom sodnih prisednikov ali drugih sodnih organov, včasih tudi povsem improvizirani presoji posameznih primerov.⁹⁴ Kazni za lažje prestopke so bile seveda mnogo pogostejše kot za težje.

Od srednjega veka naprej so izvajali zlasti sramotilne kazni. Kazen izpostavljanja obsojencev v sramotilne namene se je izvrševala v raznih oblikah, kaznovali pa so predvsem bogokletje, sramotenje, prepirljivost,

⁹² Pisno formulirane obsodbe so sledile zelo različnim vzorcem, praviloma pa so vsebovale nekaj podatkov o osebi, o očitnem hudodelstvu, delinkventovo priznanje zločina in navedbo kazni. - Prim.: Dülmen, *Theater des Schreckens*, str. 47.

⁹³ O obredu razglasitve sodbe prim.: Schleich, *Hexen, Zauberer und Teufelskult in Österreich*, str. 22; Tratnik Volasko / Košir, *Čarovnice*, str. 178 in 180; CCC, 1842, str. 230-233; Dülmen, *Theater des Schreckens*, str. 51-61.

⁹⁴ Prim.: Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 403-404.

lažnivost, tatvine, pretepanje in goljufije. "Ljudska domišljija in šegavost si je izmišljevala vse mogoče, da bi mik kaznovanja povečala v naslado številnih opazovalcev, ki jih je bil zlostavljeni grešnik kdaj opeharil ali razžalil. Tak obsojenec je bil tarča za vsakovrstna zasmehovanja, robate domislice, tepežkanje, dovtype in šale. Da je bila sramota čimbolj poznana, so kazen izvrševali zlasti ob tržnih dneh, včasih so z godbo naravnost vabili ljudi, da so si ogledali obsojenca in ga pomagali sramotiti (v uradnem izrazoslovju so dejali, da mu je smel vsakdo 'njegovo čast obrezati')."⁹⁵

Med "kaznovalnimi sredstvi" za prestopke lažjega značaja so bila razširjena predvsem taka, ki so prepuščala "hudodelnika zasramovanju, zasmehu in objestnim šalam vseh prebivalcev, ko so ga na trgu ali ob cesti privezali ali z železnim obročem priklenili k steni, stebru, križu, kamnu ali ga postavili na poseben oder, ga zaprli v sramotilno ('norčijsko') kletko, ga izpostavili na leseni oslici ali na sramotilni klopi pred rotovžem."⁹⁶ Lesene klade, v katere so vklepali roke in noge, so bile namenjene za moške in so jih uporabljali za najrazličnejše namene. "Stare upodobitve jo kažejo pred vrati zapora. Tako jo najdemo naslikano na freski v Bodeščah (pri Ribnem blizu Bleda) iz začetka 15. stoletja."⁹⁷ Obstajale so tudi posebne "sramotilne piščali za slabe muzikante", namen te kazni pa je bil, da kršilca zakona javno osmeši.⁹⁸

V nekaterih mestih so ženskam kot pokoro za obrekovanje obešali okrog vratu sramotilne kamne. V nizu sramotilnih kazni je ta poznana pod imenom "prenašanje steklenice", ko so jezikavkam in prepirljivkam za kazen namesto lične biserne ogrlice javno nataknili okrog vratu z navadnimi kamni obteženo ovratnico.⁹⁹ "Sodna knjiga mesta Kranja poroča, da so morale ženske zaradi obrekovanja nesti kamen po trgu navadno na nedeljo ali semanji dan."¹⁰⁰

Tudi trlica (dve deski, ki se odpirata in zapirata, z odprtinami za vrat in roke), imenovana tudi sramotilne gosli, se je uporabljala zlasti za kaznovanje prepirljivk. Z običajno leseno, včasih pa tudi železno trlico so nagrajevali ali eno samo osebo ali pa dve, ki sta si v trlici stali

⁹⁵ Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, str. 33.

⁹⁶ Ibidem, str. 32.

⁹⁷ Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, str. 269.

⁹⁸ Folter-Instrumente im Mittelalter, str. 62.

⁹⁹ Glej: Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, str. 269.

¹⁰⁰ Josip Žontar, Sramotilni stebri, Mladika - Celje, št. 6, 1940, str. 216.

nasproti. Poleg prepirljivk, ki so povzročale škandale in so bile sploh srborite, vzkipljive in zlovoljne, so v trlico vklepali tudi ženske, ki so se javno pretepale. Ženski, ki sta si skočili v lase z javno uporabo nasilja, sta si svoji razgreti glavi lahko kaj kmalu v duetu hladili v primežu sramotilnih gosli, kjer sta morali običajno ves dan preživeti skupaj. Včasih pa je bila trlica namenjena tudi ženskam, ki so rojevale nezakonske otroke. Takšne "sramotne kreature" so ob cerkvenih praznikih navadno postavili kar pred cerkvena vrata.¹⁰¹

Na nekdanje kaznovanje lažjih prestopkov danes spominjajo ohranjeni sramotilni stebri ali prangerji, ki so jih uporabljali v mestih in trgih in so se ponekod uveljavili celo kot eden izmed simbolov tržnih pravic.¹⁰² Znani so npr. lepo ohranjeni prangerji v nekaterih štajerskih trgih: Rečica ob Savinji, Lemberg, Pilštajn ali pa Ptujška gora. Svojevrstno posebnost predstavlja ptujski pranger. Tu so namreč za izvajanje sramotilnih kazni uporabljali kar rimski nagrobnik, ki so ga izkopali v 15. stoletju in ga vsaj od 16. stoletja naprej uporabljali kot sramotilni kamen.¹⁰³ Zelo zanimiv in dokaj dobro ohranjen je gotovo tudi pranger v belokranjskem Predgradu. Dva metra visok kamnit sramotilni steber stoji na ravnici poleg gradu Poljane. Ostanke prangerjev seveda najdemo tudi drugje.

Storilca ali storilko lažjega kaznivega dejanja so priklenili na kratko verigo k lesenemu kolu ali kamnitemu stebru. O prangerju v pravem pomenu besede lahko govorimo, ko je kamen kot stojišče za obsojenca dvignjen od tal na kamnito podlago, na sramotilni oder. "S tem postane obsojenec bolj viden in izpostavljen javnemu zasramovanju."¹⁰⁴ Popoln

Prestopnik v kladi. Ta kazen je doletela lažje prestopnike kot so bili npr. javni obrekovalci ali tiste, ki so zagrešili lažjo tatvino. (G. M. Marusig, *Le Morti Violenti*, list 77, 1673.)

¹⁰¹ Ibidem. Glej tudi: *Folter-Instrumente im Mittelalter*, str. 43; Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje*, str. 32.

¹⁰² Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 269.

¹⁰³ Več o tem: Žontar, *Sramotilni stebri*, str. 214.

¹⁰⁴ Ibidem, str. 215.

pranger je bila torej kamnita podlaga združena s sramotilnim kolom ali stebrom, do prostora, kjer so priklenili obsojenca ali obsojenko, pa je vodilo nekaj stopnic.

Ker so izpostavitve na sramotilnem odru zelo pogosto izrekli, je postal pranger "ne le sredstvo za izvrševanje določene častne kazni,

Sramotilni steber pri baročnem rotovžu v Lembergu pri Šmarju, ki je bil svojčas najpomembnejše tržno naselje srednjega Sotelskega, saj je skozenj vodila trgovska pot na Štajersko.

Sramotilni steber v Lembergu pri Šmarju - detajl.

marveč tudi viden znak pravice nižjega sodstva."¹⁰⁵ Obsojenke ali obsojenke so vsem v posmeh priklenili na najbolj javnem kraju, navadno na trgu pred mestno hišo ali pa poleg cerkve. Za izvedbo sramotilne kazni je bilo namreč bistveno sodelovanje ljudskih množic. "Okrog vratu so obesili obsojencu tablico s popisom njegovih kaznivih dejanj. Mimoidoči so ga smeli zasramovati, pljuvati predenj, ga obmetavati z gnilimi jajci ali podobno. Včasih je bil obsojenec še javno tepen."¹⁰⁶ Ljudje so si omislili marsikaj, da bi povečali učinek kaznovanja. Pogled na živinske tatove, ki so jih z verigo priklenili k prangerju v Predgradu in jih sramotili tako, da so jim okoli vratu obesili čreva ukradenih in poklanih živali, ni bil nič kaj mikaven. V Ljubljani pa je rabelj npr. 8. aprila 1620 pri sramotilnem stebru pred rotovžem za večno zaznamoval živinskega tatu tako, da mu je odrezal uho.¹⁰⁷

V kaznovalni praksi je poleg rezanja ušes kot viden znak pohabljanja zaslediti še odsekanje prstov ali roke. Leta 1637 pa je npr.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem, str. 216.

¹⁰⁷ Fabjančič, Ljubljanski krvniki, str. 94.

ljubljski rabelj krojaču Janžetu Premcu z lga, ki je imel tri žene, odrezal nos in ga izšibal. V primeru izгона so obsojenca ali obsojenko ponekod za večno zaznamovali tudi z ožigosanjem. Terezijana je npr. odrejala, da naj za deželo škodljivim in nevarnim zločincem ob izgonu iz dežele vžgejo znamenje. Z ukrepom stigmatizacije naj bi jih naredili za lažje prepoznavne ob morebitni nedovoljeni vrnitvi. Terezijana je bila nekoliko bolj »humana« od prakse preteklih stoletij, saj je določala, da se lahko kazensko znamenje vžge samo na hrbet, ne sme pa se ga več vžigati na čelo oziroma lice. Da bi lažje prepoznali, v kateri deželi je bil izgnanec ožigosan, je določala, da naj se deželi nevarnemu človeku poleg običajnega R. (lat. relegatio, nem. die Relegation = izgon, izključitev iz družbe) vžgejo še dve začetni črki dedne dežele, iz katere so delinkventa izgnali, npr.: Kranjska = R. Cr., Štajerska = R. St., Koroška = R. Ka., Goriška = R. Go., Gradiška = R. Gr., Trst = R. Tr., itd. Da bi preprečili, da bi kazenski znak na stigmatizirancu zbledel ali se celo izbrisal, je Terezijana odrejala, da morajo ubogega grešnika pri ožigosanju dobro natreti s smodnikom in ga po opravljenem ritualu vsaj še 8 dni zadržati v zaporu.¹⁰⁸

Navkljub bolj »humanim« določbam Terezijane pa se je praksa vžiganja »večnih« znamenj na lice ali čelo, kot potrjuje v arhivu idrijskega rudnika ohranjeni prepis resolucije o izmaličenju obraza zločinca z žigosanjem (Brandmarkung) z žarečim železom, obnovila za časa cesaričinega naslednika Jožefa II. Prepis resolucije je leta 1783 izdalo Notranje- in Gornjeavstrijsko apelacijsko sodišče v Celovcu. Osnutek postopka žigosanja delinkventov je izdal deželni knez Jožef II. 26. avgusta 1783 in ga predal v presojo in dopolnitev omenjenemu apelacijskemu sodišču v Celovcu, izvedence dunajske medicinske fakultete pa je pozval, da naj napišejo, kako naj strokovno oskrbijo zločinca po žigosanju. Kako neizprosno boleča je morala biti sama izvršitev kazni, če so jo v praksi tudi dejansko izvajali, nas prepričajo naslednje vrstice:

»Delinkventu so z žarečim železom močno pritiskali na kožo na obeh licih, in sicer od oči proti nosu, kjer je bilo najmanj brade. Če žigosanje ni bilo dobro narejeno, so postopek ponovili. Pri tem je nastala brazgotina, s katero je bil zločinec do konca svojega življenja zaznamovan in izločen iz človeške družbe.

Dunajska medicinska fakulteta pa je v odgovoru zapisala, da mora pri tem postopku sodelovati zdravnik. Takoj po bolečem žigosanju

¹⁰⁸ CCTh, 1769, Sechster Artikel von Leibsstraffen / § 4 (Brandmarchung), str. 11-12.

mora zdravnik prizadete dele obraza pokriti z vlažnimi krpami in nežno pritiskati, nato pa jih s povojem poviti. Čez nekaj časa dobi žigosani visoko vročino in na žigosanem delu se pojavi pod krasto močno vnetje. Prizadetemu je potrebno puščati kri, vnete dele pa oskrbeti. Ko se krasta odlepi, se mora brazgotino z obeh strani stisniti, da odteče gnoj iz globine. Potem jo je potrebno namazati z mazilom, ki je sestavljeno iz osmih delov digestivnega in dveh delov egiptovskega mazila. Ko se je gnojenje pozdravilo, so se naredile globoke brazgotine, ki jih ni bilo več mogoče izbrisati.«¹⁰⁹

Če se po tem srh vzbujajočem intermezzu povrnemo k sramotilnemu stebru, moramo poudariti, da je namen tiranja prestopnikov k prangerju pomenil ukrep pravosodja, da žrtev čimbolj poniža in javno osmeši. Onečaščenje je igralo pomembno vlogo v vseh tedanjih teorijah kaznovanja. Delinkventi so bili izpostavljeni nasilju radovednih gledalcev in večkrat so utrpeli tudi telesne bolečine. Krivčevo telo so izpostavljali ob belem dnevu. Priklenjen h kaznovalni opremi je nosil svojo obsodbo in resnico zločina, ki ga je storil. Izpostavitev za lažje prestopke je bila ZAZNAMUJOČA, njen namen je bil, da je žrtev onečastila z vsem bliščem, ki ga premore ljudska domišljija.¹¹⁰

Ženske, ki so svojim možem nadele rožičke, ali pa so jih teple, je lahko doletela sramotilna ježa na živem ali lesenem oslu. "Po nekaterih krajih je bil v tem primeru na svoj način kaznovan tudi zakonski drug, ki je moral skozi vas ali mesto voditi osla, na katerem je bila ritensko privezana njegova žena z oslovim repom v roki."¹¹¹ Z ježo na lesenem oslu so v Ljubljani kaznovali tudi preveč razigrane in prenapete vojake, ali pa tiste "stražnike, ki so pri nočnih rabukah puščali na cedilu svojega stražmojstra. Ta šport ni bil bogvekaj mikaven: oslov hrbet je bil namreč navzgor ošiljen, obsojencu pa so obtežili še noge."¹¹²

Ljubljančani so se pri kaznovanju zakonoloma zgledovali po "cesarskem pravu", saj malefični red iz leta 1514 določila za kaznovanje tega delikta ne pozna. Tudi Karolina za to kaznivo dejanje ni določala izrecne kazni, temveč je puščala sodiščem precej proste roke. Zakonolomec ali zakonolomka sta se tako kaznovala po starih običajih in cesarskem pravu.¹¹³ Zakonolom, ki ga CCC ne prišteva k težjim

¹⁰⁹ Mira Hodnik, Tihotapci živosrebrove rude v 18. stoletju, Idrijski razgledi, XL, 1995, str. 22.

¹¹⁰ Prim.: Studen, Fenomen mučenja človeškega telesa pri torturi in kot spektakel, str. 44.

¹¹¹ Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, str. 33.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Člen CXX (Straff des Ehebruchs) narekuje kaznovanje "nach sage vnser vorfarn, vnd vnser Keyserlichen rechten". - CCC, 1842, str. 237.

deliktom s predvideno smrtno kaznijo, so navadno kaznovali z izgonom iz mesta. Primera iz ljubljanske sodne prakse 16. stoletja pa predstavljata svojevrstno posebnost in kažeta na "obravnavo zakonoloma kot malefica, povrhu vsega kaznivega s smrtjo. Ko je namreč mestno sodišče 16. novembra 1547 na prošnjo njenega moža in soseske pomilostilo neko prešušnico, zasačeno pri zakonolomu (offentlichen betretung des eepruchs), so ji v primeru ponovitve dejanja zagrozili, da jo bodo drugim za zgled zazidali v t. i. "Apo-tekarico" (in die Apateckherin andern zu eben pildt vnd exempl gesezt vnd vermauert werden)."¹¹⁴

Težje primere zakonoloma so torej v Ljubljani obravnavali na malefičnih pravadah. Da je Ljubljana dejansko poznala smrtno kazen z zazidanjem, četudi se je to dogajalo le izjemoma, pa priča vpis v knjigo mestnih izdatkov iz leta 1588, ko je rabelj zazidal neko žensko, za katero je izrečno zapisano, "da bi morala biti utopljena (ein weib, weliches ertrencktt hette sollen, vermauert). V tem primeru se torej mestno sodišče, enako kot leta 1547 v zvezi z grožnjo prešušnici, ni ravnalo ne po malefičnem redu iz leta 1514 ne po CCC, temveč preprosto po nekem vzorcu običajnega prava, očitno še srednjeveškega izvora. Med kaznimi, ki jih malefični red ne pozna in jih je prav tako moč prištevati v področje t. i. 'Statt gebrauch', pa je ne nazadnje tudi znana norčevska kletka (narren khetterle, narn kheterl), prav tako izpričana pri 'nemalefičnem' kaznovanju zakonoloma, in sicer vedno skupaj z izgonom iz mestnega pomirja."¹¹⁵

Razen o zakonolomih imamo o nekdanjih manjših deliktih v Ljubljani še največ podatkov o tatvinah. Ljubljančani so se v zvezi s kaznovanjem manjših tatvin očitno zgledovali po Karolini že kmalu po njenem izidu.¹¹⁶ CCC namreč določa denarno kazen pri manjši tatvini do 5 goldinarjev vrednosti,¹¹⁷ medtem ko ljubljanski malefični red denarne kazni (Geld-Buß) za krajo ne pozna. Mestni svet je mileje kaznoval zlasti mlajše delinkvente ter jih obsojal na denarno kazen ali podučno izšibanje.¹¹⁸

¹¹⁴ Golec, Ljubljanski malefični red iz leta 1514 v sodni praksi, str. 15.

¹¹⁵ Ibidem, str. 16.

¹¹⁶ Splošno o problemu tatvin in razbojništva v Karolini glej: Michael Landmesser, Der Raub von der Carolina bis zum Bayerischen Strafgesetzbuch von 1813, Mainz 1966.

¹¹⁷ Člen CLVII (Zum ersten vom allerschlechtesten heymlichen diebstall) - CCC, 1842, str. 246.

¹¹⁸ Prim.: Golec, Ljubljanski malefični red iz leta 1514 v sodni praksi, str. 16-17.

Za tatove, ki so bili stari nad 18 let in so zagrešili težje tatvine do 25 funtov vrednosti, je ljubljanski malefični red določal postavitev k sramotilnemu stebri, izšibanje in izgon iz dežele.¹¹⁹ Karolina je v tem pogledu strožja. Za mladoletne namreč šteje tatove, ki še niso dopolnili

Peklenške muke so čakale dolgotratne tatove. (Janez Vajkard Valvasor, Prizorišče človeške smrti, 1682.)

14 let.¹²⁰ Za ponovljeno krajo v skupni vrednosti do 5 goldinarjev odreja pranger in izgon iz dežele, sodniku pa dopušča tudi možnost, da delinkventa namesto izгона iz dežele obsodi na dosmrtno prisilno bivanje v kraju ali območju, kjer je storil hudodelstvo.¹²¹ Kazen za lažjo tatvino so pogosto poostriili z izšibanjem, nasilne tatvine z vlomom in uporabo orožja pa so glede na okoliščine in presojo sodnika kaznovali s smrtjo (moške so obesili, ženske pa utopili) ali pa s težkimi telesnimi kaznimi, kot npr. z odsekanjem roke ali z iztaknjenjem oči.¹²² Nepopravljive tatove je seveda čakala smrt.¹²³

Pred drugim desetletjem 17. stoletja v ljubljanskih sodnih protokolih ne srečamo izгона iz dežele Kranjske, temveč kvečjemu iz mesta in njegovega pomirja. "Tako je bil denimo 16. maja 1569 postavljen k prangerju, izšiban in izgnan iz mestnega pomirja neki Šmit, ki je ukradel pet kož. Istega dne so na izgon iz mesta (die stat zuverbietten) obsodili neimenovano žensko, ker je obdržala (verhalten) nekaj denarja in izgubila zlat prstan, oboje last neke Praunspergerjeve. Prvi primer izгона iz mesta in hkrati iz celotne Kranjske, a z omejitvijo na tri leta, zasledimo šele 14. maja 1612, ko so na takšno kazen obsodili nekega Jurija Strausa. Pred tem je 'etlicher seiner misselthatten wegen' pol leta presedel v zaporu in bil po rablju tudi mučen (gereckht), ne vemo pa

¹¹⁹ Ibidem, str. 17.

¹²⁰ Člen CLXIV (Von jungen dieben) - CCC, 1842, str. 248.

¹²¹ Člen CLXI (Vom andern diebstall) - CCC, 1842, str. 247.

¹²² Člen CLIX (Von ersten geuerlichen diebstalen durch einsteigen oder brechen, ist noch schwerer) - CCC, 1842, str. 247.

¹²³ CLXII (Vom stelen zum dritten mal) - CCC, 1842, str. 247.

natanko zaradi česa. Očitno je zagrešil kar huda dejanja, saj mu je bila zagrožena izguba telesa in življenja, če bi ga po izgonu zalotili v mestu. Samo štiri dni pozneje pa je mesto prejelo deželnoknežjo resolucijo, da mora biti trgovski vajenec Krištof Erdrich zaradi tatvine (diebsatals halber) poleg duhovne pokore (neben einer geistlichen pueß) izgnan sploh iz vseh dednih dežel."¹²⁴

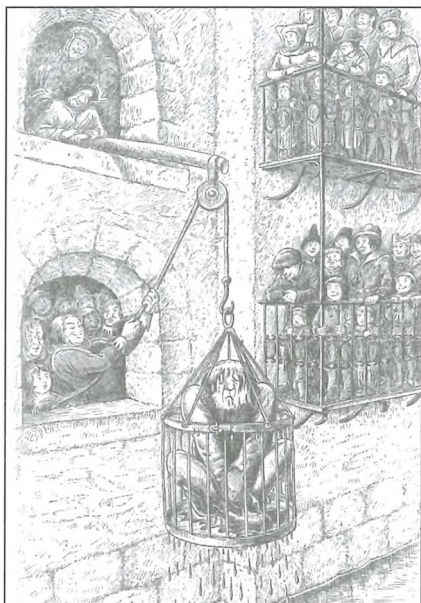
Na različne kazenske sankcije pa naletimo tudi v vsakdanjem življenju rokodelcev naših obrtnih in trgovskih središč. Različna cehovska pravila so skrbela za discipliniranje članstva. Kot primer si oglejmo denimo pravila celjskega pekovskega ceha, ki jih je 30. januarja 1706 na Dunaju potrdil Jožef I. Mojstri, pomočniki in vajenci so se morali v mestecu ob Savinji udeleževati raznih pobožnosti in vsakoletnih procesij, drugače so jih kaznovali s plačilom 1 oziroma 4 funtov voska za svečavo. 1 funt voska so člani morali plačati tudi, če so opravljali nelojalno, cehu škodljivo delo, govorili proti cehu oziroma neopravičeno niso prišli na srečanje ceha ali ga zamudili. Vajenci in pomočniki so bili dolžni na mojstrov ukaz oditi v mlin po moko in pomagati pri mletju, drugače so jih kaznovali z denarno kaznijo (znesek ni naveden), ki so jo polagali v skupno blagajno (skrinjo) ceha. Pekovski mojster tudi ni smel speljati pomočnika, vajenca ali kakega posla drugemu mojstru, saj so ga v tem primeru kaznovali s plačilom 5 goldinarjev renske veljave, ki so jih položili v cehovsko skrinjo. 1 goldinar kazni je bil predviden za ozmerjanje drugega člana ceha z bedakom, 15 krajcarjev pa za sum oziroma obtožbo laži na cehovskih sestankih.

Poleg notranjih vzvodov discipliniranja članstva pa je cehovski zbor določena kazniva dejanja, če jih sam ni mogel raziskati, prepuščal v razsojo mestni ali deželni sodni oblasti – npr. raziskavo suma tatvine stanovskega kolega. Mojstra, pomočnika ali vajenca, ki so ga zasačili pri nečistovanju (unzucht) ali nečastnem dejanju (unehrbbarkeit), je ceh kaznoval s plačilom 6 funtov voska in 1 goldinarja kazni v skrinjo. Mojstrom, pomočnikom in vajencem so prepovedovali tudi kockanje, "kjer hočejo eden od drugega z ukano, zvijačo izmamiti denar in ne povzročajo drugega kot pretepe in slabijo enotnost ceha". Kazen za kršitev je znašala 5 funtov voska. Ob kršitvi božjih zapovedi (tatvina,

¹²⁴ Golec, Ljubljanski malefični red iz leta 1514 v sodni praksi, str. 17. O postavljanju tatov k sramotilnemu stebru, pretepanju s palicami in o dosmrtnem izgonu iz dežele glej tudi: Blaznik, Loški deželskosodni protokoli iz 1625-1637, str. 29-30.

zakonom) se kršilcu ceh odreče, dokler se za prestop ek ne spokori (purgire).

Prepovedano je bilo tudi medsebojno konkuriranje, kazen za kršitve pa je znašala 9 funtov voska. Kazen za nedovoljeno peko in prodajo kruha je znašala 1 funt voska. S peko kruha za prodajo se v mestu in celotnem pomirju (burgfried) meščani niso smeli ukvarjati (zlasti ne mlinarji, krčmarji in drugi obrtniki ali obrtnice). Prenašanje kruha za prodajo po mestu so morali preprečiti, na tak način zaseženi kruh (pri neizuč enih pekih) pa je bilo treba odnesti v špital in ga razdeliti

France Podrekar: Peka "tehtajo". Risba v: Josip Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, Ljubljana 1957.

med reveže. Za ponavljanje tega prestopka je bila predpisana poostritev kazni. Mojstri, ki so v obrti ravnali v nasprotju z določili ceha, so morali plačati 10 goldinarjev, za posebno predrzne kršitve pa so morali navreči še 5 funtov voska.¹²⁵

Celjski mestni svet je pek om obljubil, da jim ne bo povzročal težav, če se bodo držali pravil. Hkrati pa je peke opozoril, da bo varoval meščane pred goljufijami. Mestna oblast je tako pregledovala uteži, kaznovala ponarejanje ter druge zlorabe. Namesto denarnih glob je v tem času veljala "politika telesno - sramotilnih kazni". Če je bil kruh slabo pečen, nečist, s primesmi v testu ali odločno prelahek, so peka najprej dvakrat

opozorili, tretjič pa so ga "nagradili" z nič kaj prijetno kopeljo v Savinji z vožnjo po drči (Schupfe), ki jo je dal zgraditi vicedom. "Ubogega grešnika so pri tej kazni zaprli v vrbovo košaro, ki je bila privezana na breg, nato pa ga po drči pahnili v vodo, kjer se je namakal,

¹²⁵ Listino o potrditvi pravil celjskega pekovskega ceha iz zbirke obrtnih listin Zgodovinskega arhiva Celje je objavil in skrbno prevedel Aleksander Žižek v katalogu ob razstavi Srečanje s celjskimi rokodelci, ur. Aleksander Žižek, Celje 2001, str. 17-23. Kaznovalni mehanizmi za discipliniranje članstva so razvidni tudi iz pravil drugih celjskih cehov.

dokler mu ni zmanjkalo sape. Košaro so nato potegnili nazaj na breg. To kazen so uporabljali menda precej redko, saj se je lahko pek izmazal z odškodnino.”¹²⁶

Medtem ko so nepoštene peke v Celju namakali z vožnjo po drči, pa so jih v Ljubljani potapljali nekoliko drugače. Josip Žontar je takole opisal ljubljansko potapljalco: “Mehanizem pekovske košare je bil preprost. Na stebru je bil pritrjen vzvod. Ob koncu vzvoda je visel koš, ki so ga dvignili in nato hitro spustili, da je telebnil z obsojencem v vodo. Nato so ga zopet počasi dvigali in ponovili to zelo učinkovito častno kazen potapljanja.”¹²⁷ Potapljanje v smrdljivo Ljubljanico so izvajali zadaj za kruharno pri čevljarskem mostu.¹²⁸

Gotovo drži, da so bile prireditve “mokrega tehtanja” nepoštenih pekov tako v Ljubljani, Celju, kot tudi v drugih mestih dobro obiskane. Povsod so sprožale salve smeha in poskrbele za neizmerno zabavo in užitek navzočih gledalcev.

Namakanju s potapljalco v mestih je na podežlju ustrezala kazen namakanja storilca pod obteženim košem, ki so jo zaradi kršitve lastnih pravil izvajale fantovske skupnosti same, brez poseganja oblasti. Kazen postavljanja pod koš in razne oblike močenja, med drugim povaljanje po luži, so med kmeti najbrž uporabljali že zelo zgodaj. Na vasi so bile razširjene še v 19. stoletju.¹²⁹

Menda so poleg pekov ponekod namakali tudi nepoštene mesarje.¹³⁰ V Ljubljani in Kranju poznamo obliko sramotilnega kaznovanja pri t. i. mesarskem znamenju. “Bilo je podobno križu, vendar srednja rama ni segala preko stranske. Na lesu je bilo pritrjeno železje za roke in vrat.”¹³¹ K mesarskemu znamenju so za več ur privezovali mesarje, ki so dajali slabo mero ali pokvarjeno in usmrajeno meso, in jih izpostavili posmehu ljudi.¹³²

¹²⁶ Aleksander Žižek, Rokodelci mojega mesta. Drobci iz delovanja celjskih cehov v času krepitve centralne deželno knežje oblasti, Celje 2000, str. 33; Srečanje s celjskimi rokodelci, str. 25.

¹²⁷ Žontar, Sramotilni stebri, str. 215.

¹²⁸ Glej: Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, str. 33-34, Vrhovce, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih, str. 106.

¹²⁹ Prim.: Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, str. 269.

¹³⁰ Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, str. 33.

¹³¹ Žontar, Sramotilni stebri, str. 215.

¹³² Glej: Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 210; Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, str. 34.

Načini kaznovanja s smrtjo

Grozovita in okrutna kaznovalna praksa je bila značilna za prestopke težjega značaja, torej za malefične zadeve (*causae maiores*). Po ljubljanskem kriminalnem sodnem redu iz leta 1514 so morilce usmrtili na kolesu, veleizdajalce so strli in razčetrverili, razbojnike obglavili, vlomilce v cerkve, požigalce, krivoverce in ponarejevalce denarja pa so sežgali na grmadi. Z utopitvijo so kaznovali mnogoženstvo ali mnogomoštvo, posilstva in ženske, ki so prelomile slovesno obljubo. Moške, ki so prelomili slovesno obljubo, so obglavili. Detomorilko so

Kazni pohabljanja in smrtne kazni. Lesorez v: Ulrich Tengler, *Der neue Layenspiegel*, 1512.

živo zakopali v zemljo in skozenjo zabili kol. Krivoprisežniku so odrezali jezik in mu odsekali dva prisežna prsta. Pri večjih tatvinah so moške kaznovali z obešanjem, ženske pa z utopitvijo. Kaznovali so tudi mrtve samomorilce.¹³³ Podobne kazni pozna tudi CCC, pa tudi sodni redi za deželska sodišča. Za razliko od ljubljanskega reda cesarja Maksimilijana pa zadnji že vsebujejo zločin čarovništva, pa tudi zločin sodomije. Zanimivo je tudi, da je kranjski sodni red za deželska sodišča (1535) pri političnih deliktih poleg usmrtitve in izdaje vladarja kot posledico

¹³³ Glej: Fabjančič, *Ljubljanski krvniki*, str. 89.

nedavnih kmečkih uporov dostavil tudi hudodelstvo organiziranja upora zoper gosposko.¹³⁴

Tako so npr. ob kmečkih uporih, ki so leta 1635 zajeli Štajersko in Kranjsko, po poročanju Janeza Vajkarda Valvasorja pobesili ali razčetrili voditelje upornih kmetov. 12. oktobra 1635 je v Celju moralo 69 puntarjev, ki so bili po cesarjevi milosti izpuščeni iz zapora, prisostvovati grozljivi usmrtitvi dveh sojetnikov. Krvnik je najprej obglavil Štefana Raka, ga razčetril in dele njegovega trupla obesil na štirih krajih. Nato je pred koroškimi vrati obesil še Adama Šrovatnika, saj je bil ta prišlek iz Koroške.¹³⁵ V Ljubljani so 27. novembra 1635 enega voditeljev, Jurija Levca obglavili z mečem, mrtvo telo so razčetrili, kose trupla pa obesili na štirih odprtih cestah.¹³⁶ Oktobra 1636 so v Celju po hudem mučenju pokončali še Blaža Glavača. Najprej so ga obglavili in nato razčetrili. Dele Glavačevega telesa so razstavili ob deželni cesti, glavo pa nataknili na kol.¹³⁷

Upornike so strogo in grozovito kaznovali tudi ob drugih puntih. Dobro znano je kaznovanje voditeljev tolminskega punta leta 1713. Javne usmrtitve na Travniku v Gorici so se morali obvezno udeležiti vsi župani in ključarji iz uporniških občin. V petek, 20. aprila, so usmrtili Ivana Gradnika, Gregorja Kobala, Lovreta Kragulja in Martina Muniha. V soboto, 21. aprila, so pokončali Tonija Pavšlerja, Mihaela Baloha, Jakoba Velikonjo in Jakoba Grudna, v ponedeljek, 23. aprila, pa Mateja Podgornika, Valentina Lapanjo in Andreja Leharnarja. Vsi so bili po cesarski in kriminalni postavi usmrčeni z mečem. Ivanu Gradniku so pred obglavljenjem najprej odsekali desno roko, njegovo telo z odsekano glavo in roko pa so izpostavili na kolesu, nataknjenem na drog. Desno roko so pred obglavljenjem odsekali tudi Valentinu Lapanji. Lovreta Kragulja (Kraglja) so enkrat vščipnili z razbeljenimi kleščami. Njegovo kot tudi telesa Martina Muniha, Jakoba Velikonje, Jakoba Grudna, Mateja Podgornika in Valentina Lapanje so po obglavljenju še razčetrili. Dele njihovih trupel so obesili na hitro

¹³⁴ Žontar, Kranjski sodni red za deželska sodišča iz leta 1535, str. 577.

¹³⁵ Koropec, Mi smo tu, str. 194-195.

¹³⁶ Fabjančič, Ljubljanski krvniki, str. 95; Jože Šorn, Ljubljana in kmečki upor v letu 1635, Kronika, III, 1955, št. 1, str. 25; Koropec, Mi smo tu, str. 200-201.

¹³⁷ Koropec, Mi smo tu, str. 204.

postavljene vislice ob vhodih v mesto, njihove glave pa nataknili na kole zunaj mesta.¹³⁸

Tudi po upor v Stični leta 1753 oblast upornikom ni prizanašala. Strogo je kaznovala Jakoba Jančarja-Lavrišovca iz Volavelj, ki je bil kriv za poboj štirih oseb in je priznal, "da je šel v upor kot žival in da je ravnal kot žival". Obsodili so ga "na smrt z obešenjem na kolo, privezanega z glavo navzdol".

Obglavljanje in usmrčevanje s kolesom. Lesorez, 1507.

Nič bolje je ni odnesel Marko Bregar-Zgonc, hlapec pri Gregorju Zalarju, stiškem podložniku. "Obsojeni je priznal, da je sodeloval pri uboju ene žrtve in da je vzpodbujal dva sosterilca, naj sodelujeta pri uboju." Obsodili so ga na smrt z mečem. "Njegovo telo naj se priveže na kolo, glava pa pribije na kol."¹³⁹

Po omenjenih zakonih (z nekaterimi poznejšimi dodatki) so na Slovenskem sodili vse do izdaje novega kriminalnega reda vladarice Marije Terezije. Constitutio Criminalis Theresiana je še vedno

poznala 58 zločinov, za katere je bila odrejena smrtna kazen. Posebej kruto so kaznovali razžalitev veličanstva in deželno izdajstvo: moškega so razčetrverili pri živem telesu, žensko pa so obglavili, ko so jo poprej živo ščipali z žarečimi kleščami po prsih.¹⁴⁰

Zelo hudo so kaznovali tudi uboj med ožjimi sorodniki in med zakoncema. Ubijalca, ki je storil to hudodelstvo brez olajševalnih okoliščin, so usmrtili tako, da so še živemu polomili ude na kolesu in ga nato pustili na njem umreti. Če je rabelj trl obsojenca "od spodaj navzgor", mu je najprej polomil noge in roke. Ta način je bil najgrozovitejši, ker je obsojenec pogosto živel še dolge ure. Po strtju je rabelj vpletel svojo žrtev v kolo, ki je stalo vodoravno na

¹³⁸ Janez Dolenc, Dva dokumenta o kaznovanju tolminskih puntarjev zaradi upora leta 1713. Ob 280-letnici zaključka velikega tolminskega punta, Tolminski zbornik, 1997, str. 99-100 in 103.

¹³⁹ Ribnikar, Upor v Stični 3. junija 1753, str. 54.

¹⁴⁰ Matija Golob, "Kriminalistična taktika" v Karolini in Terezijani. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 10, 1959, št. 3, str. 20.

visokem podstavku. V takem položaju je obsojenec med nepopisnimi mukami čakal smrti.¹⁴¹

Mučna smrt na kolesu je čakala tudi zastrupljevalca. Zastrupljevalko so pokončali z mečem, potem ko so ji še živi najprej odsekali roko. Med poostritvami naj navedemo še vleko na morišče s konji, ščipanje z razbeljenimi kleščami, rezanje jermenov iz hrbta, odsekanje roke in glave s pribijanjem roke in glave na kol. V primeru sodomije so poleg storilca na grmadi sežgali tudi žival.¹⁴² Obešanje je veljalo za hujšo kazen kot obglavljenje.¹⁴³ Vrv je bila takrat najpogostejše "zdravilo" tudi za povprečne tatove. Ženske in pripadnike plemenite modre krvi so pokončali z mečem, kar je veljalo za častnejše od vrvi.¹⁴⁴

Posebno mesto na listi zločinov je v času od 16. do 18. stoletja gotovo zasedalo čarovništvo, kajti izvajalo naj bi se s pomočjo temnih sil, ki so stale obtoženki ali obtoženemu v procesu ob strani. "Proces je torej pomenil sodnikov boj s hudičem."¹⁴⁵ Čarovnice in čarovnike so navadno javno sežgali. "V sežiganju čarovnic se zrcali predstava o povezanosti čarovnice z onstranstvom, zato je bilo potrebno celo mrtvo sežgati. /.../ Ogenj (kot analogija pekla) je zagotavljal očiščevanje, blišč resnice in utrjeval vero v čarovnice in strah pred njimi."¹⁴⁶ Čarovnico ali

Čarovnice čarajo vreme.

¹⁴¹ Podrobneje o usmrtitvah na kolesu glej: Amira, *Die germanischen Todesstrafen*, str. 106-115. Milejšo obliko usmrtitve je predstavljalo strtje na kolesu od zgoraj navzdol, kjer je rabelj obsojencu najprej zdrobil tilnik ali hrbtenico, ter se šele nato lotil njegovih rok in nog. Posebna milost in prihranjenje muk je bila naklonjena tudi obsojencu, ki so ga najprej obglavili ali zadavili in šele nato strli in vpletli v kolo. V novoveški kaznovalni praksi so, skratka, uporabljali različne možnosti v stopnjevanju težavnosti kazni. Lahko so jo omilili ali poosttrili. Strtje na kolesu je poleg razčetrverjenja ali razkosanja uresničevalo par excellence idejo maščevanja in zastraševanja.

¹⁴² Sežiganje je predstavljalo najpopolnejšo obliko uničevalne in očiščevalne kazni.

¹⁴³ Obešanje je veljalo za neizbrisno sramoto. Največja sramota za delinkventovo družino in sorodstvo je namreč bila, da so mu odrekli pokop in da niso dali miru njegovi duši, da so njegovo truplo prepustili vetru in ga nastavili za hrano krokarjem - pticam smrti.

¹⁴⁴ Golob, "Kriminalistična taktika" v Karolini in Terezijani, str. 14, 16 in 19; Fabjančič, *Ljubljanski krvniki*, str. 89-90.

¹⁴⁵ *Tratnik Volasko / Košir, Čarovnice*, str. 165.

¹⁴⁶ *Ibidem*, str. 181.

čarovnika, oblečena v preprosto mrtvaško haljo, je krvnik zvezano ali zvezanega gnal proti morišču, kjer naj bi se drugim v opozorilo sežgala ali sežgal na grmadi v prah in pepel. Včasih so kazen poostrili tako, da so obsojenko ali obsojenca vlekli na morišče in pri tem ščipali z razbeljenimi kleščami. Žrtve običajno niso sežigali žive, temveč so jih najprej obglavili ali zadavili in šele nato zažgali.

Hudič nosi čarovnico v pekel kot plačilo za njeno hudobno početje. (Janez Vajkard Valvasor, Prizorišče človeške smrti, 1682.)

Včasih so se potrudili, da je bila smrt na grmadi posebno huda. Leta 1685 je že omenjeni gorečni preganjalec čarovnic, okrutni krvni sodnik v Gornji Radgoni Janez Wendtseisn npr. ukazal, da morajo "zbirati za grmade še zelen in vlažen les, tako da je počasi gorel in s tem podaljšal muke obsojenih".¹⁴⁷ Znani so tudi primeri, ko so žrtvam milostno obesili okrog vratu vrečke s smodnikom, da so hitreje umrle. Vrečka s smodnikom je namreč v trenutku, ko so plameni dosegli obsojeno ali obsojenega, eksplodirala in usmrtila žrtev. Nekatere hujše primere pa so sežgali brez

uporabe smodnika. S tem so kazen poostrili, saj jim niso prihranili muke dušenja v dimu in ognju.¹⁴⁸

Preganjanje čarovništva je na Slovenskem doseglo vrhunec v letih 1660-1700. V prvi polovici 18. stoletja pa je praksa preganjanja večč vedno bolj popuščala. "Med najbolj znane bistvene spremembe v kazenskem pravu 18. stoletja štejeta gotovo prenehanje smrtnih obsodb zaradi coprništva (čarovništva) in nato sploh prenehanje pregona zaradi zadevnega suma. /.../ Praksa je že pred nastopom Marije Terezije uvajala odpravo teh procesov, čeprav popolnoma še niso prenehali."¹⁴⁹ Zadnji izpričani čarovniški proces na Slovenskem je potekal v Gornji Radgoni v letih 1744-1746.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Ibidem, str. 180.

¹⁴⁸ Ibidem, str. 199 in 203.

¹⁴⁹ Vilfan, Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju, str. 143.

¹⁵⁰ Tratnik Volasko / Košir, Čarovnice, str. 235.

Zadnji znan primer v bližini slovenskega ozemlja se je zgodil v Križevcih v Slavoniji. Tam so obsodili čarovništva Magdaleno Lagomer, ki je po priznanju na torturi bila obsojena na odsekanje roke, obglavljenje in sežig trupla. Ko je cesarica zvedela za ta primer, je leta 1758 po nasvetu von Swietena neposredno odločila na vrhovni stopnji: naročila je, naj obtoženko izpuste.¹⁵¹ Leta 1766 je Marija Terezija tudi na splošno odredila, da ji je treba morebitno uvedbo procesa proti večšam predložiti v osebno odločitev.¹⁵²

Skupna značilnost obravnavanega obdobja, ki je trajalo vse do reform cesarja Jožefa II., je bilo dokaj pogosto izvrševanje smrtnih kazni za različne in tudi številne kriminalne delikte. Prvi goriški kronist Giovanni Maria Marusig je npr. v sliki in besedi opisal kar 202 nasilnih smrti, ki so se pripetile v

Gorici in okoliških krajih med letoma 1641 in 1704. Tatvine, ropi in umori so bili v Marusigovem času nekaj povsem običajnega, sodniki pa so obsojence zelo pogosto obsojali na smrt. Obešanje na vislice in druge strahovite kazni so izvajali večkrat in le s težavo bi takrat

Smrt na vislicah.

Smrt na grmadi.

¹⁵¹ Sergij Vilfan, Die Hexenprozesse in Krain - Zur Frage ihrer Häufigkeit. V: Valentinič H. (Hg.), Hexen und Zauberer. Die grosse Verfolgung - ein europäisches Phänomen in der Steiermark, Graz - Wien 1987, str. 294.

¹⁵² Vilfan, Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju, str. 144. O zadnjih čarovniških procesih na Koroškem in njihovi racionalizaciji po resoluciji z dne 5. novembra 1766 glej: Armin A. Wallas, Stände und Staat in Innerösterreich im 18. Jahrhundert. Die Auseinandersetzung um die Gerichts- und Verwaltungsorganisation zwischen den Kärntner Landständen und der centralischen Reformpolitik Wiens. Studien und Quellen zur Geschichte des Alpen-Adria-Raumes (Hrsg. Institut für Geschichte an der Universität Klagenfurt), Klagenfurt 1987, str. 143-145.

naleteli na posameznika, ki si ni za časa svojega življenja vsaj enkrat ogledal javne usmrtitve. V triinpetdesetih letih, ki jih opisuje kronist, so se zvrstile povprečno tri na leto.¹⁵³

Izvajanje smrtnih obsodb je bilo pogosto tudi v Ljubljani. O tem pričajo ohranjene knjige izdatkov mestne blagajne s priloženimi računi rabljev, ki jih je v svoji razpravi o ljubljanskih krvnikih izčrpno uporabil že Vladislav Fabjančič.¹⁵⁴ Fabjančič je na podlagi zaprašenih arhivskih podatkov nazorno naslikal srhljivo delovanje ljubljanskih rabljev. V njegovi galeriji groze lahko (s posamičnimi prekinitvami) spremljamo številne javne usmrtitve od leta 1581 do 1775. Že Fabjančič je lepo pokazal, da so običajen ljubljanski vsakdanjik v tem času dokaj pogosto zaznamovale posamezne atrakcije, med katere so gotovo sodile tudi okrutne in mučne smrti na grmadi, obešanja in obglavljenja z različnimi poostritvami, razčvetverjanja, počasna umiranja na kolesu in drugo.

Skratka. V vsej razsežnosti in pestrosti ljubljanskega vsakdana so pravo popestritev pomenile inscenirane prireditve nasilnih usmrtitev, ki so privabliale cele trume ljudi. Fabjančičeve objavljene podatke je v najnovejšem času uporabil in preveril tudi Boris Golec, ki v ilustrativnem tabelaričnem prikazu javnih usmrtitev v Ljubljani v obdobju med letoma 1581 in 1775 ugotavlja sledeče:

V 195-letnem časovnem razponu, v okviru katerega pogrešamo podatke samo za šest let, je bilo usmrčenih 172 oseb, od tega dve tretjini moških (111 ali 64,5%), dobra četrtnina žensk (46 ali 26,7%) in približno dvanajstina (14 ali 8,1%) oseb neznanega spola (personen). Več kot polovica usmrtitev je odpadla na obglavljenje z mečem, pri čemer so bili nekateri/e justificiranci/ke (čarovnice, sodomiti) po obglavljenju sežgani še na grmadi. Število obglavljenih žensk se je približalo številu obglavljenih moških zlasti zaradi zločina čarovništva (22 čarovnic). S slabo četrtnino vseh usmrtitev (40 ali 23,2%) so nato sledila obešanja na vislicah. Ker je bila to tipično moška kazen, bijeta v oči dva primera obešenih žensk v 17. stoletju. Večji delež, in sicer okoli sedmina (25 ali 14,5%) je odpadel le še na tiste izvršitve smrtne kazni, katerih način ni jasno zabeležen (gerichtet, justificiert). Navedene tri najpogostejše oblike usmrtitev so uporabljali vse do druge polovice

¹⁵³ Marko Waltritsch, Prvi goriški kronist Giovanni Maria Marusig in njegovi opisi nasilnih smrti v Gorici v 17. stoletju, v: *Množične smrti na Slovenskem. Zbornik referatov. 29. zborovanje slovenskih zgodovinarjev*; uredila Stane Granda, Barbara Šatej, Ljubljana 1998, 190-192.

¹⁵⁴ Fabjančič, *Ljubljanski krvniki*, str. 88-104.

18. stoletja in so skupaj odtehtale kar 92,4% vseh primerov. Štirje neprimerno redkejši načini usmrtitve so odpadli na pičlih 13 primerov, poleg tega pa so drugega za drugim opustili že v 16. ali v 17. stoletju in jih v 18. stoletju ne zasledimo več. Izključno "moška smrt" je bilo strtje na kolesu, izpričano sedemkrat, zadnjič leta 1677. Sežig pri živem telesu, ki sta ga doživela dva moška in ena ženska, srečamo zadnjič leta 1613. Dve "ženski smrti" pa sta zadnjikrat izpričani še nekaj let prej – zazidanje v Apotekarico leta 1588 in utopitev leta 1608.¹⁵⁵

Golčevi izračuni povedo, da je v Ljubljani vsako leto izgubila življenje v povprečju malo manj kot ena na smrt obsojena oseba (0,91). Vključno z desetimi, ki so med mučenjem umrle (6) ali storile samomor (4 moški), pa število vseh umrlih naraste na 182, kar pomeni že skoraj eno smrt na leto. "Po posameznih desetletjih je sicer opaziti precejšnje razlike, od samo dveh pa do 37 oseb, vendar je zaznati precej večjo uravnoteženost, če odštejemo tri najbolj krvava desetletja, v katerih je skupno število usmrčenih znašalo deset in več, in sicer 1631-1640 – 10 oseb, 1611-1620 – 20 oseb in 1691-1700 – 37 oseb. Daleč največ dela je imel rabelj v dveh zaporednih letih čarovniških procesov 1691-1692, ko je obglavil in sežgal 22 čarovnic in so nadaljnje štiri umrle v zaporu."¹⁵⁶

Golčevi izračuni tudi pokažejo, da je število usmrtitev v 18. stoletju izrazito upadlo. Iz skopih arhivskih podatkov pa lahko razberemo samo 57 primerov izvršitve smrtne kazni z znanim deliktom, kar je le tretjina (33,2%) vseh izvršitev. V okviru justifikacij z znanim deliktom v obdobju med letoma 1593 in 1766 jih kar 22 odpade na zločin čarovništva, po 9 na sodomijo in tatvino, 7 na uboj, 6 na detomor, 2 na požigalca in po ena na upornega kmeta in povzročitev škode. Od tega so 33 justifikacij opravili z obglavljenjem in sežigom, 15 samo z obglavljenjem, 6 z obešenjem in dve s sežigom. Rabelj je enkrat izvedel obglavljenje in razčetrjenje, enkrat pa je zabeležena samo usmrtitev.¹⁵⁷

Bizarnost kaznovanja – primer samomora in sodomije

Med vsemi novoveškimi kaznimi se zdi morda najbolj bizarno kaznovanje samomorilcev. Po zakonu je samomorilce čakala izguba

¹⁵⁵ Golec, Ljubljanski malefični red iz leta 1514 v sodni praksi, str. 18-19.

¹⁵⁶ Ibidem, str. 19.

¹⁵⁷ Ibidem, str. 20.

telesa (sežig) in imetja. Prav žalostno in – kot se za razbojnike ne spodobi – dokaj nečastno je, denimo, prve dni oktobra leta 1697 končal svoje življenje legendarni Anže Košir, razvpiti tolovajski poglavar

Hudič neusmiljeno kaznuje razbojnika. (Janez Vajkard Valvasor, Prizorišče človeške smrti, 1682.)

Kljukec, ki mu je ljudska domišljija nadela tudi pridevka Lažnivi oziroma Hudi. Zloglasni možak se je namreč v svoji celici na Tranči "obesil na žebelj od skodel na vrvici svojega klobuka, in sicer kleče, ker mu celica ni dovolila storiti to stoje." Ljubljanski mestni blagajnik je 5. oktobra 1697 kranjskemu krvniku Henrik Selingerju izplačal za Kljukčevo "pospravitve in upepelitev" 12 goldinarjev nemške veljave.¹⁵⁸

V primeru neslavnega konca Lažnivega Kljukca gre za samomor brez oklevanja, gre za namerno in premišljeno dejanje. Morebitni dediči v takem primeru tako po Karolini¹⁵⁹ kot tudi Terezijani¹⁶⁰ niso

bili upravičeni do dedovanja njegovega premoženja, temveč je vse njegovo imetje prešlo v roke oblasti. Samomorilec je izgubil tudi čast.

¹⁵⁸ Božo Otorespec, *Življenje, ženitev in žalostna smrt Anžeta Koširja*, imenovanega Kljukec; v: *Historični seminar II*, ur. Oto Luthar in Vojislav Likar, Ljubljana 1997, str. 151. Kljukčev žalostni konec lahko štejemo za neslaven zato, ker naj bi veliki lopovi na vislicah umirali častno in z veliko mero dostojanstva. S svojo junaško držo naj bi hrabril svoje tovariše med množico gledalcev. To naj bi držalo za ves razbojniški svet. V knjigi *Lopovi iz Švabske* (Ganoven aus Schwaben, 1793) npr. je to dostojanstveno in častno obnašanje roparjev in tudi drugih kršilcev zakona prikazano kot tipično: "Umreti naravne smrti pomeni zanje crkniti; nasilno smrt imajo za nekaj častnega - in če jo vzdržijo stanovitno in neustrašno, jo imajo za junaštvo... Z junaško korajžo in z nekim določenim občutkom za dostojanstvo se odpravijo tudi k vislicam in kolesu, z izrazom neustrašnosti na obrazu gledajo na zbrane gledalce in se dajo od svojih med gledalci se nahajajočih pajdašev toliko bolj vzpodbujati k hrabrosti in stanovitnosti, da bi med njimi dosegli junaško posmrtno slavo junaka in da bi s svojim vzorom junaštva tudi njih okrepili in pripravili na enako usodo." Na smrt obsojeni ropar torej slavi dostojanstvo in čast in se izkaže kot junak. Gledalci ga občudujejo in - vsaj potihoma - ploskajo temu častivrednemu in junaškemu dejanju. - Roland Girtler, *Die feinen Leute. Von der vornehmen Art, durchs Leben zu gehen*, Wien / Köln / Weimar 2002, str. 196.

¹⁵⁹ CXXXV (Straff eygner tödtung) - CCC, 1842, str. 240.

¹⁶⁰ CCTh, 1769, Dreyundneunzigster Artikel von der Selbstentleibung, str. 253-256.

Po Terezijani, ki je zadevno mnogo izčrpnjša kot Karolina, so morali samomorilca, ki si je namenoma vzel življenje, nečastno uničiti in v treh dneh zagrebsti kot "nespametno žival" (/.../ gleich einem unvernünftigen Viehe vertilget /.../), ljudje pa naj se na takega brezčastnega človeka vedno spomnijo z zaničevanjem in prezirom.¹⁶¹

Karolina razlaga, da samomor ni bil kaznivo dejanje v primeru, če se je zgodil zaradi "bolezni telesa, kot so melanholija, duševna bolehnost (blaznost) ali druge slaboumnosti" (/.../ auss kranckheyten des leibs melancolei, gebrechlichheyten jrer sinn oder ander dergleichen blödigkeyten /.../).¹⁶² Podobno razlago prinaša tudi Terezijana, ki odpušča samomorilcem, ki se jim je zmešalo (/.../ aus einer Sinnenverrückung /.../).¹⁶³ V vseh drugih primerih so morali samomor drugim v opomin kar najstrožje kaznovati.

Poročila o samomorih v ječah so hudo skopa. Smrti v ječi so mnogo pogostejše botrovale bolezni, lakota, mraz in seveda prehuda tortura. Na relativno majhno stopnjo samomorov v ječah je gotovo vplivala tudi krščanska pobožnost, saj je samomor veljal za velik greh. Bil je greh, za katerega se ni bilo več mogoče pokoriti, greh, ki je imel za posledico večne peklenske muke. Samomorilec je

Hudič kaznuje samomorilca. (Janez Vajkard Valvasor, Prizorišče človeške smrti, 1682.)

okrnil monopolistični privilegij vsemogočnega Boga in njegovega zastopnika na zemlji. Kdor se dotakne lastnega življenja, namreč ne krši samo božjega reda, temveč načne tudi "popolnost" zemeljske oblasti, napade od Boga postavljenega vladarja ter se izmika podrejenosti oblasti. Samoohranitev naj bi bila dolžnost do Boga, do države, pa tudi do

¹⁶¹ Ibidem, str. 253.

¹⁶² CCC, 1842, str. 240.

¹⁶³ CCTh, 1769, str. 253.

samega sebe.¹⁶⁴ Že samo nagnjenost k samomoru so še v 19. stoletju pripisovali brezboštvu oziroma brezverstvu.¹⁶⁵ Telo samomorilca so morali zagrebsti zunaj pokopališča.¹⁶⁶ Ta običaj je odpravil šele cesarski patent z dne 17. januarja 1850.¹⁶⁷

V primeru, da je samomor v ječi storil hud zločinec z namenom, da bi se izognil strogi in grozljivi kazni, je Terezijana odredila, da se mora njegovo truplo v zastraševalen zgled vreči na grmado in zažgati, oziroma se ga položi na kolo ali obesi, ali pa, pač glede na okoliščine, kako drugače ostro kaznuje. V primeru, da so koga zalotili pri poskusu samomora v ječi, so mu morali poostriti kazen.¹⁶⁸ Dejstvo, da je kdo storil samomor, ni veljalo samo za indic zagrešenega kaznivega dejanja in za izogibanje pravični kazni, temveč tudi kot fiktivna oteževalna okoliščina. Dolga doba posebne obravnave hudodelcev, ki so si sami vzeli življenje, se je končala šele z omenjenim patentom še rosno mladega cesarja Franca Jožefa iz leta 1850.¹⁶⁹

Nenavadno in posebno je bilo tudi kaznovanje sodomije. Leta 1679 so npr. na sodnem procesu pred deželskim sodiščem v Višnji gori zaradi mesene združitve s kravo obravnavali dvajsetletnega hlapca

¹⁶⁴ Katoliški moralisti so namreč razlagali, da je samomor hud zločin proti Bogu, proti naravi in samemu sebi in ne nazadnje, zločin proti celotni človeški družbi. Človek ni gospodar svojega življenja, temveč je gospodar njegovega življenja Bog, torej ta, kot pravi Sveto pismo, ki ubija in oživlja. Zakon samoohranitve je vsakemu človeku tudi neizbrisljivo zapisan v srce, tako da se grešno uničenje njegovega življenja kaže samo kot strašno dejanje proti naravi. In če je telesno življenje čas priprave na večno, potem se tisti, ki grešno uniči svoje časno (minljivo) telesno življenje, oropa vsake možnosti, da bi dosegel svoj življenjski cilj ter si odvzame pogoj svojega zveličanja in odrešenja. In končno. Človek ne živi samo zaradi sebe, temveč tudi za preostalo družbo. Zato še posebno težak greh zagrešijo samomorilci, ki za sabo pustijo npr. nepreskrbljeno družino. Glej: Konrad Martin, *Lehrbuch der katholischen Moral*, Mainz 1855, str. 629.

¹⁶⁵ Hartl, *Das Wiener Kriminalgericht*, str. 168.

¹⁶⁶ O pokopavanju prekletih, torej tudi samomorilcev izven posvečene zemlje, prim.: Philippe Ariès, *Geschichte des Todes*, München 1991, str. 59-61; Albrecht Keller, *Der Scharfrichter in der deutschen Kulturgeschichte*, Hildesheim 1968, str. 191-192; Gustav Radbruch / Heinrich Gwinner, *Geschichte des Verbrechens. Versuch einer historischen Kriminologie*, Stuttgart 1951, str. 247-248.

¹⁶⁷ *Ibidem*, str. 368. Člen XVI. omenjenega patenta (RGBl., št. 24/1850, str. 286) je razveljavil člene 90-92 II. dela kazenskega zakonika iz leta 1803. Medtem ko je člen 92 (*Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey-Uebertretungen vom 3. 9. 1803*, 2. izdaja, Wien 1815, II. del., str. 40) določal, da morajo truplo samomorilca v spremstvu straže prenesti na mesto izven pokopališča (*außer dem Leichenhofe*), kjer naj ga zagrebe sodni sluga, se je po sprejemu cesarskega patenta leta 1850 truplo samomorilca pokopalo "na tihem in na pokopališču".

¹⁶⁸ CCTh, 1769, str. 256.

¹⁶⁹ Glej: Hartl, *Das Wiener Kriminalgericht*, str. 368-369.

Andreja Curklarja, podložnika graščine Grmače. Dne 14. avgusta je Curklar na prvem nebolečem zaslišanju priznal, da je s kravo grešil. Na vprašanje, kaj ga je navedlo k temu dejanju, je odgovoril, da se mu zdi, da ga je k temu nagovoril nek hudoben možic. Preden je storil zločin, ga je menda nekaj premotilo in obšla ga je zlobna misel, naj to stori. Na vprašanje, kako je dejanje začel, je odvrnil, da je kravi z desnico dvignil rep, z moškim udom pa ji je storil sramoto in to v četrtr ure opravil stoje. Zločinec je povedal, da kravi ni izboljšal krme in da ji je enako kot drugi živini dal dvakrat na teden soli. Ta izjava je pomenljiva, saj namiguje, da se Curklar na žival ni čustveno navezal. Povedal je tudi, da mu je gospodarjeva žena po opravljenem dejanju dejala, da je nek tak zločinec pred časom napolnil kravo, ki je nato povrgla plod. Ta ni bil podoben ne teletu ne človeku. Ubogi grešnik Curklar, ki je ravnal proti Božji in naravni postavi, je bil zaradi izvršenega dejanja sodomije soglasno obsojen na smrt s cesarskim mečem na običajnem morišču. Skupaj s kravo in teletom, ki je sesalo kravino mleko, so ga nato sežgali v pepel.¹⁷⁰

Novoveška sodna praksa je kar najostreje preganjala nenaravno spolno občevanje – homoseksualnost in sodomijo. Žival v primerih bizarnega kaznovanja sodomije seveda ni nastopala v vlogi žrtve, temveč je bila inkriminirana, razglašena za delinkventa in skupaj s sodomitom obsojena na smrt. Živalim so se dokaj rade pripisovale temačne demonske sile. S svojimi čari naj bi zapeljale delinkventa k nečistovanju.

Trditve, da so živali skupaj s sprevrženim človeškim grešnikom spektakularno sežigali na grmadi zato, ker se mu niso upirale, oziroma, ker »z rjoventjem niso kričale na pomoč proti zločinu«,¹⁷¹ so sicer humorne, a zastarele in netočne. Razlago za okrutno novoveško kaznovalno prakso je treba iskati drugje.

¹⁷⁰ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Archiv Auersperg, A-XI-2, Konv. 2, Auszug aus den Landesgerichtsprotokollen über die anhängigen Kriminalprozesse. Na dokument, ki ga hrani Hišni, dvorni in državni arhiv na Dunaju, me je prijazno opozoril Boris Golec, za kar se mu iskreno zahvaljujem. Golec omenja sodomitski proces proti Curklarju v: Boris Golec, "Butale so vas, pa ji pravijo mesto". Butalstvo spodnjekranjske purgarije v predrazsvetljenski dobi, Zgodovina za vse, leto IV, 1997, št. 2, str. 33. Praznoverne predstave, da lahko krava ob nenaravni spolni združitvi s sodomitom zanosi, srečamo še v 19. stoletju. Na procesu zaradi sodomije proti nekemu dninarju na Dunaju leta 1840 je obtoženi npr. izjavil, da je seme izpustil na tla, "ker se je bal, da bi lahko kravo zaplodil in bi na svet prišel tvor, ki bi bil pol človek pol žival." - Hartl, Das Wiener Kriminalgericht, str. 356.

¹⁷¹ Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, str. 37.

Cerkev je namreč že od srednjega veka naprej poleg homoseksualnosti obsojala tudi sodomijo.¹⁷² Nenaravno spolno združitve z živaljo je odločno prepovedovalo že Sveto pismo, saj pravi: "Z nobeno živaljo ne smeš spolno občevati; postal bi nečist! In ženska naj se ne postavlja pred žival, da bi se z njo parila; to bi bila sprevrženost."¹⁷³

Potem ko so v zgodnjem srednjem veku izenačili sodomijo s homoseksualnostjo, to izenačenje "ni samo stopnjevalo kazni, ampak je izražalo (in morda začelo povzročati) spremembo načina gledanja ljudi na živali. Namesto da bi jih obravnavali kot 'nežive, irelevantne predmete', je živalski partner postal partner v 'nenaravnem' odnosu, prav tako kot je bila tudi homoseksualnost odnos med dvema partnerjema."¹⁷⁴

Potem ko je torej žival postala sosterilka v odnosu, ki je bil odslejenen s homoseksualnim odnosom, so se cerkveni možje zatekli k Svetemu pismu in v njem našli predpisano kazen za žival, ki je bila vpletena v nenaravne spolne stike. Levitik je namreč zapovedoval, da naj se zlorabljen žival usmrti skupaj z grešnikom: "Če kdo spolno občuje z živaljo, naj bo usmrčen; in žival zakoljite! Če se ženska približa kateri koli živali, da bi se z njo parila, ubijte žensko in žival; naj bosta usmrčeni; njuna kri pade nanju!"¹⁷⁵ Kazensko določilo Tretje Mojzesove knjige se je kasneje zasidralo tudi v novoveško kazensko zakonodajo in prakso.

Od 12. stoletja naprej je učena kultura in zakonodaja v zvezi s sodomijo s povečano naglico začela ustvarjati bolj ostro ločnico med človekom in živaljo, ker so v ljudski domišljiji te meje že začele izginjati. V 12. stoletju se je namreč zdelo, da so ljudje bolj zaskrbljeni in obsedeni zaradi demonov kot v preteklosti in to je prispevalo k večji zaskrbljenosti cerkvenih krogov tudi v pogledu sodomije. "Medtem ko je svet zgodnjega srednjega veka imel opravka z demoni, cerkveni možje niso verjeli, da bi demoni lahko imeli telesne stike s človekom, še posebno ne, da bi lahko imeli spolne odnose. Zračni demoni namreč niso bili dovolj telesni, da bi lahko imeli spolne odnose s človekom.

¹⁷² Joyce E. Salisbury, *Bestiality in the Middle Ages*, v: *Sex in the Middle Ages. A Book of Essays*, ed. Joyce E. Salisbury, London 1991, str. 173-186.

¹⁷³ Sveto pismo Stare in Nove zaveze, Ljubljana 1996, Tretja Mojzesova knjiga (Levitik) 18:23, str. 170.

¹⁷⁴ Salisbury, *Bestiality in the Middle Ages*, str. 178.

¹⁷⁵ Sveto pismo Stare in Nove zaveze, Ljubljana 1996, Tretja Mojzesova knjiga (Levitik) 20:15 in 16, str. 172.

Takšne izkušnje so bile samo predstave in sanje. Z 12. stoletjem pa se je to spremenilo. Zdelo se je, da moški in ženski demoni (incubi in succubi) povsod zapeljujejo ženske in moške, ki se niso znali obvladati in braniti pred tovrstnimi napadi."¹⁷⁶

To mentalitetno spremembo lahko pripišemo razvoju sholastične teorije, gotovo pa tudi ni naključno, da vera v telesne moške demone sovпада s širjenjem ideje o obstoju vic v 12. stoletju, ki jo je konstatiral Jacques Le Goff.¹⁷⁷ "Tako kot so bile vse duše videti dovolj telesne, da so bile lahko kaznovane, so bili tudi demoni dovolj telesni, da so lahko imeli odnose s človekom. In ne samo, da so demoni lahko imeli spolne odnose, še več, ženski so lahko zaplodili tudi otroka (potomca)."¹⁷⁸

Moški naj ne bi imeli toliko odnosov s succubi (spodaj ležečimi hudiči v ženski podobi) kot ženske z incubi (zgoraj ležečimi hudiči v moški podobi). Te predstave so bile seveda povezane s splošno podobo ženske, ki naj bi bila nestanovitna in nezanesljiva ter vredna zaničevanja, njena manjvrednost pa naj bi se kazala že ob njenem imenu (femina).¹⁷⁹

Verjetje, da se demon - hudič lahko združi z žensko, se že v 13. stoletju pojavi tudi na sodiščih evropskega Zahoda. Leta 1275 so npr. v Toulousu obsodili neko žensko, da je imela več let odnos z incubusom in jo sežgali na grmadi. Sodišča so bila odslej pripravljena tudi ščititi družbo pred takšnimi zvezami. Ko so npr. leta 1308 škofu Troyesa

Smrt prekuštnika na kolesu. Na trebuhu mu sesa kri iz drobovja krastača, simbol greha. (Janez Vajkard Valvasor, Prizorišče človeške smrti, 1682.)

¹⁷⁶ Salisbury, *Bestiality in the Middle Ages*, str. 181.

¹⁷⁷ Jacques Le Goff, *Die Geburt des Fegefeuers. Vom Wandel des Weltbildes im Mittelalter*, Stuttgart 1990.

¹⁷⁸ Salisbury, *Bestiality in the Middle Ages*, str. 181.

¹⁷⁹ Uta Ranke Heinemann, *Katoliška cerkev in spolnost*, Ljubljana 1992, str. 238-243. Heinemannova poda tudi razlago besede femina, ki prihaja od fe in minus. Fe = fides, vera, minus = manj. Femina pomeni torej: ta, ki ima manjšo vero. (Podrobneje na str. 241).

Guichardu sodili zaradi čarovništva, je bila med obtožbami tudi trditev, da je sin moškega demona.¹⁸⁰

Miselnost, napolnjena z demonskimi pojmi in podobami, se je v srednjem veku hitro širila in doživljala bliskovit razvoj. Po prvi veliki eksploziji satanizma, ki se je razmahnil v 12. stoletju, je satan skozi velika vrata vstopil v našo civilizacijo. "Nekoč abstrakten in teološki" se je sedaj pojavljal v najrazličnejših človeških in živalskih oblikah.¹⁸¹ Za spovednike so s stoletji nastala in se razširila posebna navodila,¹⁸² kako naj ravnaajo z grešniki, ki se spovedujejo zaradi občeovanja s hudičem. Poleg tega, da so spovedniki morali pripraviti grešnika za njegov strašni boj z zlim sovražnikom, so mu morali tudi zabičati, naj se kolikor mogoče ogiba čutne sle. Dalje so ga morali izprašati, če ni nikdar klical zlega sovražnika in z njim sklepal zaveze. Za našo temo pa je bilo najpomembnejše vprašanje, v kakšni obliki se mu prikazuje hudič, ali v moški ali ženski ali v podobi živali. V zadnjem primeru bi bilo treba, če je prišlo do spolnega odnosa s hudičem v podobi živali, poleg greha nevzdržnosti in greha proti veri prišteti tudi greh nečistosti ali sodomije.¹⁸³

Omembe vredno je tudi dejstvo, da so od 12. stoletja naprej "satan in njegovi privrženci v ljudski domišljiji naslikani kot pol človek pol žival oziroma kot žival v celoti. Satan se je lahko pojavil kot katerakoli žival, toda najpogosteje kot kača, kozel ali pes. Zato so tudi greh demonskega odnosa označili z besedo sodomija. Tako je bil ta resni krivoverski zločin odnosa s hudičem povezan z zgodnejšim, dozdevno neškodljivim dejanjem združitve z irelevantnim objektom. V teku 12. stoletja so se vse "nenaravne" združitve začele povezovati s herezijo in sodomija je postala neizogibno povezana s herezijo, ki je imela opravlka s hudičem."¹⁸⁴

S 13. stoletjem je živalski svet postal bolj grozeč in nevaren, kot je bil v zgodnjem srednjem veku, ko so bile živali ločene od človeka z

180 Salisbury, *Bestiality in the Middle Ages*, str. 181-182.

181 Žan Delimo (Jean Delumeau), *Strah na Zapadu. XIV - XVIII veka opsednuti grad, Zamak kulture / separat 27, Vrnjačka Banja 1982*, str. 169.

182 Uta Ranke Heinemann v svojem delu o Katoliški cerkvi in spolnosti posebej navaja Alfonza Ligvorija iz 18. stoletja in njegov spis *Kako naj ravna spovednik s tistimi, ki jih nadleguje hudič*, kot zanimivost in "znak, da se dolgo ni nič spremenilo" (op. a.) pa navaja še navodila spovednikom iz leta 1906, ki jih je za ravnanje z grešniki, ki se spovedujejo zaradi občeovanja s hudičem, priporočal moralni teolog Franz Adam Göpfert. (Heinemann, *Katoliška cerkev in spolnost*, str. 243).

183 Glej: *ibidem*.

184 Salisbury, *Bestiality in the Middle Ages*, str. 182.

neprehodnim breznom razlikovanja. "Odslej pa so verjeli, da se lahko živali spolno združijo s človekom in ustvarijo potomce, zastrašujoč svet demonov pa je bil povezan z zemeljsko menažerijo."¹⁸⁵

Te predstave so se globoko zasidrale v srednjeveško razmišljanje. Živalskega udeleženca v aktu sodomije, ki je odslej pojmovana kot največji greh proti naravi, naj bi ubili, sežgali in pokopali. "Cerkev je na usmrtitev zlorabljenе živali gledala izključno iz javnomoralnih in verskih stališč: spomin na zločin naj bi se izbrisal, nečistovanje naj bi se izgnalo iz sveta običajev in življenja kristjanov."¹⁸⁶

Zahtevana kazen je bila torej preprosta: ubij človeka in žival ter s tem izbrši spomin na dejanje obeh partnerjev – človeškega in živalskega. Največji med sholastiki, Tomaž Akvinski, ki je ob Avguštinu vse do danes glavna avtoriteta glede spolne morale,¹⁸⁷ je v svojih razmišljanjih izpostavil štiri vrste nenaravne pregrehe: masturbacijo, homoseksualnost, "nenaraven način spolne združitve" in sodomijo. Med temi nenaravnimi pregrehami pa je Akvinski štel sodomijo za najhujšo, imel jo je za najbolj gnusen greh.¹⁸⁸

Predstave sholastičnih mislecev so se počasi zasidrale tudi v posvetno zakonodajo.¹⁸⁹ Izražale so naraščajoč represiven odnos do homoseksualnosti in sodomije ter zahtevale smrtno kazen za oba zločina. Odslej je bilo zaradi zločina (in ne več samo greha) sodomije usmrčenih več ljudi, skupaj s sodomiti pa so kot enakovreden partner v sodomitskem odnosu na grmadi končale tudi živali. Zločin sodomije je še v 19. stoletju "veljal za odvrnitev od krščanstva, za združitev s hudičem".¹⁹⁰

Inkriminirano žival so vlekli na morišče in trpinčili tako kot hudodelskega in grešnega človeka.¹⁹¹ Ritual usmrtitve živali, ki je

¹⁸⁵ Ibidem.

¹⁸⁶ Ibidem. Takšna naziranja kaznovanja greha sodomije so npr. prišla do izraza v Franciji, kjer so sodne spise o procesih zaradi sodomije sežgali skupaj z živaljo.

¹⁸⁷ Heinemann, Katoliška cerkev in spolnost, str. 186.

¹⁸⁸ Prim.: Salisbury, Bestiality in the Middle Ages, str. 182-183.

¹⁸⁹ Raphaël Carrasco, Sodomiten und Inquisitoren im Spanien des sechzehnten und siebzehnten Jahrhunderts, v: Die sexuelle Gewalt in der Geschichte, Hrsg. von Alain Corbin, Berlin 1992, str. 46.

¹⁹⁰ Hartl, Das Wiener Kriminalgericht, str. 355.

¹⁹¹ Stenska slika v cerkvi sv. Trojice v mestecu Falaise celo kaže neko svinjo, ki so ji nadeli človeška oblačila. Leta 1386 so jo, ker je ugriznila nekega otroka, najprej pohabili, nato pa obesili. - Glej: Christopher Hibbert, Zgodovina zločinstva in kazni, Ljubljana 1965, str. 216; Karl von Amira, Thierstrafen und Thierprocesse, v: Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung, XII Bd., Innsbruck 1891, str. 554.

“služila človeku kot orodje za zločin sodomije”, je tako kot usmrnitev samega sodomita potekal nadvse slovesno in z vsem pompom. “To je bil običaj, ki se je tekom srednjega veka razširil skoraj po vseh deželah krščanske Evrope”¹⁹² ter se obdržal še v zakonodaji 18. stoletja, npr. v Terezijani iz leta 1769.¹⁹³

“Živalim so torej radi nalagali krivdo za spolne prekrške, ki so jih zagrešili nad njimi ljudje, in so jih celo mučili, da so stokale, kar so si razlagali kot priznanje.”¹⁹⁴ Proces proti živali lahko pravzaprav označimo kot proces proti prikazni. V takem procesu niso sodili živalim, temveč čarobnim urokom človeških oziroma demonskih duš, sodili so mračnim demonским silam kot viru greha in zla.¹⁹⁵

Omenili smo že, da ljubljanski malefični red iz leta 1514 zločina sodomije še ne vsebuje. Kruto kazen za ta krivoverski zločin pa že odreja Karolina in kasneje Terezijana. Oba kazenska zakonika zapovedujeta, da naj se grešnika, ki se je spolno spozabil nad živaljo, živega sežge na grmadi skupaj z živaljo. Oba partnerja v nenaravnem spolnem odnosu naj se za vedno izbriše z obličja zemlje. V kaznovalni praksi v naših krajih pa se izvajalci kazni niso dosledno držali črke zakona. Sodomitov namreč niso sežigali pri živem telesu, temveč so jih pred tem “milostno” obglavili. Ali so sežigali žive ali mrtve živali, ne vemo.

Znani podatki o novoveškem kaznovanju “zločina proti naravi” navajajo samo kaznovanje sodomitov, podatki o morebitnem kaznovanju sodomitk pa niso znani. Sodomija je bila torej v tem času izključno moški zločin.¹⁹⁶ Sodila je tudi med težje izsledljive zločine, storilce so le redko zasačili. V Ljubljani med letoma 1581 in 1775 npr. beležimo 9 primerov obglavljenja in sežiga skupaj z živaljo. Kar dva

¹⁹² Amira, *Thierstrafen und Thierprocesse*, str. 556.

¹⁹³ Vierundsiebenzigster Artikel von Unkeuschheit wider die Natur med drugim zapoveduje, da naj tistega, ki se /spolno/ spozabi nad eno ali več nespametnimi živalmi, živega sežgejo skupaj z živaljo (živalmi) in ga (jih) izbrišejo z obličja zemlje. (“Ein dergleichen Uebelthäter, so sich mit ein - oder mehreren unvernünftigen Viehe vergriffen, und die That vollbracht, samt dem Viehe, so es anderst noch vorhanden, durch das lebendige Feuer von der Erde vertilget werden.”) - CCTh, 1769, str. 208.

¹⁹⁴ Hibbert, *Zgodovina zločinstva in kazni*, str. 216.

¹⁹⁵ Prim.: Amira, *Thierstrafen und Thierprocesse*, str. 599.

¹⁹⁶ Sodomija je bila skorajda izključno moški zločin tudi kasneje. Za novejši čas govorijo temu v prid statistični podatki Halerde, ki jih je na začetku 20. stoletja zbral za Avstrijo. Med 151 osebami srečamo kar 149 sodomitov in le dve sodomitki. - Glej: Erich Wulfen, *Der Sexualverbrecher*. V zbirki: *Encyklopädie der modernen Kriminalistik*, Bd. VIII, Berlin-Gross-Lichterfelde 1910, str. 554.

znana primera "sodomitskega greha" (crimen bestialitatis) sta se zgodila leta 1650. "Dne 4. junija je bila odsekana glava vojaku domačega Wochenhaimovega polka Krištofu Faschingu, ki je bil nato sežgan skupaj z dvema žrebicama. Za to justifikacijo in grmado je šla velika vsota, celih 9 gld 32 kr. Na enak način je končal pred rotovžem na grmadi Hanže Kališ dne 26. oktobra. Zanj in za upepelitev obsojene krave so porabili skoro 20 gld."¹⁹⁷

V redkih primerih so sežgali samo žival, zločincu pa odmerili "blažjo" kazen. V Ljubljani so tako leta 1728 razčetrili in sežgali samo kravo. Sodomita, ki so ga prijeli v Logatcu, je ljubljanski rabelj kar dvakrat ostro izprašal na natezalnici. Zaradi bolečin, ki jih je utrpel, je seveda najprej vse priznal, ko pa sta bili obe torturi za njim, je svoj gnusni zločin zopet zanikal. Ker nesrečnik po torturi ni prostovoljno ponovil svojega priznanja še na zapisnik, so bili mestni očetje prizanesljivejši in ga zaradi njegove hudobije niso obsodili na obglavljenje z mečem in sežig na grmadi. Zavrlo tega, ker je očitani zločin vztrajno zanikaval, so ga za vse žive dni obsodili na delo v ogrskih rudokopih.¹⁹⁸

Zločin sodomije je ohranil religiozni značaj krivoverstva in združitve s hudičem skozi stoletja. Katoliški moralisti so še v 19. stoletju neprestano ponavljali za Tomažem Akvinskim, da je občevanje z živaljo najogabnejši greh, da je med vsemi grehi naslade in poželenja najhujši, saj »žali božjo podobo«, hkrati pa je »strašen zločin proti češčenju Boga«.¹⁹⁹ Že razsvetljeni cesar Jožef II. je v 80. letih 18. stoletja sodomijo razglasil za politični zločin.²⁰⁰ V primeru, da je povzročil javno pohujšanje, so ga odslej kaznovali s telesnim kaznovanjem, strogim zaporom in javnim delom.²⁰¹ Tudi zakonodaja prve polovice 19. stoletja za zločin sodomije ni več zahtevala smrtne kazni. Kazenski

¹⁹⁷ Fabjančič, Ljubljanski krvniki, str. 97.

¹⁹⁸ Prim.: Vrhovec, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih, str. 110. Inkriminirana žival naj ne bi v nobenem primeru ušla usmrtni. Še Terezijana je npr. določala, da naj konjederec oziroma rabelj v primeru, da bi sodomit ubežal roki pravice ali se kako drugače izognil kazni, v vsakem primeru usmrti in sežge pregrešno žival. Oblasti naj za to poskrbijo zato, da v soseski ne bo preostal noben spomin ali znamenje takšne grozote (".../ damit keine Erinnerung, und Merkmal solchen Greuels in der Gemeinde zurückbleibe"). - CCTh, 1769, str. 208.

¹⁹⁹ Martin, Lehrbuch der katholischen Moral, str. 726.

²⁰⁰ Sebastian Jenull, Das Oesterreichische Criminal=Recht nach seinen Gründen und seinem Geiste, Zweyter Theil, Gratz 1809, str. 195.

²⁰¹ Oesterreichische Gesetzeskunde, Band II., Strafrecht, str. 8.

zakonik cesarja Franca II. (po letu 1804 Franca I.) iz leta 1803 je predvideval kazen od 6 mesecev do enega leta zapora. Za takratno sodno prakso je bilo podobno kot za časa cesarja Jožefa II. odločilno, da je bila sodomija nenaravni spolni akt, ki je povzročal javno pohujšanje.²⁰² Kazenski zakon iz leta 1852, ki je ostal v veljavi do konca habsburške monarhije, pa je perverzno »nečistost proti naravi z živalmi« kaznoval še strožje, s težko ječo od enega do petih let.²⁰³

Kazenski zakoni od Jožefa II. naprej niso več posebej predvidevali kazni za živali. Toda vsaj še v prvi polovici 19. stoletja so žival ubili. Pravniki so namreč še vedno zagovarjali stališče, da se mora spomin na gnusni zločin popolnoma izbrisati, torej je treba uničiti tudi žival. Problem sodomije seveda ves čas ni obšel tudi vojske in v zvezi s spremembo pogledov na uničenje živali naj na koncu našega razpravljanja o tej problematiki kot zanimivost omenimo dekret vojnega ministrstva iz leta 1851, ki je za žival določal naslednji disciplinski ukrep: »Če bi v kateri izmed vojaških kobilarn prišlo do sodomitske zlorabe konja, tega konja ni več potrebno (kot do sedaj) pokončati, temveč ga je potrebno premestiti v drug oddelek.«²⁰⁴

Organiziran spektakel groze

Potem, ko je bil dokaz podan, ko se je pravosodje s pomočjo torture dokopalo do priznanja in je bila sodba izrečena, je telo obsojenih vnovič postalo "odločilna sestavina" – tokrat v ceremonialu javnega kaznovanja.²⁰⁵ Telo hudega morilca Jurija Mihelčiča²⁰⁶ je npr. v vročih poletnih dneh leta 1652 moralo najprej prestati dvakratno mučenje na natezalnici. Ko je Mihelčič priznal svoj zločin, so ga obsodili na smrt. 20. julija so nesrečnika predali v roke ljubljanskega krvnika. Ta je s pomočjo hlapca zločinca najprej zvezanega gnal do sramotnega odra, kjer ga je dvakrat uščenil z razbeljenimi kleščami. Na poti proti morišču se je slovesen sprevod, ki so ga spremljali duhovnik, sodnik, mestni pisar, člani sodnega zbora in seveda radovedna množica, še

²⁰² Jenull, Das Oesterreichische Criminal=Recht nach seinen Gründen und seinem Geiste, Zweyter Theil, str. 193-195; Hartl, Das Wiener Kriminalgericht, str. 355-357.

²⁰³ Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, I. zvezek, Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih z dne 27. maja 1852 št. 117 državnega zakonika..., Ljubljana 1889, čl. 129, str. 57.

²⁰⁴ Georg Markus, Der Fall Redl, Frankfurt am Main / Berlin 1986, str. 152.

²⁰⁵ Prim.: Foucault, Nadzorovanje in kaznovanje, str. 46.

²⁰⁶ V knjigi mestnih izdatkov za rablja ni zabeležen delikt Jurija Mihelčiča. Malefični spisi se, žal, niso ohranili. Da gre za morilca, ki je storil težji umor, sklepamo po grozljivi kazni, ki so mu jo namenili.

enkrat ustavil pri Špitalskih vratih. Tu je rabelj še dvakrat uščipnil izmučeno pacientovo telo z razbeljenimi kleščami. Strašne muke je spremljalo kričanje in stokanje. Sprevod se je nato začel pomikati proti morišču na Friškovcu. Pri vislicah je pisar znova prebral sodbo, ki naj bi po zadostnih dokazih in danem priznanju zadostila božji zapovedi in cesarski pravici. Rabelj je z enim zamahom mojstrsko odsekal obsojencu glavo.²⁰⁷ S tem pa strašnih prizorov še ni bilo konec. Pravosodje se je namreč odločilo, da bo preganjalo Mihelčičevo telo še onkraj slehernega možnega trpljenja. Z namenom zastraševanja naj bi morilčeve muke trajale še po smrti.²⁰⁸ Rabelj je po ukazu pravosodja strl hudodelčevo telo in ga vpletel v kolo. Na kolo je pribil tudi glavo. Spektakel groze z vsem svojim strašilnim bliščem se je končal z dvigom nesrečnikovega telesa na navpično postavljen kol.²⁰⁹ Zdrobljeni posmrtni ostanki Mihelčiča, ki so jih vsem na ogled in hkrati v svarilo razstavili med nebom in zemljo, so tam v družbi krokarjev in potepuških psov ostali dneve, tedne, morda celo mesece in mesece.²¹⁰

Usmrtitev s kolesom in vpletanje v kolo.

²⁰⁷ Rabelj je obsojence, ki so jih obglavili, pred tem ostrigel. Ta ukrep pravosodja sicer ni imel namen poostritve kazni, toda striženje je hudo prizadelo zlasti obsojenke (npr. čarovnice), ko so se pojavile pred množico "sočutnih" radovednežev.

²⁰⁸ Mučenja mrtvega telesa so se lotili prav tako resno kot živega. Manj je šlo namreč zato, da bi zločincu prizadejali posebne bolečine, kot zato, da bi s kopičenjem kazni kaznovali strahoten zločin.

²⁰⁹ Fabjančič, Ljubljanski krvniki, str. 97.

²¹⁰ Iz rabljevega računa namreč ni razvidno, koliko časa je ostalo Mihelčičevo truplo izpostavljeno pogledom. Toda o kolesih in vislicah po Evropi, ki se z razpadajočimi trupli dvigajo kvišku in so sestavni del novoveške pokrajine, pričajo ohranjeni ikonografski dokumenti (npr. znameniti Bruegelov Triumf smrti iz leta 1562). Ponekod so ostanki usmrčenih na kolesu pogosto ostajali mesece in celo leta, da bi opominjali na primerno obnašanje in dokumentirali vsemogočnost Boga. Tudi razpadanje in sušenje usmrčenega na vetru izpostavljenih vislicah ali kolesih brez dostojnega pogreba je namreč bilo del takratne usmrtitve. - Prim.: Martschukat, Inszeniertes Töten, str. 3; Ariès, Geschichte des Todes, str. 60; Keller, Der Scharfrichter in der deutschen Kulturgeschichte, str. 188. Kot dokaz, da so obešence večkrat puščali viseti na vislicah po cele mesece, Vladislav Fabjančič navaja račun rablja Franca Jožefa Hoffstetterja z dne 6. februarja 1740. Rabelj je namreč takrat prejel 10 gld 46 kr, da je ponovno obesil v decembru 1739 justificiranega Matijo Šetino ali Lampiča (še sedaj namreč niso vedeli, kako se obsojenec pravzaprav piše), ki je na nek način bil snet ali pa je padel z vislic. V rabljevi pobotnici je gnusni postopek natančno razčlenjen. - Fabjančič, Ljubljanski krvniki, str. 103.

Morilec Jurij Mihelčič je ob belem dnevu nosil svojo obsodbo in resnico zločina, ki ga je storil. Njegovo telo so razkazovali, vodili, izpostavljali ter strahovito mučili. Nazadnje so truplo javno razstavili. Teža zločina je narekovala pretehtano stopnjevanje trpljenja. Javna usmrtitev naj bi z zastraševanjem služila za vzgled in ljudstvo odvrčala od storitve zločina. Kaznovalna tehnologija je zaradi okrutnosti zločina skrbno podaljševala muke obsojenca.

Trpljenje in umiranje Jurija Mihelčiča je bilo predstavljeno ljudstvu, ki je drlo na morišče, da bi lahko do zadnjega zdihljaja spremljalo njegov tuzemski konec. Na kup so drli tako bogati kot revni, moški in ženske, odrasli in otroci, da bi prisostvovali teatru groze – ceremoniji, ki je bila prirejena zanje in ne nazadnje so k njeni uspešni organizaciji mnogo prispevali tudi sami. Gledalci so opazovali in hkrati ocenjevali ter presojali trpljenje nesrečnika, ki je počasi in postopoma umiral pred njihovimi očmi.

Kazenske muke so morale žrtev zaznamovati. Za učinek predstave je bilo pomembno, da je tudi rabelj s svojim hlapcem dobro opravil svoje delo. Javne usmrtitve so bile slovesne in premišljeno organizirane. Vsakega obsojenca so mučili na določen način, mučilna kazen je bila preračunana po natančnih pravilih. Neznosne muke so morale biti blesteče, čudovito in mojstrsko izvedene. Vsi so jih morali videti. Morale so biti zmagoslavje pravosodja. Skrajno nasilje je bilo sredstvo njegove slave. Kazenske muke so bile vnaprej prirejen obred z različnimi prijemi in oblikami trpljenja. Bile so ritual, ki je javno zaznamoval rabljevo žrtev, jo kaznoval in prikazal oblast.²¹¹

V predmoderni novoveški družbi je mučenje in kaznovanje telesa za oblast pomenilo popolnoma prepričljiv spektakel moči. Na prizoriščih groze se je vedno kar trlo ljudi. Mučenje s ponavljajočimi se akti razkazovanja in ustvarjanja fantastičnih iluzij moči je predstavljalo "grotesken primerek nekakšnega nadomestnega gledališča".²¹²

²¹¹ Prim.: Studen, Fenomen mučenja človeškega telesa pri torturi in kot spektakel, str. 45; Foucault, Nadzorovanje in kaznovanje, str. 39.

²¹² Elaine Scarry, Struktura mučenja. Preobrazba dejanske bolečine v fikcijo moči, v: Moške fantazije. Zgodovina in perversnost, Slovensko mladinsko gledališče, Ljubljana 1997, str. 60. Elaine Scarry v svojem razmišljanju o strukturi mučenja ugotavlja, da "sadišnični potencial na dejavnosti zgrajenega jezika ni nikjer tako očiten kot prav pri mučenju. Ker je jezik z značilnimi človeškimi besedami in glasovi tako rekoč vsebovan v mučenju, pomeni mučenje samo po sebi jezik, konkretizacijo, izvedbo. Dejanska, smrtna bolečina je sicer zadana osebi; mučenje pa, kot seštevek specifičnih dejanj, ki povzročajo bolečino, obenem predstavlja demonstracijo in povečavo občutene izkušnje bolečine. Znotraj procesov zadajanja bolečine, ki jih uporablja, zagotavlja vidnost same strukture in obilico tega, kar je ponavadi zasebno in zunaj področja komunikacije, a vsebovano znotraj meja mučenčevega telesa." (str. 59.)

Kaznovalni spektakel je bil sijajen obred, kjer je bilo mučeno, razkosano, pohabljen ali stigmatizirano telo, v živem ali mrtvem stanju, izročeno pogledom. Javna izvedba kazni je bila torej predstava, ki si v očeh današnjega človeka zasluži vzdevek gnusni teater. V gledališču groze je bila prisotna umetnost neznosnih bolečin, na sporedu so bili večkrat dolgotrajni kričeči procesi, kjer se je smrt včasih zavlačevala z dobro premišljenimi prekinitvami. Mučeno telo in kri sta zagotavljala blišč atrakcije, ki je vabila navzoče k ogledu. Javni kaznovalni spektakel kot posebna zvrst gledališča je imel zlasti vzgojni namen. Pravosodje je namreč računalo na zastraševalni učinek in splošno prevencijo kriminala. Javnost usmrtitve je reprezentirala svarilno moč, prirejena je bila v poduk ljudstvu.²¹³ Za poseben vzgojni učinek kaznovalnega spektakla je oblast poskrbela zlasti ob veleizdaji vladarja in uporih zoper gosposko.²¹⁴

Insценirane usmrtitve so bile vselej dobro obiskane. Prisotnost kar največjega števila gledalcev na teh prireditvah seveda ni bila samo zaželena, temveč nekako tudi nujno potrebna, saj se je tu dogajala določena oblika komunikacije med oblastjo in prebivalstvom. Na eni strani so ljudstvo po opravljenem tajnem kazenskem postopku javno seznanili z izrečeno sodbo. Na drugi strani pa je bila izvršitev kazni "trenutek, v katerem se je oblastvena justica predstavila kot posrednica božje pravičnosti in si s tem prizadevala stabilizirati oziroma ponovno vzpostaviti družbeno (ne)ravnotežje. In to je lahko uspelo samo takrat, ko je bilo navzočih kar največ gledalcev, ki so lahko opazovali spektakel."²¹⁵

²¹³ Studen, *Gnusni teater*, str. 33. Za javnost usmrtitve z njihovo vzgojno in zastraševalno funkcijo, z njihovo svarilno močjo so se v 18. stoletju npr. zavzemali celo razsvetljeni angleški reformatorji kot William Eden in Jeremy Bentham. Bentham se je zavzemal še za posebno grozljiv obred: "Oder naj bi bil črn, služabniki pravice v krepu, rabelj pa naj bi nosil krinko, da bi bil njegov videz še strašnejši, pri usmrtitvi naj bi bili navzoči sodniki, resna in verska glasba pa naj bi pripravila srca gledalcev na važen pouk, ki ga bodo deležni." Samuel Johnson, ki nad temi "norimi novotarijami" ni bil nič kaj navdušen, pa se je še vedno zavzemal za stare metode in pravi: "Namen usmrtitev je, da pritegnejo gledalce. Če tega ne store, ne ustrezajo svojemu namenu. Stara metoda je bila najbolj zadovoljiva za vse: občinstvu je spreved z obsojencem ugajal, zločincu je lajšal njegovo obsodbo..." Večina ljudi se je strinjala z nazori doktorja Johnsona. - Hibbert, *Zgodovina zločinstva in kazni*, str. 81-82.

²¹⁴ Omenili smo že, da so usmrtitvam puntarskih kolovodij morali obvezno prisostvovati tudi tisti puntarji, ki so bili pomiloščeni. Vkovani v železo in verige so si za večno vtisnili v spomin grozljivo proceduro, ki se je odvijala pred njihovimi očmi. Vsa reč je imela funkcijo prevzgoje in zastraševanja.

²¹⁵ Martschukat, *Inszeniertes Töten*, str. 44-45.

Pri tem množica ni presojala oblasti, ki je kaznovala, temveč si je ustvarjala mnenje o samem Bogu kot viru vse pravičnosti: "Bog je odkril delikt in razkril storilca ali storilko, Bog je izrekel pravično kazen in Bog lahko končno odpusti kot tudi daje milost in dušni blagor. /.../ Posvetna justica je operirala le kot z božjo odredbo pooblaščen namestnica, ki je morala izvršiti voljo 'višjega-sodnika' in preprečiti, da bi se srd Boga zgrnil nad celotno ljudstvo."²¹⁶ Telo obsojenca ali obsojenke je javno razodevalo triumf pravosodja, ki so ga morali vsi zaznati. Ubogi grešnik ali grešnica s svojim telesom nista samo sporočala mero krivde. Telo je bilo tudi znamenje božje pravičnosti, ki je sicer zahtevala davek in kesanje za zemeljske prestopke, potem pa dajala tudi dušni blagor.

Mučno javno kaznovanje moramo najprej razumeti kot politični obred, kot slavnost, v kateri se kaže moč od Boga postavljene oblasti. Zmagoslavna in sijajna uprizoritev trpljenja z vso teatraličnostjo organiziranega spektakla, ki ga je uprizarjalo pravosodje v javnosti, je bila posebna govorica nasilja, s katero je oblast nagovarjala in opozarjala ljudstvo. Bila je politika groze, ki naj bi prikazala suverenovo moč in navzočnost pri slovesni proceduri. S kaznovalnimi obredi se je oblast razkazovala.²¹⁷

V dobi, ko prevladuje krščanska miselnost, da je bistvo pravičnosti v Bogu, naj bi bile telesne muke gloriifikacija pravosodja (in moči suverena), ki je tehtalo (tehtal) pravico tako, da je bila vedno pravična, ter ni smel obstajati niti kanček dvoma, da ni. "V kulturnem redu, ki je počival na a priori od Boga danem pravu, zakonu, kazni, bolečini, odpuščanju, političnem redu in gospodstvu in na tej podlagi gradil izkustveno dejanskost, se je obnove oblastvene moči z mučenjem obsojenčevega telesa seveda morala prikazovati kot preiščena oblika ponovne vzpostavitve pravice."²¹⁸ V takšnih okoliščinah je oblast organizirala prireditve groze, na katerih je bilo z nasiljem zaznamovano telo nekakšna "metakoda" resnice, pričevanje transcendentalne realnosti in hkrati potrditev iz nje izpeljanega reda.

Da so zločinca usmrtili oblasti, se je katoliškim moralistom zdelo upravičeno. Razlagali so, da je povsem samoumevno, da na nasilne usmrtitve hudodelcev gledamo samo kot na take, ki jih je na oblast prenesel Bog (vsi drugi načini usmrtitve pa zanje ne pridejo v poštev in so nevzdržni), ker je samo Bog dejanski gospodar nad življenjem in

²¹⁶ Ibidem, str. 45.

²¹⁷ Prim.: Foucault, Nadzorovanje in kaznovanje, str. 50-53.

²¹⁸ Martschukat, Inszeniertes Töten, str. 45.

smrtjo. "Bog pa ni te pravice do usmrčevanja prenesel na oblast samo s pozitivnim zakonom, temveč ji jo je dal že po naravnem zakonu; torej jo posedujejo tudi nekrščanske oblasti."²¹⁹

Razlagali so tudi, da, če gledamo skozi očala naravnega prava, potem je "posameznik v odnosu do človeške družbe takšen, kot je posamezen ud do telesa. Vendar tako kot ud, ki celotnemu telesu škoduje in ga kvari, odrežemo v korist celotnega telesa, tako lahko tudi tisti ud človeške družbe, ki je za telo človeške družbe škodljiv in ga kvari, usmrtimo v korist celotnega telesa." Menili so torej, da lahko oblast upravičeno usmrti človeka, ki je s svojimi grehi (zagrešenimi zločini) izgubil svoje dostojanstvo in čast ter se pogreznil na stopnjo živalskosti. Hkrati pa so poudarjali, da se smrtna kazen lahko upravičeno uporabi samo v primeru grehov ali zločinov, zaradi katerih se "človeška družba resnično otrese očitne nevarnosti ali zla".²²⁰

Strašilni pouk na prireditvah groze naj bi bil kar se da nazoren. V hudodelcih in hudodelkah naj bi se "zrcalila" množica gledalcev in gledalk, ki naj bi jih ne odvrčali samo od podobnih deliktov, temveč naj bi spoznali tudi lastne grešne prestopke, se očistili in poboljšali. "Ceremonialno nasilno uničenje nekega delinkventa naj bi potemtakem prispevalo k individualnemu in kolektivnemu očiščenju družbene stabilnosti."²²¹ Cilj grozljive "gledališke predstave" na morišču je bila katarza. Javna usmrtitev je bila podobna antični grški tragediji. Ob trpljenju, s katerim se glavni junak ali junakinja (ubogi grešnik ali grešnica) odkupita krivde, se duhovno in nravno očistijo tudi gledalci. Na morišču se je prav tako kot na gledališkem odru dogajala predstava, nekaj, kar je vredno prikazati. Kot vsaka predstava je bila seveda tudi

Pred izvršitvijo kazni so pogosto izvedli obred očiščevanja z odsekanjem roke, s katero je bil storjen zločin. Obred je moral simbolično izbrisati zagrešeni zločin. Šele nato je sledila kazen, v tem primeru obglavljenje. (G. M. Marusig, *Le Morti Violenti*, list 33, 1673.)

²¹⁹ Martin, *Lehrbuch der katholischen Moral*, str. 637.

²²⁰ *Ibidem*.

²²¹ Martschukat, *Inszeniertes Töten*, str. 45-46.

javna usmrtitev uprizorjena za nekoga in po svoji naravi namenjena gledanju. Podobno kot gledališčniki si je tudi oblast prizadevala, da pritegne kar največ gledalcev. Uprizarjanje groze na morišču je pomenilo specifično obliko gledališča, ki je opravljalo specifično družbeno funkcijo.²²² V času eksekucij je bilo morišče zbirališče občinstva, ki mu niso predstavili samo najgrozovitejših grehov in častili krepot, temveč so mu nazorno prikazali sliko strašnih kazni, podobo peklenških muk, ki uboge grešnike in grešnice čakajo v onstranstvu.

Oblast se je torej potrudila, da je za predstavo vzbudila kar največje zanimanje. Prizadevala si je, da je na gledalce s svojim strašilnim poukom naredila globok vtis, da je prevzela njihova srca. Uporabljala je posebne efekte, brez kakršnihkoli zadržkov se je zatekala različnim oblikam mučenja. Za cilj si je postavila maksimalno podobo realnosti in verodostojnosti nasilja nad telesom, ki se je odvijalo ob vodenju na morišče in na morišču samem. Šlo je za atrakcijo brez moralnih ali estetskih pomislekov. Bog, ki vse vidi, se ob organiziranih prireditvah groze ni obrnil proč, temveč je, kot smo videli, oblasti za "odstranjevanje" kriminalcev dal celo licenco za ubijanje.

Za učinkovito predstavo je moral rabelj seveda obvladati številne mučilne tehnike, grozljiva usmrtitev je morala biti brezhibna. Njegova vloga v kaznovalnem obredju je bila izredno pomembna. Za rablje je sploh veljalo, da je njihov posel delikaten in zahteva mirno roko, urne, hladne in preračunljive možgane ter spretnost, kar vse najdemo na področju velikih umetnosti.²²³ Rabelj je bil služabnik države. Poleg krvnega sodnika je s svojimi spretnostmi opravljal funkcijo izpraševalca pri torturi, kasneje pa funkcijo izvrševalca kazni. Rabelj je nosil odgovornost za uspešnost predstave mučenja in usmrtitve v javnosti. Bil

²²² Prim.: Zoja Skušek Močnik, *Gledališče kot oblika spektakelske funkcije*, Ljubljana 1980, str. 9-10.

²²³ Poklic rablja je često predstavljal družinsko tradicijo. Za svojo obrt so rablji imeli tudi svoje pečate, čeprav so krvniki in njihovi sorodniki ter nasledniki vse do 19. stoletja veljali za nepošteno ljudi, ki so jim odrekli cehovske ali meščanske pravice, mesta pa so jim odrejala stanovanje proč od strnjenih mestnih ulic. Socialna dimenzija "nepoštenosti" je zajemala njihovo stigmatizacijo in marginalizacijo. Poleg svoje krvne službe (umetnost mučenja in usmrčevanja) so se pečali tudi s konjederstvom, pogosto pa so, ne glede na pripisano nepoštenost in brezčastnost, delovali tudi kot ljudski in živalski ranocelniki. Njihovo mazaštvo so omogočale in pogojevale zlasti takratne vraževerne predstave in običaji o zdravilnih učinkih, povezanih z njihovo poklicno dejavnostjo. S svojim poklicem so kratko malo utrjevali svoje znanje anatomije, s konjederstvom pa so za opravljanje svojega šušmarstva pridobili tudi pomembne živinozdravstvene izkušnje. - Podrobneje: Martschukat, *Inszeniertes Töten*, str. 29-33. Glej tudi: Keller, *Der Scharfrichter in der deutschen Kulturgeschichte*, str. 224-228; Dülmen, *Theater des Schreckens*, str. 95.

je "agent nasilja", ki se je loteval nasilja zločina, da bi ga ukrotil. Gnusen in okruten zločin naj bi bil z njegovo umetnostjo potenciran s še bolj kruto kaznijo.²²⁴

V glavnem dejanju teatra groze je stopil v ospredje krvnik. On je bil pravi nasprotnik ubogega grešnika. Pod njegovim vodstvom se je boj za resnico o zločinu, ki se je pred tem odvijal v tajnosti med sodnikom in obtožencem (tudi v prisotnosti rablja), nadaljeval do zmage nad zločinom in ponovno vzpostavitev reda. Predvsem od rabljevega nastopa je bil odvisen izid uspešne in privlačne kot tudi zastrašujoče usmrtitve. Vsak njegov gib, vsako njegovo potezo, so namreč spremljali in ocenjevali gledalci. Rabelj si ni smel privoščiti napake oziroma slabo opravljenega dela.

Spektakularne javne usmrtitve so bile zelo vabljive, v množici gledalcev, ki so drli na kup, so vzbujale neizmerno radovednost in napeto pričakovanje. Nevarnost, tveganje in muke so dogodkom dajale neznansko privlačnost in zanimivost, ki sta podobno kot vsesplošno navdušenje pri izpiljenih in počasnih usmrtitvah bojevitih rimskih gladiatorjev, mučenje in ubijanje na novoveških moriščih povzdignili v umetnost. "Ogroženost in trpljenje drugega sta očitno povzročali veliko očaranje – fascinacijo, ki je izvirala iz čudenja in radovednosti, strahu in sočutja. Da bi doživeli to fascinantno in zbadljivo, to silovito razburjenje, so množice /.../ trumoma drvele k usmrtitvi človeka na morišču, ki so ga žrtvovali strogosti zakonov ter ga s strašnimi mukami pospremili v smrt."²²⁵

Na prireditvah groze, ki so bile zavestno inscenirane ljudske veselice, nekakšno ljudsko praznovanje, se je množica radovednežev gnetla predvsem zato, da bi videla strahotni prizor. Vest o usmrtitvi se je hitro razširila daleč naokrog, ljudje so se večinoma začeli zbirati že ure pred začetkom usmrtitvenega ceremoniala. V vrvežu je prevladovala surova objestnost, zbijali so grobe šale, razlegalo se je noro kričanje. Manjkal ni tudi kralj alkohol, včasih so med prerivanjem tudi koga pomendrali. Množica, ki je nastopala kot gledalec in kot akter, je bila večkrat nenavadno nasilna. Poudarili smo že, da je nasilje prišlo do polnega izraza že pri javnem kaznovanju za lažje prestopke. Množica tudi ob vodenju obsojenca ali obsojenke na morišče ni ostala ravnodušna. Na

²²⁴ Foucault, Nadzorovanje in kaznovanje, str. 54; Studen, Fenomen mučenja človeškega telesa pri torturi in kot spektakel, str. 46.

²²⁵ Martschukat, Inszeniertes Töten, str. 48.

njegovo (njeno) zadnjo pot so ga (jo) pospremili s pljuvanjem in kletvicami, ga (jo) obmetavali s kamenjem ali drugo nesnago.

Tako so se seveda obnašali do posebej osovraženih hudodelcev ali hudodelk. Namesto posmeha in poroga pa je pri gledalcih lahko prevladala tudi druga skrajnost. V duhu izrazite pobožnosti so bili do ubogega grešnika ali grešnice lahko tudi izrazito sočutni, lahko so ga tolažili, pomilovali njegovo trpljenje, se pridružili prepevanju in molitvi pod vodstvom duhovnika. Delinkventova drža je vsekakor imela velik vpliv na vedenje množice. Nekateri so bili trmasti in zakrknjeni, drugi so šli na morišče kot junaki. Nekateri so bili vdani v usodo, drugi vsi prestrašeni pred peklenskimi prizori, ki so jih čakali. Delinkvent je bil vsekakor odvisen tudi od dobre ali slabe volje ljudstva. Lahko je bil deležen bodrilnih in tolažilnih klicev ter užival podporo ljudstva. Ali pa se je nanj usula ploha psov in zmerljivk. Pobesnelo ljudstvo je lahko glasno zahtevalo krvavo maščevanje.

Gledalci so torej na eni strani preverjali, ali je bila kazen izvršena z vso strogostjo, hkrati pa so tudi sami kaznovali. Presojali so trpljenje obsojenca ali obsojenke, ocenjevali delo rablja, ki je moral ob glasni molitvi duhovnika pravilno opraviti svojo nalogo. Na drugi strani pa so delinkventovo pot v smrt spremljali z molitvijo. Nesrečniku ali nesrečnici so hoteli omogočiti krščansko umiranje, končno pa so hoteli biti tudi priče pravnega in očiščevalnega dejanja, ki je lahko imel že kar odrešilen pomen. Ne nazadnje pa si je navzočnost javnosti želel tudi marsikateri delinkvent, "saj mu je dala možnost, da nekaj popravi, da se poslovijo od prijateljev in znancev in s podporo v molitvi krščansko konča težko pot v smrt."²²⁶

Posamezniki so ob sijajno uprizorjenem kaznovalnem obredu neizmerno uživali. Rabelj je požel aplavz in odobravanje množice, kadar je mojstrsko opravil svoje delo. Posrečeno obglavljenje obsojenca je še posebej pospremiло navdušeno tuljenje.²²⁷ Da bi usmrtitev lahko dosegla kar najgloblji učinek in pridobila poučen ter očiščevalen značaj, je morala biti na vsak način brezhibno izvedena. Ponesrečeno izvedena eksekucija je namreč pomenila, da se je kazenski ceremonial s svojo močno simboliko, ki naj bi označevala gospodstvo in pokorščino, delikt in odpuščanje, grehe, pokoro in

²²⁶ Dülmen, Theater des Schreckens, str. 145.

²²⁷ Studen, Fenomen mučenja človeškega telesa pri torturi in kot spektakel, str. 48; Studen, Gnusni teater, str. 32.

Usmrtitev razbojnika Mathiasa, imenovanega Windbeute. Letak iz 18. stoletja prikazuje rabljeve mesarske spretnosti, hkrati pa opozarja razbojnike, kakšen grozljiv konec jih čaka

pravičnost, lahko sprevrgel v svoje nasprotje. "Ponesrečena usmrtitev je zamajala odnos med oblastjo in ljudstvom, ki naj bi bil s kaznovalno ceremonijo pravzaprav stabiliziran."²²⁸

Žarišče nevarnosti, ki bi lahko pripeljala do velikih izrazov nezadovoljstva ali celo socialnih nemirov, je predstavljalo zlasti obglavljenje z mečem, ki je bilo za rablja težja naloga kot usmrtitev na kolesu ali z vrvjo. Akt ročnega obglavljanja je namreč zahteval večjo natančnost, spretnost ter tudi močnejši telesni ustroj rablja. Če je rabelj ponesrečeno opravil svoj posel, so mu grozile razne sankcije, celo smrt.²²⁹ Rabelj je bil sploh izpostavljen velikemu psihičnemu pritisku pogosto zelo razburjenih in kričečih gledalcev, da mora z enim zamahom odsekati glavo. Poleg tega pa ga je vznemirjalo tudi »pomilovanja vredno obnašanje ubogega grešnika, katerega sovražnega ali očitajočega pogleda se je bal bolj kot česar koli drugega. Da bi ta pogled preprečil, se je delinkventu pogosto opravičil, češ,

²²⁸ Martschukat, *Inszeniertes Töten*, str. 29.

²²⁹ Hibbert, *Zgodovina zločinstva in kazni*, str. 90.

da pač mora opraviti svojo nalogo.«²³⁰ Med vraževernim ljudstvom je ta gesta seveda naletela na odobravanje. Oblast – še zlasti sodniki – pa je pogosto ni dopuščala, saj ni smel obstajati nikakršen dvom, da rabelj zastopa zakon.

Dodajmo še, da pri prireditvah groze, prepredenih z izrazito vzgojno-moralno-religiozno mrežo, niso prišle do izraza samo krščanske poteze, temveč je šlo pri tem "darovanju žrtev za očiščenje družbe" tudi za spajanje z vraževernimi in magičnimi predstavami. Med preprostim ljudstvom sta se stapljala oba pogleda. Vsaka usmrtitev je imela poleg krščanskih značilnosti (pomembno je bilo, da je ubogi grešnik obžaloval svoje dejanje, da se je pokesal, izdihnil krščansko, "pogumno", vdan v usodo in spravljen z Bogom) v očeh ljudstva tudi določeno povezavo z magičnimi silami. Mnogi so si od posmrtnih ostankov ubogih grešnikov in grešnic kot tudi od predmetov, povezanih z usmrtitvijo (nekakšna vraževerna različica kulta relikvij), kot smo že omenili, obetali zdravje, srečo in zaščito.

Na koncu si oglejmo še podobo glavnih igralcev v teatru groze – podobo rablja in njegove žrtve v očeh gledalcev. Rabelj je v kaznovanem obredju nasilnih usmrtitev – navkljub prizadevanjem oblasti, da je zastopnik zakona – neprestano nastopal v izrazito negativni vlogi kot simbol posvetne oblasti in kazni. V ikonografskem izročilu je rabelj stalno prikazovan "kot simbol zla, kot mučitelj in usmrčevalec mučenca".²³¹ Na rabljevo žrtev pa so gledalci gledali drugače. Niso dvomili, da si ubogi grešnik zaradi zagrešenega zločina zasluži smrt. Toda z javnim priznanjem in pripravljenostjo na smrt za ljudstvo ni bil več pokvarjen hudodelec, temveč se je v njihovih očeh pojavljal "kot goreč kristjan, ki ga bodo odvedli na morišče, da bi s tem osvobodili sebe in svet njegovih zločinov."²³² Oblasti ni bilo nikoli popolnoma jasno, kako je lahko zloben hudodelec ob uri svoje smrti deležen tolikšnih simpatij in sočutja. Seveda pa to ni veljalo za vse delinkvente. Nekateri grozoviteži si niso nikoli pridobili srca gledalcev, toda mnogi ubogi grešniki so šli neprestrašeni v smrt kot otroci večnega življenja.

Poseben položaj ubogega grešnika ali grešnice v usmrtitvenem ceremonialu je bil povzdignjen že s tem, da ga je na morišče z molitvijo

²³⁰ Dülmen, Theater des Schreckens, str. 158.

²³¹ Ibidem, str. 161.

²³² Ibidem.

in pesmijo spremljal duhovnik, včasih tudi dva. Nekateri hudodelci oziroma hudodelke so z gorečno pobožnostjo na množico naredili še poseben vtis ter si tako pridobili naklonjenost gledalcev. Uklenjeni ubogi grešnik, ki je npr. počasi stopal po svoji poslednji poti, neprestano molil, se pogosto ustavil ter vil roke proti nebu, se spovedoval in kesal svojih grehov, nesrečnik, ki je obžaloval svoj gnusni zločin, svaril gledalce pred grehi in se od njih poslavljaj, je v žalostni predstavi gotovo učinkoval povsem drugače kot tisti, ki se je od sveta poslavljaj kot kakšna grozovita zver. Ljudstvo je znalo ceniti tudi poslednje besede, ki jih je ubogi grešnik izrekel tik pred smrtjo. Duhovščini in gosposki se je zahvalil za "pravično ali milostno ravnanje", ljudstvo pa je prosil za odpuščanje. Ne tako poredko je ljudi posvaril pred pokvarjenostjo in kriminalom ter jim priporočil, naj živijo pravo krščansko življenje. Končno jim je obljubil, da se bo pri Bogu še posebej zavzel za tiste, ki jim je škodoval v svojem tuzemskem življenju.²³³

Skesan krščanski odhod ubogih grešnikov v smrt so cenili tudi v 19. in 20. stoletju. Religiozno podučnemu značaju prireditve groze pa ves čas ni dajalo ton samo obnašanje in poslovilne besede delinkventa, temveč predvsem zaključni govor duhovnika, ki je po končani proceduri nagovoril ljudstvo in se pri tem pogosto navezal na izjave ubogega grešnika. Duhovniki so ob usmrčitvi izkoristili priložnost, da so vse grešnike pozvali k spreobrnjenju ter na primeru življenja in smrti delinkventa pokazali na podlost in brezvestnost zločina, slavili pa so skesanost oziroma rajali trdovratnost kot delo hudiča.

Kostumografija, scenarij, scena

Kot vsak gledališki spektakel je tudi inscenirana usmrtitev zahtevala posebno kostumografijo, scenarij in sceno. S svojimi "kostumi" so v sprevodu, ki se je vil na morišče, izstopali krvni sodnik, člani sodnega zbora in mestni pisar, ki so jezdili na konjih. Vpadljivi so bili še nekateri udeleženci spreveda: eden ali dva duhovnika s križem v roki ter mestna straža ali pa vojska, ki je skrbela za red in nemoten potek eksekucije.²³⁴

²³³ Prim.: ibidem, str. 162.

²³⁴ Pri usmrčitvi kolovodij tolminskega punta leta 1713 je tako za red skrbela stotnija grenadirjev pod poveljstvom stotnika Plökherna. - Dolenc, Dva dokumenta o kaznovanju tolminskih puntarjev zaradi upora leta 1713, str. 100. S strogim vojaškim spremstvom so na posebnem povišanem vozu pripeljali na morišče tudi na smrt obsojene zaradi upora v Stični leta 1753. - Ribnikar, Upor v Stični 3. junija 1753, str. 54-55.

Razni oblačilni redi so predpisovali posebno obleko za rablja, ki je veljal za brezčastno in v družbi neugledno osebo, ki so se je vsi izogibali. Obleka jih je naredila prepoznavne ter jih izločila oziroma izolirala od poštenih ljudi. V vraževernem okolju, kjer je deloval, se je zasidrala predstava, da kdor pride z njim v stik, bo doživljensko omadeževan. Poleg drugih izolacijskih sankcij (za krvnika je npr. bilo odrejeno posebno mesto v krčmi, v cerkvi in tudi ob obhajilu so mu odkazali zadnje mesto), je moral rabelj nositi še posebno rdeče ali črno oblačilo, včasih naravnost grozljiv kostum.²³⁵

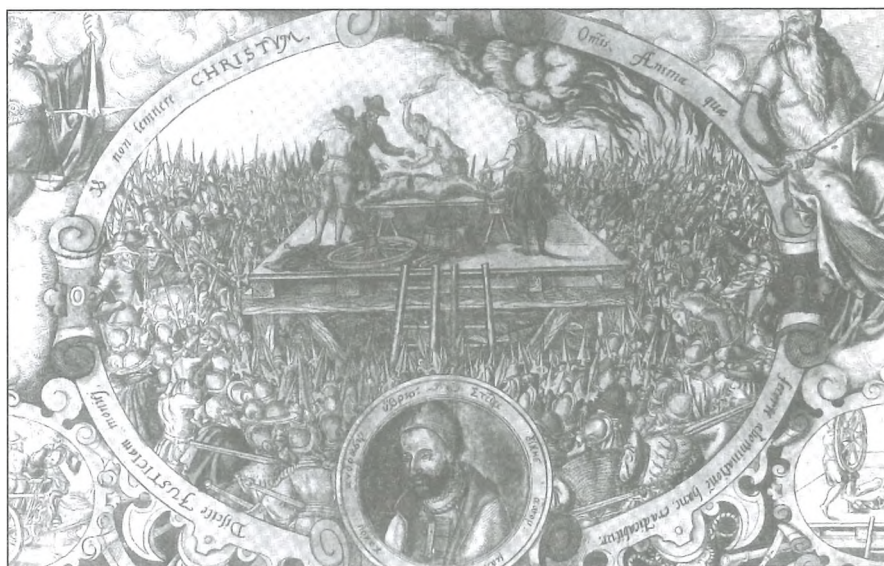
Posebna obleka pa je "sramotno zaznamovala" tudi telesa obsojencev. O tem govorijo ohranjene knjige izdatkov ljubljanskega mestnega blagajnika. Leta 1683 npr. naletimo na tale podatek: "Za oblačilo obeh obglavljenecv je šlo tri vatle platna za 1 gld 20 kr, skupaj s krojačevim zaslužkom." Ali pa leta 1691: "28. julija je bil izplačan rablju 1 gld za ostriženje Urše Bevčevke, Anice Peklenščice in Marine Dunkarce: za srajce zanje 4 1/2 vatla konopljinega platna 1 gld 52 kr, za izgotovitev srajc 18 kr." Vse tri so bile obsojene čarovništva, zato jih je bilo treba obleči v konopnene srajce za pregled, ali imajo na telesu hudičeva znamenja. Po priznanju na torturi so jih sežgali na grmadi.²³⁶

Primer grozljive usmrtitve morilca Jurija Mihelčiča leta 1652 nam nazorno prikaže insceniranost spektakularne javne predstave. Sodišče je rablju natančno naročilo, kako naj opravi svoje delo. Tako sprevod z obsojencem kot način usmrtitve je določal scenarij, ki je obetal veličastno gledališko predstavo. Rabelj in ubogi grešnik sta stopila v središče dogajanja, svojo vlogo pa je igrala tudi množica. Vloga krvnega sodnika se je sicer zmanjšala, toda "kljub vsemu je še večinoma moral voditi sprevod do morišča, po izvršitvi smrtne kazni pa javno objaviti, ali je bila pravilno izvršena."²³⁷ O tem, da je moral krvni sodnik prisostvovati eksekuciji do konca, govori tudi ohranjeni obrazec v ljubljanskem mestnem arhivu iz leta 1751. Ko je bila usmrtitev končana, je rabelj moral vprašati, ali je vse izvedel, kakor vелеva sodba. Nato je moral krvni sodnik odgovoriti: "Pravilno si opravil svojo stvar, zato prejmeš tudi plačilo." Če pa bi proti pričakovanju krvnik napravil kaj

²³⁵ Glej: Keller, *Der Scharfrichter in der deutschen Kulturgeschichte*, str. 120-123; Dülmen, *Theater des Schreckens*, str. 94; Studen, *Fenomen mučenja človeškega telesa pri torturi in kot spektakel*, str. 46.

²³⁶ Fabjančič, *Ljubljanski krvniki*, str. 98-99.

²³⁷ Dülmen, *Theater des Schreckens*, str. 81.

Letak o usmrtitvi židovskega kovnega mojstra Lippolda zaradi umora v Berlinu (1573) lepo ilustrira inscenirani spektakel usmrčevanja z natančno predpisanim mesarjenjem rabljeve žrtve pred številnimi gledalci in gledalkami. Povzdignjeni oder poudarja učinek gledališke groze.

nepravilnega, je moral gospod krvni sodnik po njegovem govoru objaviti: "Poklican boš na odgovor za svoje ravnanje in potem prejmeš plačilo."²³⁸

Sam scenarij usmrtitve seveda ni vedno potekal tako, kot si jo je oblast zamislila. K samemu poteku in koncu prireditve groze so bistveno pripomogla medsebojna razmerja vseh udeležencev, še posebej tisto med ubogim grešnikom in krvnikom. Pri kaznovanju najhujših zločinov je sodišče pripravilo poseben scenarij prihoda na morišče, udeležence sprevoda je natančno razvrstilo. Rablju se je vedno naročilo, kaj naj dela. Na prizorišču je moral izvesti pač vse, kar je velevala sodba. Od umetnika muk in agenta nasilja so včasih zahtevali prav posebne, kirurško-mesarske sposobnosti. Kakšna posebna, minuciozna pričevanja o tem se sicer pri nas niso ohranila, v ilustracijo pa lahko navedemo grozovit scenarij za destruktivne La Massolove muke v Avignonu z začetka 18. stoletja, pri katerih je rabelj po navodilih pravosodja sleherni kos razmesarjenega telesa postavil na ogled. La Massolove muke so bile tudi med prvimi, ki so izzvale zgražanje sodobnikov:

²³⁸ Fabjančič, Ljubljanski krvniki, str. 103.

“Spovednik govori pacientu v uho in takoj potem, ko ga je blagoslovil, rabelj, ki ima železen kij, kakršne uporabljajo v parilnikih, s tem kijem z vso silo udari po nesrečneževih sencah, ta pa se zgrudi mrtev; tisti hip mu mortis exactor (rabelj), ki ima velik nož, prereže grlo in ga zato oblije kri; pogled na ta prizor je strašen; prereže mu kite na obeh petah, nato pa mu odpre trebuh, od koder izvleče srce, jetra, vranico in pljuča, ki jih natakne na železen kavelj, potem pa ga razreže in raztelesi na kose, ki jih sproti natika na druge kavlje, tako kakor se ravna s kosi živali. Kaj takega naj le gleda, kdor more.”²³⁹

Na prireditvah groze so posebno pozornost namenili tudi morišču. Ta scena je morala čimbolj srhljivo delovati na srca gledalcev. Morišče z vislicami je bilo osrednji prostor usmrtitvenega ceremoniala. Medtem ko so obglavljenje pogosto opravljali na krvavem odru na trgu v neposredni bližini mestne hiše ali vsaj na enem osrednjih trgov v mestu, so na moriščih izven mesta praviloma izvajali smrtne kazni, kot so obešanje, sežig na grmadi in usmrtitev na kolesu. Ne samo zato, ker so bile te kazni nečastne in strahotne, temveč tudi zaradi naravnost bestialnega smradu, ki se je kasneje širil okrog razpadajočih trupel. Morišča izven mesta so bila običajno tudi stalna, manjša morišča v mestu pa je moral rabelj s svojimi pomočniki po vsaki usmrtitvi podreti in odstraniti.²⁴⁰

Morišča z vislicami so bila viden simbol višjega sodstva nekega mesta. Rabelj s svojimi pomočniki je imel, kot rečeno, na voljo tri dni, da je po naročilu sodišča priskrbel vse potrebno za uspešno izvedbo eksekucije. Na vešala so npr. privezali vrvi ali nataknili verige, zabili kline, izkopali luknjo za kolec, pripravili kolo ali grmado. Vse je bilo določeno. “Ker pa bi ta Mihael – pravi mestni blagajnik v zapisku – moral biti živ sežgan, sem dal mojstru pripeljati iz gornjega gozda 75 voz (Fueder) drv, dalje iz opekarne 15 voz, 1 kolec (Pfahl) in dva voza trsk in 3 voze slame, kovaču pa sem plačal za dve verigi in kavelj (Haggen), vse skupaj za usmrčenje Mihovo 5 gld 12 kr 2 pf.”²⁴¹

²³⁹ Foucault, Nadzorovanje in kaznovanje, str. 54.

²⁴⁰ Prim.: Amira, Die germanischen Todesstrafen, str. 102; Dülmen, Theater des Schreckens, str. 98.

²⁴¹ Fabjančič, Ljubljanski krvniki, str. 96

Protislovnost razsvetljenega absolutizma

Pri vseh oblikah smrtne kazni v predmodernej, predrazsvetljenski novoveški družbi in pri vseh miselnih predstavah, ki so jo določale, je bil zločin v kaznovalni praksi tista osrednja točka, ki je zahtevala pokoro in zastraševanje, očiščevanje, kaznovanje za vzgled, povračilo in maščevanje, ki naj bi ga demonstrirala grozljiva javna usmrtitev. Šlo je za dejanja, ki so jih kritiki zadevne prakse tako radi označevali z barbarstvom in imeli za relikvije preteklosti (menda neponovljive), pri tem pa se niso zavedali, da človeška strast in poželenje do mučenja in nasilja nikakor nista ugasnila. Vse do danes. Še več. Ob nasilju, ki je nasploh "stalnica v zgodovini",²⁴² so se mnogi celo predajali nasladi in ga doživljali kot ugodje. Toda preden vzamemo pod drobnogled domnevno bolj civilizirano, "nebarbarsko" porazsvetlensko družbo, povejmo, da je smrtni kazni z vsemi njenimi rituali še v 18. stoletju (pa tudi kasneje) dajal pečat miselni in vedenjski sistem družbe, ki je bila mnogo bolj zaznamovana s tradicionalnimi vzorci kot pa že z razsvetljenstvom. Smrtni kazni se oblast, cerkev in ljudstvo še dolgo niso mislili odpovedati. Samo usmrtitev zločinca je izbrisala zločin, ki je prizadel red življenjske skupnosti. Tradicionalni novoveški družbi so bile pač tuje razsvetlenske ideje o poboljšanju zločinca z zaporno kaznijo in o povezavi družbene koristi s kaznijo. Kaznovanje zločina z grozljivim javnim razkazovanjem nasilja in moči je bilo za predmoderno družbo dolgo nekaj povsem samoumevnega. Kaznovalni teater je dolgo pomenil stalnico kaznovalnega vsakdana.

V 18. stoletju lahko v primerjavi s 16. in 17. stoletjem že sledimo določenemu popuščanju kaznovanja. Čeprav so po črki zakona še vedno obstajali okrutni načini usmrtitve, kot so sežig na grmadi, strtje na kolesu in razčetrvenje, so v kaznovalni praksi vedno bolj prevladovale "milejše" oblike smrtne kazni. Odslej so najpogosteje izvajali kazen obglavljenja, pogosta je bila tudi smrt na vislicah. Povrh vsega so v 18. stoletju popuščali in končno tudi prenehali procesi proti čarovnicam.

Proti grozljivi kaznovalni strogosti, ki so jo predpisovali kazenski zakoniki, pa so se v 18. stoletju končno uprli tudi predstavniki

²⁴² Simoniti, *Fanfara nasilja*, str. 7.

razsvetljenstva. Kazensko prakso so imeli "za preostanke neke barbarske ere, ki se je končevala in ki so popolnoma neprimerni za neko napredno civilizirano družbo".²⁴³ Ideje razsvetljenstva so postopoma vplivale tudi na reforme in modernizacijo kazenskega prava in postopka v zadnji četrtini 18. stoletja. Razsvetljenci so svoje očitke še posebej glasno "naslavljali na barbarstvo muk"²⁴⁴ in razglašali načelo enakosti tudi pri kaznovanju ljudi. Zahtevali so odpravo torture, v preiskovalnem procesu pa preusmeritev z zločina k zločincu. S svojimi nazori so napadali vrednote in ideološke temelje tedanje državne ureditve in kazenskopravnega sistema. "Koncept božjega sodstva, ki zaupljivo počiva v rokah oblasti,"²⁴⁵ se je zamajal, vprašljiva pa je postala tudi koristnost morišč in vislic. Ob radikalnem prelomu razsvetljenstva z vladajočimi naziranj, ki je pravo in kazni odrekel njuno dotedanjo (teološko) utemeljitev, se je torej široko in načelno zastavilo tudi vprašanje smrtne kazni. "Prizadevanja po novi – totranski – utemeljitvi prava in kazni, ki jim je bil vodilo razum z razsvetljskimi idejami o naravi, svobodi in človeku, so – ob optimističnem zaupanju, da je človek v bistvu dober, da v njem torej dobro prevladuje nad zlom in ga je zato mogoče spremeniti in poboljšati – nujno vodila tudi k spraševanju o kazni s smrtjo."²⁴⁶

Poseben sloves si je kot zastopnik novih idej o kazenskem pravu in postopku pridobil Cesare Beccaria. Njegovo zelo prepričljivo in zgovorno delo o hudodelstvih in kaznih (*Dei Delitti e delle Pene*), ki ga je kot anonimni avtor leta 1764 izdal v Livornu, je takoj vzbudilo izreden odmev. Že nekaj let po izidu je bilo prevedeno v dvajset različnih evropskih jezikov. Ta drobna knjižica "je radikalna kritika tako ožjega kazenskopravnega in sodnega sistema tedanjega časa kakor tudi temeljnih pojmov in vrednot, na katerih je slonela celokupna zgradba fevdalne družbe in države". Prav Beccariji pripada tudi zasluga, "da je bolje kot drugi razsvetljenci pred njim razvil temelje nove, moderne kriminalitetne politike in kazenske zakonodaje. Beccarijeva knjižica, v kateri se ja zavzel za enakost ljudi pred zakonom, je bila razen v Evropi

²⁴³ Ernst Wangermann, *Kriminalverbrechen und Bestrafung im Josephinischen Österreich*, v: *Justiz und Zeitgeschichte V. Symposium zur Geschichte des Strafvollzuges in Österreich, Justiz und Menschenrechte*, Wien 1986, str. 1.

²⁴⁴ Foucault, *Nadzorovanje in kaznovanje*, str. 76.

²⁴⁵ Martschukat, *Inszeniertes Töten*, str. 57.

²⁴⁶ Peter Vodopivec, *Smrtna kazen v tisku na Slovenskem (1848-1878)*, *Kronika*, letnik 25, 1977, št. 1, str. 37.

poznana tudi v severnoameriških kolonijah, več prevedenih strani najdemo npr. v dnevniku Thomasa Jeffersona. Po drugi strani pa ni čudno, da je Beccaria svoje delo objavil kot anonimnež, saj je naletel tudi na precejšen odpor tedaj vladajočih, zlasti v Benetkah in Rimu. Prav malo je manjkalo, da ga "niso kazensko preganjali zaradi bogokletnosti in upornišva, njegovo knjižico pa je Rimsko-katoliška cerkev uvrstila že dve leti po izidu, to je leta 1766, na Index librorum prohibitorum in je tam ostala vse do leta 1966, torej kar dvesto let".²⁴⁷

Beccariji njegove zahteve seveda niso prinesle samo slave in čaščenja, temveč tudi kritiko, zaničevanje in celo sovraštvo. Cesare Beccaria, ki se je zavzemal za vehementno ločitev zemeljskih in božjih deliktov in sodstva ter za ločitev posvetne in duhovne sfere, se je moral na eni strani spopadati z zelo močnim in nevarnim nasprotnikom – s Katoliško cerkvijo in njenimi dogmami,²⁴⁸ po drugi strani pa so ga kritizirali tudi številni pravniki. Leta 1767 ga je tako npr. napadel znameniti francoski pravnik Muyart

Praški postopek torture s smojenjem kože.
(Constitutio Criminalis Theresiana, 1769.)

de Vouglans, ki je ogorčeno razglasil načelo enakosti kaznovanja ljudi za absurdno, predvsem pa je vneto zagovarjal torturo, češ da "lahko najdemo kakšen primer v enem stoletju, ko je kdo nedolžen priznal krivdo zaradi mučenja, toda hkrati lahko navedemo milijon primerov, ki dokazujejo, da bi brez tega sredstva ostalo nekaznovano pretežno število najhujših zločinov, kot so umori, požigi, cestni ropi... To je bila seveda samo ena izmed reakcij na Beccarijevo knjižico, ki je za tedanja

²⁴⁷ Ljubo Bavcon, Beccaria, Jelenc in naš čas, v: Beccaria, O zločinih in kaznih. Jelenc, Dva govora o splošnih načelih kriminalnega prava in njegovi literarni zgodovini, str. 9-10; glej tudi: Martschukat, Inszeniertes Töten, str. 59.

²⁴⁸ Beccaria se je namreč zavzemal, da naj se Cerkev ukvarja z greh, s kaznivimi dejanji pa država.

pojmovanja vsebovala "heretične ideje o varstvu človekovega dostojanstva in njegovih elementarnih pravic pred zlorabami oblasti in moči."²⁴⁹ Kakorkoli že, Beccarijevo odmevno delo je s svojim izidom sprožilo skrajnostne, navdušene ali pa ogorčene reakcije.

Beccaria v svoji knjižici zastopa generalno in specialno prevencijo. Pravi, da "namen kazni ni prizadejanje zla in tudi ne v tem, da bi ustvarila stanje, kakor da hudodelstvo ne bi bilo storjeno, pač pa naj kazen odvrača storilca in druge od storitve kaznivega dejanja". Najpomembnejše se mu zdi odstraniti vzroke za hudodelstva. Beccaria tudi "izčrpno zavrača smrtno kazen, češ da je ni moči uskladiti z družbeno pogodbo in da dosmrtni odvzem prostosti zadošča za

generalno prevencijo. Absurdno je, pravi, če zakon na eni strani prepoveduje umor in ga na drugi strani sam zahteva".²⁵⁰

Dvanajst let po izidu Beccarijevega dela je cesarica Marija Terezija odpravila torturo (1776). Na njeno odločitev je vplival predvsem Joseph von Sonnenfels, ki je bil leto prej objavil v Nürnbergu spis proti torturi, že leta 1764 pa je izpodbijal primernost in upravičenost smrtne kazni, saj je nanjo gledal bolj iz

zornega kota učinka in koristnosti za skupnost: "Smrt naj ne bo zlo. /.../ Za skupnost bi bilo koristno mučno življenje z dosmrtnim težaškim delom."²⁵¹

Tudi cesarica Marija Terezija se torej ni mogla neprestano izmikati vplivu razsvetljenskih idej, čeprav se vsa protislovnost njene t. i. "razsvetljene absolutistične vladavine" pokaže v letih 1752 do 1768, ko so pripravljali in končno dokončali Terezijano, ki, kot smo že povedali, še vedno vsebuje stare zastraševalne kazni, pa tudi grozljivo torturo pri inkvizicijskem postopku ipd. Zato se ne smemo čuditi, da je bil npr. dvorni in državni kancler Wenzel Anton Eusebius knez Kaunitz-Rietberg, ki je bil že prežet z idejami razsvetljenstva, ob izidu Terezijane leta 1769 ves osupel in zgrožen. A že nekaj let po izidu Terezijane lahko opazamo tudi premik v cesaričinem razmišljanju. Ne samo, da je

Zvezovanje po praškem postopku.
(Constitutio Criminalis Theresiana, 1769.)

²⁴⁹ Bavcon, Beccaria, Jelenc in naš čas, str. 16.

²⁵⁰ Podrobneje: Vilfan, Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju, str. 141-143.

²⁵¹ Hartl, Das Wiener Kriminalgericht, str. 407.

odpravila torturo, temveč je začela razmišljati celo o odpravi smrtno kazni.²⁵²

Precej protislovno vlogo je po smrti Marije Terezije odigral tudi njen sin in naslednik Jožef II., od katerega so si obetali nadaljnjih modernizacij kazenskega prava in postopka. Kar zadeva njegov odnos do zločina in kazni, je treba najprej poudariti dva vidika:

1. Jožef II. je na začetku svoje vladavine (1780-1790) hotel sicer odpraviti smrtno kazen,²⁵³ v vseh drugih pogledih pa se je hotel povsem držati Terezijane z vsemi njenimi protirazsvetljskimi in zastarelimi nazori.²⁵⁴

2. Po drugi strani pa si ob odpravi smrtno kazni, kot bomo videli, ni prizadeval za bolj humane kazni, temveč za njihovo poostrotev. Enostavno povedano. Smrtna kazen z vsemi možnimi poostritvami se mu ni zdela dovolj zastrašujoča.²⁵⁵

Od reform Jožefa II. si je veliko obetal tudi naš rojak Franc Ksaver Jelenc (1749-1805), učeni pravnik, ki je "veliko bral tudi francosko razsvetljsko literaturo".²⁵⁶ Jelenc, ki je bil prepričan jožefinec ter nasprotnik papeža in menišstva, je v tem času – podobno kot Beccaria – nasprotoval obćemu pravu in ga označil za strašen monstrum. Njegove želje so prišle do izraza med drugim v knjižici, ki jo je leta 1785 objavil na Dunaju.²⁵⁷ Jelenc je zahteval preprečevanje kaznivih dejanj z

Natezalnica.
(Constitutio Criminalis Theresiana, 1769.)

252 Prim.: Wangermann, *Kriminalverbrechen und Bestrafung im Josephinischen Österreich*, str. 2-3; Johannes Sachslehner, *Barock und Aufklärung*, Wien 2003, str. 96.

253 Jožef II. je namreč že leta 1781 dal sodnim oblastem tajno navodilo, naj je ne izvajajo več.

254 Precej nerazsvetljske so bile npr. njegove zamisli iz leta 1783 o javnem žigosanju hudodelcev, ki smo jih že omenili.

255 Wangermann, *Kriminalverbrechen und Bestrafung im Josephinischen Österreich*, str. 4.

256 Bavcon, Beccaria, Jelenc in naš čas, str. 23.

257 F. X. Jellenz, *Zwo Reden über die allgemeinen Grundsätze des Kriminalrechts und desselben Literargeschichte*, Wien 1785. Od leta 2002 je knjižica na voljo tudi v prevodu Doris Debenjak v: Beccaria, *O zločinih in kaznih*. Jelenc, *Dva govora o splošnih načelih kriminalnega prava in njegovi literarni zgodovini*, str. 135-164.

raznimi sredstvi, zlasti z vzgojo h kreposti in izobrazbo. Namen kazni po Jelencu ni golo maščevanje, saj je ta poteza značilna za despotizem. Namen kazni tudi ni kaznovanje zla, temveč je njen končni namen varnost. Varnosti kot glavnemu namenu pa so bili podrejeni trije nadaljnji nameni: poboljšanje storilca, povračilo škode in zastrašujoči zgled za druge. Jelenc je popolnoma skladno z Beccario zavračal "azile, torturo, skrivne obtožbe in odmerjanje kazni glede na družbeni položaj udeležencev. Merilo za kazen naj ne bi bila moralnost, temveč družbena škodljivost nekega dejanja, kar naj bi veljalo tudi za kazniva dejanja zoper Boga".²⁵⁸

Leta 1787 je Jožef II. razglasil Zakon o hudodelstvih in kaznih.²⁵⁹ Da bi bila ta kazenska zakonodaja ustrezala idealom, ki jih je razglašal Jelenc, pri najboljši volji ni moči trditi. Pravni zgodovinar Sergij Vilfan je takole označil pravne reforme razsvetljenega absolutističnega vladarja: "Kriminalna politika Jožefa II. ne teži po humanizaciji, temveč hoče doseči skrajno racionalizacijo kazenskega prava in jo pri tem obvladuje močno pretirana želja po zastraševanju. Potem ko so bili že prej odpravljani procesi proti veščam in tortura, je bil zdaj dosežen največji napredek v tem, da so omejili smrtno kazen le na naglo sodišče, kot edino obliko usmrtitve pa je cesar pripuščal obešanje. Toda že leta 1781 je bil Jožef II. povezoval omejitve smrtnih kazni z zahtevo po strahovanjih, ki so veliko bolj grozna in občutljiva kot sama smrt. /.../ Ves sistem je ostal zvest ideji generalne prevencije in zato precej surov. Kot kriminalne kazni so bili predvideni: zapor z javnim delom, zapor brez javnega dela, prikovanje, udarci s palico, korobačem ali šibo, sramotilni oder, vžiganje znamenja ipd. Prostostne kazni so bile zelo diferencirane in natančno normirane. Prostostna kazen se je smela odmeriti v trajanju do 100 let. Posebno izčrpno je zakonik obravnaval kazniva dejanja zoper vladarja in državo."²⁶⁰

Pod Jožefom II. so torej pridobivale na pomenu prostostne kazni, ki so bile velikokrat povezane s prisilnim delom. Na mesto gradnje trdnjav je leta 1783 stopilo vlačenje ladij, ki je postalo razvpito kot posebno težka zvrst izvajanja prostostnih kazni. Ladje so morali vlačiti zaporniki, ki so bili obsojeni na nekajletne kazni, a so imeli le malo možnosti, da

²⁵⁸ Vilfan, Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju, str. 147.

²⁵⁹ Gesetz über Verbrechen und Strafen s polnim naslovom Allgemeines Gesetz über Verbrechen und deren Bestrafung, skrajšano pa tudi Halsgerichtsordnung ali Constitutio Criminalis Josephina.

²⁶⁰ Vilfan, Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju, str. 148-149.

bodo pri tem delu ta leta preživali.²⁶¹ "Vrhovna oblast je cesarja zaman opozarjala, da le redki zaporniki prežive dve leti te oblike kazni. Še deset let pozneje je o njej pisal v. Hess: 'Na ladjo, ki jo po Donavi vlačijo ljudje, je tako skrajno odvraten pogled, da bi ob njem zamižal celo rabelj, ki je pravkar opravil kazen s kolesom.'"²⁶²

Sistem prostostnih kazni Jožefa II. (npr. prikovanje, vlačenje ladij) je bil vse prej kot mil. Nekoliko bolj humano pa so oblikovali vsaj preiskovalne zapore, čeprav se je cesar tudi glede tega zavzemal za čimbolj nehumane razmere, v katerih naj bi živeli zaporniki. Ko je ta protislovna vladarska osebnost, katere glavno vodilo je bil pač državni interes,²⁶³ leta 1784 obiskala Ljubljano, si je med drugim ogledala tudi kaznilnico. Jožef II. je menil, da se kaznjencem predobro godi, "saj so imeli postelje v zakurjenih sobah, njihovo delo pa se je omejevalo na prejo in pometanje ulic. Zahteval je, naj se uporabljajo le trda ležišča (Pritschen), naj se hrana omeji na kruh in vodo in naj se kaznjencem za njihovo delo ne izplačuje dosti več kot 4 krajcarje na dan."²⁶⁴

Jožefinska kazenska politika je med razsvetljenci spodbudila nasprotujoča si mnenja. Ukrepi Jožefa II. so se v mnogočem ujemali z razsvetlenskimi mišljenjem. Z načelom utilitarizma je bilo npr. skladno, da mora hudodelec, namesto da umre, v kar največji meri popraviti škodo, ki jo je povzročil družbi. V kazenski politiki je prevladalo načelo "koristnosti in vzgojnosti" kazni.²⁶⁵

Toda večina razsvetlencev je vendarle zavračala jožefinsko kazensko politiko, saj je "ohranila vrsto anahronizmov in uvedla nove postopke, ki so bili v nasprotju z razsvetlenskimi načeli in predstavami".²⁶⁶ Prepričani razsvetljenci so imeli kritičen odnos do Jožefine iz leta 1787 zlasti zato, ker je vsebovala mučne kazni za težke hudodelce, pogosto pa je odredila tudi telesne kazni in težaška javna

261 Vlačenje ladij je bila nedvomno zelo ostra kazen, umrljivost zapornikov zaradi fizičnega izčrpanja in počasnega hiranja pa zelo velika. Po podatkih Maasburga naj bi v letih 1784 do 1790 od 1100 zapornikov umrlo kar 721 nesrečnikov. Ti podatki so sicer težko preverljivi, toda po poročilih lahko sklepamo, da je vsako četrletje prispelo okrog 40 mrljskih listov. Da bi kar se da znižali stroške, so obleko, verige in ovratnice umrlih zapornikov shranili in uporabili pri novem transportu. - Hartl, *Das Wiener Kriminalgericht*, str. 423-424.

262 Vilfan, *Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju*, str. 153.

263 Prim.: Vasilij Melik, *Slovenci v letu 1789*, v: *Slovenci v letu 1789*, urednica kataloga in avtorica razstave Jasna Horvat, Ljubljana 1989, str. 14.

264 Vilfan, *Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju*, str. 157.

265 Wangermann, *Kriminalverbrechen und Bestrafung im Josephinischen Österreich*, str. 4-5; Sachslehner, *Barock und Aufklärung*, str. 97.

266 Peter Vodopivec, *Slovenci in smrtna kazen (1848-1941)*, v: *Smrtna kazen : zbornik*, Ljubljana 1989, str. 194.

dela, ki jih niso imeli za združljive z občutkom za človečnost, ki je bil ena glavnih zahtev razsvetljenstva. Njihovo nezadovoljstvo pa je neprestano povečeval tudi Jožef II. sam, saj se je "vmešaval v delo sodišč in si lastil pravico, da posamično odloča o kaznih, ki naj bi nadomestile usmrtitve. Takšna praksa je sodnim odločitvam na najvišji ravni vtisnila pečat samovolje in improvizacije, kar je dodatno slabilo pozitivne učinke omejitve oziroma odprave kaznovanja s smrtjo".²⁶⁷

Okrutne in nečloveške Transporte zapornikov k vlačanju ladij je takoj po nastopu svoje vlade na Dunaju ustavil Leopold II. (1790-1792). Že poleti leta 1790 je novi cesar to obliko prostostne kazni popolnoma odpravil.²⁶⁸ Sicer pa je Leopold že od časov svoje vlade v Italiji (tu je bil znan kot Pietro Leopoldo di Toscana) na področju kazenskega prava bolj kot njegov brat Jožef II. veljal za humanega vladarja. S svojo reformo kazenskega prava (1786, torej pred Jožefovim zakonikom) je prvi v Italiji odpravil smrtno kazen (čeprav je potem od te reforme odstopil), vžiganje znamenj, torturo in zaplembo. V Avstriji je po svojem nastopu že 1790 odpravil poleg vlačanja ladij tudi javno kazen s tepežem, vsakršno vrsto vžiganja znamenj in prikovanje. Sploh si je prizadeval omiliti drakonske oblike prostostnih kazni, ki jih je predpisal njegov brat. Leta 1791 je bil v komisijo za omilitev jožefinskega kazenskega zakonika pod vodstvom naravnopravnika Martinija, ki je bil znan tudi kot redaktor Občega državlanskega zakonika, imenovan tudi Cesare Beccaria.²⁶⁹ "Modra" vladavina Leopolda II., "verjetno zadnjega nadpovprečno inteligentnega Habsburžana na prestolu",²⁷⁰ ki so mu razsvetljenci vsaj na področju kazenske politike peli hvalo,²⁷¹ je bila kratkotrajna. Ko je leta 1792 zasedel prestol zadnji rimsko-nemški cesar Franc II. (od leta 1804 do 1835 Franc I. kot avstrijski cesar) so v monarhiji napočili novi časi, med drugim se je začelo tudi novo obdobje na področju kazenske zakonodaje.

²⁶⁷ Ibidem.

²⁶⁸ Vilfan, Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju, str. 153-154.

²⁶⁹ Ibidem, str. 149. Baron Karl von Martini (1726-1800) je bil eden vodilnih pravnikov 18. stoletja in se je poleg Josepha von Sonnenfelsa že v času Marije Terezije zavzemal za odpravo torture. - Sachslehner, Barock und Aufklärung, str. 96. Glej tudi: Karl Vocelka, Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat, Österreichische Geschichte 1699-1815, Hg. von Herwig Wolfram, Wien 2001, str. 362.

²⁷⁰ Fran Zwitter, Linhartova doba, misel in delo, v: Anton Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2, Ljubljana 1981, str. 327.

²⁷¹ Wangermann, Kriminalverbrechen und Bestrafung im Josephinischen Österreich, str. 7.

Vrnitev smrtne kazni

Zavoljo naraščajočega nasprotovanja deželnih stanov, ki ga je krepil strah pred francosko revolucijo in sploh zaradi zaostrenih zunanjepolitičnih razmer, se je moral vrsti reform tik pred smrtjo odpovedati že Jožef II., njegov brat Leopold II. pa je moral popuščati še naprej. Medtem ko je nezadovoljstvo nasprotnikov reform nevtraliziral z njihovo odpravo (npr. osovražene urbarnalne regulacije), pa se mu je posrečilo tudi marsikaj ohraniti. V primerjavi s predhodnikom je bila mnogo bolj humana, kot smo že omenili, njegova kazenska politika.

“Ko se je leta 1792 na cesarski prestol povzpел Franc II., je po pol stoletja sprememb čez noč nastopila doba, v kateri je država poskušala s čim manjšimi pretresi upravljati, ne pa vladati, doba, v kateri so dušili in tlačili vse, kar je bilo napredno in kar bi lahko škodovalo obstoječemu stanju.”²⁷² V letu 1792 je napočil konec razdobja, “ko avstrijska državna politika omahuje med tendencami zelo zmernih naprednih reform in med odkrito reakcionarnimi tendencami. Francoska revolucija se je radikalizirala, prišlo je do vojne Prusije in Avstrije proti revolucionarni Franciji in v tem položaju zmaga tudi v avstrijski notranji politiki reakcionarna smer”.²⁷³ V primerjavi s prejšnjo dobo je bila bistvena razlika v tem, da zdaj niso bili več glavni nasprotnik konservativni nasprotniki reform, ampak tisti, ki bi želeli, da se nadaljuje z naprednimi reformami. Ti postanejo odslej sumljivi, da so pristaši francoske revolucije. Po vsej habsburški monarhiji se je naglo povečal policijski pritisk, policija je vztrajno iskala “jakobince”, kot so v državnem vrhu poimenovali domnevne simpatizerje francoske revolucije.²⁷⁴ Ko je januarja 1793 končal pod “mehanično in bolj humano” giljotino nekdanji francoski kralj Ludvik XVI., oktobra istega leta pa še njegova žena, hčerka Marije Terezije, Marija Antoaneta, se je strah pred revolucijo še okrepil. Pregarjanje “jakobincev” je postalo še bolj radikalno, policija jih je še bolj obsedeno iskala. Med drugim je tudi na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem osumila jakobinstva več ljudi. “Pravega jakobinstva pa sta bila obtožena le Leopold Stanislav Hohenwart (1775-1810), ki se je med študijem na Dunaju povezal z

²⁷² Janez Cvirn, *Od srede 18. stoletja do 1859, v: Ilustrirana zgodovina Slovencev*, ur. Marko Vidic..., Ljubljana 1999, str. 201.

²⁷³ Zwitter, Linhartova doba, misel in delo, str. 336.

²⁷⁴ O jakobincih v habsburški monarhiji glej: Helmut Reinalter, *Österreich und die Französische Revolution*, Wien 1988, zlasti str. 48-64.

jakobinskim krožkom barona Andreasa Riedla, in baron Siegfried von Taufferer (1750-1796), ki je na pobudo Roberspierrevega brata Avgusta izdelal načrt za revolucijo v habsburški monarhiji. Medtem ko se je prvi pred sodiščem (1794) svojim nazorom odpovedal, je Taufferer zvestobo revolucionarnim idejam plačal z življenjem.²⁷⁵ Pod cesarjem Francem II. so leta 1795 namreč znova uvedli smrtno kazen za veleizdajo. Barona Tauffererja so leta 1795 na jakobinskem procesu na Dunaju obsodili na smrt, 24. maja 1796 pa je kot veleizdajalec končal na vešalih.²⁷⁶

V razburkanih devetdesetih letih 18. stoletja so bile v polnem teku tudi priprave za novo kazensko zakonodajo. Leta 1803 je cesar uzakonil Zakon o hudodelstvih in težkih policijskih prestopkih (Gesetz über Verbrechen und schwere Polizeiübertretungen). »Prvi del pozna 21 glavnih vrst hudodelstev, vsako od njih pa obravnava v vseh podrobnostih. Posebno značilen za tisto dobo pa je drugi del, o težkih 'policijskih', torej upravnih prestopkih, ki s svojim neizčrpnim naštevanjem vseh mogočih dejanskih stanj daje sliko absolutističnega policijskega režima in je v popolnem protislovju z zahtevami tedanje teorije, naj se ne bi s prevelikim številom prepovedi izzivala ali ustvarjala nova kazniva dejanja.«²⁷⁷ Z zakonikom iz leta 1803 so se sicer začele odločilno uveljavljati prostostne kazni, čeprav je hkrati bolj odprl pot tudi smrtni kazni. Smrtno kazen so namreč zopet predvideli za večje število deliktov (za veleizdajo, umor, požig in ponarejanje kreditnih papirjev),²⁷⁸ njeno javno izvajanje pa so odpravili šele precej pozneje (leta 1868). Poenotenje načina izvedbe smrtne kazni z obešanjem (kot edini način poprej skorajda izključno »moške« kazni ga je (za nagla sodišča) dopuščal že Jožef II.), ki je veljal tako za moške kot za ženske, je na začetku povzročalo nevšečnosti. S stališča javne morale (in nenavajenosti v praksi) je bila močno moteča uporaba vislic za ženske. Na podlagi izkušenj se je namreč izkazalo, "da ženske osebnosti s svojim močnim pozibavanjem na lestvah vislic povzročajo nejevoljo, ker so (spodaj) nezadostno oblečene. Zato naj bi rabelj pod obema kolenoma zvezal noge obsojenk." Že leta 1804 so zato obsojenkam na

²⁷⁵ Cvirn, *Od srede 18. stoletja do 1859*, str. 202. Podrobneje glej: Zwitter, Linhartova doba, misel in delo, str. 337-343.

²⁷⁶ Peter Vodopivec, *Kranjski jakobinec baron Siegfried von Taufferer in Francija*, Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, str. 12.

²⁷⁷ Vilfan, *Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju*, str. 150.

²⁷⁸ Hartl, *Das Wiener Kriminalgericht*, str. 407.

smrt ponekod oblekli hlače, drugod pa so jim zvezali noge in problem moralnosti je bil rešen.²⁷⁹

Po jožefinskih reformah in kazenskem zakoniku iz leta 1803 so sledila desetletja brez zakonodajne pobude. Do obnovitve kazenskih zakonov je tako prišlo šele po revoluciji 1848. Revidirani kazenski zakonik, ki se je zgledoval po napoleonskem Code penal iz 12. februarja 1810, je bil objavljen s cesarskim patentom z dne 27. maja 1852 (RGL., št. 117). 1. septembra 1852 je stopil v veljavo v celotnem cesarstvu z izjemo Vojne krajine. Novi kazenski zakonik je v členu 13 še vedno vseboval smrtno kazen z obešanjem.²⁸⁰ Odpravljena pa je bila kazen najtežje ječe, prav tako niso več vztrajali pri javnih delih in izpostavljanju na sramotilnih odrih. "Kot novo poostritev kazni je zakonik poznal zapor v samici, trdo ležišče in temnico. Skupaj s telesnim kaznovanjem je leta 1867 (RGL., št. 131/67) odpadla tudi kazen vklepanja v verige."²⁸¹ Novi kazenski zakonik iz leta 1852 glede kazenskega postopka tudi ni prinesel bistvenega napredka v primerjavi z zakonikom iz leta 1803. Kazenski proces je še vedno imel značaj inkvizicijskega procesa, ki se je odvijal za zaprtimi vrati. "Državni tožilec je sicer dobil svojo vlogo leta 1850, vendar je bila z uveljavitvijo neoabsolutizma omejena na zaključni del postopka, javno sodno obravnavo (Red kazenskega postopka 1853). Na ustavni ravni je leta 1867 napočil konec inkvizicijskega procesa. 10. člen decembrske ustave je uzakonil javni in ustni postopek pred kazenskim sodiščem. Uzakonjeno pravico do branilca (advokata) je dobil obtoženec pred kazenskim sodiščem šele leta 1851 in končno s kazenskim procesnim redom iz leta 1873."²⁸²

Pomen prostostnih kazni narašča

V 19. stoletju so prostostne kazni pridobivale na pomenu. Kazni, ki so "bolj prizadevale dušo kot telo", so postajale posebno značilna poteza dobe.²⁸³ Vloga zaporov se je v dolgem stoletju meščanstva vedno bolj krepila in utrjevala. Nastopila je doba kaznilnic, doba "velikega zapiranja" (Michel Foucault), ki se je popolnoma vključevala

²⁷⁹ Prim.: ibidem, str. 420.

²⁸⁰ Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, str. 13.

²⁸¹ Hartl, Das Wiener Kriminalgericht, str. 412.

²⁸² Domej, O zadnjih javnih usmrčitvah v Celovcu, str. 243.

²⁸³ Gorazd Stariha, Nasilje zavora in nasilje v zaporu, Acta Histriae, 10, 2002, 1, Prispevki z mednarodne znanstvene konference Govorica nasilja, Koper, 11.-13. oktober 2001, str. 130.

v družbo nadzorovalcev in nadziranih. 19. stoletje je ključen čas prevlade zapora v kaznovalni politiki, v 20. stoletju pa je zaporna kazen sploh postala nekaj povsem samoumevnega.

Prostostne kazni, med katerimi je bila zlasti kazen tretje stopnje (najtežja ječa) že dovolj grozovita, so v prvi polovici 19. stoletja med drugim lahko poostriili s sramotilnim odrom, pretepanjem, delom na galejah in s postom. Poznali so namreč tri stopnje ječe: najtežjo ječo, težko ječo in navadno ječo. Obsojenci na najtežjo ječo so bili zaprti v samici ter okovani v železje okoli rok, nog in telesa tako, da so se komajda lahko še premikali. Topel obrok so dobili vsak drugi dan, spali so na golih deskah in niso smeli imeti obiskov.²⁸⁴ "Kolikor so prostostne kazni stopile na mesto smrtna in težkih telesnih kazni, kakor surovih pohabljanj in prizadevanja bolečin, pomenijo velik napredek v primeri s starejšim kazenskim sistemom."²⁸⁵ Povsem nerazsvetlensko, torej nehumano, je bilo seveda še vedno vžiganje znamenja, ki je bilo dopustno pri osebah, obsojenih na izgon.²⁸⁶

Nasilje, ki se je doslej javno razkazovalo, se je v 19. stoletju vedno bolj selilo v zapore, kjer je delovalo (vsaj za javnost) "manj očitno, vendar pa gotovo bolj na dolgi rok, kar je seveda sploh značilno za mučenje oziroma kaznovanje duše".²⁸⁷ Javno mučenje in usmrčevanje je vedno bolj nadomeščalo očem javnosti prikrito trpljenje za rešetkami. Prednost pred telesnimi so dobivale duševne muke, čeprav telesne kazni še zdaleč niso izginile. Javno izpostavljanje na sramotilnem odru, vžiganje znamenj in telesno kaznovanje s palico ali izšibanje so odpravili 31. maja 1848. Zadnje so ponovno uvedli leta 1852. Po letu 1848 je na ulicah in trgih potihnilo tudi rožljanje verig. Ukinili so namreč javna dela kaznjencev. Šele čez dvajset let pa so odpravili tudi javno predstavo usmrtnice.²⁸⁸

Že Cesare Beccaria je ugotavljal, da smrtna kazen sicer naredi močan vtis, ki pa se hitro pozabi. Toda "na človeškega duha ne naredi največjega učinka strogost kazni, temveč njeno trajanje. Našo občutljivost namreč lažje in bolj stanovitno ganejo najneznatnejši, toda ponovljeni vtisi, kakor močan, toda bežen vzgib. /.../ Predstava smrti mučen zgled človeka, oropanega svobode, ki kakor tovarna žival s

²⁸⁴ Prim.: Hartl, *Das Wiener Kriminalgericht*, str. 26.

²⁸⁵ Vilfan, *Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju*, str. 151.

²⁸⁶ Ibidem, str. 150; Hartl, *Das Wiener Kriminalgericht*, str. 407-413.

²⁸⁷ Stariha, *Nasilje zapora in nasilje v zaporu*, str. 131.

²⁸⁸ Edith Saurer, *Strafvollzug im 19. Jahrhundert*, v: *Justiz und Zeitgeschichte V. Symposium zur Geschichte des Strafvollzuges in Österreich*, Justiz und Menschenrechte, Wien 1986, str. 15.

svojim delom nadomešča škodo, ki jo je prizadejal družbi. To je najmočnejša brzda proti zločinom. /.../ Zategadelj je v ostrini kazni na dosmrtno ječo, ki nadomesti smrtno kazen, vse kar je potrebno, da odvrne od zločina tudi ljudi najbolj odločnega duha. Dodajam, da je v njej še več. Premnogi gledajo na smrt z mirnim in odločnim licem: ta iz

Moška kaznilnica v Mariboru se je kot novogradnja uvrščala med najmodernejše zapore v habsburški monarhiji. Fotografija je bila v času med obema svetovnima vojnama posneta iz balona. (Zbirka drobnih tiskov, Univerzitetna knjižnica Maribor.)

fanatizma, oni iz nečimrnosti, ki domala zmeraj spremlja človeka še onkraj groba, tretji pa, ker do skrajnosti obupan želi narediti konec življenju ali se tako izkopati iz revščine! Toda ne fanatizem ne nečimrnost ne vzdržita med kladami in verigami, pod palico, pod jarmom, v železni kletki, kjer siromak ne končuje svojih nadlog, temveč jih še začinja.”²⁸⁹

V 19. stoletju je bila že sama ureditev zaporov v splošnem vse prej kot humana. “Tudi ni bilo nikdar moči preprečiti, da ne bi kaznjenec, ki je bil npr. nagnjen k premoženjskim deliktom, v zaporu pridno izpopolnil svoje spretnosti. Že upravnik kaznilnice v Linzu je l. 1814 pisal v svoji razpravi o kaznilnicah, da si v zaporih deželskih in kazenskih sodišč ni moč predstavljati možnosti za poboljšanje.”²⁹⁰ Zapori so bili vse do poznih sedemdesetih let 19. stoletja v preurejenih samostanih, trdnjavah in gradovih. Novozgrajenih zaporov je bilo malo. V osemdesetih letih so med drugim zgradili tudi mariborski zapor (1889).²⁹¹

²⁸⁹ Beccaria, O zločinih in kaznih, str. 99-100.

²⁹⁰ Vilfan, Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju, str. 151.

²⁹¹ Saurer, Strafvollzug im 19. Jahrhundert, str. 21; Hans Hautmann, Fragen des Strafvollzuges in der Endphase des Habsburgerreiches (1872-1918), v: Justiz und Zeitgeschichte V. Symposium zur Geschichte des Strafvollzuges in Österreich, Justiz und Menschenrechte, Wien 1986, str. 39-41.

Zapori habsburške monarhije so se ves čas otepali problema prenapolnjenosti. Zlasti potem, ko so leta 1872 uzakonili princip bivanja zapornikov v lastnih celicah (samica), kar je bila najpomembnejša reforma kaznilniškega sistema v zadnji tretjini 19. stoletja, se je ta želja zaradi nevzdržnih in utesnjenih razmer v kaznilnicah izkazala za neuresničljivo. Za realizacijo tega projekta so bili takratni zapori namreč vse kaj drugega kot panoptikum, kjer lahko paznik iz osrednjega stolpa vidi in nadzoruje vse, ne da bi ga kdajkoli opazili.²⁹²

Poleg prenapolnjenosti so bile za takratne zapore značilne tudi nevzdržne higienske razmere. Ječe so bile temne, vlažne in nezdrave. Prava nadloga so bile uši, zapornike so pestile nalezljive bolezni. "Klasična" bolezen zapornikov je bila predvsem tuberkuloza in druge pljučne bolezni.²⁹³ Tudi "arestantska košta", torej pičli in nezadostni obroki hrane ter pogoste poostritve kazni s postom, so pomenili t. i. "nasilje zapora nad želodcem posameznika".²⁹⁴ Manjkalo pa ni tudi fizičnega nasilja, kot npr. pretepanja s palico. Vklepanje v verige je sicer po letu 1848 izginilo izpred oči javnosti, toda še skoraj dvajset let se je nato obdržalo v zaporih, vse do leta 1867, ko so to obliko poostritve kazni odpravili. Občasno so jo kljub prepovedi uporabljali tudi kasneje.²⁹⁵ Poleg legalno predpisanega nasilja je namreč v zaporih vedno obstajalo tudi nezakonito nasilje paznikov nad jetniki in med jetniki samimi.

Disciplinske kazni za zidovi jetnišnice so v vsakem primeru omogočale priložnost zadajanju telesne bolečine, čeprav so zakonsko težili k temu, da bi bilo tega čim manj. V Mariboru so zaporniku npr. v enem mesecu lahko naprtili naslednje disciplinske ukrepe: 48 ur vklenjenosti v verige (Krummschließen), 12 postnih dni, 12 dni temnice, 12 dni trdega ležišča, dvanajstkratni odvzem jutranje juhe kot tudi odvzem vseh drugih ugodnosti (dopisovanje, obiski).²⁹⁶

Ljudem na prostosti so se prostostne kazni zdele premile. V dobi, ko mnogi niso imeli vsakdanjega kruha in strehe nad glavo, se je javnost celo zgražala nad skrbjo za kaznjence, ki so dobili jesti vsak dan. Kritike kaznilniškega sistema so že v prvi polovici 19. stoletja pogosto poudarjale, "da dostikrat reveži in celo delavci bolj stradajo kot jetniki,

²⁹⁴ Ibidem, str. 21 in 37.

²⁹³ Hautmann, Fragen des Strafvollzuges in der Endphase des Habsburgerreiches (1872-1918), str. 44-45.

²⁹⁴ Stariha, Nasilje zapora in nasilje v zaporu, str. 133.

²⁹⁵ Saurer, Strafvollzug im 19. Jahrhundert, str. 16.

²⁹⁶ Ibidem, str. 17-18.

saj so ti manj lačni, imajo redno prehrano, streho nad glavo in ne prezebajo".²⁹⁷ Prevladovalo je mnenje, da z zločinci ravnajo preblago. Zgodnja Danica je tako leta 1851 zapisala: "Kaj pomaga, če ga malo zaprejo, ko ga nič ne štrafajo; notri ga dobro rede, de toliko hudobniši vun pride."²⁹⁸

Tudi kasneje, npr. v osemdesetih letih 19. stoletja, je bilo neprestano prisotno mišljenje, da naj bi "sodno kazenski sistem zaradi svoje blagosti ne odvrčal, temveč spodbujal kazniva dejanja". Po mnenju katoliškega časnika Slovenec naj bi bil ta pojav tipična značilnost "brezbožnega liberalizma", ki svojo "humanost" kaže samo v preveliki skrbi za hudodelce. V slovenski javnosti je sploh prevladovalo mnenje, da se "hudodelniki množijo, ker se jim v ječah boljše godi kakor poštemu kmetu pri njegovem trdem delu", kot tudi, "da so ječe prenapolnjene in da se kaznjenci vanje radi vračajo, ker hrepenijo po preokusni prežganki in tečnih cmokih".²⁹⁹

Hud trn v peti obrtnikov pa je bilo tudi obrtniško delo kaznjencev. Vsekozi naj bi ga namreč imeli za glavni vzrok uničevanja in propadanja malega rokodelca. S problemom zaporniškega dela so se ubadali prav vsi avstrijski obrtniki, na Slovenskem pa so bili še posebej zagnani in glasni zlasti ljubljanski obrtniki, ki jih je naravnost "obsedeno" motilo že obrtniško delo v kaznilnici na gradu, še bolj pa "konkurenčno delo" v ljubljanski prisilni delavnici. Za prepoved nelojalne konkurence zaporniškega dela so se na kongresu leta 1874 v Neudörflu pri Wiener Neustadtu zavzeli tudi socialni demokrati avstrijskega dela habsburške monarhije. Zahteve po odpravi zaporniškega dela pa so bile še glasneje izrečene na številnih obrtnih shodih. Zaporniška konkurenca je najbolj prizadela krojače in čevljarje.³⁰⁰

Upad števila usmrtitev

V 19. stoletju so bile javne usmrtitve v avstrijski monarhiji, torej tudi na Slovenskem, v primerjavi s predjožefinskim obdobjem precej redke in izrečene le še za nekatere najhujše kriminalne delikte. Zaradi svoje

²⁹⁷ Stariha, Nasilje zaporu in nasilje v zaporu, str. 131.

²⁹⁸ Ibidem, str. 133.

²⁹⁹ Marko Štepec, Zločin v slovenskem časopisu v 80. letih 19. stoletja, Kronika, 35, 1987, št. 1-2, str. 36.

³⁰⁰ Podrobneje glej: Andrej Pančur, Boj obrtnikov proti konkurenčnemu prisilnemu delu, Zgodovina za vse, leto IX, 2002, št. 2, str. 40-56.

redkosti so bila javna obešanja v primerjavi s prejšnjimi časi "vsekakor izredna senzacija, ki je ljudi vrgla iz tira vsakodnevnega življenja in hkrati zadovoljila slo po kolektivnem izžitju voajerizma ob zadnji skrivnosti življenja in smrti".³⁰¹

Že v predmarčni dobi so se sodne oblasti – kot kažejo podatki o razmerju med izrečenimi in izvršenimi obsodbami – rade zatekale k pomilostitvam, saj je bila večini na smrt obsojenih kazen spremenjena v zapor in prisilno delo. Od leta 1804 do 1852 so namreč v monarhiji izvršili 448 od 1304 izrečenih smrtnih obsodb, kar je malenkost več kot tretjina (34,4 %) vseh obsodb.³⁰² Tudi v zadnjih desetletjih 19. stoletja je število izrečenih in opravljenih smrtnih obsodb – po posameznih letih – močno nihalo, pri čemer so se višja sodišča vse pogosteje zatekala k praksi pomilostitev (v letih 1874-1893 naj bi npr. usmrtili 85 od 807 obsojenih na smrt, kar naj bi znašalo "le še" 10,5 %).³⁰³

Razprave o potrebnosti smrtne kazni, ki so se začele z razsvetljenstvom, so se nadaljevale tudi v 19. stoletju. Država, ki je drugim v poduk organizirala spektakularne javne usmrtitve, je računala na zastraševalni učinek in splošno prevencijo kriminala. Nasprotniki smrtne kazni pa so trdili, da ljudje za strašilni pouk, ki so si ga oblasti obetale od smrtne kazni, niso dovzetni. Število zločinov se kljub okrutnosti spektaklov ni zmanjšalo. Nasprotniki smrtne kazni so zato trdili, da je javen odhod v smrt, če ne preprečuje zločinov, zgrešen koncept. Namesto da bi javna usmrtitev potencialne zločince odvrčala od zločina, je nekatere "nepopoljšljive izmečke človeške družbe"³⁰⁴ celo spodbujala k uresničenju zločina. Namesto da bi delovala preventivno, je smrtna kazen še dodatno posurovila vsaj neko število potencialnih morilcev.³⁰⁵

Tudi po marčni revoluciji leta 1848 je smrtna kazen znova postala predmet razprave in januarja leta 1849 je državni zbor sprejel celo sklep, da se smrtna kazen odpravi. Cesar pa tega sklepa ni nikoli potrdil in zato tudi ni stopil v veljavo. Do odprave smrtne kazni tudi ni prišlo po obnovitvi ustavnega življenja v začetku šestdesetih let, ko so ponovno

³⁰¹ Domej, O zadnjih javnih usmrtitvah v Celovcu, str. 241 .

³⁰² Vodopivec, Slovenci in smrtna kazen (1848-1941), str. 195.

³⁰³ Ibidem, str. 200; Saurer, Strafvollzug im 19. Jahrhundert, str. 13.

³⁰⁴ Marko Štepec, Nekateri opisi človeških stranpoti na prelomu 19. v 20. stoletje. Odnos slovenskega časopisja do zločina, v: Katja Vodopivec s sodelavci, Postava in hudodelstvo. Kriminaliteta na Slovenskem v 19. stoletju, Ljubljana 1990, str. 31.

³⁰⁵ Studen, Fenomen mučenja človeškega telesa pri torturi in kot spektakel, str. 47-48.

zaživele zahteve po reformi avstrijske kazenske zakonodaje. Poslanska zbornica je julija 1867 predlog za odpravo smrtne kazni zavrnila z 79 proti 56 glasovom. Smrtno kazen so še vedno obdržali za napad na vladarjevo osebo, za naklepni umor in roparski uboj. S koncem leta 1868 pa so se končale javne usmrčitve. Habsburška monarhija je smrtno kazen obdržala vse do svojega razsula leta 1918.³⁰⁶

Po letu 1848 so o usmrčitvah, smrtnih obsodbah in ugovorih zoper smrtno kazen poročali tudi časopisi na Slovenskem. Javne usmrčitve so tudi pri nas vse do leta 1868 spremljali predvsem s prepričanjem, da učinkujejo vzgojno in ustrahovalno. Slovensko časopisje je bilo do zahtev po odpravi smrtne kazni zelo zadržano. Le redki posamezniki so razmišljali o "socialnih koreninah hudodelništva" in opozarjali na povezanost socialne bede in kriminala. V javnosti in časopisju je prevladovalo mnenje, da so hudodelci sami "brezvestni lenuhi" in da so edine prave kazni zanje samo kazni, ki plašijo in odvračajo od hudodelstva. In ena takšnih kazni je tudi smrtna kazen, ki jo je npr. Slovenski narod leta 1882 proglasil za "orožje, s katerim brani človeška družba svojo varnost".³⁰⁷

S tem svojim stališčem o smrtni kazni je Slovenski narod nedvomno izrazil gledanje velike večine prebivalstva na Slovenskem. Miselnosti slovenskega kmeta in meščana so bila zlasti blizu stališča katoliškega tabora. "V očeh večine ne le slovenskega, temveč avstrijskega prebivalstva pred prvo svetovno vojno, je bila smrtna kazen pač kazen, sicer strahotnejša kot druge, toda kazen za prav tako strahotno kaznivo dejanje in zato izpolnitev in zadostitev pravice." Vprašanje o smrtni kazni in kazenski politiki je v tem času, zaradi številnih drugih problemov, ki so pestili monarhijo, sploh ostajalo močno ob robu javne pozornosti. "Maloštevilni nasprotniki smrtne kazni na Slovenskem, ki so se v različnih javnih glasilih in časopisih oglašali od sedemdesetih let 19. stoletja dalje (Karel Slanc, Josip Stritar, Janko Pajk, Anton Aškerc, Metod Dolenc),³⁰⁸ s svojimi pogledi in nazori niso naleteli na skoraj nikakršen odziv."³⁰⁹

³⁰⁶ Vodopivec, Slovenci in smrtna kazen (1848-1941), str. 195-199.

³⁰⁷ Ibidem, str. 201.

³⁰⁸ Spise omenjenih nasprotnikov smrtnih kazni podrobno analizira Peter Vodopivec (ibidem, str. 210-218). Na Karla Slanca je vplival eden najbolj znanih nasprotnikov smrtne kazni v 70. letih 19. stoletja Emil Wilhelm Wahlberg, profesor kazenskega prava na dunajski univerzi.

³⁰⁹ Ibidem, str. 204.

Javne usmrtitve v luči časopisnih poročil

Obsojenčeva smrt je bila tudi v 19. stoletju nekoliko drugačna kot tista navadnih smrtnikov. "Čas njegove smrti je bil vnaprej znan, bil je tako rekoč popolnoma predvidljiv. Svetopisemsko svarilo (ki pa lahko deluje tudi kot tolažba) – 'čujte, saj ne veste ne dneva ne ure' – za na smrt obsojenega ni veljalo. Za povprečnega človeka je občutek, da ne pozna svoje zadnje ure, pomirjujoč, za žrtev smrtne kazni pomeni napoved dneva in ure neizbežne smrti zaostritev kazni."³¹⁰

Navzočnost javnosti je pravna teorija utemeljevala z razglasitvijo nespornega načela, da nad nobenim državljanom ne sme biti izveden zadnji udarec na skrivaj. Ugledni pravni strokovnjak Sebastian Jenull, redni profesor političnih (=upravnih) ved, se je v prvi polovici 19. stoletja v svojem delu o kazenskem pravu zavzemal, da naj sodišče za javno razglasitev smrtne obsodbe po možnosti izbere dan, ko je pričakovati, da se bo zbralo večje število ljudi. Priporočal je, da naj zločinca dopoldan najprej seznanijo s smrtno obsodbo na sodišču, nato pa še na trgu pred sodnim poslopjem. Tja naj obsojenca pripeljejo zastraženega in vklenjenega v verige ter ga izpostavijo javnosti na posebnem odru. Sodni pisar, ki sta ga morala spremljati najmanj dva uradnika sodišča za kazenske zadeve, naj nato iz preiskovalnega spisa glasno in jasno prebere odlomek, ki vsebuje glavne podatke o storjenem zločinu z obsodbo vred. Ob tej priložnosti naj obsojenec tudi izve, da se bo smrtna obsodba izvršila čez tri dni. Po vrnitvi obsojenca v sodno poslopje naj ta dobi na razpolago duhovnika, ki mu ga je določilo sodišče za kazenske zadeve, lahko pa si ga izbere tudi sam. Drugi obiski obsojenca so prepovedani, na smrt ga lahko pripravlja samo duhovnik. Tretjega dne zjutraj naj izvršijo usmrtitev. Povorka z obsojencem naj se odpravi na pot po zadnjem zajtrku. V provincialnih glavnih mestih, kjer so opravljali usmrtitve, naj se med ljudstvo deli tudi tiskane smrtne obsodbe. V konvoju naj bodo trije vozovi. V enem naj sedijo obsojenec z duhovnikom in dvema varnostnikoma, v drugem člani sodne komisije, v tretjem pa rabelj. Vozove, ki peljejo na javno morišče na mestnem obrobju, naj ščiti močna četa vojakov. Tam naj rabelj opravi svoje delo. Obsojenčevo truplo naj do večera visi na vislicah, nakar naj ga snamejo in zagrebejo ob morišču. Odstranijo naj tudi vislice.³¹¹

³¹⁰ Domej, O zadnjih javnih usmrtitvah v Celovcu, str. 242.

³¹¹ Sebastian Jenull, Das Oesterreichische Criminal=Recht nach seinen Gründen und seinem Geiste, Vierter Theil, Gratz 1815, str. 281-283.

Zakon torej ni dovoljeval trajne postavitve vislic, ker od tega ni pričakoval zastraševalnega učinka. Čeprav so gledalci odslej lahko spremljali samo akt obešanja brez kakšnih dodatnih telesnih muk in poostretev, je bila javna usmrtitev tudi v 19. stoletju še vedno pravi obred, v okviru katerega se je kazala moč državnega suverena in božja pravičnost. Vladar je bil tudi sedaj zadnja instanca, njemu je bila pridržana pravica pomilostitve. Prisotnost in sodelovanje javnosti – ljudstva – sta bila izraz lojalnosti do vladarja, države in veljavnih zakonov. Pri ritualu je sodelovala tudi Cerkev kot moralna instanca. Javne usmrtitve so bile podobno kot prej organizirane prireditve groze, ki so privabile ogromne množice ljudi. Ustvarjale so napetost, bile so dražilo za živce. Časopisi so redno omenjali, da so obsojenca na njegovi zadnji poti spremljale zlasti ženske. Poleg radovednosti so ljudi gnale na morišče tudi vraževerne predstave, ki niso izginile iz miselnega sveta 19., pa tudi kasnejšega, 20. stoletja.³¹²

Časopisi na Slovenskem so o usmrtitvah poročali deloma v poduk in deloma v razvedrilo. Poročila večinoma "niso bila obširna, čeprav poročevalci niso pozabljali na vpadljive posameznosti, ki naj bi kar se da zvesto pričarale vzdušje na morišču, pokazale na obsojenčevo obnašanje in njegove občutke v soočanju z bližajočo se smrtjo. Prikazi usmrtitev so poleg tega vsebovali kratko vzgojno sporočilo: opisali so obsojenčevo življenje in njegov zločin in opis pospremili s poučnim sklepom, ki je potrjeval neizogibnost obsojenčeve usode glede na njegovo nepopoljšljivost in življenjsko zgodovino."³¹³

Dvoma v utemeljenost smrtne kazni ali odpora do javne usmrtitve vse do leta 1876, ko se je s feljtonom *Nekaj o vešalih* oglasil Karel Slanc,³¹⁴ v našem časopisju ni zaslediti. Šele Slanc zvali krivdo, da so hudodelniki zašli na kriva pota, na slabo vzgojo, predsodke in brezbriznost družbe. Ta prime kriminalca s svojo velikansko močjo in ga "ven na plano pelje ter ga v veliko veselje zijalastega, brezsrčnega ljudstva popne mej nebo in zemljo". Za Slanca človeška družba s tem "sama na ogled postavlja svoje gnjile bolečine". Zavzame se za odpravo smrtne kazni, ker je ni mogoče opravičiti. V prid njeni ukinitvi pa navaja, da nima ustrahovalnega učinka in da je "človeška zver najrajše v okolici vešal doma". Človeška družba bi tudi morala ceniti človeka, pa če je še tako globoko zabredel, saj je vendarle njen

³¹² Prim.: Domej, *O zadnjih javnih usmrtitvah v Celovcu*, str. 244-246.

³¹³ Vodopivec, *Slovinci in smrtne kazen (1848-1941)*, str. 205.

³¹⁴ *Slovenski narod*, 2. in 3. 3. 1876.

otrok. In ne nazadnje, država se mora vprašati, ali lahko uporablja kazen, za katero ni nobene restitucije, ki se ne da preklicati, če se je sodnik morda zmotil, in s katero je človeku vzela, česar mu ni da(ja)la.

Karel Slanc (1851 - 1916), pravnik in publicist, je leta 1876 v feljtonu *Nekaj o vešalih* nastopil proti smrtni kazni.

Država se mora pred pošiljanjem zločinca v onstranstvo nujno vprašati, "ako ne bi zaprečila več umorov s tem, ako pokaže, da zna sama pred umorom strpeti, kakor pa narobe, ker zločinec se ne da splašiti po kazni".³¹⁵

V času zadnjih javnih usmrtitev v šestdesetih letih 19. stoletja so bili časopisni poročevalci nadvse zadovoljni, če se je obsojenec pred smrtjo spovedal in pokesal. Takšno obnašanje naj bi namreč povzročalo vsesplošno olajšanje med gledalci. Ko je leta 1859 storil "smrt na obešalnicah tisti grozoviti morivec Janez P., od katerega je marsikdo naših bravcev čudno novico slišal, de je po dovršenem umoru umorjenega prekrižal in nad

njim molil", je poročevalec Bleiweisovih Novic npr. takole sklenil svoje poročilo: "Res grozno je bilo viditi viseti mrtveca med nebom in zemljo! Vendar v veliko odžalo vsem je obsojenec zlo skesan, miren, in v Božjo voljo udan dušo izdihnil." Na koncu seveda tudi ni manjkal vzgojni poduk: "Naj bode zlasti mladosti svariven zgled, kam neubogljivost in razuzdanost človeka že v mladih letih pripelje. Nobeno opominjanje ni pomagalo; tako hudoben je bil, da so mu oče na smrtni postelji rekli: 'Janez, Janez, ti boš res na vislicah visel, ako se ne poboljšaš.' In žalibog! Prenatanko so se spolnile očetove besede."³¹⁶

Vzgojnih podukov ne manjka tudi v poročilih o usmrtitvi dveh Italijanov na Ljubljanskem polju blizu smodnišnice decembra 1861. Hudodelca, ki sta leto poprej v ljubljanski prisilni delavnici umorila

³¹⁵ Podrobneje: Andrej Studen, Karel Slanc nastopi proti smrtni kazni, v: Slovenska kronika XIX. stoletja / [več avtorjev ; uredil Janez Cvirn]. - Ljubljana 2003, [2]: 1861-1883, str. 291-293.

³¹⁶ Vodopivec, Smrtna kazen v tisku na Slovenskem (1848-1878), str. 43.

svojega sonarodnjaka Gobbija, sta bila v Novicah predstavljena kot pokvarjenca, ki sta bila že v rani mladosti "brez sluha za krščanski nauk" in ostala "brez šolske omike" ter zato "dopernašala mnogotero hudobijo, ktera ju ni zapustila celi čas njunega življenja."³¹⁷ Podobno zgodbo beremo tudi v Jeranovi Zgodnji Danici: "Oba Laha sta bila iz mladosti zanemarjena, malo podučena v verskih naukih, zlasti drugi, brez ušesa za lepe nauke, zgodnja tatova in pretepavca, ki so jih že davno po ječah vlačili, pa se nikoli nista poboljšala, ampak še le terdovratniši prihajala."³¹⁸

Medtem ko se je starejši obsojenec mirno vdal v usodo ter se spovedal in spokoril, se je mlajši hudodelec, "ki je ravno najhuje ranil Gobbi-ta", začel repenčiti in je še pod vislicami trdil, da je nedolžen, "dokler mu ni rabelj sape ustavil".³¹⁹

Morilca sta na morišče spremljala frančiškana, častitljiva očeta Benvenut in Konrad. "Po obešenji, ki je bilo naglo opravljeno, so pater Konrad pričujočo množico, več tavžent ljudi, nagovorili in jih krepko opomnili, kam da človek pride, ako zanemarjen, nepodučen postopa, kakor njih dosti po Ljubljani, ter so budili starše, de naj bolj skerbno za kerščansko odrejo otrok si prizadevajo."³²⁰

"Smrtna kazen je bila drastično vzgojno sredstvo – ne za obsojenca, temveč za družbo. Svarila naj bi pred zločinskim življenjem."³²¹ Javna usmrtitev naj bi bila poseben opomin zlasti za starše, ki lahko še vplivajo na prihodnost svojih otrok. Zato je bila prisotnost otrok in mladine na morišču zaželeno. Nasilni konec življenja naj bi bil koristno svarilo.

Med gledalci zadnje javne usmrtitve v Ljubljani leta 1867³²² je bil tudi dr. Henrik Tuma, ki nas v svojih spominih opomni, da so v šestdesetih letih med ljudmi krožila tiskana poročila o sodbi in slike o usmrčenju. Tuma je bil navzoč ob obešanju "mladega Vipavca, morilca rodne matere. Tudi takrat so izdali tiskano poročilo s sliko. Obešali so na grajski planoti. Prišel je bil že v rabo sedanji tip vislic, na katerih se obeša na mehaničen način. Ves Grad je bil poln ljudstva, vse se je gnetlo. Obešali so na robu planote, da se je moglo od daleč videti. Ko

³¹⁷ Ibidem.

³¹⁸ Zgodnja Danica, 19. 12. 1861.

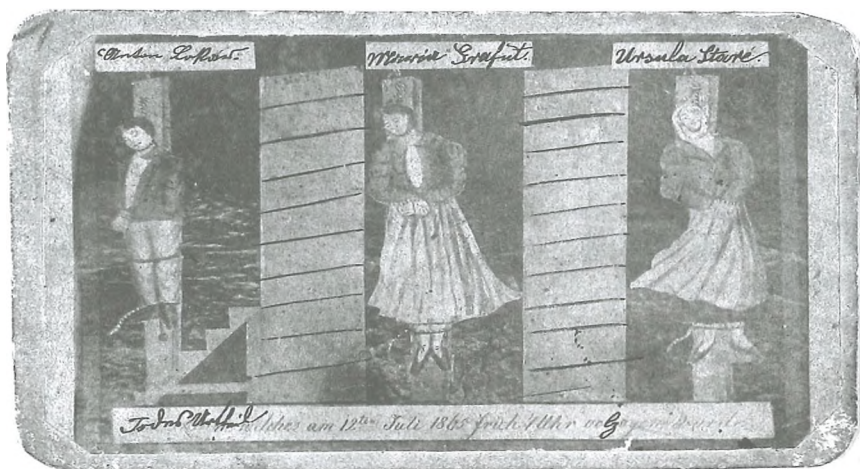
³¹⁹ Vodopivec, Smrtna kazen v tisku na Slovenskem (1848-1878), str. 43.

³²⁰ Zgodnja Danica, 19. 12. 1861.

³²¹ Domej, O zadnjih javnih usmrtitvah v Celovcu, str. 245.

³²² Laibacher Zeitung, 15. 3. 1867.

so Vipavcu zadrtnili okoli vratu zadrgo, je zagnal oster krik, ki mi je dolgo zvenel po ušesih. V spominu mi je ostal pomenek o tem s teto Micko, ki je bila takrat z menoj na Gradu. Ko mi je pravila, da se je obsojenec globoko skesal in dobil odvezo, sem jo vprašal, ali pride v nebesa. Rekla je, da so mu grehi odpuščeni in so mu torej tudi nebesa

Risba treh obešencev, ki so jo prodajali radovednežem ob zadnji javni usmrnitvi v Novem mestu leta 1865. (Dolenjski muzej Novo mesto.)

odprta. To mi je silno dolgo brodilo po glavi. Po eni strani nisem razumel, da človeka, ki se je globoko skesal, obesijo, po drugi strani pa nisem mogel doumeti, da pride morilec v nebesa prav tako kot pravičnik, ki je vse življenje živel po volji božji.”³²³

Smrt morilca vse do omenjenega nastopa Karla Slanca, pa naj je bila še tako mučna in tragična, v časopisju na Slovenskem ni zaslužila prizanesljive besede. Komentarji kot npr.: “Prav se jim je zgodilo! – je bila zadnja beseda vseh pričujočih”;³²⁴ ali pa: “Prav je, da taka pošast gre iz življenja, tako kakor je živela!”, so bili nekaj povsem običajnega. “Smrt za smrt se zdi samo po sebi razumljivo pravilo, o katerem se še tako natančni opisi usmrtitev ne sprašujejo.”³²⁵

Naravnost fascinantni so tudi podatki o številu ljudi, ki so prisostvovali justifikacijam. Novice npr. poročajo, da se je javne usmrtitve dveh Italijanov leta 1861 v Ljubljani udeležilo šest do sedem

³²³ Henrik Tuma, Iz mojega življenja. Spomini, misli, izpovedi, Ljubljana 1997, str. 24.

³²⁴ Novice, 19. 7. 1865.

³²⁵ Vodopivec, Smrtna kazen v tisku na Slovenskem (1848-1878), str. 44.

Smrtna sodba.

Sklenjena od e. k. okrožne sodnije Novomeške 14. Januarja 1865 nad Urša St., Mica G. in Antonom L. zavolj dognanega hudodelstva naročenega zavrtnega umora i. t. d. paterjuda od višje in naj višje e. k. sodnije in dopolnjena donsi 12. Julija 1865.

6. Marca 1864 so 58 let starega Franceta L. pozamezno bivačnega v svojem hramu v Novi gori, Novomeškega okraja najali svedci, ki so ga že nekaj dni pogrežali, mrtvega.

Sodnijska komisija je najšla duri in vežne vrata od znotraj zapaljene z dvema, ravno kar rezanimi klinoma z bukovega lesa, ki sta bila zabita v zgornji podvoj.

Zadna okna je bilo odprto, in pri spalnici je ležala mrtva trupla Franceta L. nad zavrnjeno krmnico [insaltergo] na pol ungnjena, v zatilniku zevnjočo rano, in glavo vso razbito, zravno je ležala njegova sekira, ki je tehtala 3 funte in 13 lotov, zlo ojastra, na ojastrni strani pa, in na ušesu je bila z kravo zlo oskrunjena in je bilo tam viditi nekaj črnih las.

Sodnijska zdravnikova sta razložila precej po obdukciji in pri končni obravnavi, da je bil vnojen v to sekira trikrat vdarjen; in sicer enkrat z ojastrim v zatilnik, drugič in v tretjič na glavo, ter prvo pot zopet z ojastrim in drugo pot z ušeskom, tako, da se je glava skoraj popolnoma od trupla ločila, in češina bila razbita.

Zdravnika sta razjasnila, da je vsaka teh ran neobhodno smrtna; in da je bil vnojen prvi pot v zatilnik zadet.

Po vseh okoliščinah se pa ne da dvomiti, da je bil nesrečni oče ugonjen v spanju napačno, torej zavrtno vnojen.

Urša St., po domače H., neomnožena asbinka, 39 let stara, rojena na Strmeu, Mokronškega okraja, ki je bila že zavolj prestopka tatvine obsojena v zapor na 14 dni, in Mica G., po domače Š., 37 let stara, iz Črtnovani, Mokronškega okraja, nezakonska in neomnožena dekla, mati 3 otrok, katerih dva še živita, sta zglasno obštele, da sta združene čin apeljale po nagonu Antona L., po domače K., sina vnojenega in gospodarja Mice G.

Že celo leto sta bila sketila Mica G. in gospodar njeni Anton L. Antonovega očeta ob življenju spravili, deloma zavolj neklih razporov, deloma, ker sta se bala, da bi morala zopet zapustiti malen, kterega je oče kupil Antonu L.; torej, ko pride Urša S. na a. Matija dan, 25. Februarja 1864 v Anton L. malen na potoku Radula, ji razodeva Mica G. ta naklep, in jo vabi k sodelovanju.

Ko se potlej Anton L., ki je ravno obiskal očeta, vrne v malen, je tudi on prišel nagovarjati Uršo S., in ji obljubil 100 gold., svojih dekli pa ugonjen v hram, in sklenjeno je bilo, prihodni ponedelk, 29. Februarja 1864 zmenjeni naklep izpeljati. Ko so bili to dan zbrani, jim je Anton L. pred odhodom še naročil, da naj očeta se sekira shiujeta, če ga ne bi vtegnili z ruto ali z rakoni zadušiti; naznačeval njima je, kje je upravljena sekira, in pripravi njima dva klinca, da bi z njimi po dovršenem činu vrata zapolnile, zraven pa obljubil, da njim če mesa akuhati, kadar nazaj prideta.

Ku prideto v hram Franceta L. je djala Mica G., da ste priše z Uršo S. iskati sina njegovega Antona, kterega celi dan ni domu.

France L. jih povabi, da bi zavolj slabega vremena prenočile pri njemu in jih je a. karanom (krompirjom) in vinom gostil.

In a 10. uri zvečer greda počivati.

Čez jedno uro, ko je France L. že tedno zaspal, ste vstale Urša S. in Mica G., valed nagona Mice G., da naj izvršite djanje, Urša S. poprime sekira, ktero ji Mica G. poda. Jo vadiigne, in z njo modno vdari spijočega Franceta L. v zatilnik.

Po izpovedbi Urše S. zdaj neki poprime Mica G. sekira, in vdari z njo Franceta L. dvakrat po glavi.

Mica G. pa to djanje taj, ter le obšalno, da je samo luč našgala in z njo jeden korak daleč avstila, ko je Urša tretjo pot vdarla.

Ker se po tem France L. ni več ganil, ste vnojenemu žepe preiskavale, znjih 82 kr.

Smrtna obsodba obelodanja hud zločin treh nesrečnikov, ki so jih leta 1865 kot zadnje javno obesili v Novem mestu. (Dolenjski muzej Novo mesto.)

tisoč ljudi. Ogromna množica radovednežev se je zbrala tudi Na gavgah na Marofu ob zadnji javni usmrnitvi v Novem mestu 12. julija 1865, kjer so zaradi naklepnega umora obesili Uršo Stare, Mico Grafut in Antona Lokarja. Zločin je na široko odmeval po Dolenjskem in ljudje so kar razgrabili tiskano Smrtno sodbo, ki jo je natisnil novomeški tiskar Tandler. Ob obešanju je bilo menda navzočih čez 5000 ljudi, medtem ko je Novo mesto samo takrat štelo nekaj čez 2000 ljudi.³²⁶ Po usmrnitvi so uspešno prodajali tudi razmnoženo risbo vseh treh obešencev, ki jo je izdelal neznani avtor. Godec novomeške meščanske godbe Ivan Rupnik, po domače Može, ki je rad opeval pomembnejše osebnosti in dogodke svojega časa, je ob tej priložnosti zložil tudi Pesem od 3 obešenih v Novemestu. Ta priložnostna poučna pesnitev, ki je nastala ob javni usmrnitvi, sodi v posebno zvrst ljudske literature. Rupnik je zasnoval svojo pesem na podlagi vtisov in občutij, ki so ga navdajali ob justifikaciji. Medtem ko poročevalec v Novicah svoj sestavek zaključuje s krutim vzklikom, da se jim je prav zgodilo, pa preprosti pesnik in godec pokaže nekoliko več sočutja do nesrečnikov, ki jih je "Fraiman" podavil kot pse. S prizanesljivimi besedami jim je zaklical: "Jezus, ti mili sodnik, ki si na križu razpet obljubil razbojniku paradiž, usmili se tudi teh sirotnih ljudi, ki so toliko prestali, in vzemi njihove duše – v nebo."³²⁷

Ekskluzivne usmrčitve

Po letu 1868 so se civilne javne eksekucije umaknile za zidove jetnišnic. Odslej naj bi izvršitev smrtne kazni ne bila več javna "gledališka predstava", temveč naj bi se grozljiva procedura izvajala "intra muros", torej znotraj zidov, na sodnih dvoriščih. Po letu 1873, ko je bil objavljen novi kazenski zakon, ni bilo več dovoljeno ne izpostavljanje obsojenca ne javno usmrčevanje. Ostala pa je smrtna kazen z obešanjem.

Javni spektakel kaznovanja s smrtjo so torej zamenjala "skrita morišča". Usmrtitev je bila le še čudna skrivnost, ki sta jo poznala le pravosodje in obsojenec,³²⁸ včasih pa je pravosodje pripustilo k ogledu tudi "peščico radovednežev" in časopisnih poročevalcev. Za ogled usmrčitve roparskega morilca Pavla Fermeta dne 13. aprila 1897 na

³²⁶ Ob štetju leta 1869 je Novo mesto štelo 2404 prebivalcev.

³²⁷ Karel Bačer, Pesem o obešanju v Novem mestu. Dolenjski list, št. 51, 22. 12. 1988, str. 31.

³²⁸ Prim.: Foucault, Nadzorovanje in kaznovanje, str. 21.

dvorišču okrožnega sodišča v Celju so bile tako potrebne vstopnice, ki jih je bilo le malo na razpolago.³²⁹

Ekskluzivni spektakel je zamenjal javnega. Država se je za ta korak po eni strani odločila zaradi vse glasnejših zahtev po odpravi smrtne kazni, po drugi strani pa so jo vznemirjali tudi nemiri, ki so se pojavljali ob javnih usmrčitvah. Ti so namreč pomenili potencialno nevarnost za obstoječi družbeni red. Ob zadnji javni usmrčitvi na Dunaju, 28. maja 1868, ko so zaradi zahrbtnega umora obesili mizarskega pomočnika Georga Ratkaya, je npr. množica naravnost pobesnela in ob divjem norenju nazdravljala obešencu. Tako tisk kot "boljše občinstvo" sta zavaljo tega energično zahtevala takojšnjo ukinitve javnih predstav, ki so se sprevračale v splošno ljudsko veselico, rajanje in popivanje.³³⁰

Ko so bili javni spektakli groze ukinjeni, so vlogo obveščanja o usmrčitvah za široke kroge prebivalstva popolnoma prevzeli časopisi. Slovenski narod je npr. o omenjeni Fermetovi justifikaciji v Celju poročal:

"Ob pol šestih zjutraj se je izpovedal in potem molil z duhovnikom, dokler ni vstopil v celico krvnik Sellinger s svojima hlapcema. Zdaj je izgubil Ferme ves pogum. Hlapca sta mu slekla suknjo in ga zvezala, potem pa je Ferme ihte in vzdihovaje, ves potr in obupan nastopil zadnjo pot. Na dvorišču sodnega poslopja so bila postavljena vešala in tam je čakala tudi sodna komisija, na čelu jej sodni svetnik Ulčar. Ferme je komaj hodil. Tresel se je kakor šiba in jadikoval na ves glas. Ko je sodna komisija izročila Fermeta krvniku, prišla sta ga hlapca in ga dvignila v tem, ko mu je krvnik vrgel zanjko krog vratu. Grozna procedura je bila kmalu končana."³³¹

Kot poroča katoliški Slovenec, se je Fermetove zadnje ure udeležilo kakih 200 ljudi, "vse precej živahno" pa je bilo okrog poslopja okrožnega sodišča že v času, ko so prvič zapeli petelini.³³² Po ukinitvi javnih usmrtitev so se nesojeni gledalci namreč morali zadovoljiti z opazovanjem zidov okrožnega sodišča. "Vseeno se jih je zbralo po nekaj sto, ki so poskušali od daleč občutiti potek dogodkov na jetniškem dvorišču in posredno podoživeti razpetje hudodelnika med nebo in zemljo."³³³

³²⁹ Janez Cvirn, Thomas Fürstbauer: *Kronika mesta Celja 1892-1907* (I. del), Celjski zbornik, 1990, str. 242.

³³⁰ Die letzte öffentliche Hinrichtung in Wien. V: Ubaldo Tartaruga, *Der Wiener Pitaval*, hrsg. von Harald Seyrl, Wien-Scharnstein 2000, str. 244-249.

³³¹ Slovenski narod, 15. 4. 1897.

³³² Slovenec, 15. 4. 1897.

³³³ Vodopivec, *Slovenci in smrtna kazen (1848-1941)*, str. 205.

Javni obred usmrčevanja se je s tem, ko je postal ekskluzivni spektakel, prelevil v kar se da diskretno dejanje. Justifikacija v primerjavi s prejšnjimi, (domnevno) "barbarskimi" časi sedaj, ko so "nasilje razglasili za ponižujoče in sramotno" za neko (domnevno) "civilizirano kulturo",³³⁴ ni bila več počasna in opremljena z mnogimi detajli, ki so kazni še poosttrili. Usmrnitev ni bila več akt mučenja, trpinčenja, uničevanja in drobljenja človeškega telesa, kot npr. v primeru eksekucije Jurija Mihelčiča leta 1652. Nasilna smrt ni bila več "praznovanje muk", če uporabimo besednjak Michela Foucaulta, ki so ga uprizorili za široke množice. Ritual usmrtitve se je spremenil v "bolj ali manj skrito, hitro, racionalizirano in učinkovito uničenje človeka" na sodnem dvorišču.³³⁵ V primeru Mihelčič je bilo telo cilj kaznovalnega mehanizma. Njegove muke naj bi nosile resnico zločina. Tudi v primeru štirikratnega morilca Pavla Fermeta skoraj dve stoletji in pol kasneje lahko rečemo, da je izgubil življenje tako, da se je pravosodje nasilno lotilo njegovega telesa. Toda sedaj so se vendarle potrudili, da so usmrnitev opravili kar se da hitro in učinkovito in da bi kolikor mogoče prikrili nasilnost, ki je nujno povezana s samim dejanjem justifikacije. Povzročene bolečine niso bile več merjene po težavnosti krivde. Odslej je veljalo, da so jih med usmrtitvijo zmanjšali na neizogiben minimum. Fermetovo telo je pri tem "opravljalo funkcijo posrednika kazni, preko katere je bilo izsiljeno uničenje nekega člana družbe, ker je izgubil pravice".³³⁶

Fermetovo usmrnitev so opravili po predpisih. Številčno omejena "moška publika" je prevzela nalogo, da odslej kot zastopnik prej neomejenega števila gledalcev in gledalk opazuje in preverja akt usmrtitve. V očeh večine takratnih ljudi je tudi ekskluzivna eksekucija še vedno nosila "pečat nujnosti". Opravljena je bila na "drugem kraju", ki je zamenjal javno morišče. Šlo je za kraj, ki ga je za vedno zaznamovalo od države zapovedano nasilje. Od države zapovedano ubijanje se je umaknilo na "otok nasilja" (Umberto Eco). Ta umik mu je po letu 1868 ponovno podelil legitimnost in mu omogočil nadaljnji obstoj.³³⁷

Oba dogodka, mučna javna usmrnitev Mihelčiča leta 1652 in ekskluzivna eksekucija Fermeta leta 1897, pa imata navkljub razlikam vendarle nekaj skupnega. To je usmrnitev človeka, ki je v obeh primerih veljala za preizkušeno sredstvo. Z njim se povratno kaznovalno deluje

³³⁴ Prim.: Martschukat, *Inszeniertes Töten*, str. VI.

³³⁵ Ibidem, str. 3.

³³⁶ Ibidem.

³³⁷ Prim.: ibidem, str. 240-241.

na storilce ali storilke, ki so kršili/e pravila ali zakone, da bi tako stabilizirali vsakokratni red. Toda kodiranje te osnovne oblike nasilja se je spreminjalo. Trajanje in spreminjanje sta posegala drugo v drugega. "Ta medsebojna igra je označevala nastajanje in krhkost moderne kulturne samoumevnosti, ki se je oblikovala v zvezi z nasilnostjo lastnega obstoja in katere temeljne poteze so aktualne vse do danes. 18. in 19. stoletje tvorita v zgodovini tega samoumevanja ključen čas."³³⁸

Kaznovalna politika in smrtna kazen v novonastali jugoslovanski državi

Ob nastanku Kraljevine SHS leta 1918 so imeli različni deli nove jugoslovanske države različno kazensko pravno tradicijo in različno kazensko pravno zakonodajo. Avstrijski kazenski zakon iz leta 1852 je na Slovenskem veljal do 1. januarja 1930, ko je začel veljati Kazenski zakon za Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev iz leta 1929.³³⁹ Smrtno kazen je bilo v tridesetih letih mogoče izreči v 47 primerih, od tega 24 samo v vojnem času. Kako pogosto so se h kaznovanju s smrtjo zatekala slovenska sodišča in kolikokrat je krvnik obiskal slovenske kraje, še ni znano. Najverjetneje je krvnik največkrat potoval v Maribor. "Od prevrata dalje naj bi na mariborskem kaznilniškem dvorišču izvršili osem smrtnih obsodb (prvo leta 1923, zadnjo 1939) in s tem številom naj bi Maribor prednjačil pred usmrtitvami v drugih slovenskih mestih."³⁴⁰

Način izvršitve smrtno kazni je bil nedostopen širšemu občinstvu.³⁴¹ Usmrtitveni ceremonial se ni bistveno spreminjal. V nekaj več kot dvajsetletnem obstoju stare Jugoslavije pa se ni spremenilo tudi poročanje slovenskega meščanskega tiska, ki je poskušalo kar se da podrobno in nazorno predstaviti dogajanje za zaporniškiimi zidovi. "Časopis je bil pač edino odprto okno na morišče", kot posrečeno ugotavlja Peter Vodopivec.³⁴² Novinarji so v svojih senzacionalnih in obsežnih poročilih naravnost naturalistično razpletali zgodbe o temni strani življenja. Pričarali so neolepšano podobo zločincev, predstava

³³⁸ Ibidem, str. 3.

³³⁹ Jelka Melik, V imenu njegovega veličanstva kralja! Kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930-1941, Ljubljana 2000, str. 21.

³⁴⁰ Vodopivec, Slovenci in smrtna kazen (1848-1941), str. 222.

³⁴¹ Melik, V imenu njegovega veličanstva kralja!, str. 85-86.

³⁴² Vodopivec, Slovenci in smrtna kazen (1848-1941), str. 223.

Tudi v času stare Jugoslavije so bile mnoge ženske žrtve mnogih goljufov in prevarantov. Upanje, da bo po "sanjski poroki", ki jo je obljubljal zahrbtni roparski morilec Jurij Sabukošek, bolje zaživela, je poglalo v smrt tudi 42-letno služkinjo Ivanko Zakrajšek. Truplo nesrečnice so našli novembra 1938 ob Voglajni v Čretu pri Celju. Sabukošek je umorjenko najprej zastrupil s ciankalijem, nato pa še zadavil in ji pobral vse prihranke.

Truplo služkinje Ivanke Zakrajšek. Morilec Jurij Sabukošek je septembra 1939 končal svoje nesrečno življenje na vešalih na dvorišču celjske jetnišnice.

justifikacije pa naj bi v bralcih vzbujala srh in grozo. Že podoba krvnika naj bi bralcem nagnala strah v kosti: hladnokrven in brezsrčen, oblečen v črn smoking, pokrit s cilindrom in z belimi rokavicami na rokah.

Ko so leta 1935 na dvorišču jetnišnice v Mariboru justificirali morilca Ivana Laknerja in Stanka Pančurja, Slovenski narod ni skoparil s prostorom za različne detajle. Pod vtisom justifikacije je bil ves Maribor:

"Že v soboto zvečer se je kot blisk razširila po mestu vest, da je krvnik Hart s svojim pomočnikom že prispel v Maribor.³⁴³ Mesto je na mah oživel. Povsod so pozorno motrili vsakega tujca, kajti vsak bi bil rad videl rablja. Toda temu ni bilo do tega. Hart se je s svojim pomočnikom odpeljal naravnost s kolodvora na okrožno sodišče, kjer sta oba prenočila.

Včeraj zjutraj je prijetno sonce in še bolj krvnik Hart privabil na ulice mnogo ljudi, ki so napravili po ulicah od moške kaznilnice do okrožnega sodišča špalir, kajti tod so pripeljali ob 8. uri zjutraj oba na smrt obsojena morilca Laknerja in Pančurja. Pričakovali so, da se bosta peljala v zaprtem vozu. Toda to ni bilo potrebno, ker sta bila oba mirna

³⁴³ Krvnik Dragotin Hart se je na "obiske" v Slovenijo vozil iz Sarajeva.

in vdana v svojo usodo. Bledih lic in tresoča se sta stopila v jetnišnici z voza, kajti tu šele sta se zavedela, čemu je bila njuna pot.

Sodna ulica, ki sicer ni tako prometna, je bila včeraj polna ljudi, ki so hoteli videti obsojenca in prisostvovati razglasitvi odloka pravosodnega ministrstva. Okrožno sodišče so kar oblegale množice, ki so hotele priti v dvorano, kjer je predsednik velikega senata prečital potrjeno smrtno obsodbo. Kakor bomba je porazno delovala na stotine radovednežev vest, da bo razglasitev tajna in da torej ne bodo smeli prisostvovati. Le senat, državni pravdnik, branilca in uradniki sodišča ter državnega pravdnništva so odšli v pisarno jetniškega ravnatelja g. Hohnjeca. Grobno tišino je prekinilo mrtvaško rožljanje težkih okovov obeh obsojencev, katera so pazniki pripeljali pred sodnike. Predsednik senata g. dr. Tombak je nato obema prečital odlok, da je njuna smrtna obsodba potrjena in da bosta v ponedeljek ob 6.30 justificirana.”³⁴⁴

V nadaljevanju je poročevalec podrobno orisal reakcije obeh obsojencev na izrečeno sodbo, natanko opisal njuni celici, njuno zadnje srečanje z duhovnikom, njuna čustva in celo njune sanje. Nesrečnemu Laknerju izborna hrana in pijača menda ni preveč teknila. Pančur, ki je besnel in razgrajal v svoji celici, pa se je “spravil predvsem na cigarete. Niso mu dišale one, ki so bile na njegovi mizi, zahteval je Drina, katere so mu tudi prinesli. Pušil je in pil, kakor da bi se hotel upijaniti. Pa tudi slaščic si je zaželel, katere je nato z veliko naslado pojedel.”³⁴⁵

Skromnejši in pobožnejši Lakner je zadnjo noč presedel v celici povsem mirno. Vso noč ni zatisnil očesa, molil je in jokal. Povrnil se mu je tudi tek, tako da je mnogo jedel in pil, kadil pa ni. Srboriti in požrešni Pančur je vso noč zmerjal na vse strani in strastno kadil. “Jedel je malo, zato pa je tem več pil. Kuhano vino mu je zelo prijalo, pa tudi slaščic se ni branil. S humorjem ni štedil in ko so mu k večerji dodali jedilni pribor, je zaničljivo dodal: ‘Kaj mi še nož zaupate, ali se ne bojite, da bi se sam usmrtil?’ Spal je dve uri.”³⁴⁶

Medtem ko se je Ivan Lakner rade volje izpovedal, se je Stanko Pančur tudi spovedi krčevito branil. Potem ko sta nesrečnika zaužila še zadnji zajtrk – žemljico in čaj s citriono – so ju odvedli na morišče. “Čeprav je bila justifikacija napovedana šele za 6.30, se je že eno uro prej zbralo na dvorišču jetnišnice in pred sodiščem nad 100 ljudi, ki so

³⁴⁴ Slovenski narod, 25. 2. 1935.

³⁴⁵ Ibidem.

³⁴⁶ Ibidem.

hoteli prisostvovati smrtni obsodbi. Justifikacija je bila po zakonu tajna in javnost zato ni imela dostopa. Kljub temu se je zbralo pred vešali okrog 300 ljudi, po večini sodnih uradnikov, osebja državnega pravdnštva in osebja jetnišnice. /.../ Grobna tišina je nastala na dvorišču, v jutranji megli je bilo komaj mogoče razločevati dvoje vešal. /.../ Vsa jetnišnica je bila temna, le v dveh spodnjih celicah št. 37 in 38 je še gorela luč. V teh dveh celicah sta preživljala zadnje trenutke svojega življenja Lakner in Pančur. Prav pod oknom njunih celic so stala vešala.”³⁴⁷

Ob grozni proceduri, ki je sledila, je napetost in razburjenost med gledalci vse bolj naraščala. Skesani Lakner je po končani molitvi “sam stopil strumno pred vešala in se povzpел na pručico. Dostojanstveno je pristopil krvnik Hart ter pripravljeno močno vrv spretno spustil na Laknerjev vrat. Z belo rutico mu je zagrnil obraz, krvnikov pomočnik pa je izpodmaknil pručico. ‘Jezus, Marija, Jožef!’ je še kriknil Lakner in obvisel. Sekundo nato ga je krvnik okrenil in mu zlomil tilnik. Zdravnik dr. Zorjan je po sedmih minutah ugotovil, da je pravici zadoščeno. Lakner je bil mrtev. Prav tedaj je zaklenkal zvonček. Čez nekaj minut so privedli drugega, Stanka Pančurja. Videti mu je bilo, da je ostal do zadnjega zakrknjen. Pazniki so ga morali na poti podpirati, ker je hotel markirati nezavest, kajti znano mu je bilo, da se v primeru omedlevice justifikacija ne sme izvršiti. Toda to se mu ni posrečilo. Kakor prej je tudi sedaj pristopil sodnik in ga nagovoril, ki pa ga je Pančur osorno zavrnil. Pristopil je tudi pater Kacijan in ga s prijaznim nagovorom hotel pripraviti do tega, da bi obudil kes in poljubil križ. Toda Pančur je ostal zakrknjen ter odločno zavrnil duhovnika in razpelo, češ da mu to nič ne pomaga. Tudi Pančur je sam stopil pod vešala in krvnik je končal njegovo življenje. Pančur je umrl brez besed. Zdravnik je izjavil, da je smrt nastopila po petih minutah. Tedaj je krvnik Hart slekel rokavice ter jih vrgel pod vešala rekoč: ‘Končano je, pravici je zadoščeno.’ To je tudi javil sodniku. Prisotni so se razgrnili okrog vešal in z grozo gledali na mrtveca. Videti je bilo, da je Lakner bolj mirno umrl, dočim je imel Pančur precej spačen obraz. Obe justifikaciji sta bili končani v četrto ure. Ob 7.15 so po zdravniški odredbi sneli oba mrtveca z vešal, ju položili v krsti ter odnesli v tako zvano Žlahtičevo kamro. Drevo bodo krsti odpeljali na pobreško pokopališče, kjer bosta trupli pokopani. Zanimivo je bilo, kako so se ljudje po justifikaciji skoraj stopli za vrvice, s katerima sta bila obešena Lakner in Pančur. Kljub strašnemu pogledu na mrtveca

³⁴⁷ Ibidem.

so stopali pod vešala in vsak si je hotel odrezati košček vrvice, ki baje prinaša srečo. Toda krvnik Hart jih je zavrnil, češ, da je to njegova last."³⁴⁸

Globoko zasidrano ljudsko verovanje o predmetih, povezanih z justifikacijo, se je, kot je razvidno iz časopisnega poročila, ohranilo še v 20. stoletju. V Celju je iznajdljivi gostilničar Kre v tem času pred vsako eksekucijo s pridom izkoriščal vraževernost obiskovalcev svoje "šnopsarije" ter jim na ves glas oznanjal, da ima najboljše zveze z rabljem, ki mu za drage denarce vedno proda vrv, na kateri je obvisel delinkvent. "Med ljudstvom je bilo zakoreninjeno prepričanje, da tudi najmanjše vlakno te vrvi prinaša srečo in zdravje, in zato si lahko živo predstavljamo, kako živahno je bilo povpraševanje po teh koščkih vrvi. Skratka, po vsaki usmrtitvi je bil pri Kreju velik promet. Od daleč so prihajali kmetje, da bi se dokopali do vlakna obešenčeve vrvi. Dobre stranke in prijatelji so dobili večji snopič vlaken, ovit z rdečim vlaknom, manj pomembni pa so prejeli le nekaj vlaken, ki so bila prav tako povezana z rdečim vlaknom. Vlakna so veljala za amulet ter so se nosila na prsih pod srajco ali pa v žepu."³⁴⁹

Posel je posel. Poročilo o justifikaciji Laknerja in Pančurja pa verodostojno pritrjuje tudi že navedenim ugotovitvam, ki veljajo za ekskluzivne usmrtitve. Radovednost ljudstva navkljub diskretnosti rituala tudi v stari Jugoslaviji nikakor ni presahnila. Med ljudmi je vladalo veliko zanimanje že nekaj dni pred izvršitvijo sodbe, množica radovednežev pa se je v zgodnjih jutranjih urah zbrala pred poslopjem jetnišnice tudi pred samim obešanjem. Pozorno je prisluškovala pred njenimi zidovi in skušala zaslutiti vsaj drobec grozljive procedure, ki se je samo za izbrane gledalce odvijala na njenem dvorišču.

Iz časopisnih poročil je tudi razvidno, da je bil v stari Jugoslaviji odnos večine prebivalstva na Slovenskem do smrtne kazni podoben tistemu v stari Avstriji. Nasprotniki justifikacij so tudi v stari Jugoslaviji predstavljali krepko manjšino.³⁵⁰ Ne smemo pa spregledati, da so se v letih 1918–1929, torej v času Kraljevine SHS, za odpravo smrtne kazni zavzemale nekatere politične stranke iz liberalnega, katoliškega in socialističnega tabora ter tudi iz skupine političnih strank, ki so bile

³⁴⁸ Ibidem.

³⁴⁹ Günther Maier, *Geschichten aus dem steirischen Süden*, Sankt Michael 1983, str. 33-34.

³⁵⁰ Prim.: Vodopivec, *Slovenci in smrtne kazni (1848-1941)*, str. 225.

izdvojene iz tradicionalnih političnih taborov na Slovenskem.³⁵¹ V tridesetih letih pa ne zasledimo več strankarskih zahtev po odpravi smrtne kazni. Tako program Jugoslovanske nacionalne stranke, v kateri so bili tudi slovenski liberalci, kot program Jugoslovanske radikalne zajednice, v katero je bila vključena nekdanja katoliška Slovenska ljudska stranka, se sicer zavzemata za pravično sodstvo, ne zahtevata pa odpravo smrtne kazni.³⁵²

Kaznovalna politika in smrtna kazen v socialistični Jugoslaviji

V prvih letih po drugi svetovni vojni, potem ko je komunistična partija prevzela oblast in obenem tudi popoln nadzor nad pravosodjem, je v Jugoslaviji nastopilo obdobje najostrejše politično kazenske represije, ki je pravno slonela predvsem na zakonu o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo. Pravosodje in kazensko pravo sta bila le podaljšani roki revolucionarne oblasti. Politični represivni aparat je politične delikte opredeljeval nadvse ohlapno in s tem zajel domala vsa dejanja, za katera je oblast menila, da jih je treba preganjati. Komunistična partija si je zagotovila politično zvestobo sodstva, nezakonitost in samovolja pa sta se razrasli predvsem v političnih sodnih procesih. »Klasični kriminal je bil v prvih povojnih letih deležen precej manjše pozornosti, čeprav se je zaradi neurejene zakonodaje pogosto dogajalo, da so skušali javni tožilci tudi najbanalnejšim kaznivim dejanjem pripisati politično težo.«³⁵³

V začetku petdesetih let je vodstvo Komunistične partije Jugoslavije opustilo togo posnemanje sovjetskega modela socializma, val sprememb pa je ob tej politični odjugi zajel tudi pravosodje in kazensko pravo, ki sta dotlej nosila izrazit sovjetski pečat. Pot do resnične neodvisnosti sodstva in spoštovanja zakonitosti je bila seveda še dolga, saj sta pogloblitni oviri za njegovo demokratizacijo bila načelo enotnosti

³⁵¹ Jurij Perovšek, Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času kraljevine SHS (1918-1929), Viri, št. 13, Ljubljana 1998, str. 10, 13, 14. Za odpravo smrtne kazni se je zavzemala Jugoslovanska demokratska stranka (str. 25), Narodno socialistična stranka (str. 35), Krščanskosocialno delavstvo (str. 65), Delavska socialistična stranka za Slovenijo (str. 108), Socialistična stranka Jugoslavije (str. 113), Socialistična stranka delovnega ljudstva (str. 117), Neodvisna delavska stranka Jugoslavije (str. 127), Zemljoradniška stranka za Slovenijo (str. 143) in Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev (str. 164).

³⁵² Konstituiranje Jugoslovanske nacionalne stranke, Jutro, 21. 7. 1933; Program Jug. radikalne zajednice, Slovenec, 20. 8. 1935.

³⁵³ Mateja Režek, Neodvisnost sodstva na preizkušnji. Pravosodje in sistem politične kazenske represije v Jugoslaviji (1948 - 1959), Zgodovina za vse, leto IX, 2002, št. 1, str. 83.

oblasti, še bolj pa politični monopol komunistične partije, ki se je poistovetila z državo. Marca 1951 je zvezna skupščina sprejela kazenski zakonik, ki je v splošnem delu odpravil analogijo ter s tem omejil samovoljo in nezakonitost. Plod nove kazenske zakonodaje oziroma politične sprostitev po prelomu s stalinizmom so bile milejše sodbe. Za klasična kazniva dejanja so do sprejema nove kazenske zakonodaje sodili na podlagi predvojne. Novi kazenski zakonik iz leta 1951 je v nasprotju s starim vnesel precejšnje novosti na področju kaznovanja. »Ukinil je kazni izgube državljanstva, odvzema prostosti s prisilnim delom, izgube naziva in državne službe, razen za tujce pa tudi kazen izгона. Smrtne kazni sicer ni odpravil, vendar so jo smela sodišča izrekati le kot skrajni ukrep za najhujša kazniva dejanja, sodnik pa je imel vedno na izbiri kazen dosmrtnega zapor. /.../ Kazenski zakonik je v naslednjih letih doživel nekaj sprememb, kazensko represijo pa je omilila zlasti leta 1959 sprejeta novela kazenskega zakonika, ki je ublažila kazni za nekatere delikte, zmanjšala število kaznivih dejanj, za katera se je lahko izrekla smrtna kazen, odpravila izvršitev smrtne kazni z obešenjem ter namesto dosmrtnega zapor uvedla dvajsetletno zaporno kazen.«³⁵⁴

V petdesetih letih se je skokovito zniževalo tudi število političnih deliktov, naraščalo pa je število obsojenih zaradi klasičnih kaznivih dejanj. Sodišča so po sprejetju kazenskega zakonika leta 1951 izrekala občutno milejše kazni. V Sloveniji so bile »obsodbe na smrt in dolgoletne zaporne kazni razmeroma redke, zlasti če jih primerjamo z obdobjem med letoma 1945 in 1951, ko so slovenska sodišča z usmrtitvijo kaznovala kar 211 oseb, od tega 203 osebe zaradi političnih kaznivih dejanj. Po letu 1951 v Sloveniji smrtnih kazni zaradi političnih deliktov ni bilo več, izrečenih pa je bilo 12 obsodb na smrt za druga kazniva dejanja, zlasti za umore. Med zadnjimi, ki so bili v Sloveniji obsojeni na smrt zaradi kaznivih dejanj zoper ljudstvo in državo, sta bila Miha Štrumbelj in Franc Zupančič iz okolice Novega mesta. Novembra 1950 jima je ljubljansko okrožno sodišče izreklo smrtno kazen z obešenjem zaradi umora krajevnega aktivista OF, usmrčena pa sta bila 1. februarja 1951. V Jugoslaviji je bila zadnja smrtna kazen za politični delikt opravljena leta 1954, za klasična kazniva dejanja pa so jo jugoslovanska sodišča izrekala tudi kasneje. Na ozemlju Jugoslavije je bilo domala vsako leto izrečenih in izvršenih nekaj smrtnih obsodb,

³⁵⁴ Ibidem, str. 87.

medtem ko je bila v Sloveniji zadnja smrtna kazen opravljena 30. oktobra 1959. Doletela je tridesetletnega Franca Rihteriča iz Očeslavcev, ki je pri poskusu pobega prek meje na radgonskem mostu ustrelil miličnika, mariborsko okrožno sodišče pa ga je spoznalo za krivega tudi vrste drugih kaznivih dejanj, zlasti vlomov in ropov. Zadnji slovenski obsojenec na smrt (z ustrelitvijo, op. a.) je bil usmrčen trideset let pred formalno odpravo smrtno kazni v Sloveniji.³⁵⁵

Leta 1963 so bili v reviji *Perspektive* objavljeni polemični zapisi, ki so prvič v povojni Jugoslaviji jasno in glasno zahtevali odpravo smrtno kazni. Omenjenim zapisom je botrovala obsodba na smrt sezonskega delavca iz Bosne Rama Dizdareviča, ki je zagrešil umor polkovnika JLA Mira Remškarja, po narodnosti Slovenca. Sodišče se je za izrek najstrožje kazni odločilo zato, ker so v časopisih in javnih po-

Tridesetletni Franc Rihtarič je 30. oktobra 1959 končal pod streli v gramoznici v Slivnici pri Mariboru. Rihtarič je bil zadnji obsojenec, nad katerim je bila v Sloveniji izvršena smrtna kazen.

govorih poudarjali, da je za naraščajoči kriminal kriva premila kazenska politika. Primer bosanskega delavca Dizdareviča je torej izkoristilo in uporabilo za eksempl. Pisci treh člankov v *Perspektivah* (Tomaž Šalamun, Marjan Rožanc, Dominik Smole)³⁵⁶ so opozorili na nelo- gičnost obsodbe Dizdareviča na smrt. Spraševali so se, zakaj so med številnimi sočasnimi sodnimi procesi za umore (večinoma je šlo za primere, kjer je Slovenec ubil Slovenca, med temi se je znašel celo uboj

³⁵⁵ Ibidem, str. 88-89. O legendarnem razbojniku Rihteriču glej: Razbojnik, ki je pisal pesmi, Več, *Tednik časopisne hiše Delo*, 16. 1. 2004, leto II, št. 2, str. 34-35. Čeprav je bila po Rihteričevi usmrtitvi smrtna kazen v Sloveniji še nekajkrat izrečena, ni bila nikoli več izvršena. Glej tudi: Ivan Janković, *Smrt u prisustvu vlasti. Smrtna kazna u Jugoslaviji i svetu*, Beograd 1985, str. 201. Spisek obsojenih oseb, nad katerimi je bila izvršena smrtna kazen po letu 1945 navaja: Zdenko Zavadlav, *Partizani, obveščevalci, jetniki. Iz dosjeja Zavadlav 1944 - 1994*, Ljubljana 1996, (Dokumenti in priloge).

³⁵⁶ Na članke proti smrtni kazni opozarja: Aleš Gabrič, *Slovene Intellectuals and the Communist Regime*, *Slovene Studies. Journal of the Society for Slovene Studies*, 2001, 1-2, str. 36. - Glej: *Perspektive*, leto IV, 1963-64, 33-34 - T. Š. (Tomaž Šalamun), *Panem et circenses*, str. 480-482; Marjan Rožanc, *Zločin za zločin*, str. 483-486; D. S. (Dominik Smole), *Maščevanje*, str. 487-489.

matere), na smrt eksemplarično obsodili »le sezonskega delavca iz Bosne«. Časopisne polemike so označili kot »poziv na linčanje in slovenske šovinistične napade na 'drugorazredne' državljane ter dodali, da se ob vsem tem pozablja na socialno ozadje življenja sezonskih delavcev v Sloveniji, ki bi ga lahko primerjali s slabo plačano črnsko delovno silo na zahodu«. ³⁵⁷

Najbolj neposreden med pisci je bil gotovo Tomaž Šalamun: »Če bi obstajala možnost z nekim pravnim dejanjem ustaviti posilstva in uboje in človeku zagotoviti varnost (denimo, da je to smrtna kazen) in če bi bilo res, da smo z eno smrtno obsodbo rešili več človeških življenj, bi si ne upal trditi, da smrtna kazen ni nujna. Toda v našem primeru smrtna kazen ni zagotovilo, da smo rešili eno samo življenje, kaj šele več. /.../ Smrtna kazen, za katero je jasno, da ne spreminja podobe prihodnosti, je lahko samo represalija, ne kazen, dejanje maščevanja. Od uboja, ki je navadno storjen v besu, pijanosti itd., se razlikuje le po tem, da je organizirano dejanje, dejanje pri polni zavesti, torej organiziran uboj.« ³⁵⁸

Večina prebivalstva na Slovenskem je bila »na splošno in abstraktno prepričana o potrebi smrtne kazni, vsaj kot tiste kazenske sankcije, ki naj ostane v skladišču za vsak primer, če bi se v sferi kriminalitete zgodilo kaj izjemno grozovitega.« ³⁵⁹ Tednik 7D je leta 1975 npr. pozval bralce, naj povedo svoje mnenje o smrtni kazni. »Iz odzivov je razvidno, da se je kar pet od sedmih bralcev zavzemalo, da smrtna kazen še naprej ostane v kazenskem zakoniku.« ³⁶⁰ Dva bralca sta torej nasprotovala smrtni kazni. Eden je svoje nasprotovanje argumentiral, da smrtna kazen »v primeru sodne zmote ni popravljiva, /.../ da je le izraz ogorčenosti družbe, ne pa izraz njene pravičnosti, /.../ in da rešuje družbo navzočnosti delinkventa, ne da bi mu dala možnost, da se popravi«. Drugi pa je na koncu svojega nasprotovanja dodal še retorično vprašanje, ali ni morda hujša od smrtne kazni tista, ko mora človek prebiti v ječi 20 let ali celo do konca življenja. Preostalim anketirancem so se zdele kazni premile, kazenski zakonik naj bi bil premalo strog. Za nepopoljšljive delinkvente so zahtevali najhujšo kazen, smrtna kazen se jim je zdela potrebna za zatiranje hudih

³⁵⁷ Gabrič, *Slovene Intellectuals and the Communist Regime*, str. 36.

³⁵⁸ *Perspektive*, leto IV, 1963-64, št. 33-34, str. 480-481.

³⁵⁹ Ljubo Bavcon, *Predgovor*, v: *Smrtna kazen* : zbornik, Ljubljana 1989, str. 10.

³⁶⁰ Vesna Lotrič, *Smrtna kazen*, seminarska naloga, tipkopis, Zgornja Besnica 2001, str. 24; 7D, 3. 4. 1975, št. 12, str. 12-13.

kriminalnih dejanj. Eden izmed zagovornikov smrtne kazni se je celo zavzel, da naj bi za hude dokazane zločine izrekli smrtno kazen po čim krajšem sodnem postopku, češ, da bi se morali izogniti »vsem nepotrebnim stroškom, ki nastajajo pri maratonskih sodnih obravnavah in ki naposled edino obremenjujejo žepe poštenih davkoplačevalcev«. ³⁶¹

Partijski politični organi so seveda vsakršne intelektualne pobude za odpravo smrtne kazni diskvalificirali kot ekscese meščanske desnice, kot napade na obstoječi družbeni sistem in vodilno vlogo Zveze komunistov. Še sredi osemdesetih let, ko se je okrepil pritisk mladine, književnikov, filozofov, sociologov, pravnikov in drugih razumnikov, je npr. eden izmed slovenskih republiških upravnih organov, vprašan za mnenje o smrtni kazni, zapisal: "V okoliščinah, ko še vedno doživljamo nevarne napade organiziranih skupin na s krvjo priborjene dosežke narodnoosvobodilne borbe in revolucije, pa po našem mnenju ni mogoče resneje razpravljati o tem, da bi smrtno kazen tudi de iure odpravili." ³⁶²

Ena prvih pobud, ki jih je v osemdesetih letih podprla tudi Zveza socialistične mladine Slovenije (ni pa imela avtorstva nad njo), je bila pobuda za ukinitve smrtne kazni. "Delegatom Skupščine SFRJ so pobudo posredovali Jure Detela, Alenka Puhar, Božidar Slapšak, Marko Uršič in Jaša L. Zlobec 23. novembra 1983. Čez teden dni je bila pobuda objavljena v glasilu ZSMS, Mladini, kjer so pozvali bralce k podpori pobude. Odziv je bil veličasten, saj so podpisnike pobude objavljali v Mladini še nekaj tednov. ³⁶³ O pobudi je 30. marca 1984 razpravljalo predsedstvo RK ZSMS (Republiška konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije, op. a.) in jo tako rekoč posvojilo. Svojim delegatom v RK SZDL (Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva, op. a.) je naložilo, da sprožijo razpravo v ustreznih delovnih telesih in organih socialistične zveze in poskušajo pridobiti širšo podporo tej pobudi. Smrtno kazen je predsedstvo označilo kot anahronizem socialistične družbe. Čeprav že preživet instrument in obenem tudi izredno malokrat uporabljen v zadnjem desetletju obstoja jugoslovanske države, je smrtna kazen ostala kot pravno mogoča. Zahteva po ukinitvi smrtne kazni pa je postala stalnica pobud in zahtev

³⁶¹ Ibidem.

³⁶² Bavcon, Predgovor, str. 11-12.

³⁶³ Peticijo je podpisalo 1400 občanov. - Zoja Skušek Močnik, Javne usmrtitve nekoč in danes, Pionir 10, Ljubljana, junij 1985, str. 31.

slovenske mladinske organizacije. Srečujemo jo v sklopu zahtev 12. kongresa leta 1986, ob spremembah Ustave SFRJ leta 1988 in kasneje še v okviru 13. kongresa leto dni pozneje. Prav takrat pa je bil usmrčen zadnji jugoslovanski obsojenec v Titogradu.”³⁶⁴ Ob slovenskih ustavnih spremembah leta 1989 je bila smrtna kazen ukinjena.

Največ trideset let zavora

Slovenija je po osamosvojitvi leta 1991 prvič v zgodovini slovenskega naroda dobila priložnost avtonomno urediti svojo kazensko zakonodajo. Prva ustava samostojne Republike Slovenije zagotavlja nedotakljivost človekovega življenja in prepoveduje smrtno kazen.³⁶⁵ Strokovna skupina, ki je pripravljala osnutek za novi slovenski kazenski zakonik, je brez omahovanj ovrgla tudi zamisel o uvedbi dosmrtnega odvzema prostosti, kljub temu, da je bilo takrat v Evropi kar nekaj držav, ki so smrtno kazen nadomestile z dosmrtno ječo. Delovna skupina se je odločila za dvajsetletni zapor, današnja zakonodaja pa ima uzakonjeno kot najtežjo kazen trideset let zavora kot izjemno kazen za najhujša kazniva dejanja.³⁶⁶

Le kam drvi ta svet?

Naše popotovanje skozi poltisočletno zgodovino smrtne kazni, kaznovanja in kriminala se bliža svojemu koncu. Naša ekspedicija si je na tej dolgi poti ogledala številne inscenirane javne usmrčitve, spreminjanje odnosa do kaznovanja s smrtjo, spremljali smo dolgotrajen proces upadanja števila izrečenih in izvršenih smrtnih kazni, proces uveljavljanja prostostnih kazni, kot tudi premik od prireditev groze, ki jih je organizirala oblast, iz sfere javnosti na skrita morišča, kjer so si akt usmrčitve lahko ogledali le še izbrani gledalci. Dostop širše javnosti na sodna dvorišča, na "otoke nasilja", kjer je država izvajala zapovedana ubijanja, ekskluzivna obešanja in kasneje (po drugi svetovni vojni) tudi streljanja, je bil prepovedan. Spektakel obešanja je bil po letu 1868 namenjen samo še povabljenim pogledom, toda veliko zanimanje ljudstva, ki je poprej trumoma drlo na morišča, ni

³⁶⁴ Blaž Vurnik, Vloga ZSMS v procesu demokratizacije Slovenije (1980-1990), magistrsko delo, tipkopis, Ljubljana 2003, str. 28.

³⁶⁵ Ustava Republike Slovenije, Celje (december) 1991, 17. člen (nedotakljivost človekovega življenja), str. 9.

³⁶⁶ Prim.: Lotrič, Smrtna kazen, str. 21.

ugasnilo. Videli smo, da se je okrog poslopij sodišč, kjer so izvrševali smrtno kazen, vedno gnetla množica radovednežev. Z opazovanjem zunanjih zidov poslopja sodišča so bili nesojeni gledalci vsaj od zunaj prisotni pri proceduri, ki se je odvijala na "drugem kraju", ter tako poskušali zadovoljiti svojo potrebo po "doživetju nasilja". Ta "sla in veselje ob nasilju" skozi vso obravnavano poltisočletno zgodovino kazenske prakse predstavlja nekakšno stalnico, seveda s pripombo, če se dogaja drugemu. Zato mora zgodovinar o teh pojavih razglabljati nadvse previdno, v razlage preteklosti, ki je prepredena z nasiljem, in razmišljanja o njej "mora torej vsaditi etični imperativ. V soočanju z vprašanjem dobrega in zla mora poskušati ob vseh zgodovinskih dejstvih in družbenih ter duhovnih razsežnostih potegniti občutljivo, mnogokrat težko določljivo mejo med dobrim in zlom, med zgodovinsko nujo in zločinom".³⁶⁷

Eksekucije drugega so bile – in ponekod, kjer še zmeraj poznajo smrtno kazen, še vedno so – atrakcije, kjer gre za doživetje strahu kot ugodja, "strahu kot užitka brez tveganja". Prireditve groze v predmoderni novoveški družbi, na katerih so postopoma mesarili pacientovo telo, so narekivale postopke, ki so od razsvetljenega 18. stoletja naprej postajali vedno bolj intenziven predmet diskusije. V Angliji je Thomas Hobbes že sredi 17. stoletja opazal, da se je morala dogajati "tuja nesreča", da so "ljudje drli na kup, da bi si ogledali ogroženost in smrt drugega". Kakšnih sto let kasneje se je kritično oglasil tudi Adam Smith s trditvijo, "da je človek pripravljen žrtvovati stotine milijonov tujih ljudi, če bi s tem lahko preprečil izgubo lastnega mezinca". Vedenje ljudi na prireditvah groze je kritiziral tudi Edmund Burke, ki ni opozoril samo na ravnodušnost množice ob trpljenju drugega, temveč celo na "veselje in zabavo, ki ju lahko povzroča predstava nasilja in z njim povezanih grozot".³⁶⁸ Diskusije te vrste, ki smo jih odbrali kot vzorec, so se nato nadaljevale vse do danes. Najprej ob javnih usmrtitvah, nato pa so se obregnile tudi ob ekskluzivne eksekucije. Tudi ob teh, kot smo videli, so nepoklicani gledalci brez potrebne vstopnice, ki je zagotavljala dostop na "otok nasilja", vendarle poskušali od daleč občutiti dogajanje na morišču. Da bi potešili svojo radovednost ob "tuji nesreči", kot jo je poimenoval Hobbes, so z

³⁶⁷ Vasko Simoniti, Kandidov vrt? V: Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje / Vincenc Rajšp, Rajko Bratož, Janez Cvirn, Jasna Fischer, Walter Lukan, Branko Marušič (uredniki), Ljubljana 2001, str. 93.

³⁶⁸ Martschukat, Inszeniertes Töten, str. 48.

velikim zanimanjem prebirali tudi podrobna časopisna poročila o grozljivi proceduri.

Nasilje ob strahotnih prireditvah groze je torej neprestano vznemirjalo premišljevalce različnih ved. "Zgodovina grozot", ki smo jo spremljali in opazovali skozi dolgih pet stoletij, pa po besedah Klause Theweleita nikakor "ne govori v prid temu, da česa ne bi verjeli".³⁶⁹ Tudi zgodovina grozot je namreč del širše zgodovine in pred njo si ne smemo zatiskati oči. Res pa je, in tega se dobro zavedam, da bo marsikoga ob njenem prebiranju spreletaval srh, marsikdo se bo zgražal, marsikdo pa tudi naslajal. Takšna je pač raznolikost človeške narave, človekovega mišljenja in občutenj. Morda pa bo zgodovina grozot, ki je pred vami, znova poživila diskusijo o potrebnosti oziroma nepotrebnosti smrtne kazni, diskusijo, ki se vleče od razsvetljenstva do današnjih dni. Smrtna kazen ima v človeški družbi poleg nasprotnikov namreč še vedno veliko zagovornikov, mnogi jo še vedno štejejo za "čisti izraz pravičnosti". Tudi v deželah, kjer so ta "izraz barbarske povračilnosti in maščevanja"³⁷⁰ že odpravili. Torej tudi v Sloveniji.

Diskusija o potrebnosti oziroma nepotrebnosti, o upravičenosti oziroma neupravičenosti smrtne kazni ima dandanašnji svetovne razsežnosti. S silovitim tehničnim napredkom jo omogoča zlasti svetovni splet. Podobno kot so se v 19. stoletju spraševali, ali je bolj "humana in hitra usmrtitev človeka" z giljotino ali z obešanjem, so se v 20. stoletju vrstile kritike na račun električnega stola, češ da mnogo bolj "human odhod v smrt" omogoča smrtonosna injekcija. Pri tem je odločilno vlogo igrala nasilnost usmrčevanja in zunanji videz usmrčenega. V nasprotju z grozljivo podobo "scvrtega" na električnem stolu naj bi telo usmrčenca, ki so mu vbrizgali strup, bilo videti neokrnjeno, signaliziralo naj bi domnevno nenasilno usmrtitev.³⁷¹

Medtem ko so večini sodobnikov in vsem sodobnicam ogled usmrtitve Pavla Fermeta ali pa Ivana Laknerja in Stanka Pančurja preprečili, je to dandanašnji ponovno mogoče. Svetovni splet nam omogoča, pa čeprav neprestano mahamo z zastavico civiliziranosti in sovraštva do nasilja, da se brez zadržkov prepustimo neskončnemu vizualnemu scenariju usmrčevanja. Pravo razburjenje na svetovnem spletu so tako npr. povzročile fotografije okrutnega morilca Allena Lee

³⁶⁹ Klaus Theweleit, *Kaj ljubijo vojaki*, v: *Moške fantazije. Zgodovina in perversnost*, Slovensko mladinsko gledališče, Ljubljana 1997, str. 52.

³⁷⁰ Bavcon, *Predgovor*, str. 11.

³⁷¹ Prim.: Martschukat, *Inszeniertes Töten*, str. 244.

Davisa, ki so ga 8. julija 1999 usmrtili na električnem stolu. "Nekaj milijonov ljudi je izbralo spletno stran najvišjega sodišča države Florida, da bi si ogledali s krvjo oblitega in zabuhlega človeka."³⁷² Medtem so grozljive Davisove fotografije dostopne tudi na drugih medmrežnih naslovih.³⁷³ Slike Allena Lee Davisa seveda niti slučajno niso edine, ki krožijo po spletu. Poleg brezmejnosti, ki jo omogoča svetovni splet, pa ne smemo pozabiti tudi na ponudbo lokalnih videotek, kinematografov in televizijskih programov, ki nas vsako sekundo zasipajo z nasiljem in smrtjo. Če v Davisovem primeru krožijo samo gnusne fotografije, pa ni več nobena skrivnost tudi to, da na spletu že več let krožijo številni nelegalno posneti videofilmi, namenjeni posebnim uživačem in obscenim sladostrastnežem. Svetovni splet se torej pojavlja kot "drugi kraj", kot nova oblika javnosti, ki ne pozna več geografskih meja ter omogoča "udeležbo na od države zapovedanih usmrtitvah – in to v zasebnem okolju in inkognito".³⁷⁴ Naravnost grozljivi in v sozvočju z domnevno barbarskim, nehumanim in neciviliziranim ravnanjem predmoderne novoveške družbe se zdijo na različnih spletnih straneh "virtualni poleti" po zaporih z obsojenimi na smrt. Prikazovanja usmrtitvenih celic se pogosto ponujajo celo pod krinko razsvetljenskega dela kakšne abolicionistične organizacije. In ne nazadnje. Moderna tehnika nam omogoča, da si najbolj gnusne prizore, detajlne posnetke teles, ki so se scvrli na električnem stolu, naložimo na ekran. Vse skupaj si lahko večkrat ogledamo. Grozljive podrobnosti si lahko neprestano ponavljamo. Vse to pa nedvomno meče na domnevno civilizirano družbo sedanjika, družbo sodobne tehnologije in zmožnosti, kar se da temačen madež. Vsaj glede razmerja med nasiljem in "civilizirano samoumevnostjo", ki jo je razglašalo že razsvetljenstvo.

Vsaka zgodba ima enkrat svoj konec. Smrt Allena Lee Davisa na električnem stolu naj še enkrat pričara vzdušje, ki nastane v medsebojni konfrontaciji med modernimi abolicionisti, torej nasprotniki smrtne kazni in borci za njeno ukinitve, ter njenimi zagovorniki, torej tistimi, ki so izključno na strani žrtve in njenih pravic.

Ob Davisovi usmrtitvi so bili nekateri ljudje zgroženi. Med eksekucijo se je namreč na njegovi srajci nepričakovano pojavil madež

³⁷² Ibidem.

³⁷³ Npr.: www.oranous.com/florida/95973a.jpg; www.oranous.com/florida/95973b.jpg; www.oranous.com/florida/95973c.jpg.

³⁷⁴ Martschukat, *Inszeniertes Töten*, str. 244.

krvi, ki je postajal vedno večji. Zaporniški uradniki so kasneje pojasnili, da je madež nastal zaradi krvavenja iz nosu in da je kri kapljala na Davisovo srajco. Toda nekatere priče so trdile, da naj bi kri pritekla iz Davisovih prsi. Vse to so nekateri izrabili za dokaz, da je usmrnitev zapornikov – zlasti z uporabo električnega stola – strašno in kruto početje. Nekaterim se je sramotna in divjaška usmrtitev Allena Lee Davisa zdela odvrtna in nezdružljiva s človeško vestjo. Zagovornik državljanskih svoboščin Howard Simon pa je dejal, da je metoda, s katero so usmrtili Davisa, barbarska. Šlo naj bi torej za dejanje nemoralne, sprijene in zlohodne družbe.

Morda. Toda poglejmo si drugo plat medalje. Proti mnenju nasprotnikov okrutne Davisove usmrtitve so takoj nastopili tudi njeni zagovorniki. Opozorili so na zločin, ki je Davisa pripeljal na električni stol. 11. maja 1982 je brutalno umoril sedemintridesetletno Nancy Weiler, ki je bila v tretjem mesecu nosečnosti. Na izjemno grozovit način je nato pokončal tudi njeni hčeri, desetletno Kristy in petletno Kathy. Zagovorniki smrtne kazni so poudarili, da se je prizorišče zločina takrat kopalo v mlaki krvi, nekatere pa sedaj moti drobcen krvni madež, ki se je med eksekucijo pojavil na morilčevi srajci. Poudarili so tudi, da je moral žalujoči John Weiler, ki je bil v času umora na službeni poti, kar 16 let čakati na izvršitev pravične smrtne kazni. Država Florida pa je pozverinjenemu Davisu ves ta čas dajala streho nad glavo, skrbela za njegove fizične potrebe in ga izdatno redila. Na koncu so pribili, da okrutni morilec leta 1982 gospe Weiler in njenima hčerkama ni dopustil, da bi si izbrale, kaj bodo zaužile kot zadnjo večerjo. Sam pa je od države Florida kot zadnji obrok pred usmrtitvijo zahteval naslednje: jastogov rep, ocvrt krompir, pol funta ocvrtih morskih rakcev, šest unč ocvrtih oluščenih školjk, pol štruce česnovega kruha in pivo.³⁷⁵

³⁷⁵ Povzeto po: Bob Greene, Who weeps for the Blood of the Weiler Family? Chicago Tribune, 14. 7. 1999 - <http://www.prodeathpenalty.com/Weiler.htm>.

ZA UMOR VIŠEL BOŠ MED NEBOM IN ZEMLJO

Pet mikroštorij o pošastnih morilcih
druge polovice 19.stoletja

Glasoviti roparski morilec Enrico pl. Francesconi (1876)

Osrednja slovenska časopisa – katoliški Slovenec in liberalni Slovenski narod – sta oktobra leta 1876 v rubriki razne vesti bralcem poročala o nenavadnem umoru na Dunaju. Naravnost zverinsko je bil namreč umorjen pismonoša Johann (Ivan) Guga, ki je raznašal denarna pisma in poštne nakaznice.¹ Premišljen zahrbtni umor, ki je odmeval po vsej monarhiji, je močno razburil takratno javnost. Rekonstrukcija zgodbe, ki je vzbudila splošno pozornost, se glasi takole:

Strašen umor na Dunaju

Na dunajski poštni direkciji je v sredo, 18. oktobra 1876, vladalo silno razburjenje, ki se je iz ure v uro stopnjevalo. Dopoldan je namreč iz urada denarnih pisem odšel eden najstarejših in najzanesljivejših raznašalcev pisem z vloženim denarjem - "listonoša" Johann Guga. Službeni predpisi so narekovali, da bi se moral pogrešani pismonoša po opravljenem službenem obhodu javiti v uradu, toda Johanna Guge ni in ni bilo več na spregled.

Osiveli mož je bil zaposlen pri pošti že trideset let. Doslej je bil vedno pošten in zanesljiv. Včasih je raznašal naokrog tudi vrtoglave vsote do 100 000 goldinarjev. Tokrat je imel v svoji črni usnjeni torbi denarna pisma in poštne nakaznice v vrednosti okrog 14 000 goldinarjev. Ali je morda to pot podlegel mamljivi skušnjavi in jo popihal z denarjem?

Tudi ta bolestna misel je morebiti obšla katerega izmed poštnih uslužbencev, toda velika večina je vendarle pomislila, "da nij ušel z denarji, nego da se mu je prej ko ne primerila kaka nezgoda, in torej se je policiji obznanil ta slučaj. Poštna direkcija pa policija sta iskali sled izgubljenega in sicer na podlagi pisem, ki so se mu bila izročila".²

Policija je torej na podlagi obhodne liste najprej potrkala pri štirih trgovcih, ki so vsi izjavili, da so svoje vsote prejeli tako, kot je treba. Nato so se detektivi podali do naslednjega naslova: gospod Alfonso Mendoza, Na grabnu št. 31 (Aziendahof). Gospod Mendoza je stanoval v četrtem nadstropju pri baronici Maier in je bil prejemnik denarnega pisma s 158 goldinarji, ki je bilo oddano v Wiener-Neustadtu.

¹ Slovenec, 21. 10. 1876; Slovenski narod, 22. 10. 1876.

² Slovenski narod, 22. 10. 1876.

Ura je odbila četrť čez štiri popoldne, ko so uradni organi vsi zadihani dospeli do naslovnikovih vrat. "Na njihovo trkanje jim je odprla

Roparski morilec Enrico pl. Francesconi.

češka dekla, ki je na vprašanje, če je bil poštar že tu, odgovorila pritrdilno. Na vprašanje, če tukaj stanuje gospod Mendoza, pa je dekla pojasnila, da je njihov najemnik sobe in pri tem s prstom pokazala na desno ležeči kabinet, na katerega je mejila gospodova spalnica. Policijski agenti so šli do podnajemnikovih vrat in potrkali, toda nihče se ni javil. Dekla ni vedela, ali je gospod doma. Agentje pa so se hoteli z gospodom Mendoza nujno pogovoriti, pa čeprav je mor-da legel k popoldanskemu počitku. Poskusili so odpreti vrata, toda bila so zaprta. Policisti so zahtevali ključ, ki pa se ga medtem začuda ni nikjer našlo. Zato so policisti enostavno vdrli v sobo. Komaj se je razprostrl pogled vanjo, so se prestrašili, kajti v sobi niso našli gospoda Mendoze, temveč pogrešanega listonošo. Mrtev ubožec je ležal v veliki, že skorajda posušeni mlaki krvi. Vrat je imel popolnoma prerezan. Njegova črna usnjena torba je ležala poleg njega. Bila je sicer zaprta, toda na strani prerezana, naokrog pa je ležala množica raztrganih kuvert in poštnih nakaznic."³

³ Enrico von Francesconi 1876, v: Ubald Tartaruga (Edmund Otto Ehrenfreund), *Der Wiener Pitaval. Die bedeutendsten Kriminalfälle aus dem Wien des 19. Jahrhunderts*, Hrsg. von Harald Seyrl, Wien-Scharnstein 2000, (dalje: *Der Wiener Pitaval*), str. 334-335. Pravzaprav imamo veliko srečo, da lahko ponovno rekonstruiramo zgodbo o grozovitem morilcu dunajskega poštarja. Podatki v takratnem časopisju so namreč preskopi in večkrat celo kontradiktorni. Za dokaj verodostojno rekonstrukcijo zgodbe se zato lahko zahvalimo dunajskemu višjemu policijskemu svetniku (Oberpolizeirat) dr. Edmundu Ehrenfreundu (roj. 12. februarja 1875), ki je pod psevdonimom Ubald Tartaruga po klasičnem vzoru v svojem dunajskem Pitavalu opisal in leta 1913 izdal 60 najzanimivejših kriminalnih primerov 19. stoletja. Med njimi je tudi zločin glasovitega Francesconija iz leta 1876. Besedo Pitaval ne najdemo v slovarjih, zato jo je potrebno pojasniti. Pomeni najbolj znane in najzanimivejše kriminalne primere, ime pa je dobila po Françoisu Gayot de Pitavalu, znanem francoskem teoretiku prava in prvem piscu o nenavadnih kriminalnih primerih, ki je leta 1734 v dvajsetih zvezkih izdal svoje *Causes célèbres et intéressantes*. Ime Pitaval je kasneje postalo splošna oznaka za zbirke kriminalnih zgodb oz. kazensko pravnih primerov. (Glej: *Der Grosse Brockhaus*, 14. Bd., OSU-POR, Leipzig 1933, str. 600). Pomen zbirke Ubalda Tartaruge je predvsem v tem, da je imel kot uslužbenec c. kr. policijske direkcije na Dunaju dostop do takrat še ohranjenih kriminalnih spisov, ki so se kasneje zaradi različnih okoliščin večinoma izgubili in tako je Tartarugova zbirka v večini primerov še edini avtentičen vir za dunajsko zgodovino kriminala, še zlasti za prvo polovico 19. stoletja.

Uradni organi so o roparskem umoru takoj obvestili policijsko direkcijo in izkušeni detektivi so se podali na ogled mesta zločina. Najprej so ugotovili, da se je podnajemnik Alfonso Mendoza, ki naj bi zagrešil premišljen in načrtovan umor, k baronici Maier vselil 6. oktobra in da se je predstavil kot šestindvajsetletni trgovec iz Neaplja. Menda je prišel na Dunaj kupovat svilo. Možje postave so hitro podvomili, da se je storilec predstavil s pravim imenom. Dobro je sicer obvladal nemško in tujega naglasa skorajda ni bilo opaziti. Teden poprej je spakiral svoje reči in jih predal mestnemu postreščku. Bila sta dva majhna kovčka, pločevinka, revolver in dežnik. Ni bilo več dvoma, da se je zločinec skrbno pripravil na umor in da je najel stanovanje samo zato, "da bi s pomočjo izmišljenega denarnega pisma zvalil pismonošo v svojo sobo in ga umoril. Pri tem se je stanovanje v Aziendahofu izkazalo za odlično. Ležalo je namreč tako, da lastnica stanovanja s hodnikov ni mogla nič opaziti oziroma zaznati, kaj se dogaja v podnajemnikovi sobi."⁴

Umorjeni poštar Johann Guga.

Na mizi so našli tudi na Mendoza naslovljeno pismo, ki so ga odpri. Kot so pričakovali, v njem ni bilo denarja, temveč samo nekaj listov papirja. "Ob trupu je ležalo ostro bodalo z dolgim rezilom, ki se je kljub krvavim madežem lesketalo kot novo. Malo naprej so pobrali s tal kratko okrvavljeno vrstico kot tudi osmojen tulec revolverskega naboja."⁵ Pozornost je vzbudil tudi "klobuk z vinjeto Nagel in Klagenfurt",⁶ kar je osumljenca takoj povezalo z glavnim mestom Koroške.

Novica o grozovitem umoru poštarja se je hitro razširila po mestu in vedno večja množica radovednežev se je zgrinjala na Graben. Naslednje jutro so o umoru podrobneje poročali tudi časopisi, ki so med drugim opozorili, da policija ponuja nagrado 500 goldinarjev za vsako pomembno informacijo o storilcu.⁷

⁴ Der Wiener Pitaval, str. 335.

⁵ Ibidem.

⁶ Slovenski narod, 22. 10. 1876.

⁷ Der Wiener Pitaval, str. 336.

Med radovedno množico se je kmalu znašla tudi gospa, ki je postala pozorna na opis morilčevega klobuka. Policijo je obvestila, da je pred nekaj dnevi srečala gospoda iz Celovca, ki ga pozna že od prej in da osebni opis popolnoma ustreza temu gospodu. Ta gospod naj bi bil italijanski plemič in se imenuje Enrico (Henrik) pl. Francesconi.⁸

Skorajda istočasno se je javil tudi natakár Anton Paulan in povedal, da je pred nekaj dnevi srečal gospoda iz Celovca, ki je nosil obleko, ki ustreza opisu policije. Mož naj bi imel na ustnici razjedo.⁹

Policija je nato s povpraševanjem ugotovila, da je imel domnevni Mendoza dejansko manjšo razjedo na zgornji ustnici. V sobi, kjer se je zgodil umor, so našli tudi robček s kraticami E. F. To je bil nov dokaz, da je iskani morilec Mendoza istoveten z Enricom pl. Francesconijem. Policija je poiskala tudi postreščka, ki je odnesel Mendozevo prtljago na železniško postajo, odtod pa so jo, kot je bilo razvidno iz knjig družbe južne železnice, odpeljali naprej proti Celovcu. Največ vredno pa je bilo, da so medtem našli tudi Francesconijevo fotografijo. Postrešček je na njej z gotovostjo prepoznal naročnika.¹⁰

Dunajska policijska direkcija je v Celovec še tisti hip poslala višjega komisarja Breitenfelda. Pobeglega morilca v glavnem mestu Koroške niso našli, saj je odpotoval že naprej proti Italiji. Izkazalo pa se je, da je obiskal svojo ljubico Karolino Jarnik. Nemudoma so telegrafirali na vse železniške postaje do Trienta (Trento). Osebu vlakov so naročili, naj natančno opazujejo potnike. Ukrep je kmalu obrodil sadove. Osumljenega Enrica pl. Francesconija so prijeli v kraju Franzensfeste na Tirolskem.¹¹ Od tu so ga odpeljali na okrožno sodišče v Sterzing, kjer ga je z dovoljenjem predstojnika sodišča zaslišal višji komisar Breitenfeld. Zaslišanje je trajalo od poldneva do devete ure zvečer. Osumljeni je najprej vse trdovratno zanikal, na koncu pa se je vendarle vrgel na kolena, vil z rokami proti nebu in tarnal: "O Bog, o mati moja, kaj sem storil?"¹²

Pri obdukciji umorjenega poštarja se je izkazalo, da je Francesconi nič hudega slutečega nesrečnika spravil na oni svet na naravnost nečloveški način, saj je listinošo Gugo "ustrelil, zadavil in zaklal ob enem".¹³ V sredo, 18. oktobra 1876, med 8. in 9. uro zjutraj, mu je

⁸ Slovenski narod, 22. 10. 1876.

⁹ Der Wiener Pitaval, str. 336.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Slovenski narod, 22. in 27. 10. 1876; Slovenec, 24. 10. 1876.

¹² Der Wiener Pitaval, str. 337.

¹³ Slovenski narod, 19. 11. 1876.

Johann Guga dostavil denarno pismo. Medtem ko je bil z obrazom obrnjen proč od naslovnika Alfonza Mendoze, mu je ta iz neposredne bližine poslal kroglo v glavo. Guga se je zgrudil na tla. Ker ga je Francesconi slabo zadel – na porotni obravnavi je izjavil, da je ob zahrbtnem streljanju tudi sam pogledal proč – je nesrečnik čez nekaj trenutkov začel stokati. Da bi ječanje prenehalo, mu je morilec ovil svilen ovrh okrog vratu in ga pričel daviti. Med davljenjem se je ovrh strgala. Da bi skrajšal žrtvino trpljenje, je Francesconi pograbil ostro, koničasto bodalo in žrtvi z enim samim rezom prerezal vrat vse do hrbtenice, zaradi česar je neizogibno nastopila smrt.¹⁴

Francesconi je torej že kmalu po prijetju ves objokan odkrito priznal svoj zločin. Grozodejstvo je obžaloval in popolnoma zlomljenega so ga odvedli nazaj v celico. Kmalu zatem so ga pod strogim nadzorom prepeljali v Celovec in nato na Dunaj. "24. oktobra so se za njim zaprla vrata dunajskega deželne sodišča, ki ga živ ne bo nikoli več zapustil." Pravili so, da je bil v zaporu "ves pobit, da ni jedel in pil in da se je svojega zločina jako kesal".¹⁵

Beseda, dve o zahrbtnem morilcu

Šestindvajsetletni Lah,¹⁶ Enrico pl. Francesconi, je bil sin italijanskega, leta 1859 v Genovi umrlega polkovnika. Italijanska častnika sta bila tudi njegova brata.¹⁷ Rodil se je v Cuneu v provinci Piemont, domovinstvo pa je imel v Padovi. Bil je katoličan, samski, po poklicu trgovski zastopnik v Celovcu. Po očetovi smrti je podedoval 20 000 goldinarjev, ki pa jih je hitro zapravil, deloma na borzi, deloma pa v pokvarjeni in nemoralni družbi.¹⁸

Časnik iz Padove je o morilcu listonoše Guge pisal, da je sprva obiskoval padovanski licej, "a ker je v osmi šoli padel, šel je v višjo trgovinsko šolo v Benetke. Součenci so ga zvali 'Španjca', ker je njegova mati Španjka z imenom Silva y Mendoza. To ime si je tudi morilec po storjenem zločinu prideval."¹⁹ "Bil je človek dobre glave in je vedno rad prebiral knjige ter veliko denarja za nje potrošil. To ravno priča, da vede

¹⁴ Der Wiener Pitaval - o obdukciji, str. 339; opis zločina (Urtheil und Darstellung der That z dne 16. decembra 1876), str. 341.

¹⁵ Slovenski narod, 27. 10. 1876; Der Wiener Pitaval, str. 338.

¹⁶ Slovenski narod, 27. 10. 1876.

¹⁷ Slovenski narod, 27. 10. in 19. 11. 1876.

¹⁸ Der Wiener Pitaval, str. 338 in 341.

¹⁹ Slovenski narod, 5. 11. 1876.

same človeka ne oblažujejo, kakor se v novejši dobi le prerado trdi.”²⁰ Jeranova Zgodnja danica, ki je tudi omenila Francesconijevo šolanje, njegovo bistrost in ljubezen do knjig, pa je morilca razglasila za “pravega brezverskega olikanca nove dobe”.²¹

Po končani trgovski šoli se je najprej zaposlil v trgovini bratov Rossi, kjer pa so ga zaradi neke poneverbe kmalu odpustili. Preselil se je v Celovec, kjer je bil italijanski trgovski korespondent v trgovskem podjetju Mühlwasser. “Tudi tu z njim niso bili zadovoljni in tako mu je bilo kmalu odkazano, da životari z lekcijami v italijanskem jeziku. Pri tem je spoznal tudi zelo lepo sedemnajstletno dekle Karolino Jarnik, ki jo je zapeljal.”²² Nesrečno dekle mu je tri tedne pred umorom povilo deklenco. Po umoru so zaprli tudi njo, saj se je Francesconi najprej oglasil pri njej ter tam spravil svojo prtljago z večino naropanega denarja. Toda kmalu se je izkazalo, da sta dekle in njena mati nedolžni, zato so jo izpustili.²³

A povrnimo se k morilcu. Lahkomiselni mladenič je prišel na Dunaj trdno odločen, da si bo s skrbno načrtovanim umorom poštarja denarno opomogel. Menda ga je v zločin pognal obup zaradi izgube ogromne vsote denarja kot tudi bedno životarjenje in skrb za ljubico Karolino Jarnik in otroka. To je priznal tudi kasneje na sodni obravnavi. Na Dunaju se je gibal večinoma v družbi lahkomišelnih deklet in živel nadvse nemoralno.²⁴

Sodni proces in prošnje za pomilostitev

V četrtek, 16. novembra 1876, se je začel sodni proces proti Francesconiju. “Naval v porotno dvorano je bil neizmeren, toda vstop je bil dovoljen samo s poprej razprodanimi vstopnicami. Prostor za poslušalce so v glavnem napolnile dame iz aristokratskih krogov in teatra.”²⁵ “Zatoženec je bil duševno ves pobit; glavo je imel zmiraj nagnjeno na levo ramo in govoril je jako malo, še to nerazumno. Vsak trenotek je hotel v omotico pasti in vedno je moral birič za njim stati, da ga je prestregel. Zagovornik ni vedel nobene besede povedati v njegovo opravičenje; češ, da bodo porotniki sodili zločin, ki je že

²⁰ Slovenec, 11. 11. 1876.

²¹ Zgodnja danica, 10. 11. 1876.

²² Der Wiener Pitaval, str. 338.

²³ Slovenski narod, 27. 10. 1876; Der Wiener Pitaval, str. 338.

²⁴ Der Wiener Pitaval, str. 339.

²⁵ Der Wiener Pitaval, str. 340.

davno sojen. Porotniki so ga potem res obsodili k smrti na vešala,"²⁶ sodba, ki so jo izrekli že po desetih minutah, pa se je glasila:

"Vprašanje krivde glede zahrbtnega umora je bilo enoglasno potrjeno, dodatno vprašanje glede posebne zavrtnosti pa je bilo odgovorjeno pritrdilno z enajstimi glasovi proti enemu. Za sodnike porotnike je bila očitno odločilna misel, da motiv zločina ni bilo nič drugega kot navadna lakomnost, stremljenje, da bi si brez dela prisvojil veliko vsoto denarja, da bi lahko še naprej kot običajno razuzdano živel. Umor je bil izvršen s hladno preračunljivostjo in po njem se je mladi mož obnašal še vrh vsega kot navaden strahopetec. Kazen se zato glasi: smrt z obešenjem."²⁷

Francesconijev branilec dr. Singer je nato zaprosil sodišče za milost. V svojem govoru je poudaril, da v Enricu pl. Francesconiju še ni izbrisano vse nagnjenje k plemenitemu kot tudi ne vsak vzgib boljših čustev. Kot olajševalno okoliščino je navedel, da je plen svojega ropa zavestno spravil "na varno" v Celovec, saj je bilo zanj najbolj pomembno, da bi se spet približal ženski svojega srca in videl svojega ubogega nedolžnega otročička. "Ob teh zagovornikovih besedah je začel Francesconi močno ihteti."²⁸

Tožilec grof Lamezan je pomilostitvi močno nasprotoval. V svojem nagovoru je poudaril: "Kesanje obsojenca korenini v tem, da ima občutek, da ga je zadel zakon. Pred oči so vam postavili podobo njegove ostarele matere. Čemu pa morilec ni mislil na svojo mater takrat, ko je sklenil, da bo moril? Tudi njegov beg ni nikakršna olajševalna okoliščina. Morilec tako ali tako beži, trpinčen s svojo vestjo, čez polja, čez livade. Francesconi pa je bil brezskrben kot kakšen popotnik za zabavo. Priča nam je povedala, da je obtoženi še dan pred umorom imel na obisku lahkoživko. Bil je torej v stanju, na kraju, kjer je hotel zagrešiti zločin, gojiti ceneno ljubezen... Gospoda moja, četudi mu boste podarili življenje, mu ne boste izprali madežev umora. Zatorej ga osvobodite, pa naj zveni še tako grozovito, dosmrtno ječe. Tudi sam ne more zase predvideti nič drugega, kot da konča življenje, ki bo zanj moralo vsebovati vrsto neprestanih očitkov."²⁹

Predsednik sodišča je po tožilčevem govoru obravnavo zaključil. Po zasedanju poklicnih sodnikov je sodišče nasprotovalo vložitvi prošnje za pomilostitev.

²⁶ Slovenski narod, 19. 11. 1876.

²⁷ Der Wiener Pitaval, str. 340.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, str. 340-341.

Kljub temu pa so se mnogi trudili, da bi dosegli pomilostitev mladega morilca. Francesconijeva ostarela mati je za posredovanje pri cesarju prosila italijansko prestolonaslednico. Slovenski narod je poročal, da je "princeza Carignan, v katere službi stoji jeden brat Francesconijev, poslala prošnjo na našega cesarja za odpusčenje smrtni kazni; pridejan je prošnji tudi listek italijanskega kralja Viktorja Emanuela."³⁰ Toda vsa prizadevanja iz najvišjih italijanskih krogov so bila zaman.

Slovenski narod je dalje poročal, da je iz Celovca na Dunaj odpotovala "morilčeva ljubica, Karolina Jarnik. Govorila je z očetom svojega otroka, in pala v omotico, ko ga je bila zagledala. Pri odhodu mu je obljubila, da bode na kolenih prosila cesarja milosti."³¹

Karolina Jarnik se je naslednji dan res podala na cesarski dvor, toda "cesar Francesconijevi ljubici nij dovolil avdijencije, a poslal ji je iz svoje privatne šatulle 200 goldinarjev."³²

Slovenski narod je še poročal o zanimivem pismu, ki ga je Francesconijeva mati pisala nekemu družinskemu prijatelju. V njem pravi, "da je njen sin do svojega 24. leta živel pri njej in vedno kazal lastnosti najboljšega otroka. Pravi, da je moral šen, katerega je bil imel, možgane zmešati mu oni dan, ko je doprinesel strašni zločin."³³

Čeprav so nekateri dunajski časopisi konec novembra poročali, "da je morilec listonoše Guge od cesarja pomiloščen na 20 let težke ječe",³⁴ pa s tem ni bilo tako. 14. decembra 1876 je na dunajsko deželno sodišče prispela smrtna obsodba. Francesconija so 15. decembra obvestili, da naj bi bila sodba pravnomočna in da bo naslednje jutro ob osmi uri obešen.

Obsojenec je popolnoma mirno sprejel žalostno novico. Odpeljali so ga v dobro zastraženo celico ubogih grešnikov. »Bil je zelo vesel, ko ga je ob deseti uri zvečer obiskal dušni pastir, župnik Koblitschek, da bi z njim prebil zadnje ure. Oba sta z veliko gorečnostjo molila. Okoli polnoči je spovedniku predal pisma za svojo mater in svojo ljubico ter se na prigovarjanje duhovnika podal v posteljo, da bi se malo odpočil. Odložil je suknjo, odgrnil odejo ter se ulegel. Tako je ležal približno uro, tresla ga je vročica, oči je imel uprte srepo navzgor, nato pa je

³⁰ Slovenski narod, 23. 11. 1876.

³¹ Ibidem.

³² Slovenski narod, 24. 11. 1876.

³³ Slovenski narod, 23. 11. 1876.

³⁴ Slovenski narod, 26. 11. 1876.

nenadoma skočil iz postelje in se ponovno usedel za mizo. Menil je, da ne more prenesti tišine. Na mizi je stalo razpelo, poleg njega pa je ležal molitvenik. Francesconi ga je pograbil in ga vneto prebiral. Ob dveh zjutraj je poiskal fotografije svoje matere in ljubice in jih ihteče posul z neštetimi poljubi. Župnik se je umaknil in pustil obsojenca, ki je svojo glavo zakril z rokami in grenko jokal, samega. Ob petih zjutraj se je župnik Koblitschek ponovno pojavil, da bi morilcu nudil poslednjo tolažbo vere. Po prejemu le-te je Francesconi odšel na stranišče. Ječarju se je zahvalil za humano ravnanje. Ko je ura odbila osem, je rekel: 'Pripravljen sem!'«³⁵

Prva usmritev brez navzočnosti javnosti na Dunaju

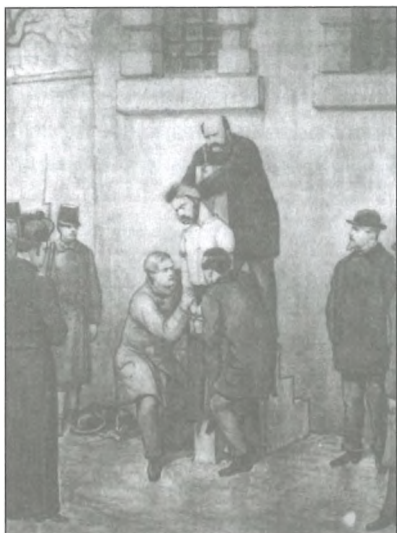
Številni Dunajčani in Dunajčanke so si osem let pred justifikacijo Enrica pl. Francesconija še zadnjič ogledali javno usmritev. 28. maja 1868 so obesili mizarskega pomočnika Georga Ratkaya, ki je 9. januarja 1868 umoril in oropal osemindesetletno mizarjevo ženo Marijo Henke. Več tisoč ljudi je s kričanjem, pitjem in tuljenjem pospremlilo "konjederski voz" z morilcem. Žalostni dogodek so zaznamovali naravnost sramotni in škandalozni prizori, zaradi katerih se je zganilo celo dunajsko časopisje, ki je "energično zahtevalo ukinitve tovrstnih prizorov in tako so odredili, da se justifikacije odslej ne bodo več izvrševale javno, temveč na določenem dvorišču deželnega sodišča ter samo pred nekaj pričami. Usmritev Georga Ratkaya naj bi bila zadnja javna usmritev na Dunaju in relikta srednjeveške pravice tako dokončno ni bilo več."³⁶

Roparski morilec Francesconi je bil torej prvi hudodelec, ki ga niso usmrtili javno, temveč so ga obesili na dvorišču dunajskega deželnega sodišča. Rabelj Willenbacher je na manjšem trikotnem dvorišču pripravil sedem čevljev visok kol, za katerim je stala pručka s tremi stopnicami. Okrog vešal je bilo okrog osemdeset paznikov, poleg rablja pa so stali še trije mladi pomočniki. »Minuto po osmi uri so se odprla majhna vratca, ki so vodila na dvorišče. Črno oblečen, razoglav in z razpelom v roki je Francesconi stopil ven. Spremljali so ga upravnik zapora, duhovnik in dve slugi. Župnik je nosil črn habit, sodni funkcionarji so nosili celotno uniformo. Ko je deželni sodni svetnik Görl

³⁵ Der Wiener Pitaval, str. 342.

³⁶ Več o tem: Die letzte öffentliche Hinrichtung in Wien 1868, v: Der Wiener Pitaval, str. 244-249.

hudodelca predal rablju, je k Francesconiju pristopil duhovnik, da bi mu izrekel nekaj besed v tolažbo. Morilec je nato objel duhovnika in ga poljubil. Potem se je ob splošni ginjenosti obrnil na svojega tožnika in

Usmrnitev Francesconija 16. decembra 1876.

dejal: 'Oprostite mi, gospod cesarski svetnik!' Grof Lamezan, ki je komaj prikril svojo ganjenost, mu je odgovoril: 'Svetoval sem vam, da se spravite z Bogom. To ste storili in sedaj boste našli tudi milostnega sodnika...' 'Ja', je odvrnil Francesconi, 'spravil sem se z Bogom.' Po teh besedah se je tudi državnemu tožilcu vrgel okrog vratu. Zelo mirno je zavrnil, da bi mu rabelj slekel obleko. Rekel je, da hoče to sam opraviti. Razpelo je za trenutek odložil na pručko ter slekel suknjo, telovnik, ovratnik in kravato. Zvezati se je pustil šele potem, ko je ponovno vzel v roke razpelo. Stoječ pod vešali je zašepetal: 'Zbranim bi

rad povedal še nekaj besed.' Toda rabelj mu je vzel besedo s pripombo: 'Žal moram opraviti svojo dolžnost.' Pri tem mu je nadel vrv okrog vratu. 'Samo nekaj besed', je prosil Francesconi s solzavim glasom in rotečimi očmi. Toda rabelj ga ni več poslušal, temveč ga je zagrabil. Ko so ga potegnili navzgor, je klavirno zaklical: 'Mati, mati, moja mati...' Več mu ni uspelo reči, kajti preostalo je preminilo v njegovih zadnjih trzajih. Smrtni boj ni trajal dolgo.³⁷

Slovensko časopisje je mnogo bolj skopo, torej brez presunljivih podrobnosti, poročalo o Francesconijevi justifikaciji.³⁸ Slovenski narod, ki je novici o obešenju Francesconija odmeril le malo prostora, se je namreč istega leta (11. februarja 1876) v članku Obešenjak v Ljubljani zelo na široko in natančno razpisal o javnem obešanju madžarskega infanterista J. Varge na Poljanah v Ljubljani (avstrijski vojaški zakonik je za razliko od civilnega namreč še vedno določal javne usmrčitve). Ves pomp in grozljiva ceremonija obešanja sta močno pretresla študenta

³⁷ Der Wiener Pitaval, str. 344.

³⁸ Slovenski narod, 17. 12. 1876; Slovenec 19. 12. 1876; Novice, 20. 12. 1876.

četrtega letnika prava na dunajski univerzi Karla Slanca, ki je v feljtonu Nekaj o vešalih (Slovenski narod, 2. in 3. marec 1876) ostro obsodil smrtno kazen.³⁹

Seveda pa se ni skoparilo s komentarji, da bi bila vsaka druga sodba krivična.⁴⁰ Grozovitega hudodelca so po eni uri sneli z vešal. »Truplo so nesli v mrtvašnico splošne bolnišnice, kjer so možgane preiskali, od ondod pa so ga peljali na pokopališče, kjer so ga na tihem pokopali.« Poročevalec Slovenca nato izreče sodbo, da je tako tudi »prav, ker vsakega človeka je moralo boleti, da se obešeni dozdej niso smeli pokopati na blagoslovljenem pokopališču, če so tudi skesano in z Bogom spravljani umrli.«⁴¹

Liberalizem in brezverstvo – krivca za vse strahote

Sredi sedemdesetih let 19. stoletja je bilo tudi pri nas nekaj povsem običajnega, da je katoliško časopisje za hudodelstva in slabo stanje javne varnosti krivilo liberalizem in brezversko življenje. Brezverski liberalizem naj bi ljudem jemal vero, "da so potem hujši od zveri".⁴² Jeranova Zgodnja danica, ki je bila med vsemi listi še najbolj konservativna, je med krivce poleg "brezvercev in laži-liberalcev" prištevala še "frajmavrarje", torej prostozidarje, in "rudečkarje".⁴³ Vse je motila zlasti cesarsko-kraljeva prestolnica, kjer naj bi bila javna varnost pač najslabša. Prestolni Dunaj so namreč imeli za središče liberalizma.⁴⁴ Brezverstvo in liberalizem naj bi tam najbolj cvetela in napredovala.⁴⁵

Povsem naravno je, da je katoliško časopisje jeseni 1876 za svoje ostre napade na liberalizem in brezverstvo izkoristilo tudi Francesconijevo zgodbo. Pojav Francesconija, roparskega morilca dunajskega pismonoše Guge, h kateremu so seveda prištevali še vsa druga hudodelstva in tudi samomore, se je zdel brezprimerna strahota, do katere ne bi prišlo, če bi bili hudodelci "dobro podučeni v veri in vterjeni v verskih vajah". Strahota torej, zaradi katere bi bilo potrebno "zvedriti in pregledati svet, če ga tudi egiptovska temota pokriva, in

³⁹ Slovenski narod, 11. 2. 1876; 2. in 3. 3. 1876.

⁴⁰ Tako npr.: Novice, 22. 11. 1876.

⁴¹ Slovenec, 19. 12. 1876.

⁴² Slovenec, 19. 12. 1876.

⁴³ Zgodnja danica, 22. 12. 1876.

⁴⁴ Slovenec, 21. 10. 1876.

⁴⁵ Novice, 20. 12. 1876.

začelo se bo od konca do kraja zemlje klicati: 'Nobenega brezverca več!'"⁴⁶

Od grozovitega Francesconijevega zločina nista pretekla niti dva meseca, ko je po monarhiji spet odjeknila novica o strašnem umoru na Dunaju. Neki Rajmund Huckler je namreč ubil lastno mater, »ker mu ni hotela dati denarjev za popivanje in igranje, ter je truplo njeno skril pod posteljo. Ko se je oče v soboto z dela vrnil domu in žene ni našel, mu je precej prišlo na misel, da ji je poredni sin kaj naredil, in ko truplo njeno zagleda pod posteljo, se nezavesten zgudi na tla.«⁴⁷ Sin se je sam predal roki pravice ter svoje hudodelstvo tudi priznal.

Seveda ni nikakršna skrivnost, da je bil tudi ta zločin »žalosten sad malopridnega liberalizma«⁴⁸ in brezverstva.

⁴⁶ Zgodnja danica, 22. 12. 1876.

⁴⁷ Slovenec, 14. 12. 1876.

⁴⁸ Slovenec, 21. 12. 1876.

Ludvik Havranek straši po Štajerskem (1882)

Komentator štajerskega tednika Slovenski gospodar je leta 1882 upravičeno ugotavljal, da so prepogosta zločinstva postala že del takratnega vsakdanjika in da so vsega hudega navajenim ljudem "odvzela še tisto grozo, katera jih je poprejšnja leta sprehajala, če se je kde kaj hudobnega zgodilo. Ljudje so postali v tej reči že topi in neobčutni. Veliko je že, če dalje časa kakšnega zločina ne pozabijo. Toda kar se je zadnje dni pri nas godilo, to se ljudem saj v nekaterih okrajih, zlasti v sv. Lenartskem in Konjiškem ne izbriše kmalu iz spomina. Zločinstvo je prestrahovito in zopet žalosten dokaz, da brez sv. Kristusove vere človek zabrede in postane grozovitejši od divje, krvi lačne hijene."¹

Jeseni leta 1882 je prebivalstvo Slovenskih goric ter slovenjebistriškega in konjiškega okraja pod Pohorjem trepetalo pred strašnim morilcem Ludvikom Havranekom. Ljudje so se povsod hudo bali "hijene v človeški podobi"², ki se je klatila od vasi do vasi, požigala kmetije in žage, vihtela svoj nož ter hladnokrvno morila. Žandarji so ga dolgo preganjali, a se jim je vselej izmuznil. Ljudje ga niso upali prijeti, temveč so mu v strahu dajali jesti in piti, kadar jih je poprosil. Klatil se je visoko po Pohorju ter za sabo po gozdovih puščal sveža kurišča, kjer si je kuhal ali pekel gobe, krompir in drugo. Zaradi strahu mnogi pastirci in pastirice takrat niso gnali živine na pašo.

O strahovitem zločincu je Slovenski gospodar napletel naslednjo legendarno štorijo: "Ludvik Havranek se je rodil v Krapini ter vzrastle v Konjicah. Dečko je bil prebrisane glave in čedne postave. Več časa je služil pri županu Koprivniku na Padeškem Vrh. Vzamejo ga k vojakom in uvrstijo v ženijski (inženirski) oddelek, kder se dobro nauči pisati, brati in računati. Tudi nemška beseda mu gladko teče. Ko vojaštvo dosluži, vzame ga nek profesor in učenjak prirodoslovec kot slugo seboj na potovanje križem sveta. Na tem potovanju, na kopnem in morji, vidi veliko tujih ljudij in krajev v Evropi, Afriki in Aziji pa tudi sv. vero popolnem zgubi. Pravijo, da je bil v Egiptu pa tudi na Turškem nekaj časa v sužnosti, potem pa med cigani. Naposled vrne se domov in ostane v Gradci ter dobi baje na vseučilišči posel kot sluga. Živi naprej

¹ Slovenski gospodar, 19. 10. 1882.

² Slovenski narod, 17. 10. 1882.

brezverno in slabo tako, da ga obsodi c. k. sodnija na 4 leta v ječo.³ Tri leta odsluži v Karlavi, za četrto pa je od cesarja pomiloščen. Predlanskim je bilo, ko dojde zopet v konjiški okraj ter služi tu in tam. Ljudje se mu čudijo, da nemški gladko govori kakor kakšen profesor. Pa tudi strmijo, ko jim pravi, da je brez vsake vere in sta mu brezverstvo in pregreha bila možgane zmešala. Sicer pa se obnaša tiho, mirno in pokorno. Nekokrat ga malo razdraži Likušova rejenka ter jo hoče zabosti. Likuš ga napodi.”⁴

Havranek, ki si je pri Likušu služil kruh kot pekovski pomočnik, se je zato decembra leta 1881 podal k svoji mačehi Katarini, gostački v Zgornji Senarski pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah. V sredo, 28. decembra 1881, ob treh popoldne, se je sam javil policiji in priznal, da je umoril svojo mačeho. Povedal je, da ji je 25. decembra ob dveh ponoči, potem ko se je vrnila od polnočnice, z nožem prerezal vrat ter dodal, da je to “storil iz ljubezni, da bi svojo osemdesetletno mačeho odrešil njene mizerije”.⁵

Ludvika Havraneka so takoj predali preiskovalnemu sodišču. Marca 1882 je bil pred porotnim sodiščem v Celju spoznan za neprištevnega in odpeljali so ga v deželno norišnico v Feldhof pri Gradcu.⁶ 19. junija 1882 je od tam pobegnil, se za nekaj časa potuhnil in veljal za pogrešanega.⁷

Dne 1. oktobra 1882 dopoldne pa se je v Zamarkovi, v sodnem okraju Sv. Lenart v Slovenskih goricah, zgodil strašen umor. Nekdo je z nožem in sekiro na najgrozovitejši način umoril posestnika Janeza Schönwetterja in njegovega dveletnega sinka, z nožem pa je smrtno ranil tudi posestnikovo ženo. Morilec, ki je zbežal proti sv. Marjeti na Pesnici (Pernica) in proti Jarenini, je bil “velik in precej močan mož, z brkami pod nosom. Oblečen je bil v siv jopič, nosil temne hlače in črn klobuk. Prepasan je bil z modrim (plavim) predpasnikom. Mogoče da je morivec kakšen brusar in se utegne imenovati Ludvik Ferk.”⁸

Kmalu se je izkazalo, da se morilec ne piše Ludvik Ferk, temveč Ludvik Havranek, ki jo je junija popihal iz deželne blaznice. Havranek

³ Obsodili so ga zaradi umora. - Slovenec, 21. 10. 1882.

⁴ Slovenski gospodar, 19. 10. 1882.

⁵ Marburger Zeitung, 30. 12. 1881; Slovenski gospodar, 29. 12. 1881.

⁶ Cillier Zeitung, 23. 3. 1882; Marburger Zeitung, 24. 3. 1882; Slovenski gospodar, 30. 3. 1882.

⁷ Cillier Zeitung, 12. 10. 1882.

⁸ Slovenski gospodar, 5. 10. 1882; Marburger Zeitung, 4. 10. 1882; Cillier Zeitung, 8. 10. 1882; Slovenec, 10. 10. 1882.

je že od leta 1869 Schönwetterjevi družini neprestano grozil z umorom, "ker je njegov rednik svoje posestvo zapustil Schönwetterovi ženi, ne pa njemu. Havranek je 39 let star in ima kratke kostenjeve lase. Prej je bil ženijski vojak in se na videz ne kaže, da je blazen."⁹

Po umoru v Zamarkovi je Havranek "pobegnil na Pohorsko hribovje, kjer se je sem ter tje potikal v strah in grozo tamošnjih ljudi. Ljudstvo je bilo vso preplašeno, zlasti ker so ga žandarji zastonj iskali. Enkrat bili so sicer že prav blizu njega, a zaradi goste megle ga niso vidili, on pa jih je spoznal na nemškem govoričenji in jo je o pravem času popihal. Okrajno glavarstvo je že prosilo vojakov na pomoč, da bi grozovitega človeka v pest dobili."¹⁰

Toda Havranek se je spretno izmikal roki pravice. V nedeljo, 15. oktobra, se je prikazal v Oplotnici in znova zagrešil strašno hudodelstvo. Napotil se je do kajže čevljarja Ungarja in zgodaj zjutraj potrkal na vrata. Ko je čevljar odprl vrata, je pred seboj zagledal "moža z divjim pogledom", ki ga je pozdravil z naslednjimi besedami: "Hvaljen bodi Jezus Kristus, zdaj bomo pa začeli". V tem hipu je blaznež planil v hišo in začel mahati s svojim ukrivljenim nožem (koračun, tudi krivec). Med divjanjem je smrtno ranil nesrečnega čevljarja, njegovo ženo in tri otroke. "Ker s tem še ni bil zadovoljen, je blaznež zažgal še hišo in se s kanibalsko naslado zabaval ob prasketanju in širjenju plamenov."¹¹ Smrtno ranjeni stanovalci se lahko zahvalijo samo srečnemu naključju, da so ušli smrti v plamenih. Blaznežu sta se namreč neopazno izmaknila čevljarški vajenec in eden izmed otrok, ki sta s klici na pomoč zbobnala skupaj sosede, ki so rešili nesrečnike.

Zgroženi in prestrašeni kmetje so se hitro zbrali in se s pomočjo žandarjev pognali v lov na pošast. Havranek se je medtem instinktivno umaknil proti Sv. Jungerti na Pohorju (danes Gorenje pri Zrečah). Zatekel se je k najvišje ležeči kmetiji Ferdinanda Vetriha (po domače

⁹ Slovenec, 14. 10. 1882; Slovenski gospodar, 12. 10. 1882; Marburger Zeitung, 6. 10. 1882; Cillier Zeitung, 12. 10. 1882.

¹⁰ Slovenec, 21. 10. 1882. Nacionalna nasprotja niso obšla niti zgodovine spodnještajerskega kriminala. Cillier Zeitung se je nemudoma odzval na pripombo slovenskega časopisa, češ da jo je Havranek popihal pred žandarji zaradi njihovega nemškega govoričenja. V notici Um Mörder zu eruiiren muß man slovenisch sprechen (Da bi našli morilca, morate govoriti slovensko) celjski nemški časnik poudarja, da si je slovenski časnik dovolil tendenciozno pripombo, da bi žandarji v gosti megli kaj kmalu prijeli Havraneka, če le ne bi govorili nemško. "Ne sprašujemo se, kje je zadevni dopisnik lahko kaj takega zvedel, temveč samo opozarjamo, da nacionalnemu vročeglavcu pridejo prav celo najgrozovitejše okoliščine in mu dajejo povod, da svoje sulice uporabi za svoje noro fantaziranje." - Cillier Zeitung, 26. 10. 1882.

¹¹ Cillier Zeitung, 22. 10. 1882.

Jurgovi kmetiji). Okrog petih popoldne je hotel zaklati Vetrihovo nosečo ženo Marijo, na katero je menda, vsaj tako so poročali časopisi, že dlje časa prežal. K sreči je bil gospodar doma in je ob ženinih klicih na pomoč s sekiro v roki hitel braniti svojo ženo in otroke. Havranek se je zakadil vanj s svojim ukrivljenim nožem, toda kreпки Vetrih se mu je spretno izmaknil in ga najprej s sekiro udaril po glavi. Blaznež še ni odnehal. Medtem ko je hotel zabosti Vetriha, ga je ta z vso silo lopnil še po hrbtu. "Smrtno zadeta grozovita hijena" se je menda še četrto ure opotekala in še naprej grozeče mahala z nožem. Toda čas ji je kmalu potekel. Pred sebe jo je poklical božji sodnik.¹²

Mrtvega Havraneka so prenesli k Sv. Jungerti, kjer so takoj opravili obdukcijo. Okrog trupla se je menda kar trlo radovednežev. Obdukcija je "pokazala popolnoma abnormarno konstitucijo možganov. Tehtali so 1,560 kg. Po končani obdukciji so truplo položili v leseno krsto in ga kot podlega zločinca zagrebli izven zidu tamkajšnjega pokopališča."¹³

Potem ko so ljudje izvedeli, da je Havranek izdihnil svojo nesrečno dušo, so si oddahnili. Ljudstvo je bilo končno rešeno strahu. Katoliška stran je vneto poudarjala, da je Havranek postal zločinska pošast zato, ker se je izneveril Bogu in Cerkvi.¹⁴ Liberalni Cillier Zeitung pa je bil bolj neposreden in je za Havranekove grehe dolžil predvsem pomanjkljivo nadzorovanje v štajerski deželni norišnici. Njej je pripisal odgovornost za vse grozljive zločine pobegle "hijene v človeški podobi".¹⁵

Štajersko časopisje je z veliko zaskrbljenostjo spremljalo tudi okrevanje družine čevljarja Antona Ungarja, ki jo je strahoviti hudobnež Havranek tako neusmiljeno razmesaril. Zdravniki so jim pripisovali le malo upanja. Konec oktobra so mož, žena in njun starejši sin že vidno okrevali. Mnogo huje pa se je godilo mlajšima sinovoma Jožefu in Antonu, ki sta v velikih mukah nazadnje podlegla prehudim ranam.¹⁶

Človekoljubni ljudje so v Konjicah in Oplotnici priredili kolekto za družino nesrečnega čevljarja ter zbrali skupaj 85 goldinarjev. Na vest svojih bralcev pa je potrkal tudi Cillier Zeitung. Pozval jih je, da naj ne pozabijo nesrečnike in da dobrodelne prispevke zbirajo na uredništvu časopisa.¹⁷

¹² Slovenski narod, 17. 10. 1882; Slovenec, 21. 10. 1882; Slovenski gospodar, 19. 10. 1882; Marburger Zeitung, 18. 10. 1882; Cillier Zeitung, 22. 10. 1882.

¹³ Cillier Zeitung, 29. 10. 1882.

¹⁴ Slovenski gospodar, 19. 10. 1882.

¹⁵ Cillier Zeitung, 22. 10. 1882.

¹⁶ Cillier Zeitung, 22. in 29. 10. 1882; Marburger Zeitung, 29. 10. 1882; Slovenski gospodar, 2. 11. 1882.

¹⁷ Cillier Zeitung, 22. in 29. 10. 1882.

Našo zgodbo o Havraneku sklenimo s še enim grozljivim dogodkom. V petek, 13. oktobra 1882, je v okolici Tolstega vrha pri Konjicah okrog 9. ure zjutraj izginil štiriletni Jožek, sin kočarja Matevža Hribernika. Mati ga je poslala po vodo k bližnjemu studencu. Ker ga dolgo ni bilo nazaj, ga je šla iskat, toda ob poti je našla samo z vodo napolnjeno posodo.¹⁸ Žandarmerija je ugotovila, da je otroka ugrabil Havranek. Pošast je dečka umorila in razkosala, njegova pljuča pa je menda skuhala v velikem loncu, ki ga je nosila s seboj. Ljudska vraža namreč pravi, da če skuhaš in poješ človeška pljuča, postaneš neviden.¹⁹

¹⁸ Slovenski gospodar, 2. 11. 1882.

¹⁹ Cillier Zeitung, 22. 10. 1882; Marburger Zeitung, 22. 10. 1882. V nasprotju z nemškima časopisoma Slovenski gospodar (26. 10. 1882) navaja, da je Havranek razparanemu fantiču iztrgal jetra in srce ter "jih v lonci skuhal, da bi se nevidnega naredil". Izročilo ljudskega praznoverja o srcu in drugih organih, ki naj bi učinkovali na nevidnost tatov in roparjev, se je po Bächtold-Stäubliju ohranilo še v 19. stoletju tudi v nemški miselnosti, predstavah in prepričanjih. - Geslo Herz, v: Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens, hg. von Hanns Bächtold-Stäubli / E. Hoffmann-Krayer, Bd. III, Berlin / Leipzig 1931, stolpec 1807. Na ljudsko praznoverje o sposobnosti hudodelcev, da postanejo nevidni, opozarja tudi Josip Benkovič v svojih zgodbah o rokovnjačih, kjer pravi, da so bili praznoverni ljudje prepričani, "da so rokovnjači čarodejniki, ki se znajo delati nevidljive". - Josip Benkovič, Črtice o rokovnjačih, Dom in svet, 1890, leto III, št. 1, str. 19.

Umor, nacionalna nasprotja, ljudska umetnost (1884)

Trojni umor v Lučah

Če bi v četrtek, 10. aprila 1884, sedli za majhno marmornato mizico celjske kavarne Merkur, si naročili močno črno kavo in vzeli v roke časopis celjskih Nemcev *Deutsche Wacht*, bi med drugim lahko prebrali tudi novico o grozovitem trojnem umoru v Lučah v Zgornji Savinjski dolini. Časopisu sta o strašni dogodbi poročala kar dva poročevalca iz bližnjega Ljubnega. Prvi je poročal, da so bili v noči od 7. na 8. april na Strugarjevi domačiji v Raduhi blizu Luč umorjeni posestnik Anton Moličnik, njegova bolna žena in njegova svakinja Jožefa Žager. "Prvoimenovani je ležal v sobi poleg vrat s prerezanim vratom, njegova žena v postelji z razbito lobanjo, svakinja pa na tleh poleg postelje s prerezanim vratom. Poleg postelje je bil prislonjen krvav cepin. Ukradenega ni bilo nič. Med lučkimi kmeti vlada veliko razburjenje, ker domnevajo, da gre za maščevanje. – Po drugi strani pa nam iz Ljubnega pišejo: danes ponoči so bili v gostilni blizu Luč na strašen način umorjeni posestnik, njegova žena in neka kmetica, ki je tam prenočevala, hišo pa so oropali. (?)"¹

Polno ugiбанj je bilo tudi poročilo iz Gornjega grada, objavljeno v Slovenskem gospodarju. Pravi, da so "v samotno krčmo pri 'Strugarji' blizu Luč vlomili tuji potepuhi, ubili krčmarja, njegovo bolno ženo pa njeno sestro, pokradli, kar so nesti mogli. Kmetje razburjeni so tri klateže sodniji izročili pa se ne ve, so li pravi ali ne!"²

Zadeva je bila mnogo bolj jasna že čez nekaj dni. Dopisnik *Deutsche Wacht* iz Ljubnega je bralce obvestil, da trojni umor gostilničarja Antona Moličnika, po domače Strugarja, njegove bolne žene³ in njene sestre, "ni bil storjen iz maščevalnosti, kot se je prvotno domnevalo, temveč je bil roparski umor. Storilca so na veliko soboto že izsledili v osebi čevljarja Čuvana iz Luč in ga zaprli. Medtem je ta že tudi priznal, da jih je sam umoril zato, da bi jih oropal. Morilec je večje, močnejše postave. Svoje dni je bil vodnik v 47. pehotnem polku,

¹ *Deutsche Wacht*, 10. 4. 1884.

² Slovenski gospodar, 10. 4. 1884.

³ Strugarjeva žena je že več let ležala zaradi protina, njena sestra pa ji je stregla. - Slovenski gospodar, 24. 4. 1884.

trenutno pa je živel s svojo ženo v Lučah. Kot je sam priznal, je v noči iz 7. na 8. tega meseca prenočil pri Strugarjevih. Ker so ga poznali, so mu v sobo namestili slamnjačo. Poleg te sobe sta spali obe ženski, gostilničar pa je prenočeval v podstrešni sobi. Ponoči pa, ko je Čuvan zmotno mislil, da že vsi globoko spijo, je potihoma vstal in se odplazil v sosednjo sobo, v kateri je gostilničar, kot je vedel, hranil gotovino."⁴ Toda njegov vstop sta ženski vendarle opazili. Čuvan je sedaj takoj spremenil svoj načrt. Pograbil je nož in z njim smrtno ranil svakinjo, naposled pa ji je skoraj popolnoma prerezal vrat, da se je mrtva zgrudila na tla. Ob klicih bolnice na pomoč je iz podstrešne sobe navzdol prihitel gostilničar. Toda komaj je stopil čez prag na prizorišče zločina, ga je Čuvan "divjaško zagrabil in neusmiljeno razmesaril, da je v krvi plavajoč izdihnil." Potem se je morilec podal v klet ter zgrabil cepin ter se vrnil h gostilničarjevi ženi, ki je vpila na postelji in prosila usmiljenja. Toda tudi revi, ki bi ga lahko prepoznala, ni prizanesel. S cepinom jo je udaril po glavi, "da so se možgani po postelji raztresli, za vselej je utihnila."⁵

Potem ko je odstranil še zadnjo pričo svojega grozodejstva, "je po vseh sobah preobrnil in kar je denarja našel, ga je odnesel."⁶ Nato je storil usodno napako, saj je slekel svojo okrvavljeno srajco in oblekel čisto srajco umorjenega gostilničarja. Potem se je odpravil domov v Luče, kjer se je popolnoma preoblekel ter s svojih hlač očistil krvave madeže. "Naslednji dan se je s poštnim vozom odpeljal na Ljubno, kjer je razširil novico, da so bili pri Strugarju trije umorjeni. Nato je šel še do Mozirja, se na poti ustavil v vseh gostilnah in pripovedoval o umoru. Zaradi številnih rund in zapravljanja denarja je padel nanj tudi sum, da je morilec. Tri dni zatem so ga v Lučah prijeli. Prvi dokaz njegovega dejanja je bila omenjena in še vedno okrvavljena srajca. Morilčeva žena je namreč agnosticirala srajco, ki so jo našli na kraju zločina, kot srajco njenega moža. Z odkritjem morilca je bilo tudi tukajšnje prebivalstvo, ki je verjelo, da gre za dobro organizirano roparsko tolpo ter se je balo njenih napadov, osvobojeno velikega strahu."⁷

Grozovit trojni umor je bil dogodek, za katerega "do zdaj še v našem, zavetnem kraju ni bilo kaj enakega slišati". Slovesen pogreb je bil 10. aprila. "Bila je zastopana cela fara; č. g. župnik so imeli ganljiv

⁴ Deutsche Wacht, 20. 4. 1884.

⁵ Slovenski gospodar, 24. 4. 1884.

⁶ Ibidem.

⁷ Deutsche Wacht, 20. 4. 1884.

nagovor, vendar so tolažili: prvič, da zločinec ni domačin, nego tujec. Drugič upati je, da so umorjeni bili na smrt pripravljeni; mož je svojo velikonočno dolžnost pred malo dnevi v farni cerkvi opravil; njegove žene v bolezni pa je bila največja tolažba molitev, kar rožni venec priča, ki je bil še pri zadnem zdihljeji okoli roke ovit. Njena sestra pa je delo usmiljenja s tem storila, ker je prišla bolnici streč in jo tolažit. Žalostni smo se ločili od gomile, želeč jim, naj bi v večni domovini veselo alelujo prepevali.”⁸

Na pogrebu ljudi, ki jih je razmesaril kot divja zver, se je pojavil tudi sedemindvajsetletni čevljar Karl Čuvan, ki je bil roki pravice znan kot surov človek in zavoljo tepežev že večkrat kaznovan.⁹ Ljudsko izročilo pravi, da se je glasno zgražal nad človekom, ki jih je pokončal. Kmalu zatem, ko so suroveža gornjegrajski žandarji vklenili v verige, se je njegova družina zaradi sramote izselila iz Luč.¹⁰

Čemu je Čuvan moril?

Morilca Karla Čuvana so v nedeljo, 20. aprila, prepeljali na celjsko okrožno sodišče. Po zaslišanju je končno priplaval na dan tudi vzrok, zakaj je sploh prišlo do tako nezaslišane in zverinske morije. Iz časopisa *Deutsche Wacht* zvemo, da je krojač Franz Jesch (Jež)¹¹ preko Čuvana v Mariboru naročil šivalni stroj, po katerega naj bi šel Čuvan v Celje. Krojač Jež mu je v ta namen dal 6 goldinarjev in 61 krajcarjev. Toda Čuvan, ki ga je rad dal na zob, je zapravil denar, krojaču pa je zagotavljal, da je denar za transport šivalnega stroja predal nekemu celjskemu furmanu. Toda ker se prevoznik s šivalnim strojem ni in ni prikazal v Lučah, Čuvan tako od Ježa kot od njegove žene ni imel več miru. “Zato je sklenil, da se bo na drug način dokopal do denarja. Ker je vedel, da naj bi bila zakonca Moličnik v Raduhi zelo premožna, je skoval načrt, da si bo tam izposodil denar. Toda ta načrt je doživel nasilno spremembo. Umoril je, kot smo že obširno poročali, gostilničarja Moličnika, po domače Strugarja, njegovo bolno ženo, kot tudi njegovo svakinjo Jožefo Žager. Po umoru je preiskal omare in postelje, toda v

⁸ Slovenski gospodar, 24. 4. 1884.

⁹ Slovenski narod, 21. 4. 1884.

¹⁰ Prim.: Milena Moškon, *Celjska zbirka poslikanih panjskih končnic*, Celjski zbornik, 1967, (dalje: Moškon, *Celjska zbirka poslikanih panjskih končnic*), str. 129.

¹¹ Časopis celjskih Nemcev večkrat napačno zapiše priimke in to seveda za raziskovalce včasih pomeni nemajhno težavo. Tako je bilo npr. tudi s priimkom Jež. 24. aprila *Deutsche Wacht* piše o krojaču Franzu Joschu, 12. junija pa o krojaču Jeschu.

naglici je našel samo drobiž v znesku 10 goldinarjev in 60 krajcarjev. Njegova krvava, s K. Č. označena srajca, ki jo je pustil na kraju zločina in jo zamenjal s srajco umorjenega, je pripeljala do odkritja njegove krivde. Ko so se razširile govorice o umoru, se je tudi morilec podal na kraj zločina, si hladnokrvno ogledal mrliča in se delal radovednega, le kdo naj bi kaj takega storil. Na koncu naj še pripomnimo, da je Čuvan družinski oče in da je njegova žena v blagoslovljenem stanju.”¹²

Pet oseb, ki so jih priprli zaradi suma, da so zagrešile umor, so takoj po prijettju morilca izpustili.¹³

Na binkoštno nedeljo, 1. junija 1884, so bralci Deutsche Wacht izvedeli, da bo porotna obravnava zaradi podlega umora proti Karlu Čuvanu v sredo, 11. junija.¹⁴ K doslej znanemu dodajmo, da je pred nabito polno dvorano porotnega sodišča v Celju morilec trdil, da si je od gostilničarja Moličnika nameraval samo sposoditi denar, da se je zvečer, 7. aprila, ustavil v gostilni, da je tam popival, toda nikakor ni mogel zbrati poguma, da bi ga zaprosil za posojilo. Na povabilo gostilničarja je nato tam prenočil, toda ker je imel pri sebi le 11 krajcarjev in s tem ni mogel plačati zapitka, je nameraval proti jutru naskrivaj odnesti pete. Toda pri tem ga je zalotila Moličnikova svakinja in zgodba je dobila svoj krvavi konec, ki smo ga že opisali.

Porotniki so na vsa vprašanja, ki se nanašajo na krivdo nizkotnega umora, odgovorili pritrdilno in sodišče je Čuvana obsodilo na smrt z obešenjem.¹⁵ Cesar Franc Jožef je avgusta 1884 Čuvana pomilostil in mu zmanjšal kazen na dosmrtno ječo. Po besedah Deutsche Wacht se je morilec za svoje hudodelstvo iskreno kesal. Menda se je “še pred kratkim postil na lastno pobudo kar osem dni”.¹⁶

“Nikoli ne bi tako globoko zabredel, če ne bi pripadal Sokolom”

Slovensko časopisje je že konec marca leta 1884 najavilo, da bo na binkoštno nedeljo, 1. junija 1884, v Mozirju velika slavnost blagoslovljenja zastave Savinjskega Sokola.¹⁷ Napovedana slovenska prireditve je seveda motila zlasti celjske Nemce, ki jim je nasploh šel v nos vsak organiziran slovenski shod kot tudi vsaka slovenska pridobitev

¹² Deutsche Wacht, 24. 4. 1884.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Deutsche Wacht, 1. 6. 1884.

¹⁵ Deutsche Wacht, 12. 6. 1884.

¹⁶ Deutsche Wacht, 17. 8. 1884.

¹⁷ Slovenec, 24. 3. 1884.

ali uspeh na Spodnjem Štajerskem, včasih pa so v vrtinec mednacionalnih trenj in nasprotij med spodnještajerskimi Nemci in Slovenci zašli tudi mnogo bolj banalni dogodki takratnega vsakdana. Odveč je seveda poudarjati, da so bile tudi strani slovenskega časopisja pogosto polne novic in komentarjev o neuspehih "Celjskih nemčurjev" ipd.

Celjski Nemci so s pridom izkoristili tudi lik slovenskega morilca Karla Čuvana iz Mozirja. Napovedane slavnosti v središču Zgornje Savinjske doline sicer niso mogli preprečiti, zato pa so se toliko bolj trudili, da bi v kar najbolj črnih barvah naslikali podobo savinjskega Sokola in Slovencem kolikor mogoče pokvarili prireditve. In rečemo lahko, da jim je Čuvan kot naročen padel z neba v naročje.

Celjska "Vahtarca" je že 24. aprila zapisala, da ji je "prijatelj našega lista" sporočil, da je bil morilec Karel Čuvan "vojvoda (mišljen je vojskovodja, op. a.) sokolov v gornji Savinjski dolini (Heerführer der Falken im oberen Sannthale)" in da so "na dan njegovega prijetja njegovi /slovenski/ bratje prišli po njegovo sokolsko uniformo." V nadaljevanju si je še izmislil, da je Slovenski narod poročal, "da naj bi bil Čuvan propadel in prenapet individuum, ki je pogнал vse svoje premoženje. Zato se nam zdi toliko bolj nenavadno, da je društvo Sokol, ki naj bi vendarle tvorilo kristalizacijsko jedro za Slovence v Savinjski dolini, v svoji sredi lahko prenašalo tak subjekt kot funkcionarja." Kot je zapisala Deutsche Wacht, naj bi se morilec Čuvan, po rodu Mozirčan, potem ko je zapravlil vse ženino premoženje, "še le pred kratkim preselil v Luče, kjer je samo navidezno opravljal čevljarstvo obrt, zato pa je bil, kot smo že zgoraj nakazali, eden vidnejših članov savinjskega Sokola."¹⁸

Trobilo celjskih Nemcev se je že čez tri dni obregnilo ob sam pogreb treh nesrečnikov v Lučah, o katerem je poročal Slovenski gospodar. Prečastiti župnik naj bi prisotne med drugim tolažil tudi z besedami, da morilec ni bil domačin, temveč tujec. "Vahtarca" je to takole komentirala: "Te besede naj bi potem vendarle utegnile nekoliko utišati mozirski šovinizem, kajti, kot je znano, Mozirčani radi govorijo v imenu cele zgornje Savinjske doline. Kot je znano, je morilec Čuvan po rodu Mozirčan, pa vendar Slovenci sosednjega kraja nanj gledajo kot na tujca."¹⁹

¹⁸ Deutsche Wacht, 24. 4. 1884.

¹⁹ Deutsche Wacht, 27. 4. 1884.

V zvezi z razvpitim morilcem Čuvanom je tudi naslednja novica iz glasila celjskega nemštva: "Kot so nam sporočili iz zanesljivih krogov, je za binkošti predvideno blagoslovitev zastave savinjskega Sokola deželna uprava prepovedala. Kot vzrok za prepoved je naveden na zastavo uvezen srbski grb s cesarsko krono. Omenjeno društvo se bo moralo sedaj podvzati, da se bo zastava prevezla. S tem bo lahko še pred končno obravnavo proti svojemu bivšemu vaditelju telovadbe, ki je, kot je znano, zaradi trojnega umora v preiskovalnem zaporu, praznovalo veliki južnoslovanski praznik pobratenja."²⁰

Binkoštna slavnost blagoslova zastave savinjskega Sokola v Mozirju je minila mirno in brez izgrediv. Kljub kislemu deževnemu vremenu je potekala nadvse slovesno, z vsem pompom in potrebnim sijajem. Liberalni Slovenski narod je o več kot uspeli slovesnosti podrobno poročal kar vso prvo polovico junija. Celjskim Nemcem to seveda ni nič kaj godilo. Dan po sodnem procesu proti Karlu Čuvanu so zato še zadnjič našpičili peresa. Ponovno so poudarili, da je bil trojni lučki morilec telovadni vaditelj savinjskega Sokola. Strupeno so namignili, da se je ta novica razširila ravno v času praznovanja omenjenega društva za binkošti v Mozirju in da je bila za slovenske Sokole nadvse moteča. Zato naj bi jo le-ti hoteli tudi popraviti. Starosta društva naj bi tako pojasnil, da naj bi Čuvan vsekakor deloval kot predtelovadec pri savinjskem Sokolu, da pa naj bi bil pred letom dni izključen. "To pojasnilo," nadaljuje "Vahtarca", "moramo sicer sprejeti, vendar pripominjamo, da so do tega vprašljivega sklepa prišli šele v zadnjem času, ko je Čuvan že sedel za zapahi. Ta pripomba je dobila svojo potrditev tudi na sodni obravnavi proti Čuvanu. Omenjeni je namreč na vprašanje, ali naj bi za svoje delo kot telovadni vaditelj prejel sokolsko uniformo in pogosto zastonjsko pijačo, pojasnil, da naj iz društva pač ne bi bil nikoli izključen. Zato ugotavljamo, da nam je odbor savinjskega Sokola poslal neresnično pojasnilo."²¹

Neizprosna "Vahtarca" v nadaljevanju še navaja domnevne podrobnosti iz porotne obravnave. Pravi, da se je morilec Karel Čuvan preživljal s čevljarstvom, včasih tudi kot splavar, od savinjskega Sokola, "iz katerega ni bil izključen, pa kot telovadni vaditelj ni prejemal denarja, pač pa društveno uniformo in zlasti zastonjsko pijačo, in sicer mnogo pijače, tako da je bil često opit. Čuvan je v nadaljevanju

²⁰ Deutsche Wacht, 22. 5. 1884.

²¹ Deutsche Wacht, 12. 6. 1884.

povedal, da naj bi ga ravno tisti, ki ga imajo danes za delomrzneža, v to tudi usmerili, s tem da so ga navajali k potepanju naokrog in ga odvrčali od dela. (Besedo Sokoli je obtoženi spregovoril z zaničljivim izrazom na obrazu)... Po razglasitvi sodbe in njeni utemeljitvi se je obsojeni obrnil proti nabito polni dvorani, v kateri je bilo tudi veliko kmetov, še posebno iz okolice Mozirja, ter jih nagovoril z besedami: 'Vzemite me za svarilen primer. Nikoli ne bi tako globoko zabredel, če ne bi pripadal Sokolom.'"²²

Zanimivo je, da se slovensko časopisje na zajedljive komentarje in cinično opravljanje celjske Deutsche Wacht sploh ni odzvalo. Nadvse pa se lahko tudi čudimo, da z izjemo skromnih poročil v štajerskem Slovenskem gospodarju, preostalo slovensko časopisje trojnemu umoru v Lučah in morilcu Karlu Čuvanu praktično ni posvečalo pozornosti, pa čeprav je bil lučki umor eden najgrozovitejših, kar jih premore zgodovina kriminala in nasilja na Slovenskem v 19. stoletju.²³

Motiv za panjske končnice

Trojni umor v krčmici v Strugah pri Lučah, v hiši Raduha št. 1, je tamkajšnje prebivalce tako pretresel, da so ga ljudski slikarski mojstri

Ohranjena panjska končnica, ki prikazuje trojni umor v Lučah.

začeli uporabljati kot motiv celo na poslikanih panjskih končnicah. Kot ugotavlja Milena Moškon, je umor v Lučah sploh edini primer v motiviki slovenskih panjskih končnic, ki ga je vzpodbudila snov iz vsakdanjega življenja v določenem kraju. Motiv je na ohranjenih končnicah

²² Ibidem.

²³ Slovenski narod je tako enkrat (21. aprila 1884) zelo na kratko poročal o uspešnem prijetju morilca Čuvana, Slovenec pa se je prvič oglašil šele 19. avgusta 1884 z novičko, da so znanega morilca Čuvana pomilostili na dosmrtno ječo.

upodobljen večkrat, vendar so ga lahko raziskovalci povezali z dogodkom v Lučah šele potem, ko so našli končnico z napisom: *"Tako je klav in pobijav v Lučah Karl Čuvan 1884."*²⁴ Da je bil ta grozljivi dogodek za slikarje panjskih končnic (domačini v zgornji Savinjski dolini jim pravijo "skončnce") aktualen kar lep čas, pa je moči sklepati iz letnic, zapisanih na ohranjenih panjskih končnicah. Čebelarji so namreč motive hudodelstva v Lučah naročali pri slikarjih končnic vse od krvavega leta 1884 pa do leta 1898. Ohranjeno je celo naročilo slikarju, naj naslika ta motiv. Na hrbtni strani ene od panjskih končnic je namreč ostal napis s svinčnikom: *"Tukaj tist namalajte ko je v Luči tri zaklo."*²⁵

Motiv umora v Lučah je naslikan na vseh ohranjenih končnicah kot dogodek v kmečki izbi s pečjo, uro, oknom in bolnico na postelji v trenutku, ko Čuvan vihti cepin nad ženo, ki leži v postelji in moli rožni venec, gospodar in sestra pa sta se že mrtva zgrudila na tla. Na podlagi znanih lokalitet čebelnjakov s končnicami, na katerih je upodobljen trojni umor v Lučah, lahko ugotovimo, da je bil ta motiv razširjen samo v Zadrecki in Savinjski dolini in ne kot ostali specialno štajerski motivi, ki so prešli iz dežele nastanka na kamniško, slovensko koroško in ostalo štajersko območje.²⁶

* * *

Danes nas na strašen trojni umor v Lučah poleg zbirke poslikanih panjskih končnic, ki jo hrani Pokrajinski muzej v Celju, spominja tudi od zoba časa že nekoliko načeti nagrobnik na lučkem pokopališču z napisom:

"Tukaj počivajo v miru: Anton Moličnik Strugar, roj. 24. dec. 1832, Jera roj. Prek, njegova žena, roj. 1. marca 1837, in Zefa Žager, roj. Prek Rastočnica – sestra poprejšnje, roj. 10. aprila 1827. V nesrečni noči od 7-8. aprila 1884 so bili vsi trije od hudodelnika K. Č., rodom Mozirčana v Strugah zaklani ino umorjeni. Večna luč naj jim sveti!"

²⁴ Moškon, Celjska zbirka poslikanih panjskih končnic, str. 126.

²⁵ Ibidem, str. 129.

²⁶ Ibidem.

Morilec Hugon Šenk in njegova pomagača (1883-1884)

V osemdesetih letih 19. stoletja je morala dunajska policija razreševati izredno težke probleme. Mednarodni anarhisti so si namreč izbrali nekoč miren in nadvse prijeten cesarski Dunaj za glavno mesto svoje dejavnosti.¹ Zagrešeni atentati in grozodejstva so postali del vsakdanjika in sprva jih mnogi niso prav dobro doumeli. Varnostna policija je torej morala svojo pozornost usmeriti predvsem na anarhistične fanatike.² V svojih prizadevanjih, da bi izkoreninila strašno zlo anarhizma, ni imela veliko časa za preostala hudodelstva in zato so imeli preostali zločinci po svoje veliko bolj proste roke. Navidezno nenevarnim prijavam običajnega kriminalnega vsakdanjika se je posvečalo manj pozornosti kot običajno, in če je že kdo slučajno bil prijavljen kot pogrešan, se policijski uslužbenec zaradi pomanjkanja časa (anarhistične grožnje so namreč neprestano visele v zraku) ni mogel dovolj potruditi, da bi se lahko posvetil prijavljenemu primeru. Tako je bilo tudi mogoče, da je v tem času lahko nepojasnjeno in brez sledu izginila cela vrsta deklet ter da o skupni povezanosti primerov ni bilo dolgo nič jasnega. Ko pa se je nenadoma v pisarni policijskega komisarja zablistala pomisel, da skupina prijavljenih pogrešanih

¹ "Mesto Dunaj naj bi, če bi šlo po volji mednarodnih zarotnikov, postalo 'svetovno glavno mesto anarhije'. Sredstvo za uveljavitev tega cilja naj bi bila tako imenovana 'propaganda zločina'. Z grozljivimi umori naj bi javnost opozorili na svoje politične predstave." - Der Mädchenmörder Hugo Schenk 1884, v: Ubald Tartaruga (Edmund Otto Ehrenfreund), Der Wiener Pitaval. Die bedeutendsten Kriminalfälle aus dem Wien des 19. Jahrhunderts, Hrsg. von Harald Seyrl, Wien-Scharnstein 2000, (dalje: Der Wiener Pitaval), str. 353.

² Poročila o umorih, ki so jih zagrešili anarhisti na Dunaju, so polnila tudi strani slovenskih časopisov. Značilen je npr. telegram v Slovincu (25. 1. 1884): "Dunaj, v Floridsdoru je bil danes zjutraj tajni pozvedovalec (detektiv) Blösch na cesti vstreljen. Morilca, na videz delavca, so memogredoči prijeli, on noče ničesar izpovedati. Pri njem so našli z dinamitom nabite bombe, revolver in zastrupljeno bodalo." V naslednjem poročilu so morilca, ki nikakor ni hotel povedati svojega imena, povezali še z grozovitim umorom družine menjalca Eiserta, sodeloval pa naj bi tudi pri umoru policijskega komisarja Hlubeka. "Floridsdorfsko okolico napolnili so z vojaci, da bodo anarhističnim socialistom hkrati sapo zaprli." - Slovenec, 29. 1. 1884. Dodajmo še, da so v kasnejših poročilih o anarhističnem morilcu (Stellmacherju) pisali, da je povsod naredil slab vtis na družbo, da je bil silno robatega vedenja, da je večkrat pretepal ženo, da se je doma zaklepal v svojo sobo in "socialistične časnike in knjižure čital, ktere je tudi prodajal in okoli raznašal". Ob preiskavi njegovega stanovanja v Zürichu pa naj bi poleg socialističnih in anarhističnih časnikov in knjig našli še lepo število dinamičnih bomb etc. etc. - Slovenec, 12. 2. 1884. Omenimo še, da je bilo preganjanje anarhistov prisotno tudi na Slovenskem. Leta 1884 je v Celovcu potekal znani "krvavški proces" proti Francetu Železnikarju in ostalim ljubljanskim anarhistom. - Podrobneje o tem: Jasna Fischer, Čas vesolniga socialnega punta se bliža, Ljubljana 1984.

oseb nakazuje na zelo premišljeno in pač skupno ozadje, so se z veliko vnemo začele preiskave, ki so – vsaj s stališča takratne kriminalistike – vodile razmeroma hitro do prav zadovoljive kot tudi strašne razjasnitve. Trije brezvestni in zahrbtni možje so, kot se je kasneje izkazalo, že kar nekaj časa kopičili za sabo zločin za zločinom. V njihove kremplje so padle številne mlade in naivne žrtve, v katerih je tlela iskrica upanja na boljše življenje. Grozoviteži so postali nenevarni šele, ko so prišli v roke pravice.³ Dunajska policija je namreč 9. januarja 1884 požela velik uspeh, ko je, navkljub hudodelčevi veliki opreznosti, "spravila pod ključ risa v človeški podobi" in njegova pomagata. Poleg Hugona Šenka, "krvoloka in hudodelca najsuroveje vrste", so namreč prijeli še njegovega brata Karla in ključavničarja Karla Šlosareka.⁴

Prevajalec knjižice o sodni obravnavi proti Hugonu Šenku in njegovima pomagačema, ki jo je leta 1884 založil in natisnil Janez Leon v Mariboru, je v predgovoru zapisal, da je trojica zagrešila "taka grozna hudodelstva", za katera se še ni slišalo, "odkar svet stoji. Hudodelstva Hugona Šenka in njegovih tovarišev bodo še našim naslednikom in unukom srca krčila, ko jih bodo brali."⁵

Dandanes, ko so na svet privekali že pravniki takratnih naslednikov in vnukov, se zdi ta sodba morda nekoliko pretirana ob pomisli, da živimo v svetu, kjer naj bi bilo nasilje "vir naslade" (Umberto Eco), kjer nas neprestano pitajo z različnimi oblikami nasilja, ki ga neprestano reprezentira poplava slik, besedil ali filmov, torej v svetu, kjer si navkljub naši zgroženosti nad nasiljem brez njega ne moremo predstavljati gledanja televizije, saj bi bil brez njega pač en sam dolgčas.⁶ Z napredkom tehnike so se v primerjavi z osemdesetimi leti 19. stoletja torej poglobili tudi naši vtisi o nasilju, naše predstave so postale bolj barvite in realnejše.

Zato bomo ob branju Šenkove zgodbe, ki jo bomo skušali obuditi v nadaljevanju, potrebovali malce več domišljije, s pomočjo katere pa si

³ Prim.: Der neue Pitaval, Hrsg. von Gerhart Hermann Mostar in Robert A. Stemmler, Tödesurteil, München / Wien / Basel 1964, (dalje: Der neue Pitaval), str. 129 in Der Wiener Pitaval, str. 353-354.

⁴ Slovenec, 10. in 12. 1. 1884; Slovenski narod, 10. 1. 1884.

⁵ Morilec Hugon Šenk in njegova tovariša. Sodnijska obravnava proti Hugonu Šenku, njegovemu bratu Karolu in ključavničarju Šlosareku na Dunaju 1884. leta meseca marca. Po stenografičnem zapisniku z 20 podobami, Založil in tiskal Janez Leon, Maribor 1884, (dalje: Morilec Hugon Šenk), str. 5.

⁶ Prim.: Andrej Studen, Od teatra groze do diskretnih usmrtilcev, Zgodovina za vse, leto VIII, 2001, št. 2, str. 72.

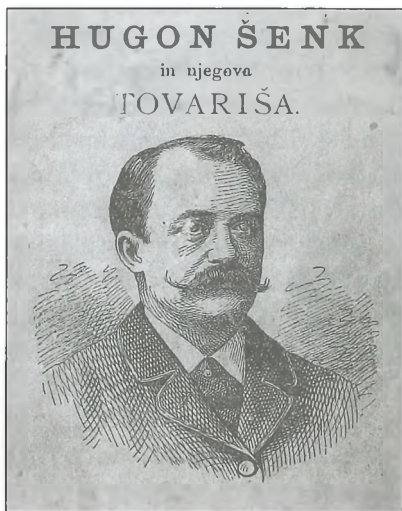
bomo vendarle ustvarili slike, ki bodo samo naše, ne pa slike za množico, ki jih predvajajo v kinu, na televiziji, na računalniku. V tej luči bo torej vsak bralec imel privilegij, da si ustvari svoje slike in gleda svojo predstavo tega kriminalnega primera. In čeprav nismo vsi ravno ustvarjeni za "kriminaldohtarje", pa je vendar tudi to nekaj, kar si lahko izberemo na širnem trgu včerajšnjih senzacij.

Preden pokukamo v galerijo znamenitih kriminalnih primerov in se posvetimo grozodejstvu Hugona Šenka in njegovih pomagačev, pa še povejmo, da knjižica o glasovitem morilcu ni imela zgolj namena, da bi bralca oblivala kurja polt, oziroma, da bi se mu ježili lasje. V tistih časih je bila knjižica predvsem vzgojna. Bila je "svarilen spomin".⁷ Pokazala naj bi, kam pripeljejo človeka lenoba, lahkoživost in druge strasti. Prevajalec poudari, da "kdor na Boga pozabi in s prave poti zaide, ta se težko povrne; smrt v ječi ali na vislicah so pogosto konec življenja tacihi ljudi. Zatorej opominjam posebno stariše, da odgajajo svoje otroke v strahu božjem in jim dober verski temelj polože, kajti brez tega se zaide lahko na polzko pot, a težko se je vrniti."⁸

Težko je seveda presoditi, ali je knjižica dosegla zaželeni vzgojni učinek na svoje bralce, a nedvomno je bila v času brez televizije in podobnih novotarij za marsikoga zanimivo branje, še zlasti za tiste, "ki radi čitajo kriminalne slučaje".⁹

Kratka predstavitev morilske trojice

Grozoviteži, z "risom v človeški podobi" na čelu, so si s svojim hudodelstvom zagotovili mnogo slavnjejšo preteklost kot običajni akterji

Podoba grozoviteža Hugona Šenka v knjižici Morilec Hugon Šenk in njegova tovariša. Močno poškodovana izdaja je danes prava rariteta.

⁷ Glej reklamo za knjižico v: Slovenski gospodar, 20. 3. 1884.

⁸ Morilec Hugon Šenk, str. 5.

⁹ Slovenski narod, 7. 4. 1884.

takratnega vsakdana. Ta preteklost sicer nikakor ni blesteča in sijajna, je pa vsekakor strahotna in temačna ter v skrajni konsekvenci z družbenega vidika nedopustna. Trojica se je namreč zasedla v zgodovino kot njen črni madež. Strahote, ki jih je zagrešila, so bile senzacija, ki je polnila časopisne strani. Zgodba o okrutnih pošastih, ki je krepko pretresla javnost habsburške monarhije, pa se glasi nekako takole:

Leta 1883 je več dunajskih gospa prijavilo policiji, da so njihove služkinje izginile. V kovčku ene od pogrešanih služkinj so našli ljubezensko pismo s pompozno priseganjem zvestobe in predlogi za srečanja. Pismo je podpisal Hugon Šenk. Neki Hugon Šenk je bil policiji že znan kot slepar in ženitni goljuf. Rojen je bil leta 1849 v Čehu na Moravskem. Tam je imel tudi domovinstvo, bil je katoliške vere, oženjen, brezposeln in že dvakrat kaznovan zaradi hudodelstva goljufije. Kot poklic je navedel, da je inženir in kemik. Pisal je tudi krajše tekste in lirične pesmi za časopise. Kasneje se je izdajal za tovarnarja in lastnika rudnika.¹⁰

Hugon Šenk je bil sin častivrednega svetovalca okrožnega sodišča. Do smrti očeta (leta 1859) in matere (1860) je bil deležen skrbne vzgoje in določen za študij na univerzi. Po smrti staršev pa je naglo zabredel v popolnoma drugačne vode. Menda je bil že v mladosti ves grozovit. "Ptičem je smejaje se oči izkopaval in jih potem zopet spuščal itd."¹¹ V Olomoucu je dokončal le štiri razrede nižje gimnazije, leta 1863 pa je vstopil v tamkajšnjo topničarsko šolo. Leta 1866 je bil izbran za korporala, toda ker se ni izkazal, je kasneje prišel v 71. topničarski polk, od koder so ga končno odpustili kot rezervnega narednika. Že v vojski se je pokazalo, "da je bil moralno popolnoma manjvreden subjekt"¹² in da je bil "naklonjen laži in zapravljivosti".¹³ Njegovo ime se je namreč kmalu znašlo v kartoteki igralcev na srečo. Igral naj bi z zaznamovanimi kartami, zato so ga dvakrat kaznovali zaradi goljufije. Nek oficir ga je razkrinkal kot goljufa pri kartanju, ga ozmerjal z lopovom in sleparjem in pozval na dvoboj. Toda Hugon Šenk jo je pobrisal, izzivalcu pa je pustil naslednje sporočilce: "Lahko bi Vas brez nadaljnega na mestu ustrelil. Toda zadeva je zame nepomembna. Sem izvrševalec višjih poslanstev. Moje življenje pripada višjemu bitju."¹⁴

¹⁰ Prim.: Der neue Pitaval, str. 129.

¹¹ Morilec Hugon Šenk, str. 14.

¹² Der Wiener Pitaval, str. 355.

¹³ Morilec Hugon Šenk, str. 18.

¹⁴ Der neue Pitaval, str. 130.

Komaj enaindvajsetletni Hugon Šenk je bil postaven in se je svoje čase štel za lepega. Po odpustu iz vojske si je priskrbel poljsko narodno nošo ter se predstavljal kot knez Wielopolski.¹⁵ Tako se je predstavil tudi vdovi Kreček, ki ji je, "da bi jo lagje v svoje zanjke vjel", natvezil, da je pregnan iz Rusije in da živi v Varšavi. "Po Avstriji potuje pod imenom Hugon Šenk, da je pred nihilsti varen. Tudi je izprosil od udove Krečkové njeno hčer za ženo. Iz ljubezni do njene Marice, tako je mater lagal, se hoče visoke službe in posestev, katere ima v Rusiji odreči in pri angležki banki na Dunaju v službo stopiti. Gospa Krečkova je bila res tako lahkoverna, da mu je dala 500 goldinarjev v gotovini in 1600 goldinarjev v vrednostnih popirjih, katere je Šenk potreboval, kakor je rekel, za kavcijo. Ko je dobil, kar je iskal, jo je popihal. Pisal je nekolikokrat, ter se izgovarjal na več načinov, kar pa se mu ni verjelo. V istem času poiskal si je še drugo ljubico, glediščino igralko Ano Lamerjevo, kjer pa mu je vsled odločnega protiviljenja njenega očeta spodletelo."¹⁶

Ker ga je gospa Kreček ovadila zaradi hude goljufije, je Šenk prvič stopil pred obličje okrožnega sodnika v Olomoucu, ki ga je 5. decembra 1870 obsodil na 5 let težke ječe. Toda v zaporu se je tako dobro vedel, da so ga že po dveh letih pomilostili in odpustili iz kaznilnice v Murau.¹⁷

"Potem se je klatil po Nemškem, bil je tudi v Parizu, v Bosni in Bog ve kje še. 1879. l. se je oženil, pa mesto, da bi se bil sedaj poboljšal, je šele sedaj svoj rabeljski posel prav za prav začel, kajti kmalo po poroki z Vando, zginula je njegova ljubica, navadna vlačuga Magdalena Vimerjeva."¹⁸

Pomladi 1881 se je preselil na Dunaj. Tu mu je šlo tako slabo, da se je ponovno odločil, da si bo priskrbel denar po nezakoniti poti. Čeprav je bil poročen, je v dunajskem časopisu Neues Wiener Tagblatt objavil oglas, v katerem se je damam, ki bi se rade poročile, priporočil kot uradnik s 1800 goldinarji letne plače. Med ženskami, ki so se odzvale njegovi ponudbi, je bila tudi Terezija Berger, s katero je hitro navezal stike. Naivno dekle je sladkobesednemu Šenku, ki ji je obljubljal, da se bosta kmalu poročila, tako zelo zaupalo, da mu je izročilo vse svoje

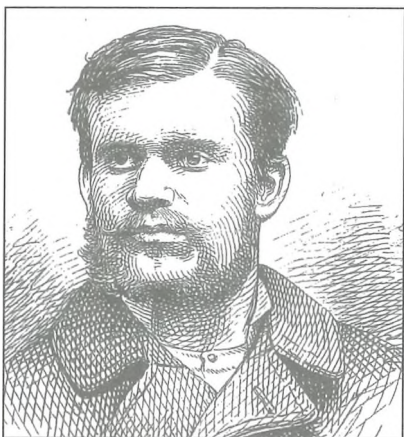
¹⁵ V virih in literaturi se pojavlja tudi kot Belopolski, Wilopolski, Winipolski. Odločil sem se za enotno rabo naziva Wielopolski.

¹⁶ Morilec Hugon Šenk, str. 14.

¹⁷ Der Wiener Pitaval, str. 355.

¹⁸ Morilec Hugon Šenk, str. 15.

prihranke (1500 goldinarjev). "Hugon Šenk pa je seveda čakal samo na to. Komaj je prišel do denarja, že jo je tudi popihal. Bergerjeva pa ga je prijavila in policija je prijela lepega kandidata za poroko."¹⁹

Karel Šlosarek.

Karel Šenk.

Septembra 1881 je bil Šenk zaradi goljufije obsojen na dve leti težke ječe. Zaporno kazen je prestajal v kaznilnici Stein na Donavi, kjer se je seznanil s ključavničarjem Karlom Šlosarekom, ki je bil zaradi tatvine obsojen na 18 mesecev ječe. Hugon Šenk je z mlajšim, šestindvajsetletnim nepridipravom Šlosarekom sklenil tesno prijateljstvo ter se z njim dogovoril, da se bosta potem, ko bosta izpuščena, ponovno srečala, da bosta skupaj zagrešila hudodelstvo. Njuni načrti za prihodnost so zajemali tako roparske napade kot umor. Ker so Šlosareka prej odpustili (13. novembra 1882), Hugon Šenk pa je moral sedeti še do 12. marca 1883, mu je priporočil, da naj se oglasi pri njegovem bratu Karlu Šenku na Dunaju, slugi pri zahodni železnici. Hugon Šenk je imel na dve leti mlajšega brata Karla, ki je s svojo veliko družino živel v siromaštvu, očitno močan vpliv, saj je Šlosareka lepo sprejel in se z njim spoprijateljil. S tem ko je postal zaupen prijatelj s Hugonovim "bratom" iz zapora Stein, je postal

tudi član kriminalne združbe, ki bo v naslednjem letu zagrešila grozovita hudodelstva.²⁰

Tesni stiki med Karlom Šenk in Karlom Šlosarekom so prišli do izraza še zlasti na dan, ko je Hugon Šenk prišel na prostost. Skupaj sta

¹⁹ Der Wiener Pitaval, str. 355.

²⁰ Glej: ibidem.

ga namreč pričakala na železniški postaji. Razigrani "ris v človeški podobi" je hotel kar se da bučno proslaviti svojo vrnitev na svobodne ulice cesarskega Dunaja, zato je svoja tovariša povabil na obilno pojedino. Stroške slavlja je pokril s 300 goldinarji, ki jih je prejel od žene Vande, s katero nista več živela skupaj. Ob veličastnem slavlju seveda niso pozabili na načrtovane "morilske posle". Sklenili so, da bodo s pomočjo časopisnih oglasov v svoje mreže zvabili moške, ki so, kot je bilo takrat v navadi, zmožni plačati kavcijo, z obljubo, da jim v zameno priskrbijo dobre in donosne službe. S tem da nič hudega slutečim žrtvam ukradejo njihove prihranke, se je strinjal tudi Karel Šenk, saj njegov brat ni omenil, da morajo nesrečne žrtve na samotnem in skritem kraju tudi umoriti, tako da jih ne bi mogle kazensko ovaditi. Slaba izkušnja s Terezijo Berger je namreč krvoločnega Šenka še vedno skelela.

Hugon namreč ni hotel še enkrat sedeti zaradi goljufije. Z načrtovanimi ropi in umori je mislil hudo resno. Na vsak zločin se je temeljito in premišljeno pripravil. Nabavil si je nož, revolver in drugo orožje. V šoli si je očitno pridobil dovolj znanja iz kemije. Nabavil si je namreč tudi ciankalij, cianovodikovo ali prusko kislino (Blausäure) in ostro zaudarjajoč klorov hidrat.²¹ Hugon Šenk je iz omenjenih kemikalij mešal zvarke, ki jih je nato uporabljal za omamljanje svojih žrtev. "Iz ciankalija je pripravil mešanico, ki ji je nadel ime 'krotilec opojne snovi'. Mešanico je uspešno sam preizkusil."²²

Napitki, ki naj bi žrtve "oslabili in onespособili", so bili torej pripravljeni. Nastopil je čas za akcijo. V časopisih so se pojavili mamljivi oglasi. Nanje sta se odzvala mlinarski pomočnik Franc Podpera in kočijaž Franc Bauer. Ker sta bila omenjena prevaranca za Šenka in Šlosareka, kot bomo videli, dokaj trd oreh, sta se zločinca odločila, da bosta v svoje mreže odslej raje kot krepke moške lovila dekleta. "Menila sta, da so, prvič, bolj lahkomišelné, drugič, da so telesno šibkejšé, in tretjič, da jih bo bolj strah podati ovadbo, če bo šlo za ljubezensko zgodbo."²³ Dobro sta tudi vedela, da so mnoge služkinje prišle služiti v mesto, da bi se omožile.²⁴ Vedela sta, da naivne mlade služkinje, ki

²¹ Kloral, pomembno uspavalno sredstvo, je leta 1832 odkril znameniti kemik Justus von Liebig. Kasneje se je to sredstvo uporabljalo v obliki klorovega hidrata. - Der Grosse Brockhaus, geslo Chloral, 4. Bd., Leipzig 1929, str. 75.

²² Der neue Pitaval, str. 132. Glej tudi: Der Wiener Pitaval, str. 355-356.

²³ Der Wiener Pitaval, str. 357.

²⁴ Prim.: Andrej Studen, Stanovati v Ljubljani, Ljubljana 1995, str. 158. Glej tudi: Marina Tichy, Alltag und Traum. Leben und Lektüre der Wiener Dienstmädchen um die Jahrhundertwende, Wien / Köln / Graz 1984.

iščejo svojega "princa na belem konju", možnemu kandidatu za zakon slepo zaupajo. Hugon Šenk je še kako dobro vedel, da mu njegova zunanost in omika omogočata, da pred lahkoverno služkinjo nastopi v vlogi uspešnega in premožnega inženirja oziroma uradnika. S tem ko je Šenk "v časnikih naznanil, da išče neveste",²⁵ se je začel strašen lov na premožnejša dekleta, ki je pozverinjenemu "dunajskemu" morilcu Hugonu Šenku v dvojni monarhiji prinesel podoben sloves, kot si ga je nekoliko kasneje, leta 1888, ustvaril razvpiti Jack Razparač na zameglenih ulicah revne londonske četrti Whitechapel.²⁶

Preden pa si podrobneje ogledamo grozodejstva, ki jih je zagrešil zločinski trio, naj še dodam, da je bil Hugon Šenk vseskozi pobudnik, načrtovalec ter inteligen ten, postaven, lep in simpatičen vodja krvavih podvigov. On je sestavljal oglase, on je pisal ljubezenska pisma, ki so vodila v smrt. On je torej vabil žrtve v svoje mreže. Njegov ubogljivi brat Karel je bil pri vseh umorih zraven predvsem v podrejeni vlogi kurirja in paznika. Bil je brez kriminalne preteklosti in se je leta 1884 tudi prvič znašel na zatožni klopi. Medtem ko so eni trdili, da je "zvit in potuh njen", pa je večina menila, da je "duševno slab" in da je brata Hugona, "ki je bil samo dve leti stariji od njega, v vsem ubogal in mu bil bolj služabnik ko rojeni brat".²⁷ Za peklenske podvige brata Hugona je kot uslužbenec železnice npr. kradel vozne karte.

Karel Šenk je bil sploh pri vseh grozodejstvih deležen samo drobtinic. Obtožnica ga je tako bremenila sokrivde hudodelstva ropa, "ker je vzel v teku 1883. leta znesek od 20-30 goldinarjev a. v., za katere je po pripovedovanju Hugona Šenka vedel, da so Francu Bauerju silom vzeti, in zato, ker je vzel siv kovček z žensko obleko, perilom in tri pare čevljev, za katere je vedel, da so bile Roži Ferencijevi ropom vzete".²⁸ Sklepamo lahko, da je bila poleg močnega bratovega vpliva za njegovo udeležbo pri hudodelstvih kriva tudi huda revščina in stiska, v kateri je živel s svojo številno družino. Kot sluga pri železnici je imel namreč le 25 goldinarjev mesečne plače in 125 goldinarjev letnega stanovanjskega dodatka ("stanovnine").²⁹

²⁵ Slovenec, 17. 3. 1884.

²⁶ Glej: Mordfall des Jahrhunderts, v: Imanuel Geiss (Hg.), Chronik des 19. Jahrhunderts, Augsburg 1996, str. 746-747; Jack the Ripper, v: Die Welt des Verbrechens, Bibliothek erstaunlicher Fakten und Phänomene, Nauman & Göbel Köln 1992, str. 12-13. Umori Jacka Razparača niso bili nikoli pojasnjeni, bili pa so, podobno kot Šenkovi, prava senzacija.

²⁷ Morilec Hugon Šenk, str. 16.

²⁸ Ibidem, str. 13-14.

²⁹ Ibidem, str. 23.

Povsem drugače pa je bilo s Karlom Šlosarekom. On je bil "pri vsem samo izvršujoče sredstvo – mesarski hlapec, ki je tako mirno klal in ubijal, kakor je njegov gospodar Hugon Šenk mirno komandiral".³⁰ Čeprav se je kmalu po odpustu iz zapore oženil in bi, kot je na sodni obravnavi poudaril državni tožilec, lahko zaživel pošteno, se je ponovno vrnil v svet kriminala.

O popolni sprijenosti lokavega in prekanjenega morilca Hugona Šenka pa priča tudi dogodba, ki jo je kmalu po njegovi aretaciji objavil katoliški Slovenec: "15. januarja dala je dunajska deželna sodnija pet zveri v človeški koži fotografovati za album hudodelcev. Bili so: Pongratz, Dürschner, Hugon in Karl Šenk in pa Šlosarek. Vsi so bili enako potrti, le Hugon Šenk bril je norce. 'Le prav čednega me naredite,' rekel je proti fotografu, 'če tudi vem, da vešala na-me čakajo, nič ne dé.' Fotograf ga pozivlje, naj naredi prijazen obraz. 'Takoј', pravi Šenk, 'le prosite tiste-le gospode (pokaže na stražnike), naj odstopijo, dokler pa tiste vidim, mi ni mogoče!' In vendar mu je bilo mogoče, kajti napuh njegov je še tukaj zmagoval. 'Uložil bom prošnjo na deželno sodnijo, naj se moje slike prodajajo na korist poškodovanih.' Ko ga je na to nekdo grajal, pravi Šenk: 'Res ne vem, kaj prav za prav svet še imeti hoče; vesel naj bo, da sem mu toliko starih škatelj s poti spravil ... in zato me bodo sedaj obesili. Le za Ferenczy mi je žal, ker je bila v resnici ljubezniva. In tako je lepo prosila, naj ji ne storimo nič žalega; jaz ji nisem nič storil, Šlosarek pa ni drugače hotel. Jaz bi ji bil rad prizanesel, ko je rekla, da naju ne bo izdala.'"³¹

Napad na Franca Podpero

Mlinarski pomočnik Franc Podpera je prišel na Dunaj 28. marca 1883, da bi si poiskal službo kot prodajalec v trgovini z moko. V časopisu Neues Wiener Tagblatt, ki so mu ga priporočili kot najprimernejšega za objavo oglasa, je 30. marca in 1. aprila tudi sam objavil anonso, da išče primerno službo. Pri tem je na svojo nesrečo usodno navedel, da, kot je bilo tedaj povsem običajno, za sprejem v službo ponuja ustrezno kavcijo. Hugon Šenk in Karel Šlosarek, ki sta vneto in marljivo prebirala časopisne oglase, Podperove objave v časopisu seveda nista spregledala. Šenk je Šlosareku takoj ukazal, da poišče Podpero v njegovem stanovanju. Ker tega ni bilo doma, je tam

³⁰ Ibidem, str. 15.

³¹ Slovenec, 21. 1. 1884.

pustil obvestilo na listku, ki ga je že vnaprej napisal Hugon Šenk, in določil mesto srečanja v neki gostilni blizu javnega parka.

Do srečanja med Šlosarekom in Podpero je nato prišlo že 2. aprila 1883. Šlosarek se mu je predstavil kot strojnik parnega mlina v Sternbergu na Moravskem. Natvezil mu je, da mu je njegov šef naročil, naj sprejme v službo spretnega prodajalca. Pogoji naj bi bili naravnost sijajni: 50 goldinarjev mesečne plače in brezplačno stanovanje, razsvetljava in ogrevanje. Toda za to naj bi Podpera položil 500 goldinarjev kavcije. Mlinarski pomočnik Podpera je sedaj Šlosareku zastavil vprašanje, če bi lahko kot kavcijo položil hranilno knjižico namesto gotovine. Šlosarek, neprijetno presenečen, a vendarle priseben, mu je odgovoril, da bi o tem moral telegrafsko poizvedeti ter da ga lahko o vsem skupaj obvesti že popoldne. Predlagal je, da se srečata v isti gostilni.³²

Nikakršnega dvoma ni, da je Šlosarek nemudoma poiskal bistrejšega "brata" iz zapora Stein, da bi mu ta dal nadaljnja navodila. Francu Podperi je ob naslednjem srečanju nato pojasnil, da lahko plača kavcijo tudi z zastavljeno hranilno knjižico, ki naj jo takoj pošlje po pošti v Sternberg, da se bo podjetje prepričalo, da je zmožen plačati kavcijo. Lahkomiselni Podpera je seveda na vse pristal. Dogovorila sta se tudi, da se bosta naslednji dan skupaj odpravila z vlakom do parnega mlina v Sternbergu, saj naj bi se Šlosarek tja čimprej vrnil z novim prodajalcem.³³

Do odhoda vlaka sta oba "tovariša" skovala naslednji načrt: "Podpero sta nameravala speljati v gozd, ga tam ustreliti, mu vzeti gotovino in vrh vsega na pošti dvigniti kavcijo."³⁴ Hugon Šenk je, kot je razvidno iz obtožnice, Šlosareku priskrbel revolver ter mu dal dve steklenici žganja, od katerih je bila ena zmešana s sredstvom za omamljanje. S tem si je po mnenju tožilca hotel ustvariti pridržek, da sta bila omamljanje in umor stvar njegovega pomagača.³⁵

Karel Šlosarek in Franz Podpera sta 3. aprila že v zgodnjih jutranjih urah vstopila v kupe III. razreda severne železnice. Hugon Šenk jima je neopazno sledil ter se usedel v drug oddelek. Ko so prispeli v Rohatec, se je Šlosarek – sledeč načrtu – nenadoma spomnil, da mora v bližini še nekaj opraviti. Svojega nič hudega slutečega spremljevalca je

³² Prim.: Morilec Hugon Šenk, str. 22-23; Der Wiener Pitaval, str. 356.

³³ Morilec Hugon Šenk, str. 23.

³⁴ Der Wiener Pitaval, str. 356.

³⁵ Ibidem.

nagovoril, da skupaj izstopita in da ga spremlja. Potem ga je vodil sem in tja po vnaprej dogovorjenem vracovskem gozdu in mu govoril, da lahko tako zelo skrajšata pot do Bzeneca (Bisenz). Tako sta prispela na osamljeno mesto. Podpera je nenadoma začutil, da mu je Šlosarek v tilnik uperil revolver. Šele tedaj se mu je posvetilo, koliko je ura. "Tu nastane borba za življenje in smrt. Šlosarek je Podpero v boju trikrat ranil, ali tudi on dobi kroglo, katera mu je ostala v meči in več ubodov. Ko se je Podpera Šlosareka otesel, pobegne ves krvav. Tudi Šlosarek se umakne in najde okoli 50 korakov zadej Šenka, ki mu je revolver vnovič napolnil ter hotel za njim, toda Podpera več ni bilo blizu. Šenk je Šlosareku rane izpral in zavezal, potem pa sta se vrnila na Dunaj."³⁶

V primeru Podpera morilca ne bi dosegla svojega namena. Mlinarski pomočnik namreč ni poslal denarja po pošti, temveč je pisal materi, naj pripravi denar. Krepki podeželan, ki se je še pravočasno spustil v beg, je imel pri sebi 41 goldinarjev in v primeru, da bi se morilcema posrečilo, kar sta nameravala storiti, bi bil ob glavo samo za 41 goldinarjev.³⁷

Napad na mlinarskega pomočnika Franca Podpero.

Napad na Franca Bauerja

Človek bi si mislil, da se bosta nepridiprava zaradi neuspelega napada na mlinarskega pomočnika Podpero vsaj za nekaj časa potuhnili. Toda neuspeh ju nikakor ni preplašil. Še več. Še isti mesec sta zagrešila zelo podoben zločin.

Šenk je sicer nekoliko počakal, da si je Šlosarek kolikor toliko opomogel, nato pa je v časniku objavil oglas, v katerem obljublja službo kočijažu za primerno kavcijo. Oglas je opazil tudi brezposelni kočijaž Franc Bauer. Ker je premogel nekoliko denarja za kavcijo, se je javil, da bi z veseljem nastopil službo. Šlosarek se je z Bauerjem seznanil

³⁶ Morilec Hugon Šenk, str. 23.

³⁷ Ibidem.

18. aprila 1883. Predstavil se je kot zastopnik nekega dunajskega trgovca s perilom, ki ima vilo v Weidlingau.³⁸ Obljubil mu je bajno službo in dodal, da mora takoj pohiteti v Weidlingau ter se gospodu osebno predstaviti. Seveda se mu je takoj tudi ponudil, da ga pospremi, obenem pa mu je svetoval, da naj s seboj vzame tudi kavcijo, da bo lahko kar se da hitro nastopil službo.³⁹

Hugon Šenk je napravil skrben načrt roparskega napada. Bratu Karlu je še pred objavo oglasa naročil, naj gre z njim, da bosta našla primerno osamljeno mesto. Izbrala sta weidlingauški gozd. Šlosareku pa je "ris v človeški podobi" dal za na pot dve steklenički žganja. V eno je primešal svojega omamljajočega "krotilca opojne snovi". Za vsak primer, če opojna pijača ne bi učinkovala, pa je Šlosareku vtaknil v žep še majhno stekleničko pruske kisline. Določil je še, da bo sam nastopil v vlogi lastnika trgovine s perilom.

Šlosarek in Bauer sta krenila na pot 23. aprila. Med potniki na vlaku je bil tudi Hugon Šenk, seveda v drugem kupeju. Lahkomiselni Bauer se je zlahka ujel v njuno zanko. Ko so izstopili, ga je Šlosarek zvalil v gozd. Bauer mu je poslušno sledil, popil pa je tudi nekaj krepkih požirkov opojnega žganja, ki mu ga je Šlosarek neprestano ponujal. Na poti sta nenadoma srečala Hugona Šenka, ki se je predstavil kot novi gospodar. Toda ker se je Franc Bauer že vidno opotekal, je teatralično nadrl Šlosareka, češ, da ne potrebuje pijanega kočijaža in odšel.

Omamljajoče sredstvo pa je hitro delovalo in Bauer se je nenadoma nezavesten zgrudil na tla. Hugon Šenk se je skoraj tisti hip zopet prikazal in oba kamerada sta oropala žrtev in jo olajšala za 170 goldinarjev. Roparja sta bila že davno na Dunaju, ko se je Bauer zbudil in se mukoma odvlekel do policije, da bi kazensko ovadil zlikovca. Njunih pravih imen seveda ni poznal.⁴⁰

Kot je povedal na sodišču Karel Šenk, se je Šlosarek po napadu na brezposelnega kočijaža Bauerja začel bati, da bi ga v pest dobila policija. Zavaljo tega mu je Karel Šenk dal celo svojo železničarsko uniformo, v kateri bi lahko pobegnil. Odločno je tajil, da je za to dobil 20-30 goldinarjev, priznal pa je, da je njegova žena prejela od brata Hugona 10 goldinarjev za na pot v Bratislavo. V solzah je poudaril, da ga je v sodelovanje pri zločinu pognala stiska in revščina, da je samo zato ubogal svojega brata in mu pomagal.⁴¹

³⁸ Weidlingau je kraj v Spodnji Avstriji, v takratnem sodnem okraju Purkersdorf.

³⁹ Glej: Der Wiener Pitaval, str. 357; Morilec Hugon Šenk, str. 25-27.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Morilec Hugon Šenk, str. 27.

Vodja zločinske tolpe Hugon Šenk je bil hudo besen zaradi skromnega plena. Šlosarek je na sodišču povedal, da je bilo to zanj mnogo premalo, "kajti to še ni dovolj za popotne in druge stroške in da se bo treba prijeti družega, zdatnešega dela".⁴² Podobno kot Šlosarek je bil po napadu na Franca Bauerja, ki mu je v mošnjo navrgel le malo cekinov, tudi on precej zaskrbljen in vznemirjen. Domislil se je, da so ženske mnogo lažji plen kot moški in da se da z ženitnimi ponudbami mnogo več zaslužiti. To je pokazala že izkušnja s Terezijo Berger, katero je pred dvema letoma ogoljufal za 1500 goldinarjev. Toda zaradi Bergerjeve je moral odsedeti tudi dve leti na državne stroške v zaporu Stein in to je bila zanj nekakšna šola. Časa za premislek je imel dovolj. Edino učinkovito sredstvo, da ga v prihodnje opeharjene ženske ne bi mogle več preganjati in ovajati, je bil umor. Iz onstranstva mu ne morejo več škodovati.

Pretkani Hugon Šenk je pred začetkom novih podvigov zločinske trojice temeljito premislil, kako bi se najbolje izognili roki pravice. Kar se da previden pristop k zločinu naj bi pomiril tudi precej vznemirjena pomagagača, zlasti njegovega "mesarskega hlapca" Šlosareka, ki ga je pri svojih grozljivih dejanjih nujno potreboval. Z njim je sklenil, da bosta kmalu znova udarila, in sicer tako, da si bosta "izbrala kar najprimernejše mesto, na katero bosta zvabila deklet, jo omamila z narkotičnimi sredstvi, oropala in umorila. Potem bi obtežila truplo s kamenjem in ga potopila v vodo. S tem bi prikrila svoj umik, ker tako odstranjeno truplo odkrijejo praviloma zelo pozno. In tako se je začel strašen lov na premožnejša dekleta, ki ga je najprej plačala z življenjem Josipina Timal."⁴³

Umor sobarice Josipine Timal

Maja 1883 se je Hugon Šenk preko časopisnega oglasa seznanil s sobarico Josipino Timal. Potem ko sta se večkrat sestala, je sladko žgoleči grozovitež Timalovo nagovoril, da je pustila službo, saj naj bi se v kratkem poročila. Timalova je svoja kovčka spravila pri Karlu Šenku, Šlosarek pa je po poprejšnjem dogovoru igral ponižnega slugo Hugona Šenka.

Šenk se je seveda pred umorom, ki se je zgodil mesec dni po napadu na Franca Bauerja, prepričal, ali ima "bodoča nevesta" kaj

⁴² Ibidem, str. 26.

⁴³ Der Wiener Pitaval, str. 357-358.

prihrankov. Timalova mu je v pismih zagotovila, da je privarčevala 500 goldinarjev.

Ob novici si je grozovitež zadovoljno pomel roke in k sodelovanju pripravil tudi Šlosareka, ki se je po nevarni izkušnji s Podpero in Bauerjem hotel umakniti iz igre. Toda ko mu je Šenk namignil, da gre pri naslednjem, mnogo lažjem podvigu, za zajetno vsoto cekinov, si je premislil in se ponovno vključil v igro. S Šenkom sta takoj sklenila, da jo bosta umorila.⁴⁴

Poslušalcem v nabito polni sodni dvorani je zastal dih, ko je Šenk povedal, da mu je Šlosarek, če je hotel dobiti svoj delež plena, moral obljubiti, da bo Timalovo sam umoril, češ, da si sam ni hotel umazati rok. Dalje je pripovedoval, da Timalova ni imela 500 goldinarjev, kot mu je napisala v pismu, temveč samo 40 goldinarjev gotovine in 200 goldinarjev v hranilnici. Predsednik sodišča je nato navedel, da je Josipina pisala teti Katarini Timal, da je našla ženina, ki mu je pisala, da ima 500 goldinarjev, dejansko pa, da jih ima le 300. Zato jo je prosila, da ji posodi 200 goldinarjev. Šenk je ob tej navedbi vzrojil in trdil, da mladenka ni imela več kot 200 goldinarjev. Predsednik sodišča je nato razkril, da se je Josipina podpisovala v pismih kot Josipina Siegel, rojena Timal. Šenka je pobaral, zakaj je s Timalovo, kot je razvidno iz pisma, "občeval pod tujim imenom". Odrezavi "ris v človeški podobi" mu je zabrusil, da je mislil, da je njegovo ime že pozabljeno in da ni hotel, "da pride zopet na površje". Na vprašanje, ali bi prepoznal kovčka Josipine Timal, pa je odgovoril pritrdilno in s prstom pokazal na stara kovčka med nakopičenimi stvarmi umorjenih žrtev. Predsednik ga je nato vprašal, če je bil že kdaj prej v okolici Hranic na Moravskem (Mährisch Weisskirchen), kar pa je Šenk zanikal.⁴⁵

To je bila seveda debela laž. Šenk se je s svojim pomagačem Šlosarekom že vnaprej skrbno pripravil na umor. V bližini Žerotina sta izbrala mlako, ki bo postala Josipinin grob. 21. maja so se odpeljali v Hranice ter se od tam odpravili v eno uro oddaljeni Žerotin, kjer naj bi baje pokasirali denar. Na poti nazaj so šli mimo mlake. Hugon Šenk je dal svoji ljubi piti vina, ki ga je prinesel s seboj z Dunaja in je bilo zastrupljeno z narkotično snovjo, najverjetneje s klorovim hidratom. Josipina se je začela opotekati in padla v nezavest. Krvolok Šlosarek ji je z vrvjo, ki jo je prinesel s seboj, okoli pasu privezal velik kamen, nato

⁴⁴ Morilec Hugon Šenk, str. 30.

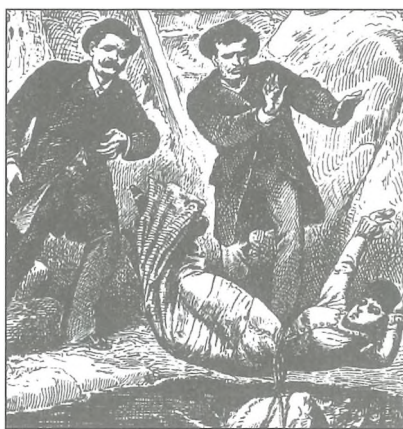
⁴⁵ Ibidem, str. 30-31.

pa sta skupaj s Šenkom nesrečnico vrgla v mlako, v kateri so kasneje odkrili njeno truplo. Morilca sta se odpeljala nazaj na Dunaj. Tam je Šenk pobral denar s hranilne knjižice Josipine Timal, ki jo je že prej poleg njene ure vzel v hrambo. S Šlosarekom sta si razdelila plen.⁴⁶

Teta ve preveč, zato jo je treba pospraviti

Katarina Timal, kuharica v Budějovicah (Budweis) na Češkem, teta umorjene Josipine Timal, je vedela za razmerje svoje nečakinje s Hugonom Šenkom. Omenili smo že, da se je naivno dekle v pismu, ki ga je pisala teti, podpisalo kar s Šenkovim lažnim priimkom Siegel, čeprav še nista bila poročena. Šenk se je bal, da se bo Katarina Timal začela čuditi in spraševati zaradi nenadnega izginotja "njegove neveste". Poleg tega je tudi izvohal, da naj bi Katarina Timal imela kar precej prihrankov, zato sta s Šlosarekom sklenila, da bosta tudi njo umorila.

K uresničitvi njunega naklepa je mnogo prispevalo neodposlano pismo, ki ga je Josipina dan pred odhodom v smrt pisala svoji teti z Dunaja. V pismu je zapisala, da se bosta s petičnim gospodom

Umor Josipine Timal.

Sieglom poročila v Krakovu.⁴⁷ K temu nedatiranemu pismu je prebrisani Šenk po Josipinini smrti sam pripisal izmišljeni datum in dodal še svoje pisemce, v katerem je Katarini Timal natvezil, da je v bližini Pöchlarna⁴⁸ podedoval manjše posestvo, in jo vprašal, ali bi hotela tam prevzeti vodstvo gospodinjstva. Katarina je privolila, da prevzame mesto hišne gospodinje, in julija 1883 je prišla na Dunaj. Hugon Šenk jo je pričakal na železniški postaji Franca Jožefa ter jo pospremil v hotel Lisjak (Fuchs), kjer je prenočila. Prepričal se je, ali ima pri sebi svoj kovček in hranilno knjižico. Še isti večer se je s Šlosarekom in bratom Karlom dogovoril, kako bodo izvršili umor.

⁴⁶ Glej: Der Wiener Pitaval, str. 358-359.

⁴⁷ Morilec Hugon Šenk, str. 31.

⁴⁸ Pöchlarn je mestoce v Spodnji Avstriji, v takratnem sodnem okraju Melk.

Poslušna Šenkova pomagača sta se naslednje jutro, 13. julija 1883, z jutranjim vlakom odpeljala v Pöchlarn. Hugon Šenk in Katarina Timal sta jima sledila z večernim vlakom. Šlosarek in Karel Šenk sta ju pričakala na postaji in vsi štirje so šli ponoči proti izmišljenemu posestvu, o katerem je pisal Hugon Šenk. "Med potjo je Hugon Šenk dal dogovorjeni znak, Šlosarek in Karel Šenk sta Timalovo vrgla na tla in jo trdno držala, strašni Hugon pa ji je s svojim žepnim nožem prerezal vrat. Truplo so obtežili s kamnom in ga potopili v Donavo, toda že čez nekaj dni so ga naplavljenega našli na rečnem bregu."⁴⁹

Grozoviti morilci so se s kovčkom svoje žrtve, iz katerega so si prisvojili njeno hranilno knjižico, podali v Pöchlarn in se s prvim vlakom vrnili na Dunaj. Tam so dvignili 1200 goldinarjev ter si čedno vsotico glede na zasluge razdelili. Karel Šenk je tako prejel samo 100 goldinarjev, preostanek pa sta si razdelila Hugon Šenk in Šlosarek.

K zgodbi dodajmo, da sta "brata iz zapora Stein" v času, ko sta obe Timalovi spravila s sveta, kljub temu, da sta še aprila prisegala, da si bosta odslej zbiralala samo žrtve nežnejšega spola, načrtovala tudi umor poštarja v Artstettenu⁵⁰ in si hotela prilastiti vrednostne pošiljke, ki jih je prenašal. Vzrok, da sta se ponovno odločila za napad na moškega, je bil preprost. Opazila sta namreč, da je možič šibke postave in zdelo se jima je, da bo roparski umor prav lahkoten podvig. Toda uštela sta se. Z omamljajočim sredstvom v žepih sta sicer čakala poštarja na vnaprej ogledanem mestu na podeželski cesti, vendar si je previdni poštar na srečo za svoje spremstvo izbral močnega kmečkega fanta, zato sta si roparja zaradi slabih izkušenj s Francem Podpero raje premislila in svojo namero opustila. Seveda pa nista hotela odditi domov popolnoma praznih rok. Prikradla sta se na pošto v Artstettenu in se razgledala, če bi se lahko z vlomom dokopala do dragocenosti. Toda tudi ta podvig se jima je zdel preveč tvegan, zato sta se zlovoljna in z dolgim nosom vrnila nazaj na Dunaj.⁵¹

Podivjani Šenk udari brez pomagačev

Naropani denar Katarine Timal je kmalu začel kopneti in zapravljivi Hugon Šenk je dobesedno nestrpno začel priganjati svojega

⁴⁹ Der Wiener Pitaval, str. 360. Do leta 1921 se je na mestu najdbe trupla, na desnem bregu Donave pri Krummnußbaumu (sodni okraj Melk), nahajalo znamenje v spomin na umorjeno.

⁵⁰ Majhen kraj v sodnem okraju Persenbeug v Spodnji Avstriji.

⁵¹ Podrobneje: Der Wiener Pitaval, str. 360.

“mesarskega hlapca”, da zagrešita nov roparski umor. Toda Šlosarek se je tokrat iz strahu pred možmi postave preveč obotavljal, zato je Šenk sklenil, da bo naslednji zločin izpeljal kar sam. Ponovno je objavil oglas v časopisu, preko katerega se je seznanil s kuharico barona Buschmanna, Terezijo Ketterl. S svojim medenim šarmom si je takoj pridobil njeno naklonjenost in dekle se je vanj zaljubilo do ušes. Ker je baron z družino pravkar odpotoval na poletne počitnice, je bilo dekle prosto in se je s Šenkom dogovorilo za čudovit izlet na podeželje, na Kribalz pri Lilienfeldu.⁵² Zvijračni morilec je dekletu takoj začel dopovedovati, da je vendarle nevarno, če kar tako zapusti posestvo, ki ji ga je gospoda zaupala v varstvo. Poleg tega je bil tam tudi majhen psiček, za katerega naj bi skrbela. Po nasvetu elegantnega ljubčka je lahkoverno dekle 4. avgusta 1883, ko sta se podala na izlet na podeželje, zato vzelo s seboj obleke, perilo, nakit, vrednostne papirje, hranilno knjižico in v posebnem kovčku celo psička.⁵³

Noč na 5. avgust sta golobčka preživela v gostišču Pri avstrijski cesarici (Zur Kaiserin von Österreich) v St. Pöltnu, nato pa sta se zgodaj zjutraj odpeljala naprej v Lilienfeld. Od tam sta šla peš na Reisalpe. Hugon Šenk je nato svojo ljubico nagovoril, da skreneta z običajne turistične poti. Podala sta se skozi osamljeno in temačno gorsko sotesko Sternleiter, odkoder se pomilovanja vredna Terezija Ketterl ni več vrnila. Njenega trupla med procesom proti morilski trojici v marcu 1884 na mestu zločina še vedno niso našli, saj ga je prekrivala debela snežna odeja. Hugon Šenk pa je v preiskavi o zločinu vendarle povedal nekaj grozljivih podrobnosti, ki so jih poročevalci, potem ko so jim prišle na uho, takoj priobčili kot velesenzacijo na prvih straneh časopisja.

Šenk je povsem mirno in z nasmeškom na obrazu pripovedoval preiskovalnemu sodniku, da je nesrečno Terezijo zvabil v gozd, da bi jo umoril. Rekel je, da sta se udobno vgnezdila, se zapletla v lahkoten pogovor ter se krepčala z jedjo in vinom in nadaljeval, da ga je v prijetnem vzdušju nenadoma zapustil pogum in da si ni upal nasilno izvršiti umora. “Da pa bi vendar dosegel svoj namen, poslužil sem se zvijače, vsled katere se je Reza Ketterlova sama ubila. Šenk veli, da se je igral s praznim revolverjem in je Ketterlovo šaleči se nagovoril, da obrne tudi ona cev proti svoji glavi in sproži. Ker je bila cev prazna, se ni mogla zgoditi nikakršna nesreča. Potem sem šel nekoliko nastran, neopazno

⁵² Lilienfeld v Spodnji Avstriji, mesto z veličastnim samostanom in čudovito okolico, je bil že v 19. stoletju priljubljena izletniška točka.

⁵³ Prim.: Der Wiener Pitaval, str. 360.

napolnil revolver in se zopet vrnil. V razgovoru sem dal Ketterlovi vnovič revolver in rekel, da naj poskusi še enkrat. Ketterlova misleča, da je revolver tudi sedaj prazen, je pomerila v glavo, sprožila in se mrtva zgrudila.”⁵⁴

Državni tožilec se s Šenkovo pripovedjo ni strinjal in jo je razglasil za navadno laž, ki lahko zraste samo na zelniku tako pokvarjenega človeka. Pristavil je, da “če bi obtožnica vzela za resnično to Šenkovo izjavo, da bi bil zločin vendar zahrbtni umor, in sicer še posebno grozovit zahrbtni umor.” Tožilstvo pa vendarle domneva, da Šenk, ki je že prej moril, nikakor ni človek, ki bi tako hitro izgubil pogum pred umorom in meni, da je Šenk Ketterlovo zavrtno ustrelil. Šenk je zaradi te domneve tožilstva svojo izjavo kasneje preklinal in preiskovalnemu sodniku začel pripovedovati drugo, še manj verjetno basen. Izmisli si je

Umor Terezije Ketterl.

namreč, da je Ketterlovo umoril nek nepoznan mož po imenu Karel ali Richard Wagner. Zatrdil je, da ni videl, kako jo je Wagner umoril. Pozneje pa je preklinal tudi to izjavo na zapisnik, saj se je menda tudi njemu zdela neverjetna in se ponovno oklenil svoje prvotne štorije.⁵⁵

Na sodni obravnavi so poslušalci lahko med drugim slišali, da je Šenk ves čas svojega sestajanja s Ketterlovo nosil umetno brado. Šenk je predsedniku sodišča tudi pritrdil, da je nosil umetno brado tudi pri sestajanju z Josipino Timal. Morilca z brado in umorjeno dekle

so opisovali tudi letaki, ki so jih prebivalci Dunaja konec avgusta 1883 lahko prebirali na vogalih tamkajšnjih ulic. Na obravnavi pa je priplavala na dan še podrobnost, zaradi katere bi bil Karel Šenk skorajda obtožen sokrivde pri umoru kuharice Terezije Ketterl. Šenkov brat Karel, ki je vedel za bratov zločin, je namreč v ravnateljski pisarni zahodne železnice ukradel vozne karte za brezplačno vožnjo in jih dal bratu.⁵⁶

⁵⁴ Morilec Hugon Šenk, str. 48-49.

⁵⁵ Der Wiener Pitaval, str. 361; Morilec Hugon Šenk, str. 49.

⁵⁶ Morilec Hugon Šenk, str. 50.

Hugon Šenk je že med preiskavo povedal, da je hotel obrniti sled morebitnih zasledovalcev drugam, s tem da bi vtaknil Ketterlovi v žep železniško vozovnico proti Salzburgu.⁵⁷

Plen, do katerega se je Hugon Šenk dokopal tokrat, je bil obilen. S prodajo vrednostnih papirjev je iztržil 1200 do 1400 goldinarjev. Terezija Ketterl je imela tudi 364 goldinarjev prihrankov, v njenem kovčku pa je našel še nekaj dragocenosti. Uhane, zapestnico, prstan, zlato verižico in uro je podaril svoji ljubici Emiliji Höchsmann, edini ženski, "kateri je bil nesebično naklonjen".⁵⁸ A o tem razmerju nekoliko kasneje. Najprej si oglejmo še usodo naslednjih dveh žrtev "risa v človeški podobi".

Nravstveno popolnoma sprijen človek

V oktobru 1883 je Hugon Šenk po običajni poti, torej preko časopisnih oglasov, spoznal dve dekleti – sobarico Josipino Eder in služkinjo Rožo Ferenczy. Dejstvo, da Hugon Šenk ni imel ljubezenskega razmerja samo z Ederjevo, temveč je istočasno ljubimkal tudi s Ferenczyjevo, se z njima sestajal na različnih krajih in jima obljubljal srečen zakon, je bilo za državnega tožilca dovolj zgovorno, da je grozovitega morilca označil za "nravstveno popolnoma sprijenega človeka".⁵⁹

Josipina Eder, ki je že tri leta služila pri gospodični pl. Malfattijevi, je hitro podlegla Šenkovim čarom. Postala je njegova ljubica in hkrati tudi njegovo "orodje brez lastne volje". Na njegovo pobudo je zapustila hišo svoje delodajalke, potem ko ji

Šenkova ljubica Josipina Eder.

je ukradla bisernico v vrednosti preko 300 goldinarjev. H kraji jo je seveda zapeljal Šenk, ki se ji je predstavil kot inženir, ki nujno potrebuje denar za postavitve tovarne. Obljubil ji je, da se bo potem takoj z njo

⁵⁷ Ibidem, str. 51.

⁵⁸ Ibidem, str. 52.

⁵⁹ Prim.: Der Wiener Pitaval, str. 362.

poročil. V obtožnici zoper Šenka lahko preberemo, da je ni umoril samo zato, "ker jo je imel popolnoma v oblasti in je gojil namero, da jo bo uporabil še za nadaljnje tatvine".⁶⁰

Josipina Eder je bila 8. februarja 1884 obsojena zaradi tatvine na tri leta težke ječe. V ječi je kmalu hudo zbolela. Vsa objokana je obžalovala svoj zločin.⁶¹

Tudi ljubimkanje z Rožo Ferenczy je bilo za Šenka zgolj igrlica. Svojo pozornost ni posvečal njeni osebnosti, temveč denarju na njeni hranilni knjižici. Izvedel je namreč, da ima 800 goldinarjev prihrankov. Tudi Ferenczyjevo je prepričal, da je opustila službo. Novi stanodajalki jo je predstavil kot svojo sestro, da jo je lahko mirno obiskoval.⁶²

Če je verjeti Šenkovim izjavam na sodišču, se je za umor Rože Ferenczy odločil zaradi nagovarjanja Šlosareka, ki je bil brez dela in je nujno potreboval denar. Šlosarek naj bi mu celo grozil, "da se mora zopet nekaj izvršiti, drugače bo vse ovadil in vsi trije bodo prišli na vislice".⁶³

Potem ko je Šenk Ferenczyjevi obljubil, da se bosta v decembru poročila, mu ljubica ni dala več miru in se je hotela preseliti k njemu v Salzburg. Natvezil ji je namreč, da tam stanuje. Da bi se je znebil in hkrati potolažil Šlosareka, je sklenil, da jo bo spravil s sveta.⁶⁴

O načrtovanem umoru je seznanil tudi brata Karla. Morilska trojica je pričela iskati primeren kraj za izvršitev zločina. Ogledali so si Olomouc, Přerov (Prerau) in Melk z okolico. Čeprav sta Šlosarek in Hugon Šenk v okolici Melka našla ugodno mesto, pa si Šenk, kot je na zaslišanju pripovedoval Šlosarek, tja ni upal iti, saj so ga tam prijeli zaradi prstana. Tamkajšnjemu zlatarju je namreč ponudil v odkup diamantni prstan. Pravi diamant je seveda prej zamenjal s ponarejenim. Zlatarju se je to zdelo sumljivo, zato ga je "naznanil sodnijskemu pomočniku Ulrichu. Ta je pričakal Šenka na postaji in mu zapovedal, da dokaže, kdo je. Šenk mu je pokazal nato stalno vozno karto, na kateri je bilo pisano, da je inženir, in to je bilo Ulrichu dovolj".⁶⁵

Nazadnje se je Hugon Šenk odločil, da bo Rožo Ferenczy umoril v Bratislavi. Brat Karel mu je namreč zatrdil, da je tam veliko primernih krajev za ta "posel" in da je v Donavi "mного vode".⁶⁶

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Morilec Hugon Šenk, str. 54.

⁶² Ibidem, str. 55.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem, str. 56.

⁶⁵ Ibidem, str. 58.

⁶⁶ Ibidem, str. 60.

Toda Šenk, ki je bil svoje ljubice že sit, je moral svoj "umazani posel" za nekaj dni preložiti. Ferenczyjeva je namreč izgubila hranilno knjižico in jo je morala preklicati. Novo knjižico je dobila 21. decembra. Inženir Šenk je ponovno začel igrati vlogo gorečega ljubimca. To pa ni bilo lahko, saj si je v istem času dopisoval kar z osmimi drugimi dekleti, o čemer so pričala pisma, ki so jih našli v njegovem prepolnem kovčku. Ker Ferenczyjevi okoli božiča nekaj dni ni pisal, je bila ta na robu obupa. Njena stanodajalka je izjavila, da ji je 25. decembra brzojavil, da je zamudil vlak, da pa bo prišel naslednji dan. Nato se je res oglasil in ji za tolažbo poklonil bele bisere, ki jih je Ederjeva ukradla gospodični pl. Malfattijevi. Nato ji je rekel, da jo bo 29. decembra v Bratislavi vzel za ženo.⁶⁷

Na sodni obravnavi je Šenk pripovedoval, kako je šel po Ferenczyjevo v stanovanje, kako je dal odnesti njena kovčka bratu Karlu in da je kupil majhno sekiro. Skupaj s Šlosarekom, ki je nastopal v vlogi dobrega znanca, sta se bodoča mladoporočenca odpeljala v Bratislavo. Od tam so se nato odpravili v Wolfsthal (sodni okraj Hainburg an der Donau), kjer naj bi zaposleni inženir opravil še nek posel. Okrog petih popoldne so šli v tamkajšnjo gostilno. Šenk je Šlosareka kmalu po prihodu poklical na dvorišče ter mu rekel, da z revolverjem ne bo mogel opraviti "posla", češ, da je v bližini dogovorjenega mesta lovski dom in bi ljudje slišali pok. Zato mu je rekel, da naj opravi s sekiro.

Ko so se iz Wolfsthala odpravljali nazaj proti Bratislavi, je bilo temno kot v rogu. Šenk in Šlosarek sta komaj našla dogovorjeno mesto v bližini Donave, kjer sta s sekiro pokončala nič hudega slutečo spremljevalko ter njeno truplo vrgla v reko. Trupla niso nikoli našli. Hugon Šenk je na sodišču sicer trdil, da je Šlosarek ubogi revi sam zadal smrtni udarec. Toda mnogo bolj verjetna se zdi Šlosarekova pripoved, da je šele Šenk

Roža Ferenci, ki jo je Šenkov pomagač Karel Šlosarek pokončal s sekiro.

⁶⁷ Ibidem, str. 61.

na tleh ležeči Ferenczyjevi, potem ko jo je sam s sekiro enkrat udaril, s številnimi zamahi utrl pot na oni svet.⁶⁸

Morilca sta v hranilnici na Dunaju nato dvignila 384 goldinarjev in 24 krajcarjev. Karel Šenk pri "poslu" sicer ni sodeloval, je pa zanj vedel in obdržal, kot smo že omenili, siv kovček Rože Ferenczy z njeno obleko, perilom in tremi pari čevljev.⁶⁹

Edino bitje, ki si je znalo pridobiti ljubezen zveri v človeški podobi

Čas grozljivih umorov lahkovernih deklet pa je vseskozi spremljalo Šenkovo ljubezensko razmerje s štiriindvajsetletno Emilijo Höchsmann. Dekle visoke rasti in izjemno lepega obraza se je s Šenkom spoznalo preko časopisnega oglasa. Tudi Emilija je bila "bitje", ki mu je krvoločni morilec sprva namenil bridko smrt ravno tako, kakor jo je namenil drugim žrtvam. Toda dekle "si je vedelo pridobiti sčasoma prijateljstvo in ljubezen te zveri v človeški podobi, da ni samo hrepenel po življenji, ampak ji je bil tudi naklonjen".⁷⁰

Prvič sta se srečala 26. aprila 1883 v hiši njenega svaka, stenografa Vinzenza Zwierzina na Dunaju. Šenk je mladenko mikavnega videza takoj zaprosil za roko. Toda dekletovemu svaku se je Šenk, čeprav ni vedel, da naj bi bil Šenk že kaznovan zaradi goljufije, zdel izredno sumljiv, zato je Emiliji prepovedal kakršnekoli stike z njim, če hoče še naprej ostati v njegovi hiši. Ker pa se je mladenka "nesmrtno" zaljubila v domnevnega inženirja, je rajši zapustila svakovo hišo in se nastanila pri svoji sestri, ki je bila poročena z uradnikom Vogtom. Hugon Šenk je odslej dekle zasipal s pismi, v katerih ji je zagotavljal neizmerno ljubezen. Prvega maja jo je pripravil, da je šla z njim na sprehod do Schönbrunna. Ob tej priliki jo je naravnost oblegal s prošnjami, naj postane njegova ljubica. Emilija ga je zavrnila, češ da se mora prej z njo poročiti. Izkušeni glumač Šenk je takoj zaigral razočaranega zaljubljenca. Emiliji je pokazal stekleničko in ji dejal (bolje rečeno – in se ji zlagal): "Vidiš, to je strup. Če me ne ljubiš, boš videla, kako bom umrl pred tvojimi očmi." Emilija je bila vsa prestrašena in ga je prosila, naj opusti svojo namero. Rekla mu je, da brez poroke ne more biti njegova in ga rotila, da naj si ne stori nič žalega. Z vsemi "žavbami" namazani Šenk je poskusil znova: "Če me ne boš uslišala, bom popil

⁶⁸ Prim.: Der Wiener Pitaval, str. 362; Morilec Hugon Šenk, str. 55-60.

⁶⁹ Morilec Hugon Šenk, str. 14.

⁷⁰ Ibidem, str. 52.

strup." Toda pošteno dekle je vztrajalo pri svojem in Hugon Šenk je mirno zopet pospravil svojo stekleničko.⁷¹

Čez nekaj dni je Šenk poskušal pregovoriti dekle z novo izmišljotino. Pisal ji je pismo, ki ga je podpisal z dr. Jožef Šenk. V njem je izmišljeni zdravnik Emiliji sporočal, da si je njegov preljubi brat z vdihavanjem strupenih plinov poskušal vzeti življenje. Toda rahločutna Emilija se ni premislila tudi ob tej izmišljeni strašni novici. Zato ji je Šenk napisal novo pismo, v katerem ji je sporočil, da naj bi mu končno uspelo dobiti dobro službo pri arlberški železnici, ki naj bi jo nastopil 12. avgusta. Kmalu zatem je zviti dvorljivec Emiliji pokazal še (seveda ponarejen) odlok arlberške železnice, ki je vseboval njegovo imenovanje za inženirja. Goljuj je k temu seveda pristavil, da je moral položiti 1200 goldinarjev kavicije, zato pa naj bi bilo mesto inženirja izredno donosno. S tem si je končno pridobil Emilijino zaupanje in sredi maja sta se s Šenkom preselila v Melk.⁷²

Razumljivo je, da se je hotela Emilija tudi poslej kar najhitreje poročiti, medtem ko se je katoliško oženjeni morilec poroki neprestano izmikal in se izgovarjal na vse mogoče načine. Da bi svojo ljubico vsaj malce pomiril, ji je končno kot nekaj strogo zaupnega natvezil že malce obrabljeno, vendar še vedno učinkovito in ganljivo štorijo, da se sploh ne imenuje Hugon Šenk, temveč da naj bi bil v resnici knez Wielopolski, ki je zaradi političnih spletk zbežal iz Rusije. Lagal ji je, da se zaenkrat ne more pojavljati v družbi s svojim pravim imenom, saj bi bil kot ruski nihilist takoj aretiran. Nato jo je prepričeval, da bo zakon neveljaven, če se bo pred oltarjem pojavil kot Hugon Šenk in da je zato bolje, da živita tako kot doslej.⁷³

Emilija Höchsmann je Šenkovim izmišljotinam nasedla in se nekako sprijaznila s svojo usodo. Čez nekaj časa je Šenk svojo potrpežljivo ljubico zopet nalagal, da ima v Cincinattiju v Ameriki neskončno bogatega strica, veleposestnika in sedemkratnega milijonarja. Pretkani goljuj in morilec jo je prosil, naj premožnemu stricu piše pismo, v katerem naj mu sporoči, da se je pravkar poročila z njegovim nečakom in ga zaprosi za 5000 dolarjev.⁷⁴ Zagotovil ji je, da bo stričeva prenapolnjena blagajna zlahka prebolela primanjkljaj vsotice, ki naj bi

⁷¹ Der Wiener Pitaval, str. 363.

⁷² Glej: Morilec Hugon Šenk, str. 52; Der Wiener Pitaval, str. 364.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Dolar je takrat veljal 2 goldinarja v zlatu - Morilec Hugon Šenk, str. 52.

jo velebogataš odšel za "poročno darilce" svojemu nečaku in njegovi nevesti.⁷⁵

Hugon Šenk je pismo, ki je bilo naslovljeno na markiza Wielopolskega, veleposestnika v Cincinattiju, nato sam odnesel na pošto. Naprej ga je poslal kot priporočeno, potrdilo o oddaji pošte pa je izročil Höchsmannovi, ki je bila zato o obstoju "bogatega strica v Ameriki neomajno prepričana".⁷⁶

Šenk je svojo ljubico že prav kmalu ves žareč od veselja obvestil, da je njeno pisanje bilo uspešno in da mora takoj v London. Stric naj bi namreč nakazal denar v neko angleško banko in potrebno ga je le še dvigniti. Potarnal je, da nima dovolj denarja za na pot. Emilija, ki je bila vsa srečna, mu je zato sama od sebe dala 200 goldinarjev za potovanje.⁷⁷

Šenk je nato zares odpotoval. Toda ne v London, kot je mislila Emilija, temveč na Moravsko, da bi umoril nesrečno Josipino Timal. Na potovanju je oddal eno pismo v Přerovu, drugega pa v Hranicah. To so bile tudi edine novice, ki jih je v tem času prejela Höchsmannova. Nenadoma pa se je pojavil tudi sam Hugon Šenk, ki je svoji ljubici natvezil, da je bil v Londonu, a se, žal, ni mogel legitimirati kot knez Wielopolski in mu tako niso izročili denarja. Toda takoj je dodal, da je dobil nekaj denarja drugje in ji z vso hvaležnostjo vrnil posojenih 200 goldinarjev, k temu pa je kot darilce velikodušno dodal še precejšnjo vsotico denarcev.⁷⁸

Šenk je nato še nekajkrat za nekaj dni odpotoval (baje poslovno) in se vselej vračal z denarjem in drugimi dragocenostmi. Tako je bilo v julijskih dneh, ko je izginila Katarina Timal, ali pa 5. avgusta pozno zvečer, ko je Emiliji Höchsmann izročil vrednostne papirje in dragocen nakit, ki ga je isti dan odvzel umorjeni Tereziji Ketterl.⁷⁹

Po umoru Katarine Timal je Šenk s svojo ljubico odpotoval v Zürich. Ko sta se 18. julija vrnila na Dunaj, sta vsem znancem razlagala, da sta se poročila. Da bi bila vsa reč bolj verodostojna, je Šenk naročil celo poročno večerjo, za katero je plačal 70 goldinarjev, z ljubico Emilijo pa sta se preselila k njenemu svaku Vogtu.⁸⁰

⁷⁵ Der neue Pitaval, str. 133.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Der Wiener Pitaval, str. 364.

⁷⁹ Der neue Pitaval, str. 133-134.

⁸⁰ Morilec Hugon Šenk, str. 53.

Ker je imel "ris v človeški podobi" tudi v jesenskih dneh "mnogo posla", saj se je moral posvečati Ederjevi in Ferenczyjevi, dopisoval pa si je tudi s številnimi drugimi "bodočimi nevestami", za Emilijo ni imel veliko časa in jo je le poredko obiskal. Toda nesrečna Emilija je imela svojega ljubčka še vedno rada. S Šenkom je še pred njegovo aretacijo zanosila. Rada pa ga je imela tudi še potem, ko je izvedela za vse njegove grozovitosti. Ko je marca 1884 pričala na sodni obravnavi proti morilski trojici, so jo oblivale solze, pred odhodom pa je Šenku hotela podati roko v slovo. Predsednik sodišča je to seveda preprečil, med poslušalci pa so se kot blisk razširile govorice, da je Höchsmannova hotela dati pošasti, s katero je več mesecev živela pod isto streho, strup, da bi ji olajšala trpljenje.⁸¹ Seveda je bilo vse skupaj le nesramno natolcevanje dunajskih firbcev.

Aretacija, sodna preiskava, proces in obsodba

Dunajska policija, ki ni več dvomila, da so pogrešana dekleta žrtve množičnega morilca, je mrzlično iskala storilca. Neprestana prizadevanja policijskega svetnika Breitenfelda in policijskega komisarja Stuckarta, da bi ujela morilca, so končno obrodila sadove. Ugotovila sta, da je vse umore izvršil Hugon Šenk in da sta bila njegov brat Karel in ključavničar Karel Šlosarek njegova pomagača. V noči iz 9. na 10. januar 1884 so številni policisti na dunajski Stourzgasse vrgli iz postelje Hugona Šenka in ga vklenili. Dve uri kasneje so prijeli še Karla Šenka in Šlosareka.⁸²

Sodna preiskava je kmalu spravila na dan mnoge grozljive podrobnosti o roparskih napadih in umorih, ki jih je zagrešila kriminalna "triperesna deteljica".⁸³ Šenk je sprva pri zaslišanjih odločno tajil, "da bi se bil on sam kakega umora dejanski vdeležil". Trdil je, "da ako sta njegov brat in Šlosarek morila, sta zločinstva na svoj račun dopernašala". Tudi umor kuharice Terezije Ketterl je naprtil bratu Karlu. Lagal je, da so se avgusta skupaj odpeljali v Lilienfeld. Inženir Šenk je nato trdil, da je moral narisati še nekaj načrtov in da je bratu dejal, naj gresta med tem časom s Ketterlovo na sprehod. Slovenec sklepa Šenkovo lažno pripoved takole: "Karel Šenk res pelje Ketterl na sprehod po neki višavi z leskovino zaraščeni. Ondi je Karel Šenk

⁸¹ Ibidem, str. 54.

⁸² Glej: Der neue Pitaval, str. 135; Slovenec, 10. in 12. 1. 1884; Slovenski narod, 10. 1. 1884.

⁸³ Slovenec, 14., 15. in 16. 1. 1884; Novice, 16. 1. 1884.

nekoliko korakov zaostal in na Ketterl iz revolverja trikrat vstrelil. Ubožica je glasno zavpila in se na tla zvrnila. Korel pa stopi nekoliko nastran, da vidi, kakošen vspeh je očinil. Ko se kuharica zopet pobirati začne, priskoči Karel in jo še enkrat v glavo vstrelji, in s tem ji je bil poslednji žarek življenja vgasnil. Mrtvo je oropal in jo ondi pustil.”⁸⁴

Toda Šenk se je prevečkrat zapletel v protislovja, da bi njegove izmišljotine in valjenje krivde na pomagača kaj dosti zalegle. Polagoma je splahnel tudi njegov drzni pogum in napuh in menda je postal “tako pohabljen in na duhu potr”, da ga skoraj ni bilo moči več prepoznati. Še več. “Krvolok se je pred svojim sprevedom v deželno sodnijo obtožil še marsičesa, o čemer se dotičnim osobam še sanjalo ni. Kar je ta zver za bodočnost še vse nameravala, je strašansko in lahko se reče, da mu je prav božja previdnost prepregla pot na cesti hudodelstva. Ko bi ga še ne bili prijeli, pravi Šenk, bi bil v prav kratkem času še sedem ljudi pomoril. Naj prva na vrsti je bila hišina iz nekega hotela, ki si je že 4000 gld. prihranila in te si je Šenk vzeti hotel. Že je tudi določil kraj, kamor bi se bila na smrtno ženitovanje peljala. Za to bi prišli na vrsto dve drugi, ki sta tudi že precej prihranjene ‘dote’ imeli. 11. dan t. m. nakanila sta se s šlosarekom umoriti bogato gospodično Malfatti, kateri je Šenkova ljubica Eder dragoceno bisernico izmaknila, da bi naropala denar in dragocenosti v vrednosti 22000 goldinarjev. Eder naj bi jima bila po tihem duri in okna odprla in da bi jo ne bili na sumu imeli, sklenil je Šenk jo omamiti, da bi jo bili zjutraj v nezavednosti dobili. Na smrt obsojena bila sta pa ob enem z gospico Malfatti tudi njena hišina in pa hlapec Peter. Ko bi se bilo to zgodilo, prišla bi bila na vrsto Eder sama, kajti kakor se je Šenk sam izrazil, ona bi ne bila smela živa ostati, preveč je vedela. Ko bi se bilo vse to zgodilo, pobegnil bi bil Šenk s svojo pravo ljubo Emilijo Höchsmann v Ameriko. Sedem nedolžnih osob ima se toraj božji previdnosti zahvaliti, da so še pri življenji.”⁸⁵

Dnevno časopisje je v naslednjih dneh naštevalo še številne nepojasnjene in skrivnostne roparske napade in umore, ki so se v zadnjih letih zgodili v dvojni monarhiji, in prav vse skušalo pripisati na Šenkov račun.⁸⁶ Ubogi krvolok Šenk pa je medtem ves čas tarnal

⁸⁴ Slovenec, 18. 1. 1884.

⁸⁵ Slovenec, 24. 1. 1884. Glej tudi: Novice, 23. 1. 1884.

⁸⁶ Slovenec, 25. 1.; 1. in 4. 2. 1884. Konservativna Zgodnja danica je o Šenku pisala kot o liberalnem goljufu, oženjenem grozovitežu, ki je mnogim premožnejšim služkinjam obljubljal zakon, nato pa jih oropal in umoril. “Ne ve se še prav, koliko jih je tako poklal, z drugimi pa si dopisoval in zveze delal, da bi jih v kremplje dobil.” Za vse je bil seveda kriv liberalizem. - Zgodnja danica, 18. 1. in 1. 2. 1884.

jetniškimi zdravnikom, da je zaradi strašnih sanj, v katerih ga nadlegujejo "nedolžno pomorjene žrtve, silno razburjen, in je prosil, da bi mu morfija zapisali. Morfij je namreč neke vrste strup, ki človeka omami in v trdno spanje zaziblje, če se ga pa preveč vzame, se pa tudi lahko za večno zaspi po njem. Zdravniki so mu iz ravno tega vzroka prošnjo odbili, ker se boje, da bi Šenk strupa ne nabiral in kadar bi ga že zadosti imel, si ne zavdal".⁸⁷

V četrtek, 13. marca 1884, se je pred deželno sodnijo na Dunaju že v zgodnjih jutranjih urah gnetlo veliko ljudi. Ob pol desetih se je namreč začela trodnevna sodna obravnava proti zločinski trojici. Senzacionalen dogodek, ki je pritegnil številne časopisne poročevalce, je vzbudil zlasti zanimanje žensk, toda v mnogo pretesno sodno dvorano se je mimo policije prebilo le malo srečnic in srečnežev. Drugi so morali ostati pred poslopjem deželne sodnije, dunajski Morgenpost in Extrablatt pa sta poskrbela, da so lahko za tolažbo na prvih straneh občudovali podobe morilcev in umorjenih deklet.⁸⁸

Že na začetku smo omenili, da so takrat na Dunaju vladali politično zelo razgibani časi. Zaradi anarhističnih napadov so zato začasno ukinili porotna sodišča, namesto njih pa je deloval senat, sestavljen iz šestih poklicnih sodnikov. Predsednik sodišča je bil znameniti grof Edvard Lamezan.⁸⁹

Moreče sanje so glavnega obtoženca Hugona Šenka očitno minile, saj je postal zopet ves živahen, zabavljiv in sploh jako predrzen. Ko je stopil v nabito polno sodno dvorano, je vsem zastal dih. Imel je zelo prikupne obrazne poteze in urejene brke. S predrznim nasmeškom se je razgledoval po dvorani. Svoj pogled je ustavil zlasti na ženskah ter se počutil kot čašчени junak. Njegov glas je zvenel odločno, govoril je brez tujega naglasa, z močnimi vsebinskimi poudarki. S svojim visokim čelom je dajal vtis, da je vse kaj drugega kot pa množični roparski morilec. Poseben vtis je naredil tudi s tem, da je imel svojo rjavo suknjo, navkljub hudi vročini, ki je vladala v dvorani, zapeto do vratu.

Karel Šlosarek je imel v primerjavi s Šenkom popolnoma vsakdanji obraz ter je govoril s tujim naglasom. Njegova gosta rjava brada je navkljub negi izžarevala podobo podivjanega človeka. Karel Šenk je bil

⁸⁷ Slovenec, 5. 2. 1884.

⁸⁸ Slovenec, 14. 3. 1884.

⁸⁹ Der Wiener Pitaval, str. 364.

mnogo manjši od svojega brata. Imel je rdečkaste brke in zalizce. Že na prvi pogled se je videlo, da je bolan na pljučih.⁹⁰

Napada na Podpero in Bauerja sta na procesu vzbujala le malo zanimanja. V dvorani pa je zavladala neznanska napetost, ko se je začelo govoriti o grozovitih umorih Šenkovih nevest. "Vodja zverske zarote" Hugon Šenk se je na sodišču neprestano vedel naravnost komedijantsko.⁹¹ Na vprašanja grofa Lamezana je odgovarjal ves nasmejan. S čudovito hladnokrvnostjo je neprestano trdil, da sta morilske posle opravila njegova pomagača. Tudi ko je Šlosarek izjavil, da je "nekoč od njega celo zahteval, da naj bi neko babnico privezala k drevesu, jo polila s petrolejem in nato zažgala", je Šenk prasn timer smeh. Predsednik sodišča ga je zato ves razkačen nadrl: "Nehajte se smejati! Podali ste že najbolj škandalozne dokaze svoje surovosti."⁹²

Na obravnavi je občinstvo slišalo še eno grozljivo podrobnost. Šlosarek je namreč ves objokan povedal, da je Šenk nagovarjal svojega brata, "naj spravi s sveta njegovo ženo, ker mu ta ni zaupala". Predsednik sodišča mu je nato odvrnil, da mu verjame, pa čeprav je navaden izmeček družbe. Nato se je obrnil proti predrznemu Šenku in ga nahrulil, da ne zna drugega kot lagati ter ga razglasil za največjega lažnivca na svetu.⁹³

Državni tožilec dr. pl. Pelzer je v svojem zaključnem govoru poudaril, da Hugon Šenk ni samo hudodelec, temveč tudi večkratni morilec brez kančka slabe vesti, ki si nikoli ne bo mogel oprati svojih krvavih rok. Kot vodja krvavih poslov nosi največji delež krivde. Dr. Pelzer je poudaril, da se je tudi sprideni pomagač Šlosarek, ki bi si lahko uredil pošteno življenje, raje odločil za krvavo pot brezvestnega morilca. Glede tretjega zatoženca pa je državni pravdnik navedel, "da je imel službo in mirno zavetje, ali vse to ga ni moglo zadržavati, da se ne udeleži ubijstev. In akoravno je imel, kar mu je bilo potrebno, je vendar jemal od brata krvavih denarjev ter od njih živel".⁹⁴

Potem ko je državni tožilec na kratko pretresel še vsako hudodelstvo posebej, je zaključil svoj govor z besedami: "In ako ne moremo zbuditi v teh ljudeh s tigrovim srcem glasu vesti, nekaj družega moremo, a to je soditi jih po vsi veličini njihove krivice in kazniti jih po vsi strogosti

⁹⁰ Ibidem, str. 364-365.

⁹¹ Slovenski narod, 14. 3. 1884.

⁹² Slovenski narod, 15. 3. 1884.

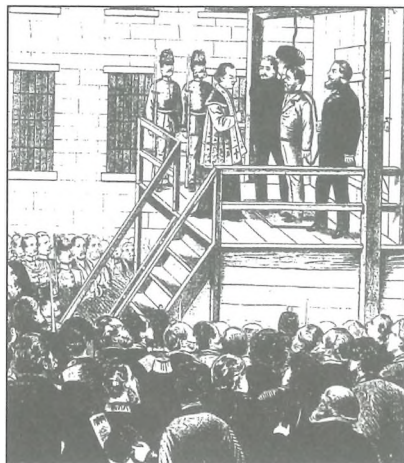
⁹³ Der Wiener Pitaval, str. 368.

⁹⁴ Morilec Hugon Šenk, str. 62.

postave. Obsodite jih za vsa hudodelstva, katera so navedena v obtožbi, in izrecite, da so zatoženci s tolikimi hudodelstvi zaigrali to, kar so pri svojih bližnjih tako malo čislali: življenje.”⁹⁵

Branilec Hugona Šenka, dr. Svoboda, je v svojem zaključnem govoru poudaril, da je potrebno ponovno pretehtati, katere izjave so verjetnejše, ali Šenkove ali Šlosarekove. Kot olajševalno okoliščino je za Šenka navedel, da je še zelo mlad izgubil starše in da je imel zato tudi pomankljivo vzgojo. Izjavil je, da je krvolok pač “psihologična zagonetka. Danes pesnikuje, jutri zavratno mori”.⁹⁶

Zagovornik Karla Šlosareka, dr. Lichtenstern, je bil še bolj redko-beseden. Zanj je bil vsega kriv zločinec Hugon Šenk, ki je Šlosareka zapeljal in v njem “zbudil vse divje strasti”. V roke mu je “dal vsakovrstnega orožja za ubijanje in umor njegovih žrtev”. Šlosarek, ki je vse

Usmrnitev Šenka in Šlosareka.

skesano priznal, je po mnenju zagovornika zato postal tudi edina svetla točka v tej žaloigri, modrosti slavnega sodišča pa je prepustil, ali bo z njim ravnalo bolj milo, kakor s pošastjo, ki ga je zapeljala.⁹⁷

Dr. Steger, branilec Karla Šenka, je veleslavno sodišče nagovoril, da je zatoženec sicer kriv prelivanja človeške krvi in da mu tega madeža ne more izbrisati ves svet. Toda obenem je vprašal, ali ni človeka, ki je neprestano živel v veliki revščini in stiski, v zločin zapeljala zgolj želja po boljšem življenju. Vprašal je, ali ni mogoče takšnega sprijenega človeka znova poboljšati? Nato je dr. Steger poprosil gospode sodnike, naj bodo milostni do zavedenega Karla Šenka, če ne zaradi drugega, vsaj zaradi njegove nesrečne družine, ki bo padla v naročje največje bede in siromaštva.⁹⁸

Pozno popoldne 15. marca 1884 je predsednik sodišča grof Lamezan prebral obsodbo v imenu Njegovega Veličanstva cesarja. Vsi

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem, str. 63.

⁹⁷ Ibidem, str. 63-64.

⁹⁸ Ibidem, str. 65.

trije hudodelci so bili obsojeni na vislice.⁹⁹ Ob izvršitvi smrtne kazni naj bi bil prvi obešen Karel Šenk, nato Šlosarek in nazadnje še Hugon Šenk.

*Hugon Šenk je do svojega zadnjega trenutka obdržal svetovljanske manire*¹⁰⁰

Hugon Šenk je ves čas mirno poslušal obsodbo, kot da ga ta sploh ne bi zadevala. Morda se je zganil in zardel le za hip, ko je predsednik sodišča prebral, da bo zadnji obešen. Šlosarek je ob prebrani obsodbi prebledel kot stena, Karel Šenk pa je še naprej sedel mirno, z naprej nagnjeno glavo. Znamenja tuberkuloze so se kot hektična rdečica pojavila na njegovem obrazu še bolj kot kdajkoli poprej.¹⁰¹

Javnost je bila z razglasitvijo smrtne obsodbe seveda nadvse zadovoljna. Časopisje je vse do "dneva maščevanja pravice" poročalo, da sta morala biti pri Hugonu Šenku noč in dan dva paznika, ki sta pazila, da se sam ne umori. Noč in dan so morali stražiti tudi pomagača Šlosareka. Ta je bil namreč v ječi ves razjarjen in divji, kajti pričakoval je, ker je vse priznal, da ga bodo priporočili cesarju za pomilostitev. Ko pa je videl, "da mu nobena žavba več ne pomaga, polastil se ga je obup".¹⁰²

Tik pred izvršitvijo kazni je cesar pomilostil Karla Šenka. Najvišje sodišče mu je smrtno kazen spremenilo v dosmrtno težko ječo.¹⁰³ V zgodnjih jutranjih urah 22. aprila 1884 je rabelj Willenbacher na dvorišču deželne sodnije na Dunaju obesil Karla Šlosareka in Hugona Šenka. Na voljo je bilo le omejeno število vstopnic za radovedneže.¹⁰⁴

Na morišču se je zbralo okrog 200 gledalcev. Šlosarek, ki je bil ves potrť, se je poslovil: "Odpustite mi vse moje hudobije! Milost! Prekletstvo Hugonu Šenku!"¹⁰⁵ Njegov smrtni boj je trajal osem minut.

Hugon Šenk je v spremstvu paznikov strumno stopil pod vešala, se vljudno priklonil sodni komisiji in smehljaje zaklical: "Prosim, pozdravite mi mojo ženo!" In tudi potem, ko mu je rabelj Willenbacher že nataknil

⁹⁹ Čeprav Karel Šenk ni zagrešil umora in si torej ni umazal rok s krvjo žrtev, si je po določbi čl. 136 kazenskega zakonika zaradi neposredne soudeležbe in dejanskega sodelovanja prislužil smrtno kazen. - Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, I. zvezek, Kazenski zakon, Ljubljana 1889, str. 59.

¹⁰⁰ Deutsche Wacht, 24. 4. 1884.

¹⁰¹ Morilec Hugon Šenk, str. 67.

¹⁰² Slovenec, 29. 3. 1884; Slovenski narod, 26. 3. 1884.

¹⁰³ Slovenski narod, 21. 4. 1884; Slovenec, 21. 4. 1884.

¹⁰⁴ Slovenec, 19. 4. 1884.

¹⁰⁵ Slovenec, 22. 4. 1884; Slovenski narod, 22. 4. 1884.

zanko, je še enkrat ponovil svojo poslednjo željo. Po treh minutah boja s smrtjo je njegovo truplo obviselo na vešalih. Ob 7. uri in dvajset minut je bilo vsega konec. Kakšno uro po justifikaciji so obešenca sneli, ju položili v leseni krsti in odpeljali v mrtvašnico, kjer so opravili obdukcijo.¹⁰⁶

S tem se je končalo eno najstrahotnejših poglavij kriminalne zgodovine. Jack Razparač habsburške monarhije in njegova pomagača so bili ustrezno kaznovani. Javnost si je oddahnila. Predvsem ženske. Zlasti tiste, ki so iskale imenitnega ženina, ali o njem vsaj sanjarile. Prijateljice loterije pa so ob usmrtitvi "po vseh mestih pridno tuhtale in v loterijo stavile številke. V Trstu so najbolj stavile 2 (število obešencev), 7 (ura obešanja), 22 (dan obešanja), 38 (vešala). Dunajske loteristovke so pa stavile 4 (število umorjenih deklet), 26 (starost Šlosarekova), 35 (starost Šenkova) in 90 (velik strah obešencev)."¹⁰⁷

Odmevi pri nas

Strašno grozljivko o morilcu Hugonu Šenku in njegovih pomagačih je ves čas spremljala tudi javnost na Slovenskem. Časopisje je svojim bralcem neprestano skušalo postreči s kar se da senzacionalnimi podrobnostmi. Najbolj pikantne pa so bile vsekakor notičke, da si je Šenk, ki mu je bil "umor žensk glavna obrt", dopisoval tudi z neko gospico iz Ljubljane. Menda ji je "ta zlodej, ki je razpel svoje mreže jako na široko", pisal "prav prevroča pisma", tista gospodična pa je lahko hvaležna samo Bogu, da je pristal za rešetkami, še preden je prišla v njegove strašne roke.¹⁰⁸

Marca 1884 je izšla tudi knjižica o morilcu Šenku in njegovih pomagačih, ki je bila dokaj priljubljeno branje. V Giontinijevi knjigarni na Mestnem trgu v Ljubljani pa so ljubljanskim fircem postavili na ogled tudi nekatere grozovite dogodke iz Šenkovega življenja. "Na eni podobi videti je Šenk pred sodnim stolom s svojima drugovoma. Na drugi kaže se prizor, kako sta Šenk in Šlosarek svoji žrtvi kamen okoli života pripasala ter jo ravno v vodo pehata. Na tretji videti je zopet druga žrtev, obdana od vseh treh krvolokov, dva jo držita za roke, Hugon ima pa ravno nož v roci, da ji bo vrat prerezal. Četrty prizor kaže nam zaupljiv tète à tète, ko se nedolžna žrtev igra z nabasanim

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Slovenski narod, 26. 4. 1884.

¹⁰⁸ Slovenski narod, 19. 1. 1884; Slovenec, 23. 1. 1884; Novice, 23. 1. 1884.

revolverjem okoli senc, podivjani Šenk pa zraven sedi in jo k samoumoru napeljuje, češ, naj le poskusi, saj revolver ni nabasan, in res jo je pripravil, da se je sama usmrtila, ker je lahkoverno deklet mislilo, da ima res prazen revolver v roci.”¹⁰⁹

Šenkov duh pa je živel še več let po njegovi smrti. Zasedel se je v trivialno literaturo. Kmalu po njegovi usmrtitvi v Slovincu lahko preberemo novico, da so na Dunaju in v Leipzigu začeli prodajati roman “Hugon Šenk in njega zločini ali morilci deklet in njih žrtve”. Roman je bil bojda “po najnovejšem okusu in prav mičen”.¹¹⁰

Pojavili pa so se tudi številni novi Šenki. Med njimi tudi kranjski Šenk. O njem je Slovenec pisal takole:

“Franc Vozel, doma iz svetogorske fare, se je pred kakimi 2 ali 3 leti pritepel v čemšeniško faro, slepil neko žensko, katero je tudi preslepil, da je postala nezakonska mati. Nazadnje preslepil je priletno Mico Božič, imajočo denar. Nagovoril jo je, da je šel ž njo kupovat neko posestvo, češ, potem se bova pa vzela. Na potu grede, še ne četrte ure od njenega doma, ji vzame denar, katerega je imela pri sebi, okoli 350 gld., jo umori in vrže v strugo neke plitve vode. In ne bi je bili našli, ako bi voda ne bila vsled nalivov narastla in trupla naprej odnesla. Kako se je vse zgodilo, bode natančneje pokazala sodnijska preiskava, kajti zločinec, ki je bil na sumu umora, se je že vdal in je že izročen pravici. Imenovani je grd pijanec, očiten pohujšljivec. Za cerkev mu ni bilo mar, pač pa za krčmo, kjer je v nekterih dneh od oropanega denarja že 150 gld. zapravil v zvezi z neko drugo razuzdanko. Duhovščina čemšeniška ga ni poznala, ker se ni nikdar oglasil. Tu je zopet žalosten zgled, kam zaide človek, ki se vda pijančevanju in razuzdanosti.”¹¹¹

¹⁰⁹ Slovenec, 22. 3. 1884.

¹¹⁰ Slovenec, 1. 5. 1884.

¹¹¹ Slovenec, 11. 7. 1884.

Dodatek I

O sobarici Klari, ki je zaman čakala na morilca Šenka

Bliskoviti reporter Egon Erwin Kisch, pripovednik in novinar, sloviti mojster reportaže,¹¹² se je v začetku dvajsetih let preteklega stoletja povsem naključno dokopal do pisem, ki jih je od morilca Hugona Šenka pred več kot štirimi desetletji prejela ostarela sobarica gospe H. Omenjena dama je praškemu mojstru v detajlih pripovedovala, da ji je njena šestdesetletna sobarica Klara nedavno zaupala svoje ljubezenske bolečine.¹¹³

Klara je svoji milostljivi povedala, ko je bila še mlada, da je služila v Hannovru kot pestunja pri neki dunajski dami, ki je poleti s svojo družino odpotovala na počitnice v Bad Vöslau v Spodnji Avstriji. Tam je spoznala nekega moškega in se z njim zaročila. Ko se je vrnila v Hannover, si je priskrbela svoje dokumente in dvignila prihranke, da bi odpotovala na Dunaj, kjer naj bi se poročila. Njen ženin jo je namreč že priganjal. Predstavljal se je kot inženir, toda pri tem je namignil, da naj bi bil v resnici knez Wipolinski.

“Wielopolski, ne?” jo je prekinil Kisch, ki mu je bilo ime zaradi dobrega poznavanja kriminalnih primerov precej znano.

“Da, Wielopolski, prav imate,” mu je nekoliko zmedena pritrdila gospa H.

Zvesti poslušalec Kisch pa je ob njeni pritrditvi naravnost zastrigel z ušesi in jo začel vzpodbujati, naj pove še kaj več. Gospa H., ki je bila sprva prepričana, da je Klara padla v roke ženitnemu goljufu, je zaradi dejstva, da njen poslušalec pozna ime Wielopolski, globoko zavzdihnila in izjavila, da vsa reč potemtakem le ni tako neverjetna, kot se ji je zdela.

Iz nadaljnega pripovedovanja gospe H. izluščimo, da je grozoviti Šenk tudi lahkoverni Klari natvezil, da je ruski car za njim poslal morilce in da se zato predstavlja pod drugim imenom. Izvemo, da mu je pisala na Dunaj, kjer pa je ni pričakal na železniški postaji. Zaman ga je čakala tudi v hotelu. Šenk tudi ni dvignil njenih pisem na pošti. Klara je mislila, da je njen zaročenec ali bolan ali pa je odpotoval. Nekaj dni je še ostala v hotelu, nato pa se je odpravila nazaj v Hannover. Gospa H. je dodala,

¹¹² Več o njem glej: Fritz J. Raddatz v predgovoru h knjigi Egon Erwin Kisch, *Marktplatz der Sensationen*, Berlin 1962, str. 5-10.

¹¹³ Egon Erwin Kisch, *Eine Frau, die auf ihren Mörder wartet*, v: *Der neue Pitaval*, str. 138-148. Kischevo zgodbo smo skrajšali in priredili. Šenkova pisma so objavljena in prevedena v celoti.

da je Klara "čakala na novico, pravzaprav, da še vedno čaka, da se bo njen knez vrnil in da bo postala kneginja, kot ji je pogosto pisal".

"Ali lahko vidim pisma?" jo je pobaral Kisch.

Gospa H. mu je odgovorila: "Ne verjamem, da jih bo Klara hotela dati iz rok. Hrani jih v šatulji, skupaj z zaročnim prstanom in ovenelimi rožami."

Toda strastni reporter je vztrajal. Gospa H. ga je v nedeljo popoldan, ko je bila Klara prosta, povabila na čaj. V šatulji je sobarica hranila šest vozovnic od 25. julija pa do konca decembra 1883, dve posušeni vrtnici, prstan z belim safirjem, pet pisem in dopisnico. Ta zapuščina nesrečne ljubezni in eden ali dva pogovora z grozovitim Šenkom so zadostovali, da je Klara dolgih štirideset let čakala na svojega ljubega zaročenca. Še vedno je gojila upanje, da se bo nekega dne prikazal s šopkom vrtnic v rokah in jo popeljal pred oltar.

Bistri reporter Kisch je že v trenutku, ko je bilo izrečeno ime Wielopolski, vedel, da gre za strašnega morilca služkinj Hugona Šenka. Vedel je tudi, da je imel Jack Razparač habsburške monarhije za vneto dopisovanje s Klaro le malo časa, saj je imel v teh šestih mesecih prepolne roke dela. Tudi ime in priimek, s katerim se je nepridiprav podpisoval, sta mu bila poznana: "Hermann Siegel, inženir" in spodaj naslov: "H. K. S., Zahodna železniška postaja na Dunaju, poste restante".

V šestih mesecih, ko je mlada hannoverska pestunja spoznala sladkobesednega zločinca in se vanj zaljubila, je ta, kot vemo tudi mi, opravljal "morilske posle", ki jim težko najdemo para, zgodovina kriminala pa komajda pozna še kaj bolj zverinskega. In kdaj je Šenk flirtal z gosposkično Klaro?

Iz časopisnih poročil o procesu proti Hugonu Šenku in njegovima pomagačema izvemo, da je Šenk kmalu po umoru Josipine Timal odpotoval k njeni sestri v Vöslau, da bi izvedel naslov svoje naslednje žrtve, tete Katarine Timal. Pri Josipinini sestri je hitro opravil in ostal mu je še čas, da je na ulici nagovoril mlado pestunjo, ji prisegel večno ljubezen in zvestobo, jo prosil za roko, ji natvezil štorijo o poljskem knezu Wielopolskem, se pozanimal o višini njenih prihrankov in ji zabičal, naj o vsem skupaj molči kot grob.

Če ji je že ob prvem srečanju podaril vrtnici in ji izročil prstan z belim safirjem (ki ga je po vsej verjetnosti snel s prsta svoje žrtve) ali če je še kdaj drugič prišel na obisk v Vöslau, ne vemo. Vemo pa, da je bil ves čas "zaposlen" s Katarino Timal in svojo edino ljubeznijo Emilijo Höchsmann.

V tem času se je mlada Klara že vneto pripravljala na srečanje in bližnjo poroko s svojim "knezom na belem konju". Toda ko je vsa srečna prispela na Dunaj, Šenka ni bilo od nikoder. Kmalu po umoru Katarine Timal se je namreč moral posvečati svoji ljubi Emiliji. Klari pa je poslal sledeče pismo:

"Dunaj, 25. julij 1883

Spoštovana gospodična!

Potrjujem prejem Vašega prikupnega pisma z dne 22. julija in moram samo obžalovati, da v nedeljo nisem uspel priti, saj sem Vaše pisanje prejel mnogo prepozno.

Tudi moji srčni želji bi ustrezalo, da bi nedeljo preživel z Vami na deželi, toda Vaše pismo je prispelo šele včeraj. Danes je, žal, prepozno, saj domnevam, da boste v naslednjih dneh odpotovali v Hannover. Prav rad bi Vas sicer pričakal na Dunaju, toda danes zvečer potujem na Ogrsko, da bi kupil les, kar me bo zadržalo teden ali dva.

Srečno potujte, spoštovana gospodična, seveda pa upam, da v Vaši domovini ne boste pozabili na obljube, ki sva si jih izmenjala in pri katerih iz vsega srca vztrajam.

S prisrčnimi pozdravi se podpisujem

Siegel, inženir."

Naslednje pismo je Šenk poslal Klari že v Hannover, in sicer tri dni po umoru ljubke Terezije Ketterl:

"Dunaj, 8. avgust 1883

Spoštovana gospodična!

Obveščam Vas, da sem se vrnil s poslovnega potovanja, da imam za sabo mnogo razburljivih trenutkov, toda mislim, da sem vse dobro opravil, tako da se sedaj zdi najina prihodnost veliko svetlejša. Dobil sem Vaši ljubezenski pismi in lahko si predstavljate, kako sem jih bil vesel.

Popolnoma Vam zaupam, kot lahko tudi Vi zaupate meni. Življenje je polno resnih trenutkov, toda s pogumom in potrpljenjem se da vse premagati. Tudi sovraštvo in nevoščljivost ne moreta nič doseči proti skladnosti dveh zvestih src.

Svetujem Vam, da Vam Vaši blagorodni starši pošljejo vse potrebne dokumente in da imate pripravljeno tudi vse drugo. Od mene boste prav kmalu izvedeli, kaj sem za naju sklenil, in mislim, da bo potem najina sreča popolna.

Bodite prav lepo in iskreno prisrčno pozdravljeni od Vašega

Hermann S."

Tekoče napisano pismo, s katerim si je Šenk zagotovil novo žrtev, je toliko bolj omembe vredno, ker je bil plen, do katerega se je dokopal z umorom Terezije Ketterl, naravnost obilen in bi si lahko vsaj za nekaj časa privoščil mirovanje. S svojo Emilijo je preživiljal preostanek medenih tednov na Dunaju, kjer so se že pojavili plakati, ki so oznanjali izginotje Ketterlove in sum, da gre za roparski umor. Morda je takrat res mislil, da bo nekaj časa počival, toda Klara ga je dobesedno bombardirala z ljubezenskimi pismi in ga silila v srečen zakon. Toda ni ji odgovarjal. Ko pa mu je sporočila, da bo 1. septembra prišla na Dunaj, se je le zganil in jo na dopisnici takole zavrnil:

"Dunaj, 25. avgust 1883

Spoštovana gospodična!

Telegram me je prisilil, da sem moral za nekaj časa odpotovati in zato Vas moram prositi, da Vaš odhod na pot prestavite, dokler Vas ne obvestim o moji vrnitvi, ki bo, upam, sledila prav kmalu.

Z mnogimi pozdravi se podpisujem Hermann S."

Inženir Hermann Siegel je, kot vemo, kmalu začel iskati še druge "rezervne neveste". Oktobra je sklenil poznanstvo s sobarico Josipino Eder in služkinjo Rožo Ferenczy, hkrati pa je ohranil stike tudi s Klaro, ki ji je poslal naslednje pismo:

"Dunaj, 12. oktober 1883

Spoštovana gospodična Klara,

z velikim veseljem Vam sporočam, da sem se vrnil čil in zdrav in našel Vaša pisma. Bolesno sem presenečen, ker ste obupali nad mojo zvestobo. Sem mož beseda, in kar si zadam, izpeljem, četudi se proti meni kopičijo še tako neizmerne težave.

Bodite prepričani, da se tudi jaz rad spominjam prelepih uric v Vöslauu in si goreče želim nič drugega kot najino končno združitev. Pišite mi, kdaj lahko pridete sem, da bom lahko, zasut s posli in poklicnimi skrbmi, pripravil vse potrebno.

Sprejmite še enkrat zagotovilo moje globoke ljubezni in vdanosti od Vašega

*Hermann S., inženirja,
Zahodna železniška postaja na Dunaju, poste restante."*

Klara se je morala medtem obvezati, da bo ostala v službi pri svoji gospodi vsaj še četrto leto, ker je drugače ne bi bili znova vzeli v službo. Njen bodoči ženin ji je zato odgovoril:

"Dunaj, 2. november 1883

Spoštovana gospodična Klara,

potrjujem Vam, da sem prejel obe Vaši pismi z dne 18. in 26. oktobra in sem zelo žalosten, da ste se obvezali, da boste še tako dolgo ostali v službi. Najino združitev, po kateri tako hrepenim, sem pričakoval v teh dneh in sem zelo žalosten, da moram počakati do novega leta. Pišite mi, kdaj boste prispeli, da Vas bom hrepeneče pričakal na železniški postaji.

V mojem življenju je nepričakovano nastopil zelo ugoden preobrat. Prav odločno Vam zagotavljam, da bo najina prihodnost kar najboljša. Ne pozabite s seboj prinesiti dokumente in vse drugo, tako da ne bova z ničemer odlašala. Tu sem že pripravil vse potrebno.

Z upanjem na končno skorajšnje srečanje se Vam priporoča Vaš ljubeči

*H. S., inženir,
Zahodna železniška postaja, poštno ležeče."*

Zadnje pismo, ki ga je Šenk pisal svoji nevesti in v katerem ji – morda zares – iz iskrenega srca zaželi vesel božič, "ker je vendar zadnji...", odreja tudi vsa navodila o njenem prihodu na Dunaj:

"Dunaj, 10. decembra 1883

Spoštovana gospodična Klara,

kot je razvidno iz Vašega zadnjega ljubezenskega pisma z dne 1. decembra, ste vse tako uredili, da si boljšega ne bi mogel želeti. Kar zadeva Vašo skrb, Vas lahko popolnoma pomirim, saj sem svobodnjaški mož in nimam nobenih predsodkov.

Ohranite samo svojo prijetno naklonjenost in zaupanje do mene in bodite prepričani, da Vam bom povrnil isto z istim in da se moja nežnost ne bo nikoli ohladila. Želim Vam iz iskrenega srca vesel božični praznik, saj je vendar zadnji, ki ga boste preživel v samskem stanu.

Prvega januarja naslednji teden torej odpotujte, vzemite vse s seboj in sporočite mi še, kdaj boste prispeli. čakal bom na peronu, če bom na Dunaju. Drugače pojdite v hotel Pri zlatem pajku (Zur Goldenen Spinne), kjer bom rezerviral sobo. Lahko bi se namreč zgodilo, da me bo kakšna pomembna nepreložljiva zadeva prisilila, da bom za kratek čas odpotoval. (Poslovno.)

Zagotavljam Vam vso svojo poštenost, s katero se podpisujem

Siegel, inženir.

Prosim, nemudoma mi odgovorite.

Zahodna železniška postaja na Dunaju, poste restante."

Naslednji podvig "poštenega" goljufa poznamo. Konec decembra je pod udarci sekire izdihnili Roža Ferenczy. Šenk je bil zato v naslednjih dneh zelo previden. Čez dan se je zadrževal v stanovanju svojega brata ali pri Šlosareku. Niti na kraj pameti mu ni prišlo, da bi se sestal s Klaro.

Klara je prispela na Dunaj. Ker je njen ženin ni čakal na železniški postaji, je odšla v hotel Pri zlatem pajku. Tu ni bila rezervirana nobena soba, njen ženin je bil popolnoma neznan. Ostala je. Na poštnem uradu zahodne železniške postaje je zvedela, da nihče ni dvignil njenih zadnjih pisem. Morda ji je pisal v Hannover. Odpotovala je nazaj, toda tudi tam ni bilo ničesar. Morda pa ni imel časa. Njeno zaupanje je bilo neomajno.

Kot vemo, je Šenk končal na vislicah. Nesrečna Klara pa je več kot štiri desetletja zaman čakala na svojega kneza, ki je bil tako fin in zadržan kot noben moški, kar jih je kdajkoli srečala. Vsa ta dolga leta se ji ni niti sanjalo, da je ljubimkala z morilcem, in bila je prepričana, da se bo nekega dne vrnil in se z njo poročil. Toda nanj so jo do konca življenja spominjale le še njene svetinje: pisma, vrtnici in prstan.

Dodatek II

Morilec je bil tudi poet

Kmalu po Šenkovi usmrtitvi je na Dunaju izšel majhen zvežčič, ki je imel komaj 32 strani, z naslovom: Podoba Hugona Šenka, po pristnih virih zbral in izdal založnik.¹¹⁴ Izdajatelj je v predgovoru pojasnil, da bo del čistega dobička namenil sobarici Josipini Eder, ki je bila, kot je znano, Šenkov inštrument, tatica, ki je morala svoj zločin plačati s triletno težko ječo.

Toda oblasti so knjižico zaplenile, prepovedale njeno razpečevanje in dale vse primerke v star papir. Roparskemu morilcu, o katerem bi se morda lahko skovale romantične legende, namreč niso hotele delati nobene reklame. Šenkove pesmi so bile sicer povprečni verzi povprečno izobraženega moža, toda zaradi njegove kriminalne preteklosti vendarle zaslužijo vsaj zanimanje kriminalnih psihologov. Znano je namreč, da so tudi nekateri najbolj krvavi in grozoviti zločinci svojo značilno nečimrnost podoživljali tudi v verzih.¹¹⁵

Da niso Šenkovi verzi popolnoma utonili v pozabo, se lahko zahvalimo dunajskemu višjemu policijskemu svetniku dr. Edmundu Ehrenfreundu, ki je imel dostop do cenzurnega izvoda in je pod psevdonimom Ubald Tartaruga v obsežnem delu *Der Wiener Pitaval* objavil tudi izbor morilčevih pesmi.¹¹⁶

Pri branju sanjaške pesmi *Hrepenenje* (*Sehnsucht*) se pred bralca prej prikrade podoba nenevarnega diletanta, kot pa da bi pomislil, da gre za krvoločnega roparskega morilca.

¹¹⁴ Hugo Schenks *Gesicht, nach authentischen Quellen gesammelt und herausgegeben vom Verleger, Wien 1884, Verlag von Emil Karl Fischer.*

¹¹⁵ Takšno mnenje je zastopal recimo znani italijanski kriminalni antropolog Cesare Lombroso, ki se je rad hvalil, da je sposoben prepoznati zločinca po njegovem videzu ali celo po kakšnem delu njegove zunanosti, skratka, da ima "nos" za takšne tipe. Leta 1899 je zapisal, da "atavizem zločinca, ki mu manjka sleherna sled sramu in sočutja, utegne imeti izvor ne samo v divjaštvu, ampak še dlje nazaj - prav v zvereh". - Christopher Hibbert, *Zgodovina zločinstva in kazni*, Ljubljana 1965, str. 199.

¹¹⁶ *Der Wiener Pitaval*, str. 369-372.

Sehnsucht

Auf dem blauen Himmelsdome
geht der Mond die stille Bahn,
Venus grüßet ihn von ferne,
Und er sieht sie traurig an

Sinnend und im ewgen Kreise
Zieht er durch die Ätherflut,
Feucht und unverwandt sein Auge
Auf dem schönen Sterne ruht

Ewig bleiben sie sich ferne,
Ewig strahlt ihr mildes Licht.
Wie ein Blick voll tiefster Sehnsucht
Aus dem blassen Angesicht.

Ich bin Mond und sie ist Venus,
Unverstanden, weil ich ferne,
Doch die Erde ist kein Himmel
Und die Menschen nicht wie Sterne.

Hrepenenje

Na nebesnem svodu sinjem
hodi mesec svojo pot,
Venera v pozdrav mu miga,
on jo gleda žalostno,

v večnih krogih ves zamišljen
v plimi etra suče se,
lepo zvezdo neprestano
gleda z vlažnimi očmi,

večno daleč je od njega,
večno sije njena luč
kot pogled, poln hrepenenja,
kot obrazek, večno bled.

Jaz sem mesec, ona zvezda,
daleč sem, ni mi do nje;
zemlja ni, kot so nebesa,
in kot zvezde ne ljudje.*

Naravnost odvrtno deluje v zvezi s kriminalno osebnostjo avtorja naslednja pesem:

Ein Traum

Im Eichwald ließ ich mich einst nieder
Und suchte Schutz vor heißer Glut,
Belauschend all der Vöglein Lieder
Hab' ich im Grün mich ausgeruht.

Betrachtete der Allmacht Werke,
Die ringsumher mein Blick geschaut;
Ich suchte im Schlummer Mut und Stärke
Und so entschlief ich gotterbaut ...

Sen

Nekoč sem zleknil se v dobravi,
da pred pripeko bi se skril;
prisluškovaje petju ptičic
v zelenju sem si odpočil.

In vseokrog vsevišnja dela
je moj pogled opazoval;
pogum in moč iskal sem v spanju
in sem zaspal, Boga vesel...*

Neprimerno bolj pošteno pa zveni pesem Metuljeve misli (Schmetterlingsgedanken), iz katere diha nameren cinizem:

Schmetterlingsgedanken

(An eine interessante Frau)

Als einst der liebe Gott die schöne Welt erschaffen,
Da setzt' er außer andern großen Affen
Auch mich in dieses ird'sche Jammertal.
Er suchte mich indes alsbald zu trösten,
Gab mir ein Herz von seinen allergrößten
Und sprach zu mir: "Beginne deine Qual"
Ich fand alsbald an Blumen meine Freude,
Die schönsten Knospen wurden mir zur Beute;
Zur Straß' hiefür ward ich ein Schmetterling.
Ich flatterte nach Schmetterlings Sitte
Von Blum' zu Blum', von Blüte rasch zur Blüte,
Bis ich an einer Blume mich verding.
Ich schlürfte nun mit seelenvergnügten Zügen,
Als tränke ich aus alten deutschen Krügen;
Er ist so süß – der einen Blume Duft!
Und wüßte ich, ich müßte auf ihr sterben,
Als Schmetterling hab' ich ja keine Erben;
Ich wünschte gern, sie würde meine Gruft.
Doch fürchte ich, ein Windstoß könnt' es wagen,
Und mich hinweg zu andern Blumen tragen;
Weit fort von ihr, von ihrem Angesicht.
Dann will ich gern die Schwingen sinken lassen,
und sterbend noch recht innig fest umfassen
Die letzte Blume: das Vergißmeinnicht.

Metuljeve misli

(zanimivi gospe)

Ko nekdanj ljubi Bog je svet ustvaril,
je skupaj s vrsto drugih večjih opic
še mene v to dolino solz poslal.
Tako j nato, da bi me potolažil,
srce iz božjega srca mi dal je
in rekel mi: "Na muke zdaj s teboj!"
Med rožami sem našel si veselje,
moj plen bili so le najlepši popki,
zato za kazen sem postal metulj.
In po metulji šegi frfotal sem
lepo od ene rožice do druge,

ob neki cvetki pa sem se ujel.
 In srebal sem v požirkih, duši milih,
 kot da bi pil iz starih nemških vrčev;
 kako sladak je - takle cvetkin vonj!
 In vedel sem: ob njej bi moral umreti,
 saj kot metulja delež me ne čaka;
 želel sem si, da v njej bi našel grob.
 Bal sem se pač: lahko potegne veter
 in k drugim cvetkam me od nje zanese,
 od njenega obraza stran, drugam.
 Naj torej le odpadejo mi krila,
 umirajoč z vso dušo se oklenem
 cvetlice zadnje še, spominčice.*

V isto skupino spadajo tudi naslednji izreki:

Die höchste Poesie, die ist – das Geld;
 Kein Geld – die Prosa,
 Drum heirat' ich die Emma Feld
 Und nicht die Rosa.

Najvišja poezija, to je - denar,
 prazen žep - poln proze.
 Zato sem oženil Emo Bar
 in ne Roze.

Des Weibes Reiz, er ist vergänglich,
 Für Geld allein bleibt man empfänglich.

Ženski čar - minljiva stvar,
 a zmeraj mika nas denar.*

Na koncu zvežčiča je še pesem Slovo (Abschied), ki naj bi bila, ker je bila napisana za rešetkami celice ubogih grešnikov, še en dokaz za Šenkovo komedijanstvo, ki je trajalo vse do ure smrti.

Abschied

Durchs Gitter fiel der Sterne bleiches Licht,
 Ich lag im Traum und wollte fast verzagen,
 Da sah ich dich, dein teures Angesicht,
 Und hörte dich an meiner Seite klagen.

Du kamst als Trost, der längst mir schon entchwand,
 Als Friedensengel sah ich dich nun wieder.
 Du blickt'st mich an, gar lange, unverwandt,
 Und ließest dich auf deine Knie nieder.

Dein treues Auge hat mir nicht gelacht,
 Verzweiflung sah ich nur in deinen Blicken,

Und wehmutsvoll hast du der Zeit gedacht,
Die nun auf immer sollte uns entrücken.

Du reichtest mir die Hand zum letzten Gruß,
Mit bangem Herzen wollt'st du von mir gehen...
Und schmerzlich heiß gabst du den Abschiedskuß:
Da wacht' ich auf; – ich werd dich nie mehr sehen!

Slovo

Skoz mrežo pada zvezde blede luč,
ležim že v snu in malone obupan,
a glej, prikaže se mi tvoj obraz
in slišim te, kako ob meni tožiš.

Kot up prišla si, ki ga zdavnaj ni,
spet gledam te, kot da miru si angel,
ko dolgo nepremično vame zreš
tu ob ležišču mojem na kolenih.

Posmeha v tvojih zvestih ni očeh,
v pogledu tvojem le obup odseva,
otožno misliš le na tisti čas,
ki naju kmalu bo za zmeraj ločil.

Roko si v zadnji dala mi pozdrav,
s tesnobo v srcu boš odšla od mene,
boleč in vroč je tvoj poljub v slovo:
zbudim se - nikdar več ne bom te videl.*

* *Verze poslovenil Ervin Fritz*

O zločinu in justifikaciji cigana Simona Helda
v Novem mestu (1899-1900)*

Grozovit zločin ciganov¹

Konec 19. stoletja so časopisne strani polnile tudi novice o nadležnih ciganih, ki so se klatili po Dolenjskem. Pred njimi preprosto ni in ni bilo miru. Tako je bilo tudi v ponedeljek, 9. januarja 1899, ko je bil v Krki na Dolenjskem, vasici ob državni cesti med Ljubljano in Žužemberkom, ob izviru istoimenske reke, sejemski dan. Popoldne so se obiskovalci sejma počasi začeli vračati domov. Gručica ciganov, med katerimi je bil tudi junak naše zgodbe, je okrog dveh popoldne v bližini Znojil pri Krki predrzno napadla skupino sejmarjev, jih ustražovala in zahtevala denar.²

Nato so se podali proti bližnji Trebnji Gorici. V bližini vasi so se okrog tretje ure popoldne ponovno srečali s skupino sejmarjev, med katerimi sta bila tudi posestnik Martin Novljan in njegov sin, Martin Novljan mlajši, ki sta proti domu v Mali Loki gnala par volov. Pogled sejmarjev na dva cigana in ciganko, ki so jih ustavili, ni bil nič kaj prijeten. Eden je bil majhne postave, kozav in obut. Drugi, malce mlajši, je bil bos in nekoliko večje postave. Tretja oseba je bila okrog 20 let stara ciganka. Oba moška sta bila oborožena s puškami. Manjši in kozav je imel vrhu vsega še veliko mesarsko sekiro (mesarico ali žatlaho), večji in mlajši pa je držal v roki dolg in oster kuhinjski nož.

* Gre za nekoliko dopolnjeno razpravo, ki je bila objavljena v reviji *Zgodovina za vse*, leto IX, 2002, št. 1, str. 26-39.

¹ Opis zločina temelji zlasti na razpravi *Metoda Dolenca*, ki je leta 1912 na podlagi sodnih aktov, ki danes, žal, niso več ohranjeni, izčrpno in podrobno opisal sodna procesa na novomeški sodnji proti Matiju Režku (1898) in ciganu Simonu Heldu (1899-1900), ki sta se oba končala s smrtno obsodbo in justifikacijo. Dolenčeva razprava ni pomembna samo zaradi dejstva, da se sodni akti niso ohranili, temveč tudi zato, ker je kasnejši znameniti profesor kazenskega prava na ljubljanski univerzi oba hudodelca spoznal tudi od blizu, ko je na začetku svoje kariere služboval v Novem mestu. Opravljal je službo zapisnikarja komisije in tako spremljal potek sojenja, opazoval obnašanje obeh obsojencev pred usmrčitvijo, Heldovi usmrčitvi pa je celo prisostvoval. Dragoceni so tudi opisi, ki mu jih je posredoval takratni novomeški ječar. Dolenčeva razprava pod naslovom *Prispevek k poznavanju smrtne kazni* je izšla v reviji za kriminalno antropologijo in kriminalistiko v Gradcu (*Method Dolenc, Beiträge zur Erkenntnis der Todesstrafe, Sonderabdruck aus dem Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik*, Hrsg. von Prof. Dr. Hans Gross in Graz, Bd. 46, Leipzig 1912, (dalje: *Dolenc, Beiträge*), str. 315-338. Opis zločina je na straneh 322-324, nekoliko pa sem ga dopolnil tudi s poročili tedanjega časopisja in z navedbami na ohranjeni tiskani sodbi.

² Slovenec, 11. 1. 1899.

Cigana sta brez pravega povoda začela mahati s sekiro oziroma kuhinjskim nožem proti sejmarjem in zahtevala denar. Nekateri sejmarji so iz strahu pobegnili, ostali pa so ciganom odvrnili, da bodo takoj odšli v Krko in jih naznanili žandarmerijski patrulji. S tem so razkačili kozavega cigana, ki je začel grdo preklinjati. Zagrozil jim je, "da si bo roke v žandarsko kri omočil".³ Takoj nato se je spravil na Martina Novljana starejšega, ki se je pravkar približal s svojimi voli ter ga z rezilom sekire udaril po glavi, da se je zgrudil na tla. Mlajši in večji cigan je skoraj istočasno napadel sejmarja Janeza Šemeta iz Žaline (danes Žalna)⁴ ter ga z dolgim kuhinjskim nožem porezal po desnem ušesu.

Ker to še ni zaleгло, sta cigana proti sejmarjem naperila še puški in jim pognala takšen strah v kosti, da so se razbežali na vse strani. Cigana sta še nekaj časa tekla za njimi proti gozdu. Ko so sejmarji izginili v gozdu, pa sta si premislila in jo družno mahnila nazaj na cesto, kjer se je težko ranjeni Martin Novljan starejši dvignil s tal ter se opotekal ob cestnem jarku. Cigana sta ga ponovno napadla, ga udarjala in suvala, da se je vedno bolj sesedal in nazadnje omahnil nazaj v obcestni jarek. Nato sta ga pošteno obdelala še na tleh in prekinila svoje zverinsko početje samo toliko, da bi se prepričala, ali je še živ.

Neka priča je kasneje na sodnem procesu izjavila, da je videla, kako sta nazadnje, ko sta opazila, da se njuna žrtev še premika, siromaka še enkrat pretepla, na koncu pa ga je mlajši in večji cigan z ostrim kuhinjskim nožem od strani z vso močjo zabodel globoko v tilnik. Kot je pokazala sodna obdukcija, je rezilo noža šlo skozi vretenca, tako da je noževa konica ponovno izstopila na drugi strani vratu. "Zaradi te 4 cm dolge rane na levi strani vratu je bila vratna žila dovodnica prerezana in zaradi nje je neizogibno nastopila smrt."⁵ Šele po grozovitem zamahu z nožem sta oba cigana urno pograbila svoje orožje in s svojo spremljevalko pobegnili s prizorišča zločina.

Po begu ciganov je do svojega hropečega očeta pritekel sin. Pripeljali so voz in Martina Novljana starejšega odpeljali v najbližjo vas. Položili so ga v posteljo. Ker je kazal še znake življenja, ga je krajevni duhovnik dal v sveto olje. Umrl je še istega popoldneva, ne da bi se ponovno zavedel. Zapustil je vdovo s sedmimi nedoraslimi otroki.⁶

³ Dolenjske novice, 15. 3. 1899.

⁴ Slovenec, 16. 1. 1899.

⁵ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo Krajino, NME 5, Mestna občina Novo mesto, a. e. 103, šk. 61 - Tiskana sodba v imenu njegovega veličanstva z dne 3. 3. 1900 (dalje: Tiskana sodba).

⁶ Slovenec, 16. 1. 1899.

Prijetje morilca in predhodna preiskava

Novica o okrutnem umoru sredi belega dne se je bliskovito razširila. Dolenjska žandarmerija se je takoj pognala za sumljivo gručico oboroženih ciganov, za katero so domnevali, da je imela na vesti tudi več vlomov in tatvin. »Slovenec« jim je pripisal tiste v Kobiljeku, Šici in Muljavi.⁷ Po sledeh osumljenih ciganov se je odpravil tudi grosupeljski žandarmerijski stražmojster (orožniški postajevodja) g. Brodnik⁸ s pomočjo dveh oboroženih kmetov. Dobili so obvestilo, da so skupinico treh ciganov opazili v bližini Šmarja. "Okrog 8. ure zvečer so naleteli na to skupino, ki je taborila ob robu gozda. V trenutku, ko je žandar naletel na gručico ciganov in hotel aretirati mlajšega in večjega cigana, je ta bliskovito pograbil puško in hotel z njo zamahniti po njem. Orožniku sta prihitela na pomoč oba pomagača in preprečila usoden udarec."⁹ Cigani so se še nekaj časa "z vso silovitostjo borili" in "vnela se je ljuta borba".¹⁰ Mlajšega in večjega cigana so prijeli, kozavi cigan in ciganka pa sta izginila v noč. "Med vklepanjem je prijeti cigan močno brcnil stražmojstra, očitno zato, da bi se osvobodil in izmuznil na prostost. Cigan in ciganka, ki jima je uspelo pobegniti, sta v taboru pustila nekaj stvari, in da bi lahko lažje tekla, sta na begu odvrгла še nekaj cul."¹¹

Cigan, ki ga je prijel orožnik Brodnik, je bil Simon Held. Nesrečnik se je rodil 24. oktobra 1873 v kraju Mitterwinkel v bližini Pliberka na Koroškem. Bil je samski in brez stalnega bivališča.¹² Sredi devetdesetih let se je Simon Held, ki je bil zelo muzikalen, klatil naokrog kot potujoči muzikant. Že v tem času je bil nekajkrat kaznovan zaradi potepuštva. Leta 1897 se je po prepiru z nekim moškim sredi ceste stepel, potegnil nož in mu ga grozeče nastavil na prsi. Zaradi tega izgreda ga je deželno sodišče v Ljubljani obsodilo na desetmesečno težko ječo, po prestani kazni pa so ga zaprli v ljubljansko prisilno delavnico (22. aprila 1898). 25. julija 1898 je od tam pobegnil in od tedaj se je klatil skupaj s cigani po Kranjskem, kot je sam navajal, čeprav je le malo verjetno, pa menda tudi po južnem Štajerskem. Na potepanju se je ponovno vrnil na stara pota in zagrešil nekaj drznih nasilnih vlomov in tatvin.¹³

⁷ Ibidem.

⁸ Slovenski narod, 13. 1. 1899.

⁹ Dolenc, Beiträge, str. 324.

¹⁰ Slovenski narod, 13. 1. 1899.

¹¹ Dolenc, Beiträge, str. 324-325.

¹² Tiskana sodba.

¹³ Glej: ibidem in Dolenc, Beiträge, str. 322.

Krvoločnega in roparskega cigana Helda so izročili novomeškemu c. kr. okrožnemu sodišču. Že v preiskovalnem zaporu o izvršenem hudodelstvu ni hotel ničesar vedeti.¹⁴ Z vso odločnostjo je tajil vse svoje grehe. Trdil je, da sploh nikoli ni prišel dlje kot do Šmarja, še posebno pa, da ni bil nikoli v okolici Krke na Dolenjskem. Izjavil je, da se je s ciganom in ciganko, ki sta ob njegovi aretaciji ušla, srečal šele tisti večer in da ju sploh ne pozna dobro. Od kod mu puška in nož, ki ju je imel pri sebi, pa je pojasnil tako, da je puško čisto pred kratkim kupil v okolici Litije, nož, ki je imel med drugim odlomljeno konico, pa naj bi mu predala ciganka, češ, naj ji ga shrani. Kar zadeva obtožbe, ki so ga bremenile, da je napadel sejmarje v okolici Krke, se je čutil popolnoma nedolžnega. Ne glede na to, pa se je proti Simonu Heldu uvedla predpreiskava zaradi umora. "V preiskovalnem zaporu so mu zavoljo tega, ker je pogosto pokazal vratolomno drznost, in posebej zaradi begosumnosti – deželna meja s Hrvaško je bila dosegljiva v treh urah – morali okrog nog nataktniti verige. S tem so omejili njegovo svobodo gibanja do te mere, da ni mogel zbežati."¹⁵

Po Heldovem zaslišanju so na novomeško sodišče povabili tudi priče, ki so z vso odločnostjo potrdile, da je bil Simon Held eden izmed dveh ciganov, ki je s kuhinjskim nožem napadel kmeta Martina Novljana. Simon Held pa je še naprej odrezavo trdil, da sploh ne ve, kje je Krka. Poleg tega naj bi bil zares na večer njegove aretacije v skupinici še en cigan njegove starosti in velikosti, ki naj bi imel podobne brke kot on in ki je bil ravno tako oborožen. Menda naj bi bil to storilec, ki ga iščejo, vendar ga ne pozna. Toda kmetje so kljub temu izjavili, da je kakršnakoli zmota o storilcu popolnoma izključena. Held pa jim je nasprotoval: "Pa če me hočejo obesiti, vztrajam pri tem, da nisem bil nikoli na Dolenjskem."¹⁶

Med pričami se je nato znašel še neki Franc M., pri katerem je Simon Held na dan umora, torej 9. januarja 1899, okrog poldneva kupil puško. Tudi ta priča je v njem z vso gotovostjo prepoznala kupca, ki je bil v družbi mlade ciganke in majhnega, kozavega cigana. Held je trdovratno zanikal tudi nakup orožja.¹⁷

Med sodnim procesom pa so prišle na dan tudi številne tatvine, ki naj bi jih proti koncu leta 1898 in v začetku leta 1899 zagrešil Held s

¹⁴ Slovenski narod, 14. 1. 1899. Najprej so ga zaprli v preiskovalni zapor v Zatičini (Stični), kasneje pa so ga premestili v Novo mesto, kjer je prišel pred porotno sodišče.

¹⁵ Dolenc, Beiträge, str. 325.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, str. 326.

svojima spremljevalcema. V tiskani sodbi je poudarjeno, da je bila tatinska tolpa podobna razbojnikom, saj so bili oboroženi s puškami in drugim orožjem, nedvomno zato, da bi se branili, če bi jih pri tatvini zasačili. Zato je "prebivalstvo prizadetih krajev živelo v velikem strahu in nepokoju".¹⁸

V culah, ki sta jih odvrгла bežeča cigana, so namreč našli številne ukradene predmete. Na Štefanovo (26. decembra 1898) so tako, denimo, vlomili v trgovino Franca Oblaka pri Sv. Gregorju južno od Krke in ukradli 40 kron gotovine, 8 figovih venčkov, različne stvari za kuho, 50 cigar, moško suknjo in več ženskih oblek. Trgovec Franc Oblak je v Simonu Heldu prepoznal enega od obeh ciganov, saj sta dan poprej v družbi ciganke v njegovi trgovini pila žganje. Bremenilni dokaz pa je bil tudi velik nož, ki so ga omenjeni trije cigani ukradli na božični dan (25. decembra) pri Janezu Drobniču v Perovem, kasneje pa so ga našli v trgovini. Tudi Janez Drobnič in njegov sin sta v Simonu Heldu prepoznala večjega od obeh ciganov troglave tatinske združbe.

Vasi Dobliče, Krasica in Jelševnik v Beli krajini (sodni okraj Črnomelj) ležijo čisto blizu druga druge. Trojica ciganov jih je obiskala zgodaj zjutraj na sv. Tri kralje, 6. januarja 1899, in kradla v skoraj vsaki malo bogatejši hiši. Nakradli so zopet mnogo pripomočkov za kuho, jajca, sir, slivovko in brinjevec, ženske in moške obleke in perilo ter posteljno odejo, dva dežnika, tri britve, dva glavnika, krtačo itd. Pri vlomih so jih dvakrat zasačili. Tatove je slišala Katarina Grahek. Ko je pogledala skozi okno, jo je eden izmed tatov sunil z lopato po glavi. Proti Janezu Banovcu iz Jelševnika, ki je zavpil za bežečimi tatovi, pa je eden izmed tatov celo streljal, vendar je krogla na srečo moža zgrešila.

Dokaze o delovanju tatinske tolpe Simona Helda so našli v odvvrženih culah, ukradene predmete pa so prepoznali njihovi lastniki. Neka priča je tudi zatrdila, da je tik pred vlomnimi tatvinami videla Simona Helda v bližini mesta zločina.

Tatinska trojica se je 7. januarja 1899 z velikimi culami na ramah napotila proti Toplicam. V noči od 7. na 8. januar so vlomili v Sitarjevo trgovino v Toplicah in nakradli 80 kron gotovine, 3 velika ogrinjala v vrednosti 36 kron, 3 bale sukna v vrednosti 106 kron, česano prejo, vredno 40 kron in 40 vinarjev, 3 čepice, 3 srajce, 30 kosov vrečevine, 6 ovratnikov, 12 kravat, dva paketa sveč Milly, pisalo, tobačno pipo, notes, krtačo, signalno piščalko, kavo v vrednosti 30 kron, 3 kg sladkorja, 1 kg

¹⁸ Tiskana sodba.

sira, hlebec kruha in še nekaj drugih jedil. Trgovec Ivan Sitar je prepoznal nakradene predmete. Iz Toplic so cigani pobegnili preko Velikih in Malih Šic ter Brezja proti Krki. Okrog treh popoldne so zverinsko umorili Martina Novljana.¹⁹

Potem ko je bila predhodna preiskava končana, so Simona Helda na c. kr. okrožnem sodišču v Novem mestu obtožili podlega umora Martina Novljana. Poleg tega so ga obdolžili še javne nasilnosti, saj je sejmarjem grozil, da jih bo ustrelil in da bodo "že dobili svojo cesarsko pravico",²⁰ pa hudodelstva izsiljevanja, težkega telesnega poškodovanja Janeza Šemeta, nasilnega upiranja aretaciji, oboroženih ropov, brezdelnega postopaštva in beračenja ter nedovoljene nošnje orožja. Iz utemeljitev v obtožnici naj samo še omenimo, "da je bil motiv za umor Martina Novljana prisoten pri obeh ciganih, da bi odstranila neposredne priče svojih nasilnih dejanj. Na priznanje Simona Helda pa se je v obtožnici lahko opirala edinole obtožba, ki se nanaša na prestopok potepuštva in beračenja".²¹

Simona Helda obsodijo na smrt z obešenjem

Simon Held je tudi pri porotni obravnavi 10. marca 1899 s posebno drznostjo vztrajal pri načinu obrambe, ki ga je že uporabljal v predhodni preiskavi. Neprestano je zanikal vse, kar naj bi dokazovalo njegovo udeležbo pri umoru oziroma pri tatvinah. Po dvodnevni porotni obravnavi so se porotniki enotno strinjali z vsemi obtožbami in Simon Held je bil obsojen na smrt z obešenjem.

Po poročanju Slovence so Helda, ki se je med obravnavo neprestano predrzno vedel, "šele sedaj stresle besede državnega pravdnika Kesslerja". Menda je dejal: "Toliko nisem zaslužil".²² Dolenjske novice, ki so bile izrazito nastrojene proti ciganom, pa so k temu še pristavile: "Iz dvorane v ječo peljali so vklenjenega. Na poti je našel čik ter ga z vklenjenimi rokami pobral ter v usta nesel, kar je gledalce k smehu prisililo".²³ Dogodka s koščkom cigare, ki ga je Held pobral in dal v usta v "činu jedne sekunde", se je kasneje spomnil tudi dopisnik Slovenskega naroda. Menda je šlo za pravi pravicati "Galgenhumor".²⁴

¹⁹ Zagrešene tatvine dolgorpste tolpe smo povzeli po: Tiskana sodba in Dolenc, Beiträge, str. 326-327.

²⁰ Tiskana sodba.

²¹ Dolenc, Beiträge, str. 328.

²² Slovenec, 14. 3. 1899.

²³ Dolenjske novice, 15. 3. 1899.

²⁴ Slovenski narod, 19. 5. 1899. Galgen = vislice, Galgenhumor = obešenjaški humor.

Po večurnem premišljevanju se je Held 13. marca 1899 dal privedi pred preiskovalnega sodnika in prosil, če bi lahko v uradni zapisnik zapisali prošnjo za pomilostitev. Želja je bila seveda zavrnjena. "Zdaj se je naenkrat postavil na popolnoma novo stališče. Rekel je, da je doslej vse zanikal, zdaj pa hoče vendarle priznati, da je bil dejansko z enim njemu nepoznanim ciganom zraven, ko je bil Martin Novljan starejši umorjen in da je bila z njimi tudi neka ciganka. Vsi trije so bili takrat pijani, ker so dopoldne, ko je drugi cigan zanj kupil puško, skupaj popili liter brinjevca. Osebnost naj bi bil tako hudo pijan, da ne zmore povedati, ali je uporabil nož ali ne. Za vsa druga dejanja, zaradi katerih je obsojen, pa je kriv in prosi za milost."²⁵

Višje sodišče je takoj zatem odredilo poizvedbo o obnašanju Simona Helda v zaporu in v prisilni delavnici. "Iz zapora so sporočili, da so ga zaradi prestopkov hišnega reda morali kar naprej opozarjati, in dasiravno je na splošno pridno in voljno poslušal opozorila, zaradi svoje grobe narave in prekanjenosti ne obeta, da bi se kdaj popravil. Direkcija prisilne delavnice pa je sporočila, da so ga z dokajšnjim uspehom uporabili pri izdelavi vreč in pri gradbenih delih. Ne morejo pa reči, da se je resnično popravil, saj pri ciganih že od vsega začetka obstaja velika nagnjenost k pretvarjanju."²⁶

18. maja 1899 so Simona Helda obvestili, da je bila njegova obsodba na smrt potrjena na najvišjem mestu in da nima možnosti za pomilostitev. Rabelj Karl Sellinger s svojima pomočnikoma je že dospel z Dunaja v Novo mesto. C. kr. okrožno sodišče je na slavnem uradu mestne občine Novo mesto naslovilo dopis, v katerem sporoča, da se bo dne 19. maja 1899 točno ob 6. uri zjutraj na dvorišču okrožno-sodne jetnišnice v poslopju okrajne sodnije izvršila "smertna kazen nad zaradi hudodelstva umora na smert pravokrežno obsojenim Simonom Held. To se naznanja v smislu čl. 404 kazensko pravnega reda v svrhu, da gospod župan in občinsko zastopstvo morejo biti pričujoči".²⁷

V sredo, 17. maja dopoldne, je kovač Helda odkoval iz verig. "Cigan je menil – ker so ga v lepšo obleko preoblekli – da ga je cesar pomilostil in ga bodo v kako kaznilnico odvedli. Kazal se je veselega. Odpeljali so ga pa pred sodni dvor, v katerem so bili gg predsednik, deželni sodni

²⁵ Dolenc, Beiträge, str. 329.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, NME 5, Mestna občina Novo mesto, a. e. 102, šk. 60. Opozorim naj, da je poleg tiskane sodbe to tudi edini ohranjeni originalni dokument o primeru Simon Held.

svetnik Golija, votantje deželnih sodnih svetnikov Levec in Smole, državni pravdnik Kessler in zagovornik dr. Žitek. Ondi je pročitaval obsojencu g. predsednik vsled najvišjega sklepa najvišjemu sodnemu dvoru prepuščeno vršitev najvišje sodne oblasti nad Simonom Heldom in od tega sodnega dvora potrjeno smrtno obsodbo... Odpeljali so cigana z okrožnega sodišča v celico 'ubogih grešnikov' k okrajnemu sodišču."²⁸

Neprizanesljivi "narodov" dopisnik je dalje poročal, da je bil cigan Held "v sredo dopoldne sila ciničen. Zahteval je viržink, kave in pa – gosli. Teh mu predsednik komisije, ki bo prisostvovala justifikaciji, ni dovolil. Ko je Held zvedel, da bo obešen, je dejal, da je pričakoval kakih 10 do 12 let, na kar bi lahko pristal. Sedaj pa, ker vidi, da je izgubljen, je rekel: 'Pa ne bom sam, ampak naj še drugi isto trpé!' Popoldne je bil sila razburjen in ob 5. uri je napravil prošnjo za obnovitev sodnega postopanja. Cigan Held je rodom nemški Korošec. Znano je, da so koroški cigani najnevarnejši. Včerajšnji poročevalec pa nam piše: Cigan Held je 18. t. m. okolu poludne zahteval govoriti s preiskovalnim sodnikom. Dr. Rozina meneč, da mu misli delikvent kaj važnega povedati, vzel je takoj pisarja s seboj in šel v obsojenčevo celico. Ondi je prosil Held preiskovalnega sodnika najprvo oproščenja, ker mu doslej ni resnice povedal in je vse utajil. Dejal je: 'Menil sem, da bom le na 8, na 10 ali kvečjemu na 12 let obsojen. Sedaj pa vidim, da mi gre za vrat, in ker sem res to zaslužil, bodi! Ich werde in einem Nu fertig, trpi pa naj tudi sokrivec kozavi cigan, (od katerega pa prej ni hotel ničesar vedeti in ga sploh tudi ne poznati), ki je še bolj s sekiro po kmetu tolkel, kakor jaz.' Prosil je slednjič vnovične obravnave. Na to bil je vidno pomirjen, pil, jedel in kadi viržinke, iz katerih je črne izbiral, 'weil die schwarzen stärker sind', prosil celo gosli, da si še jedno zagode, a jih ni dobil, in je sploh kazal velik 'Galgenshumor'. Proti večeru je tudi g. prošt dr. Elbert obiskal delikventa – spovedal ga pa ni – in nato vršila se je seja, koje izid je bil, da se je justifikacija odložila in so se vsi akti takoj odposlali višjemu sodišču v Gradec."²⁹

Časopisni poročevalci so seveda špekulirali, s čim se je prekanjeni cigan izognil napovedani justifikaciji, ki so ji rekli kar "Heldentod".³⁰ Belili so si glave, češ, le kako je mogoče, da se je nevarnemu zvitežu, ki bojda ni imel navadnih podplatov, "ampak spodaj kosmato kožo, da se

²⁸ Slovenski narod, 19. 5. 1899.

²⁹ Slovenski narod, 20. 5. 1899.

³⁰ Slovenski narod, 19. 5. 1899.

sled ne pozna in nič ne sliši",³¹ dovolila obnovitev preiskave in ponovna porotna obravnava. Niso pozabili tudi na strička Karla ("Karl Onkel"), kakor so klicali rablja Sellingerja, ki je menda odšel iz Novega mesta vidno razočaran, saj v svoji dvajsetletni praksi še ni imel primera, da bi moral podreti vislice, s katerih prej niso sneli nesrečnika.³²

In s kakšno izpovedjo se je zvijačni Held dejansko rešil iz rok krvnika? Pri preiskovalnem sodniku so v uradni zapisnik zabeležili, da Simon Held sedaj ve, da mu ne bo nič več pomagalo, vendar da hoče kljub temu vsaj zdaj povedati popolno resnico: "Njegova spremljevalca sta bila njegov brat Kaspar in neka Monika. Res je bilo, da so se kakšne tri tedne skupaj klatili naokrog. Pri tatvinah je bil stalno on pobudnik. Res naj bi tudi bilo, da je nosil nož s polomljeno konico, da pa on ni zabodel Martina Novljana, temveč da ga je Kaspar s svojim stiletom in da ga je ta pred tem potolkel na tla tudi s svojo mesarico."³³

Heldov branilec je na podlagi te izjave vložil prošnjo za obnovitev procesa. Novomeško okrožno sodišče je obnovitev procesa zavrnilo, Helda pa je podučilo, da se lahko pritoži, kar je tudi izkoristil in dodal, da naj raje primejo pravega morilca. Senat okrožnega sodišča se je ponovno sestal in sklenil, da se izvršitev kazni zaenkrat odloži. Dva dni zatem je tudi z višjega deželnega sodišča v Gradcu na okrožno sodišče v Novem mestu prispelo obvestilo, da so bili akti o primeru Held predloženi vrhovnemu sodnemu in kasacijskemu sodišču in da je treba, kar zadeva kazen, počakati na nadaljnja navodila, rablja pa lahko odpustijo. 28. maja 1899 je višje deželno sodišče, ki so mu ponovno vrnili akte z vrhovnega kasacijskega sodišča, sklenilo, da se obnovi proces proti Simonu Heldu spričo hudodelstva podlega umora.³⁴

Druga obsodba na smrt z obešenjem

Proti ciganu Heldu so torej ponovno uvedli preiskavo zaradi umora. Tokrat je izbral drugo taktiko obrambe. Trdil je, da so na svojem pohodu po Beli krajini med drugim ukradli tudi liter brinjevca, ki so ga potem, ko

³¹ Slovenec, 17. 1. 1899.

³² Glej: Slovenec, 23. 5. 1899; Slovenski narod, 23. 5. 1899 in Dolenjske novice, 1. 6. 1899. Rabelj Sellinger, ki se mu je Held "izmuznil", je v svojem življenju obesil 43 ljudi. Umrli je jeseni 1899, star šele 37 let. "Sellinger je bil vzlic svojemu poslu baje prav dober človek. Usmrtiti je znal naglo in tako spretno, da so obešeni kolikor možno najmanj trpeli." - Slovenski narod, 18. 11. 1899.

³³ Dolenc, Beiträge, str. 329-330.

³⁴ Ibidem, str. 330.

je njegov brat Kaspar zanj kupil puško, izpili do zadnje kaplje. Nato, da so prišli v neko vas, kjer naj bi Monika ukradla mesarico, ki pa si jo je takoj prisvojil Kaspar. Dalje, da so v neki hiši povprašali, če lahko dobijo kaj smodnika. V tej hiši naj bi s Kasparjem zagledala citre, na katere sta ljudem zaigrala nekaj melodij, Monika pa naj bi se medtem nekoliko razgledala po hiši. Ko so hišo zapustili, naj bi mu pokazala kuhinjski nož, ki je imel že takrat odlomljeno konico. Tokrat je tudi priznal, da je s tem nožem ranil Janeza Šemeta. Izgovarjal se je, da naj bi jim eden od sejmarjev grozil z žandarji, nek drug sejmar pa naj bi ga izzival tako, da mu je v nogo vrgel kamen. Trdil je, da so hoteli mirno oditi naprej, vendar jih kmetje niso pustili pri miru. Iz neke ograje naj bi kmetje izdrli debele kole in stekli za njimi. Held je poudaril, da jih je pozval, da naj jih pustijo pri miru. Toda kar naenkrat naj bi ga Janez Šeme zahrbtno napadel, in medtem ko se je branil, ga je zabodel v uho. Pri tem je dodal, da če bi imel nož konico, da bi bila Šemetova poškodba še mnogo hujša. Medtem ko naj bi se on tepel s Šemetom, sta se spoprijela še Kaspar in Martin Novljan starejši. Kaspar je le-tega med pretepom s sekiro usekal po glavi. Kmetje naj bi se medtem že razkropili naokrog, on pa naj bi pohitel na pomoč Novljanu. Najprej naj bi Kasparju vzel iz rok mesarico. Toda Kaspar naj bi sedaj segel v desni hlačni žep in izvlekel na obeh straneh nabrušen stilet, s katerim naj bi Novljana zabodel v vrat.³⁵

Simon Held, ki je "pri prvi razpravi odločno tajil, da je on tisti večji in mlajši cigan, ki se je okoli klatil z omenjenim kozavim ciganom in ciganko, /.../ je pri vnovični razpravi priznal svojo pričujočnost na licu mesta, in le tajil vdeležbo pri umoru".³⁶ Odločno je zatrjeval, da se ni Novljana niti dotaknil in da je vsega kriv Kaspar, da je Kaspar pravi morilec. Njegove trditve so s ponovno pritegnitvijo prič seveda preverili do najmanjših podrobnosti. Po preiskavi je državno tožilstvo Helda ponovno obtožilo umora. Razlika od prejšnje obtožbe je bila samo v tem, da so tokrat v obtožnico zapisali, "da je ravnal po dogovoru in sporazumno z drugim sodrugom".³⁷

Held je ob ponovni preiskavi samo še globlje zabredel. Na dan so namreč priplavali še nekateri novi podatki o tatvinah, ki naj bi jih tatinska trojica zagrešila na svoji poti iz Bele krajine preko Toplic do

³⁵ Podrobneje: ibidem, str. 330-331.

³⁶ Tiskana sodba.

³⁷ Dolenc, Beiträge, str. 331.

Krke. Nasilni Held naj bi med drugim nekemu Alojzu F. grozil celo z mesarico, ki naj bi jo nenadoma potegnil izpod suknje ter zakričal: "Zdaj bo pa glava odletela v zrak!"³⁸

Pri drugi porotni obravnavi, ki se je začela 21. novembra 1899, so proti ciganu Heldu torej nasplošno uporabili isto dokazno gradivo kot pri prvi. Held se je zagovarjal "jako nesrečno in se zapletal v protislovja". V "natlačeno polni dvorani" je dolžil priče, da lažejo, in se zaklinjal, da samo on govori čisto resnico.³⁹ Svojo obrambo je podkrepil z izjavo, da bodo kmetje tako ali tako vedno cigana "pomočili v drek", da pa sam nima tako slabega srca, da bi bil zmožen storiti tako strahovito dejanje, kot je umor. Na vsak način naj bi bili kmetje tisti, ki so izzvali prepir.⁴⁰

Heldova izjava, da bi ga kmetje kot cigana tako ali tako vedno "pomočili v drek", seveda ni bila iz trte izvita. Dolenjski kmetje, kot nam poroča že Janez Trdina, so namreč o ciganih menili, da "vsaki ve, da so vsi cigani tatovi in malopridneži, ki delajo škodo in nadlego".⁴¹ Tudi več kot četrto stoletja kasneje se govori o ciganski nadlogi, o ciganski kugi, o "delomrznih in tuji lastnini skrajno nevarni sodrgi".⁴²

Tik pred prvo svetovno vojno je dr. Franz Ogrin v svojem podrobnem prispevku za rešitev perečega ciganskega vprašanja razglasil cigane za eno največjih nadlog, zavoljo katere neprestano trpi predvsem podeželsko prebivalstvo. Kmetom delajo škodo, jim kradejo in jih goljufajo. Delo, s katerim si pošteni ljudje služijo vsakdanji kruh, ciganom ne diši. "Že sam pojem ciganske narave, bolje rečeno, ciganske nenaravnosti (Zigeunerunwesen) kot tudi s tem združenim zlom je izražen v besedi 'nomadsko življenje'. Z roko v roki z neprestanim potepanjem ciganov pa gre nemorala, odpor do dela in prizadevanje, da bi se kot parazit prehranjevali na telesu drugega. Posledica vsega tega zla je na eni strani odpor, nenaklonjenost in

³⁸ Ibidem, str. 332.

³⁹ Slovenski narod, 21. in 22. 11. 1899. Glej tudi: Slovenec, 23. 11. 1899 in Dolenjske novice, 1. 12. 1899.

⁴⁰ Glej: Dolenc, Beiträge, str. 332.

⁴¹ Janez Trdina, Podobe prednikov: Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870-1879, Ljubljana 1987, str. 177.

⁴² Laibacher Zeitung, 27. 9. 1902. Cigani seveda niso bili samo problem dežele Kranjske. Hude preglavice so npr. povzročali tudi orožnikom na Štajerskem, prebivalstvo jih je imelo za veliko nadlogo. - Podrobneje: Helmut Gebhardt, Die Gendarmerie in der Steiermark von 1850 bis heute, Graz 1997, str. 169-172.

sovražstvo civilnega prebivalstva do ciganov in zaprtost in čudno posebno življenje le-teh na drugi strani."⁴³

O potepinskih ciganih kot groznem davku za mnoge kmete so v začetku 80. let 19. stoletja poročale tudi Novice.⁴⁴ "Davkar se prikazuje v ciganih v četrterih podobah: berač, prerokovalec, konjski barantač in tat." Najhujši davek za kmeta je seveda cigan tat. "Nobena stvar ni varna pred njim, on krade vse, kar more, posebno perutnino, perilo, ki se zunaj suši, poljske pridelke v hiši in na polji, sadje, razen tega pa drva v hosti, s katerimi si kuha in za gorkoto kuri. To uganja tem lajšše, ker se ga kmet resno lotiti prav ne upa – boječ se, da bi mu ne zažgal ali 'zacopral', ker po nekaterih krajih pripisujejo ciganom še zdaj neko čarovniško moč..."⁴⁵

K temu "ciganskemu intermezzu" lahko še dodamo, da je katoliški Slovenec takoj po prijetju glavnega osumljenca Helda zahteval "izjemno stanje in nagli sod" za ničvredno cigansko sodrgo. Poudaril je, da je napočil zadnji čas, "da se kaj zdatnega stori proti ciganom, pred katerimi nismo že varni ne življenja ne imetja". Zadnji čas je, da se oblast spravi na noge, kajti prebivalstvo dolenjskega podeželja je zelo vznemirjeno, moške po vaseh čujejo vse noči in bolj plašni si sploh ne upajo zaspiti. Strah pred cigani, ki se zopet potikajo po dolenjskih goščah in so oboroženi "z dleti, puškami in sekirami", je gromozanski, zato so proticiganski ukrepi več kot samo nujni.⁴⁶

Zaradi vse pogostejših tatvin in vlomov "na jako predrzni način" je maja 1899 proti ciganom ukrepalo tudi slavno novomeško okrajno glavarstvo. Županstvom je ukazalo, naj po vaseh organizirajo posebne nočne straže in ukrepalo proti klateštvu. "V vaseh z raztresenimi hišami mora vsako noč od 10. ure zvečer do 4. ure zjutraj sleherna deseta hiša dati po enega nočnega in požarnega stražnika. V vaseh z gosto naseljenimi prebivalci zadostuje na 20 hiš en stražnik." Za nadzor nad opravljanjem stražarske dolžnosti naj vsak župan določi zanesljivega občana, stražniki pa naj bi v primeru tatvine ali ognja odgovarjali.

⁴³ Laibacher Zeitung, Die Zigeunerfrage, 18. in 19. 7. 1913. Dr. Franz Ogrin bi cigansko vprašanje reševal predvsem z vzgojnimi ukrepi. Poostril bi tudi policijski nadzor, uredil državljanstvo in domovinstvo ter vprašanje odгона in odprave ciganov. Cigane bi tudi pritegnil k delu. Uporabil bi jih zlasti za javna dela.

⁴⁴ Novice, 19. 1. 1881.

⁴⁵ Novice, 19. 10. 1881.

⁴⁶ Slovenec, 16. in 17. 1. 1899.

Žandarmerijske patrulje naj bi bile odslej še posebej pozorne na cigane, ki se potikajo naokrog. Slavno novomeško okrajno glavarstvo je ukazalo, da je treba vsakega cigana, ki ni pristojen v tisti občini in se klati naokrog, s pomočjo žandarmerije nemudoma odgnati. Če cigani ali njihovi konji povzročijo na poljih, travnikih ali v gozdovih škodo, se lahko od njih zahteva povrnitev škode, lahko se jim zapleni konje ali pa odvzame imetje. Ukazalo je tudi, da se cigane ali ciganke, ki imajo uši, popolnoma kratko ostriže in tudi sicer osnaži, ter izrazilo prepričanje, da se potem ne bodo nikoli več prikazali. Okrajno glavarstvo je na koncu še pristavilo, da naj se "vsakega cigana, tudi ako bi imel pravilni potni list, prime kot klateža in iztira, ako se ne izkaže, da si pošteno svoj kruh služi".⁴⁷

Naravnost znanstveno fantastična pa se zdi novica o strašnem hudodelstvu v ciganom izredno nenaklonjenem dolenskem glasilu: "Pred nekaj dnevi so ujeli in zaprli na Hrvaškem dva cigana in ciganko, od katerih je en cigan utekel. – Preiskali so stranišče, ktere ga je ciganka rabila, in našli so zlat prstan, uro, novo obleko, več robcev in žakelj, v katerem se je nahajalo dvoje glav pet tednov in petnajst tednov starih otrok. Tu bodo zopet grozne hudobije na dan prišle."⁴⁸

Gornji navedki lepo slikajo mišljenje in razpoloženje dolenskega podeželskega prebivalstva do ciganov in to je gotovo igralo določeno vlogo tudi pri sodnem procesu proti Heldu, ki so mu tudi drugič dokazali, da je kriv umora Martina Novljana starejšega. Ponovno so ga obsodili na smrt z obešenjem. Enajst porotnikov je bilo za, eden pa proti. Izrečena obsodba je vzbudila tudi glasno odobravanje občinstva v nabito polni dvorani. "Na pripombo g. predsednika, da je Heldu dovoljeno se proti razsodbi v treh dneh pritožiti, odgovoril je Held: 'Kaj se hočem pritožiti, saj sem že zadosti pretrpel, obesil se bom še danes sam.' V spremstvu dveh orožnikov in uklenjen po stopnicah idoč, dejal je radovednemu občinstvu: 'Hudiči! Le naglejte se me, da boste vsaj siti.'"⁴⁹

Heldov branilec dr. Žitko se je sicer pritožil, toda "c. kr. najvišji sodni in kasacijski dvor na Dunaji je z razsodbo z dne 24. januarja 1900 zavrgel ničnostno pritožbo Simona Helda, Njegovo c. kr. apostolsko

⁴⁷ Dolenjske novice, 15. 5. 1899; Slovenec, 23. 5. 1899.

⁴⁸ Dolenjske novice, 15. 12. 1899.

⁴⁹ Slovenski narod, 22. 11. 1899. Glej tudi: Slovenec, 23. 11. 1899.

Sodba.

V Imenu Njegovega Veličanstva Cesarja!

C. kr. porotna sodnija v Rudolfovem je na obtožbo z dne 26. septembra 1899, katero je vložilo c. kr. državno pravdnništvo v Rudolfovem zoper Simona Helda, ker se je vled njegove prošnje gledé hudodelstva umora dovolila obnova zoper njega zaradi hudodelstev umora, javne posilnosti, tatvine in družih deliktov z njegovo obsodbo na smrtno kazen dne 10. marca 1899 končanega kazenskega postopanja, po dne 21. novembra 1899 dogani razpravi na podlagi porotniškega izreka spoznala za pravo:

Simon Held, rojen dne 24. oktobra 1873 v Mitterwinkel-u na Koroškem, samski cigan brez stalnega bivališča, radi hudodelstva javne posilnosti in različnih prestopkov že kaznjen ter s pravomočno razsodbo c. kr. porotne sodnije v Rudolfovem z dne 10. marca 1899 hudodelstva javne posilnosti po §§ 81, 98/b in 99 kaz. zak., hudodelstva težke telesne poškodbe po §§ 152, 155/a in b) k. z., hudodelstva deloma dovršene, deloma poskušene tatvine po §§ 171, 173, 174 I, 174 II b in d in § 8 k. z. ter prestopkov po §§ 1 in 2 zak. z dne 24. maja 1885, št. 89 drž. zak. in po § 36 ces. pat. z dne 24. oktobra 1852, št. 223 drž. zak. krivim spoznan — jo kriv:

hudodelstva prostega umora po §§ 134 in 135, št. 4 k. z., storjenega s tem, da je dne 9. januarja 1899 na cesti mej Krko in Prestrano Martina Novljan-a v namenu ga usmrtiti v sporazumljenju in dogovoru z drugim tovarišem večkrat s špičastim nožem vbodel ter mu z jednim suncem prerezal na levi strani vratu vratno žilo dovoduico, valed česar je Martin Novljan umrl;

hudodelstva javne posilnosti po §§ 99 k. z. storjenega s tem, da je istega dne spravil Janeza Pince v Malih Šicah v strah in nepokoj s tem, da je potegnil žatlaho izpod rekelca ter grozeč mu ž njo, dejal: „Glej, zdaj bo pa glava proč“!

hudodelstva deloma dovršene, deloma poskušene tatvine po §§ 171, 174 I in 174 II b in 8 k. z., storjene istega dne v Velikih Šicah na kvar Francetu Rogelj;

prestopka zoper telesno varnost po § 431 k. z., storjenega istega dne v Brezji na kvar Adamičevega hlapca Primoža — ter se z ozirom na §§ 34 in 35 k. z. obsodi po § 136 I. odst. k. z. na smrt na vešilih.

Razložba dejanj.

Obsojeni Simon Held je delomrzen cigan prekanjenega in silovitega značaja. Zaradi vlačugarstva bil je že mnogokrat kaznovan. Leta 1897 napadel je na cesti blizu Gorenjevani pri Kranji nekega voznika in mu nastavil velik nož na prai v namenu, da izžuga od njega, da mu izroči psa.

Tiskana sodba, s katero so cigana Simona Helda obsodili na smrt z obešenjem. (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota Novo Mesto.)

Veličanstvo pa je z najvišjim sklepom z dne 22. februarja 1900 prepustilo svojemu najvišjemu sodnemu dvoru vršiti svojo najvišjo sodno oblast nad Simonom Heldom po zakonu⁵⁰. Po ukazu c. kr. najvišjega in kasacijskega sodišča na Dunaju z dne 26. februarja 1900 št. 3059 naj bi se smrtna sodba izvršila 3. marca ob pol osmih zjutraj.

Izvršitev kazni

Potem ko je Simon Held po izreku sodbe zopet prišel nekoliko k sebi, je še enkrat prosil za pomilostitev. Tudi tokrat je trdil, da je nedolžen in krivdo za umor valil na Kasparja. Opozoril je tudi na svoje fizično trpljenje, saj je bil zaradi begosumnosti od 9. januarja 1899 vklenjen v verige. Za milost pa lahko prosi še posebno zato, ker je v času po 18. maju zaradi podaljšanja smrtnega strahu tudi duševno hudo trpel. Na koncu se je skliceval še na svojo mladost in pristavil, da se bo korenito poboljšal. "Prošnjo za pomilostitev so zapisali, Simon Held pa jo je lastnoročno podpisal. V skoraj enoletnem preiskovalnem zaporu se je namreč naučil pisati."⁵¹

Medtem ko je Held preživel mučne in peklenske dneve, ko je čakal na izvršitev kazni, se je v zaporu pripetil še en omembe vreden prizor.⁵² Neki jetnik je namreč opazil Helda, kako se sprehaja po dvorišču jetnišnice. Hotel ga je prestrašiti. Hitro je odprl okno na hodniku ter ga poklical. Ko se je Held ozrl navzgor, je z roko napravil gesto obešanja in zaklical: "Rabelj je že prispel z Dunaja!" Held bi skoraj omedlel in potreboval je nekaj ur, da si je od strahu zopet opomogel.

Takšno obnašanje na smrt obsojenega Helda ni nič kaj presenetljivo. Čas obsojenčeve smrti je bil namreč "vnaprej znan, bil je tako rekoč popolnoma predvidljiv. Svetopisemsko svarilo 'čujte, saj ne veste ne dneva ne ure' za na smrt obsojenega ni veljalo. Za povprečnega človeka je občutek, da ne pozna svoje zadnje ure, pomirjujoč, za žrtev smrtne kazni pomeni napoved dneva in ure neizbežne smrti zaostritev kazni".⁵³

2. marca 1900 so Helda zares obvestili, da ga cesar ni pomilostil. Vse do trenutka, ko so mu naznanili, da bo naslednji dan ob 7. uri zjutraj

⁵⁰ Tiskana sodba.

⁵¹ Dolenc, Beiträge, str. 333.

⁵² Dr. Metodu Dolencu ga je leta 1912 po spominu opisal takratni novomeški ječar - Dolenc, Beiträge, str. 333.

⁵³ Teodor Domej, O zadnjih javnih usmrčitvah v Celovcu, v: Od Maribora do Trsta. Zbornik referatov, ur. Darko Friš in Franc Rozman, Maribor 1998, str. 242.

obešen, je še dokaj optimistično upal na pomilostitev. Ko je slišal sodni sklep, pa mu je upadel obraz. Bil je zelo potolčen. Jedel je zelo malo, pač pa je v zadnjih urah življenja prežvečil ogromno tobaka. Popoldne je izrazil še poslednjo željo, da bi lahko zaigral na violino. Predsednik sodišča mu je podobno kot maja željo odrekel, saj se je zbal, da bo Held poskušal z njeno pomočjo priti v stik s skupinami ciganov, ki so se klatile v bližini Novega mesta. Novica o tem, da ni bil pomiloščen, se je namreč bliskovito razširila po mestu, poleg tega pa so "krožile najrazličnejše govorice o tem, da se pripravljajo cigani osvoboditi svojega tovariša".⁵⁴

"Held celo noč ni zatisnil očesa. V zgodnjih jutranjih urah je še nagovarjal ječarja, naj pokliče predsednika komisije porotnega sodišča, češ da bi mu moral še nekaj povedati. Toda paznik je imel stroga navodila, da v nobenem primeru ne sme zapustiti svojega stražarskega mesta."⁵⁵

Simon Held si je do poslednjega trenutka na vsak način prizadeval rešiti življenje. Metod Dolenc se spominja, da je šel proti vešalom pokončno. Verige na nogah so mu namreč takoj po razglasitvi, da bo usmrčen, sneli. Ko sta ga rabljeva pomočnika že zgrabila, da bi ga dvignila na vislice, je še zadnjič hotel zatrditi predsedniku, da ni kriv. Toda stavka ni mogel dokončati, kajti rabelj je že opravil svojo nalogo. Do kakšnih posebnih incidentov ob justifikaciji ni prišlo. Po minuti in pol je rabelj javil, da je izvršil smrtno kazen, sodni zdravnik pa je ugotovil, da je smrt nastopila 12 minut po zadrgnjenju zanke okrog Heldovega vratu.⁵⁶

Nepozabna, nezaslišana senzacija

Heldov strašen zločin in justifikacija sta na Dolenjskem nedvomno vzbudila veliko pozornost. Od obeh storilcev so prijeli samo enega. Obe porotni obravnavi sta bili izredno dobro obiskani. Heldov primer je bil v mestecu ob Krki več kot eno leto najbolj priljubljena pogovorna tema. Že po prvem procesu, ko ni ničesar hotel priznati, so ugibali, ali bo obešen ali ne. Napetost je popustila, ko so izvedeli, da ne bo pomiloščen, mrzlično pa je ponovno narasla, ko je maja prišlo do

⁵⁴ Peter Vodopivec, *Slovenci in smrtna kazen (1848-1941)*, v: *Smrtna kazen*, Zbornik, Ljubljana 1989, (dalje: Vodopivec, *Slovenci in smrtna kazen*), str. 209.

⁵⁵ Dolenc, *Beiträge*, str. 334.

⁵⁶ *Ibidem*.

senzacionalnega preobrata in se je Held s premetenim priznanjem za las izognil zanki in dosegel obnovitev procesa. Ko je bil pred nabito polno dvorano drugič obsojen na smrt, so ljudje ponovno ugibali, ali bo kazen izvršena ali ne, saj ni bil obsojen enoglasno. Ugodno rešena bi bila lahko tudi ničnostna pritožba, morda ga bo cesar pomilostil zaradi smrtnega strahu, ki ga je doživljal v času po obnovitvi procesa ipd.

Lahko si samo predstavljamo, kakšna nezaslišana senzacija je bila novica, da Held, kljub svoji zvitosti, ne bo ušel smrtni kazni. "Novica je delovala kot osvoboditev od more hudih skrbi, da naj bi prebrisanemu hudodelcu vendarle uspelo z drznim pobegom uiti na prostost. Novica se je ponovno bliskovito razširila po mestu in okolici, znanci iz drugih mest so bili obveščeni in priklicani. Podobno kot ob usmrčitvi zahrbtnega morilca Matije Režka 4. novembra 1898 spet niso mogli vsem, ki so hoteli prisostvovati justifikaciji, dopustiti udeležbo."⁵⁷

O živi radovednosti ljudstva, da bi prisostvovalo obešanju hudodelca, pričajo naravnost fascinantni podatki, da se je zadnje javne novomeške usmrčitve Na gavgah na Marofu 12. julija 1865, kjer so zaradi naklepnege umora obesili Uršo Stare, Mico Grafut in Antona Lokarja, udeležila ogromna množica radovednežev od blizu in daleč. Zločin je na široko odmeval po Dolenjskem in ljudje so kar razgrabili tiskano Smrtno sodbo, ki jo je natisnil novomeški tiskar Tandler. Ob obešanju je bilo menda navzočih čez 5000 ljudi, medtem ko je Novo mesto samo takrat štelo nekaj čez 2000 ljudi. Po usmrčitvi so uspešno prodajali tudi razmnoženo risbo vseh treh obešencev, ki jo je izdelal neznani avtor.⁵⁸

Leta 1867 je bil v poslanski zbornici sprejet sklep, ki je odpravil javne usmrčitve in s koncem leta 1868 so se javne eksekucije dokončno umaknile na dvorišča sodišč. Smrtna kazen z obešanjem pa je ostala. Javni spektakel kaznovanja s smrtjo so zamenjala skrita morišča. Javni obred usmrčevanja je postal kar se da diskretno dejanje. Ritual usmrčitve je bil za večino ljudi le še čudna skrivnost, ki sta jo poznala pravosodje in obsojenec ter posamezniki, ki so imeli dostop na prizorišče s posebnimi vstopnicami. Prej javno gledališče groze je zamenjal ekskluziven spektakel na dvorišču okrožnega sodišča. Za široke

⁵⁷ Ibidem, str. 335-336.

⁵⁸ Podrobneje o tem: Karel Bačer, Pesem o obešanju v Novem mestu. Dolenjski list, št. 51, 22. 12. 1988. Risbo treh obešencev in Tandlerjevo tiskano Smrtno sodbo hrani Dolenjski muzej v Novem mestu.

kroge prebivalstva so odslej časopisi popolnoma prevzeli vlogo obveščanja o usmrtitvah.⁵⁹

Za široko javnost nedostopne usmrtitve v času našega junaka so bile redke, saj so se višja sodišča vse pogostejše zatekala k pomilostitvam.⁶⁰ Vsekakor pa so bile zaradi svoje redkosti izredna senzacija. V Novem mestu je, kot poročajo Dolenjske novice, od leta 1820 tako končalo na vislicah 8 oseb, in sicer "leta 1820. neki kmet iz Mačkovca zaradi uboja, konec tridesetih let neki finančni stražnik, leta 1859. nekdo iz Drgajnih sel zaradi umora, leta 1865. dve babure, Urša Stare in Marija Grafut ter Anton Lokar, leta 1898 Matija Režek in letos Simon Held".⁶¹ Od leta 1820 je bilo torej v središču Dolenjske 6 justifikacij, 4 javne na prostem in 2 za izbrane posameznike na dvorišču okrožnega sodišča. Zadnji dve usmrtitvi še posebno bijeta v oči, če pomislimo, da je bilo v vsej Avstriji v letih 1899 do vključno leta 1909 izvedenih samo 14 justifikacij.⁶²

Po ukinitvi javnih usmrtitev se je zaradi izredne senzacionalnosti že v zgodnjih jutranjih urah zbralo ogromno ljudi. Številni nesojeni gledalci, torej tisti brez vstopnic, so se morali zadovoljiti z opazovanjem zidov okrožnega sodišča. Od daleč so poskušali potešiti svojo radovednost ter občutiti potek dogodkov na jetniškem dvorišču in posredno podoživeti razpetje hudodelnika med nebo in zemljo.⁶³

In kakšni so bili občutki udeležencev? Ohranili sta se dve pričevanji. Metod Dolenc se je kot gledalec prepričal, "da v trenutku, ko je Held že stal pod vislicami in si še enkrat upal rešiti vsaj nekaj minut življenja, nihče od prisotnih ni dobil drugega vtisa kot to, da za individuuma Heldove vrste pomeni smrt edino kazen, ki mu bo dejansko pognala strah v kosti, dasiravno naj bi bila zanj kot svobodnega sina narave morda dosmrtna ječa nič manj strašna kot smrt".⁶⁴ Dolenc, ki ne govori v prid justifikacijam in tedanji sodnokaznovalni praksi, je k temu še dodal, da v najširših slojih prebivalstva ni nikomur prišlo na misel, da bi kakorkoli kritiziral izvrševanje kazni. "Očitno je med ljudstvom še vedno živela zavest pravice, da morajo biti najtežji zločini najtežje

⁵⁹ Prim.: Andrej Studen, *Gnusni teater. Nasilje nad človeškim telesom v 16., 17. in 18. stoletju*, Maska, 3, 1993, št. 4/5, str. 36.

⁶⁰ Prim.: Vodopivec, *Slovenci in smrtna kazen*, str. 200.

⁶¹ Dolenjske novice, 15. 3. 1900.

⁶² Dolenc, *Beiträge*, str. 315-316.

⁶³ Prim.: Vodopivec, *Slovenci in smrtna kazen*, str. 204-205.

⁶⁴ Dolenc, *Beiträge*, str. 336.

kaznovani in da naj bi samo strah pred temi najtežjimi kaznimi najbolj pokvarjene zločince vsaj kolikor toliko držal v šahu.”⁶⁵

Drugi pričevalec je pisec Novomeških spominov Josip Wester, ki takole pripoveduje: “Najprej sem se nastanil pri Štemburju v Kandiji, saj je bila njegova gostilna na najboljšem glasu. Tu sem se neki večer seznanil s pisateljem Ivanom Pucljem, ki se je bil nalašč pripeljal v Novo mesto, da bi prisostvoval justifikaciji cigana Helda. Čudno se mi je zdelo, da ga tolikanj mika ta usmrtitev, in pojasnil mi je, da ga kot pisatelja zanima videti obsojenca na njegovi poslednji poti, češ da mu utegne to nuditi motiv za kako povest. Tudi meni je Štembur, takrat šmihelski župan, ponudil vstopnico za na morišče. Žal mi je bilo, da sem šel gledat ta odurni srednjeveški prizor. Zdaj obešenec, prej pa pustne šeme – vse to sem smatral za zlovesče avspicije svoje druge novomeške dobe.”⁶⁶

Ravnodušna javnost in maloštevilne zgrožene izjeme

O Heldovi usmrtitvi je seveda poročalo tudi časopisje, saj so bile novice o usmrtitvah in obešencih za bralstvo izredno zanimive. Zaradi tega, ker je bila široka javnost izključena iz ceremoniala razpetja hudodelnikov med nebo in zemljo, so časopisna poročila postala za radovedno ljudstvo “pač edino odprto okno na morišče.”⁶⁷ Usmrtitve so bile svojevrstna senzacija tudi zaradi svoje redkosti in poročevalci so se potrudili, da bi kar najbolj vestno opisali spektakularen in nevsakdanji dogodek. Že pred napovedano usmrtitvijo so poročali o prihodu krvnika, o postavitvi vešal, o obnašanju obsojenca, ki mu je bilo sporočeno, da je bila njegova prošnja za pomilostitev zavrnjena, o njegovih poslednjih željah in o obredu, s katerim so obsojenca pripravili na smrt, nazadnje pa še o žalostni proceduri, ki so jo pred firbci prikrivali zaporniški zidovi.

Časopisna poročila so vsebovala elemente gledališke predstave, ob kateri naj bi bralce spreletavala srh in groza. Oba osrednja slovenska časopisa sta že dan pred Heldovo usmrtitvijo poročala, da je novi dunajski rabelj Lang s svojima hlapcema že prispel. Rabljev prihod je sploh povsod vzbujal živo radovednost. Na moža z nič kaj uglednim

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Josip Wester, *Novomeški spomini*, Novo mesto 1958, str. 33.

⁶⁷ Vodopivec, *Slovenci in smrtna kazen*, str. 223.

poklicem so ljudje prežali že na ljubljanskem kolodvoru, odkoder je nato nadaljeval vožnjo proti Novemu mestu. Slovenski narod poroča o ljubljanskih firbcih sledeče: "Ljudje na kolodvoru so takoj izvedeli, da je prišel rabelj, in vse je vrelo v bufet, kjer se je okrepčaval za nadaljnjo vožnjo. Lang je srednje visokosti in močan človek... Svoj čas je bil kavarniški kuhar in se je v prostih urah bavil z atletiko. Zadnja leta je zasledil, da je prav za prav rojen za krvnika in je od tedaj iz ljubezni za ta poklic prostovoljno sodeloval pri raznih usmrčenjih." Bralce so še seznanili, da bo Simon Held po smrti rablja Sellingerja prvi, "kateremu bo novi krvnik samostojno položil konopec okrog vrata".⁶⁸

Slovenski narod pred usmrčitvijo ni varčeval s še poslednjim neprizanesljivim grmenjem nad zločinskim ciganom Heldom in cigansko drhaljo sploh. Poročal je, da je Held "vsled svoje prefriganosti našim sodiščem dal toliko posla, kakor menda doslej v celi Avstriji še noben na smrt obsojeni morilec. Ker je postal novomeški okraj po odhodu okrajnega glavarja viteza Schwarza, ki je ciganske druhalci neusmiljeno preganjal – pravi eldorado in so se poleg domačih še cigani iz kamniškega in postojnskega glavarstva ter sosedne Hrvaške pri nas shajali in ubogega kmeta z ropom in krajo ustrahovali, je bilo potrebno, da se je statuiral nekak eksempl... Cigan se je ves čas po zadnji obsodbi vedel skrajno surovo in arogantno... Navihan, kakor je bil, in kakor so pazniki rekli, 'z vsemi žavbami namazan', simuliral je jedenkrat bolezen, češ, da kri pljuje. No, hudega ni bilo nič – prebodel si je čeljusti in nato 'kri pljuval'. Dejanski menil se je svojih okov oprostiti in v jetniško bolnico priti, od ondod jo pa – za svojo ljubico popihati na Ogrsko. Saj pomagačev bi imel dovelj. Cigani so časih sodiščno jetnišnico kar oblegali in se s ciganom v svojem 'halopinč'-jeziku pomenkovali. Iz ciganove kletke vidi se na cesto in je že zadnji čas, da se bo okrožno sodišče preselilo v varnejšo novo justično poslopje, ker iz te jetnišnice jih je že nekaj nevarnih ptičkov pobegnilo."⁶⁹

Held naj bi šele potem, ko je izvedel, kdaj bo odbila njegova zadnja ura, postal precej miren in vdan v svojo usodo. Svoje dosedanje "odurno obnašanje" naj bi obžaloval in prosil, naj mu vsi, ki so z njim imeli sitnosti, odpustijo. "Ponoči je Held spal od 11. do 4. ure. Danes malo pred pol 8. uro predstavil se mu je krvnik Lang v ječi in mu je s črno svilnato vrvico zvezal roki. Točno ob pol 8. uri so ga odpeljali na

⁶⁸ Slovenski narod, 2. 3. 1900.

⁶⁹ Slovenski narod, 3. 3. 1900.

dvorišče, kjer so bila postavljena vešala. Naprej sta šla dva orožnika, za njima kanonik Jeriha in za njim Held. Ob strani je šel ječar, oficijal Arh. Zadej sta bila spet dva orožnika. Ko je Held zagledal vešala, je usta malo zategnil, kakor da bi se hotel jokati, pa se ni jokal. Stopil je pod vešala. Ko sta ga krvnikova hlapca vzdignila, je rekel: 'Moj Bog, k' nisem nikol' kriv'. Zadnje še ni bil čisto izgovoril, ko mu je bil krvnik že vrgel vrvico okrog vratu in jo zadrnil. Hlapca sta ga potegnili za roke navzdol, krvnik pa mu je tiščal usta in oči skupaj in mu je malo zavil glavo. Vsa ta procedura je trajala 85 sekund. Srce mu je še bilo 12 minut in nato je zdravnik dr. Vavpotič konstatiral smrt. Ko je krvnik svoje delo končal, je dejal predsedniku: 'Herr Präsident, melde gehorsamst, ich habe mein Amt vollzogen.' Truplo je viselo eno uro na vešalih, potem so ga sneli, položili v črno leseno krsto in ga odnesli v mrtvašnico na pokopališče, kjer so ga prišli ljudje gledat, dokler se ni izvršila obdukcija." Pri justifikaciji je bilo navzočih 50 do 70 gledalcev, ki so bili enotnega mnenja, da je krvnik Lang svoje delo prav dobro opravil.⁷⁰

Slovenski narod si je prizadeval, da bi justifikacijo, ki naj bi bila "eksempel" drugim ciganom, ki so se klatili po Dolenjskem, prikazal kar se da natančno in podrobno. Podobno so o usmrтитvi pisali tudi drugi časopisi. Opisi so podobno kot prej, pa tudi kasneje, med obema svetovnima vojnama, izrazito brezosebni. Slovenska javnost je tudi usmrтitev Simona Helda sprejela z običajno ravnodušnostjo.⁷¹

Heldova usmrтitev torej na splošno skoraj nikogar ni ganila. Komajda kdo je ob tem čustveno reagiral in dogodek bi skorajda brez komentarja kmalu utonil v pozabo, če se ne bi nanj z obširnim protestom odzval Anton Aškerc. Pesnik je bil nad natančnim opisom žalostne ceremonije v naših časnikih naravnost zgrožen, zato je v Ljubljanskem zvonu pod psevdonimom dr. Clemens Severus objavil članek Smrtna kazen, ki je "bržčas najbolj in v svojem pristopu najširše zasnovana obsodba kaznovanja s smrtjo v slovenskem tisku"⁷² pred prvo svetovno vojno. Ogorčeni Aškerc je neprizanesljivo oporekal ravnodušni radovednosti slovenske javnosti. Tudi v slovenskem tisku je opazil "brezsrčni, cinični verizem, naturalizem, realizem – ad libitum! kakor hočete – s katerim drugod slikajo zadnje trenutke nesrečnega

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Prim.: Peter Vodopivec, Smrtna kazen v tisku na Slovenskem (1848-1878). Kronika, letnik 25, 1977, št. 1, 37-48; Vodopivec, Slovenci in smrtna kazen, str. 191-229.

⁷² Vodopivec, Slovenci in smrtna kazen, str. 215.

človeka".⁷³ Po Aškerčevem prepričanju bi si moralo prav časopisje z vsemi silami prizadevati za predruženje okusa bralcev, ki še vedno "hočejo in morejo brati take stvari". Pri bralcih bi moralo odpraviti stare predsodke, ki sodijo v ropotarnico barbarskih časov in v njih vzbuditi "gnus in stid" zoper institucijo smrtno kazni.⁷⁴

Aškerc se zgraža, da tedanja družba po več kot sto letih, še vedno ni odpravila smrtno kazni, za katero se je v "plamtečih besedah potegoval že laški učenjak Cesare Beccaria". Pravi, da "odkar je laški učenjak, ki je prvi povzdignil svoj glas proti justifikaciji, zatisnil svoje oči (leta 1794.), so minila leta in leta. V tem času si je pridobila njegova ideja ne samo med širšim občinstvom učenjakov, marveč tudi v krogu strokovnjakov mnogo in ne ravno najslabših pripadnikov. In njih število raste od dneva do dneva... Vsak, le malo liberalno pobarvani časopis bi se čutil globoko ogorčenega, ko bi ga, sodeč po praksi, ne prištevali med nje, in celo v najbolj nazadnjaških parlamentih je bilo čuti že mnogo, mnogo govorov, ki so končali z besedami: proč s smrtno kaznijo! A kljub temu imamo še vedno države, ki jo trpijo v svojih zakonih, še vedno državljane, ki si celo ogledajo to proceduro in si dajo z mirnim duhom nuditi obširna poročila, kako so tega in onega postavnim potom umorili –! In kri jim ni šinila v lica, rdečica srama jih ni oblila, in razjarjeni niso vrgli časopisa od sebe! O ne – Ah Bog!"⁷⁵

Za Aškerca je smrt na vislicah "umor postavnim potom". V svojem razmišljanju v prid njeni ukinitvi najprej omenja zmotljivost sodnikov in možnost justičnih umorov. Smrtna kazen je zanj najmanj "dvorezen nož, ki ravno tako lahko zadene pravico v srce". Zavrača tudi talionsko načelo "oko za oko, zob za zob" in opozarja na relativnost "ideje absolutne pravice", ki je v "očeh vladanega berača drugačna kot v očeh bogatina – vladarja, drugačna v glavi sužnja kot v glavi gospoda. Predstavi o abstraktni pravici, ki je za mnoge "še vedno boginja maščevanja in ki v njeni roki še vedno ne vidijo nič drugega kot krvavo sredstvo, s katerim si – kot nekdanji Moloh in drugi – polni nenasitljivo žrelo svoje", Aškerc postavlja nasproti koncept pravice, ki temelji v "čutu" za človeka, in usmiljenje. Izpolnjevanje pravice s smrtno kaznijo

⁷³ Dr. Clemens Severus, Smrtna kazen, Ljubljanski zvon XX/1900, (dalje: Severus, Smrtna kazen), str. 405.

⁷⁴ Ibidem, str. 405, 412. O Aškerčevih nazorih proti smrtni kazni je podrobneje poročal že: Vodopivec, Slovenci in smrtne kazni, str. 215-217. Menim pa, da majčkena osvežitev Aškerčevih pogledov v pričujoči razpravi tudi ne bo nikomur škodila.

⁷⁵ Severus, Smrtna kazen, str. 406-407.

je po Aškercu krvoločnejše kot "najbolj krvoločni morilec", saj obsojenemu jemlje poslednje upanje, možnost samoobrambe in nenadne rešitve. "Blagodejna moč, ki izhaja od te nade, zakriva temno brezno večnosti vsem, ki po tuji roki zapuste ta svet – samo nesrečnežu ne, katerega življenje je zapadlo pravici... Njemu doni na uho le strahovita melodija, da ga čez toliko in toliko ur ne bo več med živimi, in to usodno, neizpremenljivo pesem spremlja leno, vedno določnejše, vedno močnejše klepanje smrtne kose. – Tu se nam ustavi pero! Groza te zavesti je neprimerljiva veličina. Kdor ima v sebi le trohico človekoljubja, prihranil jo bo svojemu, tudi smrtnemu sovražniku... In vendar imamo služabnike pravice, ki ji še vedno žrtvujejo to grozovito žrtev."⁷⁶

Zgodovina in praktična izkušnja pa končno kažeta, da najrazličnejše, celo zelo krute oblike usmrtitve, niso imele nikakršnega vzgojnega učinka in imajo dežele, ki niso odpravile smrtne kazni, prav tako še opravlja z morilci in zločinci kot tiste, ki so jo odpravile. Če "vse muke srednjeveške niso mogle zatreti v človeku nagnjenja, da se v atavistični sebičnosti svoji ne napne proti sponam državnega in družbenega reda", kako je potem mogoče, da "praktični jurist" od črnih rokavic modernega krvnika še vedno pričakuje "čarobnega učinka"?⁷⁷

Aškerc v sklepu sam poudarja, da se je zavestno izognil razmišljanju o bistvu in smislu kaznovanja: zanj je namreč človeška volja opredeljena in določena s številnimi dejavniki od rojstva, vzgoje in razmer, v katerih posameznik živi, in je zato ni mogoče spremeniti, kot ni mogoče spremeniti poti kamnu, ki ga vržemo v prepad. V tej luči pa je "človeška odgovornost le objektivna, utemeljena v dejanju samem" in ne v kakšni "posebni človekovi lastnosti".⁷⁸ Pesnik je prepričan, da bo vprašanje o smrtni kazni prej ali slej razrešeno v skladu z njegovimi naziranjem in pogledi, saj o napredku ne kaže dvomiti in po poti napredka bo moralo hočeš nočeš tudi kazensko pravo.

Vse kriči po ženski enakopravnosti. Kaj pa smrtna kazen?

Pa vendar Aškerc ni bil edini, ki se je oglašil po Heldovi usmrtitvi. Svoja razmišljanja ob primeru Held je razgrnil tudi neki dr. J. J., po vsej verjetnosti jurist, z dokaj dobrim znanjem o vprašanju smrtne kazni v

⁷⁶ Ibidem, str. 407-409.

⁷⁷ Ibidem, str. 409-410.

⁷⁸ Ibidem, str. 411.

Avstriji in tudi drugod. Že štiri dni po žalostni dogodbi v Novem mestu se namreč v Slovenskem narodu pojavi zanimiv podlistek Smrtna kazen, ki ga je dr. J. 5. februarja z Dunaja poslal uredništvu. V cesarski prestolnici so namreč nedavno obesili Julijano Hummel, ki je z nezaslišanim trpinčenjem povzročila smrt svoje hčerke. Primer je bil toliko bolj senzacionalen, ker na Dunaju že 90 let niso obesili ženske. Davnega leta 1809 so namreč obesili "neko branjevko, ki je umorila svojega moža, da bi živela v zvezi s svojim ljubimcem. Od takrat Dunaj ni več videl nasilne smrti zlodejke."⁷⁹ Cesarica Elizabeta je od cesarja izposlovala obljubo, da ne podpiše nobene smrtne obsodbe zlodejke, in res bile so vse pomiloščene, dokler je ona živela; a tudi malo zločincev, obsojenih na smrt, je res pretrpelo to grozno kazen, večina pa je bila pomiloščena na ječo za vse življenje".⁸⁰

Med Dunajčani je justifikacija Hummelovke sprožila živahno razpravljanje, ali je smrtna kazen upravičena ali ne. Ko se je med obravnavo izkazalo, da je surova mati s strašnim mučenjem povzročila smrt svoje hčere, ko je prišlo na dan, da trinoški materi ni do kesanja, pač pa da je "slabša od vsake zveri", je seveda marsikdo pritrdil državnemu pravdniku, da si zasluži neizprosno pravico – smrtno kazen. "Le s smrtjo naj poravna neusmiljena mati svojo krivdo."⁸¹

Toda dr. J. je takoj pristavil, da je danes (vsaj med razumniki) "le pičlo število onih, ki brezpogojno odobravajo usmrčenje zlodejev. Večinoma so to pristaši ostrašenja, ker si obečajo od take smrtne kazni vzgojilno in svarilno moč." Ker so pred kratkim v Novem mestu obesili kar dva zločinca, je seveda razumljivo, da se tudi na Kranjskem zadnji čas veliko razpravlja o umestnosti ali neumestnosti smrtne kazni. Dr. J. piše, da so v preteklosti zagovarjali smrtno kazen – ki je bila takrat zelo pogosta – s teorijo zastraševanja. "Zato so justificirali zločince javno, pred velikim številom gledalcev ter so v očigled takega pretresljivega trenutka sodniki imeli primerne nagovore. A kljub vsemu temu zlodejsva niso pojemale; ta 'teorija zastrašenja' torej nikakor ni donesla zaželenega praktičnega uspeha. Dandanes pa so smrtne kazni v obče redke; zločince obešajo v malem dvorišču, vpričo le malega števila gledalcev,

⁷⁹ Zaradi zahrbtnega umora moža so 16. marca 1809 obesili kramarico Theresio Kandl. Glej: Die Greisslerin vom Hungelgrund 1809, v: Ubald Tartaruga (Edmund Otto Ehrenfreund), Der Wiener Pitaval. Die bedeutendsten Kriminalfälle aus dem Wien des 19. Jahrhunderts, Hrsg. von Harald Seyrl, Wien-Scharnstein 2000, str. 24-30.

⁸⁰ Slovenski narod, 7. 3. 1900.

⁸¹ Ibidem.

(razen sodnijskega osobja in službujočih stražnikov, so prisotni le še časnikiarski poročevalci). Na veliko občinstvo torej ne vpliva več gledanje, temveč le poročilo o smrtni kazni, – kljub temu se zlodejstva niso pomnožila. Nov dokaz, da 'teorija zastrašenja' nima veljave."⁸²

Dr. J. nadaljuje, da justifikacije tudi ni možno odobravati s krščanskega stališča, "saj pravi Bog, da je maščevanje Njegovo, da si ga ne sme lastiti človek. – Ali pa ni dosmrtna ječa večja kazen nego smrt? Zločinec je res zaprt, ločen od človeške družbe, a ima priliko, da obžaluje svojo pregreho, da se zanjo pokori, torej s krščanskega stališča jedino pravo. Tudi obče človeško, ljudomilo čustvo je odločno proti smrtni kazni, kajti obešanje je vendarle umor človeka. Res, da zločinec v ječi trpi dostikrat hude duševne muke – telesne so po sedanji uravnavi, hvala Bogu, odpravljene, – a podana mu je prilika, da poravnava svojo pregreho; da morda celo po daljši vrsti let, ako se je vzorno vedel, doseže pomiloščenje in postane zopet vrl član človeške družbe.

Vsled ljudomilosti so sicer odpravili one tri dni, katere je preje preživel zločinec po potrditvi smrtne kazni, vse tri dni, katere so mu skušali po možnosti olajšati s tem, da so jim stregli in jih gostili ter jim spolnjevali po možnosti vse želje. Zdaj se zločincu na večer napove potrdilo smrti, v jutro pa ta že izvrši. Jeli to res mnogo bolj humanitarno? Gotovost smrti se mu sicer skrajša, a negotovost, strah, obup, ki ga je trpel od obsodbe do potrditve, (in to traja včasih cel mesec), gotovo ni nič manj mučna. In kdo ve, ali mu ni hipna izvršitev smrti strašnejša nego daljša priprava nanjo? Vsa humaniteta, ki vlada pri smrtni kazni, je torej le navidezna, in justifikacija je in ostane madež, katerega si naj izbriše vsaka civilizirana država."⁸³

V nadaljevanju se dr. J. ponovno povrne k primeroma Hummel in Held. Hummelovka je kljub temu, da je priznala svoj gnusni zločin, še zadnji hip trdila, da ni zaslužila smrti. In tudi Heldove zadnje besede so bile: "Nedolžen sem." Piscu se je nehote vsilila misel, da pri obeh zločincih prav zaradi njune izredne surovosti in neizobraženosti lahko pogrešamo spoznanje za njuno zločinstvo. Pravi, da so ju zdravniki "sicer priznali za duševno zdrava, torej je bilo dejanje iz blaznosti, iz nezavednosti izključeno, kljub temu je lahko mogoče, da je bilo njiju naziranje tako, da sta se v resnici smatrala za žrtev krivične sodbe. Brez dvoma je tako naziranje neopravičeno, a vendar je mogoče; in potem

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem.

je njiju kazen dvakrat strašna, ker zločin, katerega se kdo ne zaveda, vendar ne more trpeti najhujše kazni".⁸⁴

Mnogim, ki so si v tem času belili glavo, ali ni morda smrtna kazen za ženske pregrozna, pa dr. J. v zaključku svojega podlistka odgovarja: "No, ako se ženska pregreši istotako kot moški, zakaj se ne bi istotako kaznovala, ako ni posebnih, po njenem spolu povzročenih olajšavnih momentov? V današnjih dneh, ko vse kriči po ženski enakopravnosti, naj se ta ne razteza tudi na kazen? A v tem slučaju je bila krivda Hummelovke mnogo večja nego moževa, in poleg tega še pregrešitev proti materini ljubezni vse večja nego ona proti očetovi; zato je tudi vladar podpisal njeno smrtno kazen, dočim je moževo izpremenil v dosmrtno ječo. Pri Heldu pa je bil dokaz krivde nedvomen, njegov značaj je bil skrajno surov, njega predrznost in ciničnost brezprimerna, a vrsta njegovih zločinov taka, da je bil Held res nevaren člen človeške družbe."⁸⁵

Pisec se torej pridružuje tedanjim nasprotnikom smrtne kazni in se zavzema, da bi jo morala vsaka civilizirana država odpraviti. Ker pa je bila smrtna kazen v Avstriji še vedno v veljavi, se zavzame, da naj bo pravica tudi v tem pogledu enaka tako za moške kot za ženske.

Epilog

Grozovit zločin, za katerega je cigan Simon Held plačal z življenjem, je močno odmeval po Dolenjskem. Heldova justifikacija je bila izredna senzacija, ki je ljudi vrgla iz tira vsakodnevnega življenja. Zanimanje javnosti za proces in izvršitev kazni je bilo izjemno, pa čeprav je bila množica radovednejšev, ki se je že navsezgodaj zbrala pred novomeškim okrožnim sodiščem, prikrajšana za neposreden ogled eksekucije in je bila o poteku ekskluzivnega spektakla, ki mu je lahko prisostvovala peščica povablencev, podrobneje obveščena le še s poročili takratnega tiska. Za ta poročila je bilo značilno, da smrt morilca, pa naj je bila še tako tragična in mučna, ni zaslužila prizanesljive besede. "Smrt za smrt" se zdi samo po sebi razumljivo pravilo, o katerem se še tako natančni opisi usmrtitev ne sprašujejo. V očeh večine prebivalstva na Slovenskem je bila smrtna kazen pač kazen za prav tako strahotno kaznivo dejanje in zato izpolnitev in zadostitev

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem.

pravice. Dvoma v utemeljenost smrtne kazni ali odpora do usmrtnitve skorajda ni zaslediti. Smrtna kazen se je še vedno pojmovala kot drastično vzgojno sredstvo. Svarila naj bi pred zločinskim življenjem.

Primer zločinca Helda pa nosi še eno dimenzijo. Krivda nevarnega in krvoločnega hudodelca je bila zaznamovana tudi s pripadnostjo ciganskemu ljudstvu, ki so mu v tem času zaradi njegove neprilagojenosti ustaljenemu načinu življenja in nespoštovanju družbenih norm in pravil pripisovali vse najslabše. Tako časopisni poročevalci kot tudi večina pripadnikov širše javnosti so privoščljivo pisali oziroma razpravljali o Heldovi zasluženi kazni, ves čas procesa pa se je množica radovednežev, če je le imela priložnost, gnetla okoli vkovanega morilca, da bi ga videla, zasramovala in o njem zbijala objestne šale. Ljudje so zvedavo opazovali njegovo obnašanje, pozorno so spremljali vsak njegov gib in uživali ob njegovem "obešenjaškem humorju". Izrazita nenaklonjenost do nadležnih ciganov je bila torej stalna spremljevalka Heldovega zločina in kazni. Justifikacija pa naj bi služila celo kot eksemplarski primer ciganski drhali, ki je "z ropom in krajo ustrahovala ubogega kmeta", da naj si nikar ne drzne stopiti po njegovih krivih potih.

SEZNAM LITERATURE IN OBJAVLJENIH VIROV

- AMIRA, Karl von, Die germanischen Todesstrafen. Untersuchungen zur Rechts- und Religionsgeschichte, München 1922.
- AMIRA, Karl von, Thierstrafen und Thierprocesse, v: Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung, XII Bd., Innsbruck 1891, str. 545-601.
- ANŽIČ, Sonja, Skrb za uboge v deželi Kranjski. Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 22, Ljubljana 2002.
- ARIÈS, Philippe, Geschichte des Todes, München 1991.
- BAČER, Karel, Pesem o obešanju v Novem mestu. Dolenjski list, št. 51, 22. 12. 1988.
- BAVCON, Ljubo, Beccaria, Jelenc in naš čas, v: BECCARIA, O zločinih in kaznih. JELENC, Dva govora o splošnih načelih kriminalnega prava in njegovi literarni zgodovini, str. 7-52.
- BAVCON, Ljubo, Predgovor, v: Smrtna kazen : zbornik, Ljubljana 1989, str. 7-14.
- BAYER, Vladimir, Ugovor s davlom, Zagreb 1982.
- BECCARIA, Cesare, O zločinih in kaznih. JELENC, Franc Ksaver, Dva govora o splošnih načelih kriminalnega prava in njegovi literarni zgodovini; [obe deli] uredil Ljubo BAVCON, Ljubljana 2002.
- BENKOVIČ, Josip, Črtice o rokovnjačih, Dom in svet, leto III, 1890.
- BERTOŠA, Miroslav, Zlikovci i prognanici. Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću, Pula 1989.
- BLAZNIK, Pavle, Loški deželskosodni protokoli iz 1625-1637, Loški razgledi, XXIII, 1976, str. 25-33.
- BORISOV, Peter, / DOLENC, Anton, Razvoj sodnomedicinskega izvedenstva v Evropi in na nekdanjem Kranjskem, Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, Zvezek 11, Ljubljana 1991, str. 10-90.
- CAMUS, Albert, Razmišljanje o giljotini, v: Smrtna kazen : zbornik, Ljubljana 1989, str. 137-176.
- CARRASCO, Raphaël, Sodomiten und Inquisitoren im Spanien des sechzehnten und siebzehnten Jahrhunderts, v: Die sexuelle Gewalt in der Geschichte, Hrsg. von Alain CORBIN, Berlin 1992, str. 45-58.
- CEVC, Emilijan, Ob Valvasorjevem Prizorišču človeške smrti, v: Janez Vajkard VALVASOR, Prizorišče človeške smrti, Maribor 1969, str. 279-319.

- CONSTITUTIO Criminalis Theresiana** oder der Römisch-Kaiserl. Zu Ungarn und Böhmeim u.u. Königl. Apost. Majestät Mariä Theresiä, Erzherzogin zu Oesterreich, u.u. peinliche Gerichtsordnung, Wien 1769.
- CVIRN**, Janez, Od srede 18. stoletja do 1859, v: Ilustrirana zgodovina Slovencev, ur. Marko Vidic..., Ljubljana 1999, str. 189-240.
- CVIRN**, Janez, Thomas Fürstbauer: Kronika mesta Celja 1892–1907 (I. del), Celjski zbornik, 1990, str. 227-260.
- DELUMEAU**, Jean – Žan Delimo, Strah na Zapadu. XIV – XVIII veka opsednuti grad, Zamak kulture / separat 27, Vrnjačka Banja 1982.
- DER NEUE PITAVAL**, Hrsg. von Gerhart Hermann MOSTAR in Robert A. STEMMLE, Todesurteil, München / Wien / Basel 1964.
- DOLENC**, Janez, Dva dokumenta o kaznovanju tolminskih puntarjev zaradi upora leta 1713. Ob 280-letnici zaključka velikega tolminskega punta, Tolminski zbornik, 1997, str. 95-113.
- DOLENC**, Metod, Beiträge zur Erkenntnis der Todesstrafe, Sonderabdruck aus dem Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik, Hrsg. von Prof. Dr. Hans GROSS in Graz, Bd. 46, Leipzig 1912, str. 315-338.
- DOLENC**, Metod, Postanek in pomen inštrukcij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 9, 1912, str. 98-115.
- DOLENC**, Metod, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, Ljubljana 1935.
- DOMAJ**, Teodor, O zadnjih javnih usmrtnih v Celovcu, v: Od Maribora do Trsta. Zbornik referatov, uredila Darko FRIŠ in Franc ROZMAN, Maribor 1998, str. 241-250.
- DÜLMEN**, Richard van, Theater des Schreckens. Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit, München 1988.
- EINSPERREN**, Isolieren, Konzentrieren. Zur (Vor-)Geschichte des Gefängnisses, 12. Tagung des Arbeitskreises Historische Kriminalitätsforschung in der Vormoderne, Stuttgart-Hohenheim, 25.-27. April 2002, poročilo Susanne HEHENBERGER (Wien), v: Frühneuzeit-Info, hrsg. vom Institut für die Erforschung der frühen Neuzeit, Jg. 13, Heft 1-2, 2002, str. 132-136.
- FABJANČIČ**, Vladislav, Ljubljanski krvniki. Smrtne obsodbe in tortura pri mestnem sodišču v Ljubljani 1524-1775, v: Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XXV-XXVI (1944-1945), str. 88-104.
- FARRINGTON**, Karen, Geschichte der Folter und Todesstrafe. Die dunkle Seite der Justiz, Augsburg 1998.

- FISCHER**, Jasna, Čas vesolniga socialnega punta se bliža, Ljubljana 1984.
- FOLTER-INSTRUMENTE** im Mittelalter, Burg Güssing, 3. Mai – 28. September 1991.
- FOUCAULT**, Michel, Nadzorovanje in kaznovanje. Nastanek zapora, Ljubljana 1984.
- GABRIČ**, Aleš, Slovene Intellectuals and the Communist Regime, Slovene Studies. Journal of the Society for Slovene Studies, 2001, 1-2, str. 27-41.
- GEBHARDT**, Helmut, Die Gendarmerie in der Steiermark von 1850 bis heute, Graz 1997.
- GEREMEK**, Bronisław, Usmiljenje in vislice. Zgodovina revščine in milosrčnosti, Ljubljana 1996.
- GESETZBUCH** über Verbrechen und schwere Polizey-Uebertretungen vom 3. 9. 1803, 2. izdaja, Wien 1815.
- GINZBURG**, Carlo, Der Käse und die Würmer. Die Welt eines Müllers um 1600, Berlin 1990.
- GIRTLE**r, Roland, Die feinen Leute. Von der vornehmen Art, durchs Leben zu gehen, Wien / Köln / Weimar 2002.
- GOLEC**, Boris, Butale so vas, pa ji pravijo mesto. Butalstvo spodnjekranjske purgarije v predrazsvetljenski dobi, Zgodovina za vse, leto IV, 1997, št. 2, str. 14-42.
- GOLEC**, Boris, Ljubljanski malefični red iz leta 1514 v sodni praksi, tipkopis, 2000, str. 1-25.
- GOLOB**, Matija, "Kriminalistična taktika" v Karolini in Terezijani. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 10, 1959, št. 3, str. 7-27.
- HANDWÖRTERBUCH** des Deutschen Aberglaubens, hg. von Hanns BÄCHTOLD-STÄUBLI / E. HOFFMANN-KRAYER, Berlin / Leipzig 1927-1931.
- HARTL**, Friedrich, Das Wiener Kriminalgericht. Strafrechtspflege vom Zeitalter der Aufklärung bis zur österreichischen Revolution, Wien / Köln / Graz 1973.
- HAUTMANN**, Hans, Fragen des Strafvollzuges in der Endphase des Habsburgerreiches (1872-1918), v: Justiz und Zeitgeschichte V. Symposium zur Geschichte des Strafvollzuges in Österreich, Justiz und Menschenrechte, Wien 1986, str. 35-78.
- HELBING**, Franz, Die Tortur. Geschichte der Folter im Kriminalverfahren aller Völker und Zeiten, Zweiter Teil: Von der Reformation bis zur Gegenwart, Gross-Lichterfelde-Ost 1910.

- HIBBERT, Christopher, Zgodovina zločinstva in kazni, Ljubljana 1965.
- HIRSCHFELD, Magnus, Die Homosexualität des Mannes und des Weibes, Berlin 1914.
- HODNIK, Mira, Tihotapci živosrebrove rude v 18. stoletju, Idrijski razgledi, XL, 1995, str. 22-27.
- JACK the Ripper, v: Die Welt des Verbrechens, Bibliothek erstaunlicher Fakten und Phänomene, Nauman & Göbel Köln 1992, str. 12-13.
- JANKOVIĆ, Ivan, Smrt u prisustvu vlasti. Smrtna kazna u Jugoslaviji i svetu, Beograd 1985.
- JENULL, Sebastian, Das Oesterreichische Criminal=Recht nach seinen Gründen und seinem Geiste, Zweyter Theil, Gratz 1809.
- JENULL, Sebastian, Das Oesterreichische Criminal=Recht nach seinen Gründen und seinem Geiste, Vierter Theil, Gratz 1815.
- KAMBIČ, Marko, Uboj zalotenega tatu – med naravnim pravom in recepcijo, v: Vilfanov zbornik : pravo – zgodovina – narod, Vincenc RAJŠP, Ernst BRUCKMÜLLER (urednika), Ljubljana 1999, str. 263-273.
- KELLER, Albrecht, Der Scharfrichter in der deutschen Kulturgeschichte, Hildesheim 1968.
- KISCH, Egon Erwin, Eine Frau, die auf ihren Mörder wartet, v: Der neue Pitaval, str. 138-148.
- KISCH, Egon Erwin, Marktplatz der Sensationen, Berlin 1962.
- KOROPEC, Jože, Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem leta 1635, Maribor 1985.
- KRANJC, Janez, Delicta in crimina v rimskem kazenskem pravu, Zbornik znanstvenih razprav, 42, 1982, str. 87-124.
- LANDMESSER, Michael, Der Raub von der Carolina bis zum Bayerischen Strafgesetzbuch von 1813, Mainz 1966.
- LE GOFF, Jacques, Die Geburt des Fegefeuers. Vom Wandel des Weltbildes im Mittelalter, Stuttgart 1990.
- LE GOFF, Jacques, Za drugačen srednji vek, Ljubljana 1985.
- LONZA, Nella, Pod plaštem pravde. Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću, Dubrovnik 1997.
- LOTRIČ, Vesna, Smrtna kazni, seminarska naloga, tipkopis, Zgornja Besnica 2001.

- MAIER**, Günther, Geschichten aus dem steirischen Süden, Sankt Michael 1983.
- MAL**, Josip, Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris, Ljubljana 1957.
- MARKUS**, Georg, Der Fall Redl, Frankfurt am Main / Berlin 1986.
- MARTIN**, Konrad, Lehrbuch der katholischen Moral, Mainz 1855.
- MARTSCHUKAT**, Jürgen, Inszeniertes Töten. Eine Geschichte der Todesstrafe vom 17. bis zum 19. Jahrhundert, Köln / Weimar / Wien 2000.
- MELIK**, Jelka, V imenu njegovega veličanstva kralja! Kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930–1941, Ljubljana 2000.
- MELIK**, Vasilij, Slovenci v letu 1789, v: Slovenci v letu 1789, urednica kataloga in avtorica razstave Jasna HORVAT, Ljubljana 1989, str. 13-23.
- MÖDERNDORFER**, Vinko, Ljudska medicina pri Slovencih, Ljubljana 1964.
- MORDFALL** des Jahrhunderts, v: Imanuel GEISS (Hg.), Chronik des 19. Jahrhunderts, Augsburg 1996, str. 746-747.
- MORILEC** Hugon Šenk in njegova tovariša. Sodnijska obravnava proti Hugonu Šenku, njegovemu bratu Karolu in ključavničarju Šlosareku na Dunaju 1884. leta meseca marca. Po stenografičnem zapisniku z 20 podobami, Založil in tiskal Janez Leon, Maribor 1884.
- MOŠKON**, Milena, Celjska zbirka poslikanih panjskih končnic, Celjski zbornik, 1967, str. 121-132.
- OESTERREICHISCHE** Gesetzeskunde, Band II., Strafrecht, hrsg. von Max Leopold EHRENREICH, Wien 1911.
- OTOREPEC**, Božo, Življenje, ženitev in žalostna smrt Anžeta Koširja, imenovanega Kljukec; v: Historični seminar II, ur. Oto LUTHAR in Vojislav LIKAR, Ljubljana 1997, str. 143-152.
- PANČUR**, Andrej, Boj obrtnikov proti konkurenčnemu prisilnemu delu, Zgodovina za vse, leto IX, 2002, št. 2, str. 40-56.
- PEINLICHE** Gerichtsordnung Kaiser Karl's V. nebst der Bamberger und der Brandenburger Halsgerichtsordnung sämmtlich nach den ältesten Drucken und mit den Projecten der peinlichen Gerichtsordnung Kaiser Karl's V. von den Jahren 1521 und 1529 beide zum erstenmale vollständig nach Handschriften, hg. von Heinrich ZOEPLF, Heidelberg 1842.
- PEROVŠEK**, Jurij, Plemstvo, Zbirka Hyperion, Koper 2001.
- PEROVŠEK**, Jurij, Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času kraljevine SHS (1918–1929), Viri, št. 13, Ljubljana 1998.

- PERSPEKTIVE**, leto IV, 1963-64, 33-34 – T. Š. (Tomaž Šalamun), Panem et circenses, str. 480-482; Marjan Rožanc, Zločin za zločin, str. 483-486; D. S. (Dominik Smole), Maščevanje, str. 487-489.
- POVOLO**, Claudio, Žrtev v scenariju kazenskega procesa. Od zločina brez žrtve do vdora žrtve v družbeni in politični diskurz, Glasnik ZRS Koper, letnik 8, št. 5, Koper 2003, str. 11-16.
- RADBRUCH**, Gustav / **GWINNER**, Heinrich, Geschichte des Verbrechens. Versuch einer historischen Kriminologie, Stuttgart 1951.
- RANKE HEINEMANN**, Uta, Katoliška cerkev in spolnost, Ljubljana 1992.
- REICHSGESETZBLATT** für das Kaisertum Österreich, Wien 1850, 1852, 1867.
- REINALTER**, Helmut, Österreich und die Französische Revolution, Wien 1988.
- REŽEK**, Mateja, Neodvisnost sodstva na preizkušnji. Pravosodje in sistem politične kazenske represije v Jugoslaviji (1948 – 1959), Zgodovina za vse, leto IX, 2002, št. 1, str. 81-92.
- RIBNIKAR**, Peter, Upor v Stični 3. junija 1753, Arhivi, XXV, 2002, št. 1. str. 47-56.
- RILEY SCOTT**, George, A History of Torture, London 1995.
- SACHSLEHNER**, Johannes, Barock und Aufklärung, Wien 2003.
- SALISBURY**, Joyce E., Bestiality in the Middle Ages, v: Sex in the Middle Ages. A Book of Essays, ed. Joyce E. SALISBURY, London 1991, str. 173-186.
- SAURER**, Edith, Strafvollzug im 19. Jahrhundert, v: Justiz und Zeitgeschichte V. Symposion zur Geschichte des Strafvollzuges in Österreich, Justiz und Menschenrechte, Wien 1986, str. 11-34.
- SCARRY**, Elaine, Struktura mučenja. Preobrazba dejanske bolečine v fikcijo moči, v: Moške fantazije. Zgodovina in perversnost, Slovensko mladinsko gledališče, Ljubljana 1997, str. 59-96.
- SCHEUTZ**, Martin, Alltag und Kriminalität. Disziplinierungsversuche im steirisch-österreichischen Grenzgebiet im 18. Jahrhundert, Wien / München 2001.
- SCHILD**, Wolfgang, Verstümmelung des menschlichen Körpers. Zur Bedeutung der Glieder und Organe des Menschen, v: Erfindung des Menschen. Schöpfungsträume und Körperbilder 1500-2000, Hrsg. von Richard van DÜLMEN, Wien / Köln / Weimar 1998, str. 261-281.
- SCHLEICH**, Johann, Hexen, Zauberer und Teufelskult in Österreich, Graz 1999.
- SEVERUS**, dr. Clemens (= AŠKERC, Anton), Smrtna kazen, Ljubljanski zvon, leto XX, 1900, str. 405-412.

SIMONITI, Vasko, Barok v zenitu, v: Vilfanov zbornik : pravo – zgodovina – narod, Vincenc RAJŠP, Ernst BRUCKMÜLLER (urednika), Ljubljana 1999, str. 331-339.

SIMONITI, Vasko, Fanfare nasilja, Ljubljana 2003.

SIMONITI, Vasko, Kandidov vrt? V: Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje / Vincenc RAJŠP, Rajko BRATOŽ, Janez CVIRN, Jasna FISCHER, Walter LUKAN, Branko MARUŠIČ (uredniki), Ljubljana 2001, str. 81-94.

SKUŠEK MOČNIK, Zoja, Gledališče kot oblika spektakelske funkcije, Ljubljana 1980.

SKUŠEK MOČNIK, Zoja, Javne usmrtitve nekoč in danes, Pionir 10, Ljubljana, junij 1985, str. 30-31.

STARHA, Gorazd, Nasilje zopora in nasilje v zaporu, Acta Histriae, 10, 2002, 1, Prispevki z mednarodne znanstvene konference Govorica nasilja, Koper, 11.-13. oktober 2001, str. 129-146.

STEKL, Hannes, Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920. Institutionen zwischen Fürsorge und Strafvollzug, München 1978.

STUDEN, Andrej, Fenomen mučenja človeškega telesa pri torturi in kot spektakel. Poskus prikaza delovanja in učinkov kazenskega prava v Ljubljani v 16., 17. in 18. stoletju, Problemi, 25, 1987, št. 5, str. 41-51.

STUDEN, Andrej, Gnusni teater. Nasilje nad človeškim telesom v 16., 17. in 18. stoletju. Maska, 3, 1993, št. 4/5, str. 31-36.

STUDEN, Andrej, Karel Slanc nastopi proti smrtni kazni, v: Slovenska kronika XIX. stoletja / [več avtorjev ; uredil Janez CVIRN]. – Ljubljana 2003, [2]: 1861–1883, str. 291-293.

STUDEN, Andrej, Od teatra groze do diskretnih usmrtitev, Zgodovina za vse, leto VIII, 2001, št. 2, str. 72-74.

STUDEN, Andrej, Stanovati v Ljubljani, Ljubljana 1995.

SVETO PISMO Stare in Nove zaveze, Ljubljana 1996.

ŠORN, Jože, Ljubljana in kmečki upor v letu 1635, Kronika, III, 1955, št. 1, str. 22-25.

ŠTEPEC, Marko, Nekateri opisi človeških stranpoti na prelomu 19. v 20. stoletje. Odnos slovenskega časopisja do zločina, v: Katja VODOPIVEC s sodelavci, Postava in hudodelstvo. Kriminaliteta na Slovenskem v 19. stoletju, Ljubljana 1990, str. 26-38.

- ŠTEPEC, Marko, Zločin v slovenskem časopisu v 80. letih 19. stoletja, Kronika, 35, 1987, št. 1-2, str. 30-38.
- TARTARUGA, Ubald, (= EHRENFREUND, Edmund Otto), Der Wiener Pitaval. Die bedeutendsten Kriminalfälle aus dem Wien des 19. Jahrhunderts, Hrsg. von Harald SEYRL, Wien-Scharnstein 2000.
- THEWELEIT, Klaus, Kaj ljubijo vojaki, v: Moške fantazije. Zgodovina in perverznost, Slovensko mladinsko gledališče, Ljubljana 1997, str. 27-57.
- TICHY, Marina, Alltag und Traum. Leben und Lektüre der Wiener Dienstmädchen um die Jahrhundertwende, Wien / Köln / Graz 1984.
- TRATNIK VOLASKO, Marjeta, / KOŠIR, Matevž, čarovnice. Predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah, Ljubljana 1995.
- TRDINA, Janez, Podobe prednikov: Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870-1879, Ljubljana 1987.
- TUMA, Henrik, Iz mojega življenja. Spomini, misli, izpovedi, Ljubljana 1997.
- USTAVA Republike Slovenije, Celje (december) 1991.
- VALENTINITSCH, Helfried, Die Verfolgung von Hexen und Zauberern in der Untersteiermark und in Radkersburg (1546–1746), v: Vilfanov zbornik: pravo – zgodovina – narod, Vincenc RAJŠP, Ernst BRUCKMÜLLER (urednika), Ljubljana 1999, str. 305-317.
- VALVASOR, Janez Vajkard, Prizorišče človeške smrti, Maribor 1969.
- VILFAN, Sergij, Die Hexenprozesse in Krain – Zur frage ihrer Häufigkeit. V: VALENTINITSCH H. (Hg.), Hexen und Zauberer. Die grosse Verfolgung – ein europäisches Phänomen in der Steiermark, Graz – Wien 1987, str. 291-294.
- VILFAN, Sergij, Nekaj vprašanj iz zgodovine stare Ljubljane, Kronika, letnik IV., 1956, št. 3, str. 132-148.
- VILFAN, Sergij, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1996.
- VILFAN, Sergij, Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju. Primeri iz teorije, zakonodaje in prakse na avstrijskem ozemlju s posebnim pogledom na Slovenijo. Zbornik znanstvenih razprav, 46, 1986, str. 141-160.
- VILFAN, Sergij, Zgodovina ljubljanske mestne hiše, Ljubljana 1958.
- VOCELKA, Karl, Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat, Österreichische Geschichte 1699-1815, Hg. von Herwig WOLFRAM, Wien 2001.

- VODOPIVEC**, Katja s sodelavci, Postava in hudodelstvo. Kriminaliteta na Slovenskem v 19. stoletju, Ljubljana 1990.
- VODOPIVEC**, Peter, Kranjski jakobinec baron Siegfried von Taufferer in Francija, Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, str. 3-13.
- VODOPIVEC**, Peter, Slovenci in smrtna kazen (1848-1941), v: Smrtna kazen : zbornik, Ljubljana 1989, str. 191-229.
- VODOPIVEC**, Peter, Smrtna kazen v tisku na Slovenskem (1848-1878), Kronika, letnik 25, 1977, št. 1, str. 37-48.
- VRHOVEC**, Ivan, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih. Kulturhistorične študije, zajete iz ljubljanskega mestnega arhiva, Ljubljana 1886.
- VURNIK**, Blaž, Vloga ZSMS v procesu demokratizacije Slovenije (1980–1990), magistrsko delo, tipkopis, Ljubljana 2003.
- WALLAS**, Armin A., Stände und Staat in Innerösterreich im 18. Jahrhunderts. Die Auseinandersetzung um die Gerichts- und Verwaltungsorganisation zwischen den Kärntner Landständen und der centralischen Reformpolitik Wiens. Studien und Quellen zur Geschichte des Alpen-Adria-Raumes (Hrsg. Institut für Geschichte an der Universität Klagenfurt), Klagenfurt 1987.
- WALTRITSCH**, Marko, Prvi goriški kronist Giovanni Maria Marusig in njegovi opisi nasilnih smrti v Gorici v 17. stoletju, v: Množične smrti na Slovenskem. Zbornik referatov. 29. zborovanje slovenskih zgodovinarjev; uredila Stane GRANDA, Barbara ŠATEJ, Ljubljana 1998, 189-200.
- WANGERMANN**, Ernst, Kriminalverbrechen und Bestrafung im Josephinischen Österreich, v: Justiz und Zeitgeschichte V. Symposion zur Geschichte des Strafvollzuges in Österreich, Justiz und Menschenrechte, Wien 1986, str. 1-10.
- WESTER**, Josip, Novomeški spomini, Novo mesto 1958.
- WULFEN**, Erich, Der Sexualverbrecher. V zbirki: Encyklopädie der modernen Kriminalistik, Bd. VIII, Berlin-Gross-Lichterfelde 1910.
- ZAVADLAV**, Zdenko, Partizani, obveščevalci, jetniki. Iz dosjeja Zavadlav 1944 – 1994, Ljubljana 1996.
- ZBIRKA** avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, I. zvezek, Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih z dne 27. maja 1852 št. 117 državnega zakonika..., Ljubljana 1889.
- ZWITTER**, Fran Zwitter, Linhartova doba, misel in delo, v: Anton LINHART, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2, Ljubljana 1981, str. 303-350.

ŽIŽEK, Aleksander (ur.), Srečanje s celjskimi rokodelci, Celje 2001.

ŽIŽEK, Aleksander, Rokodelci mojega mesta. Drobci iz delovanja celjskih cehov v času krepitve centralne deželno knežje oblasti, Celje 2000.

ŽONTAR, Josip, Kranjski sodni red za deželska sodišča iz leta 1535. Zgodovinski časopis, VI-VII, 1952-1953, str. 566-587.

ŽONTAR, Josip, Sramotilni stebri, Mladika - Celje, št. 6, 1940, str. 214-216.

ŽONTAR, Josip, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939.

Andrej Studen

RABLJEV ZAMAH

K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem
od 16. do začetka 21. stoletja.

Prelom
Studio Modul

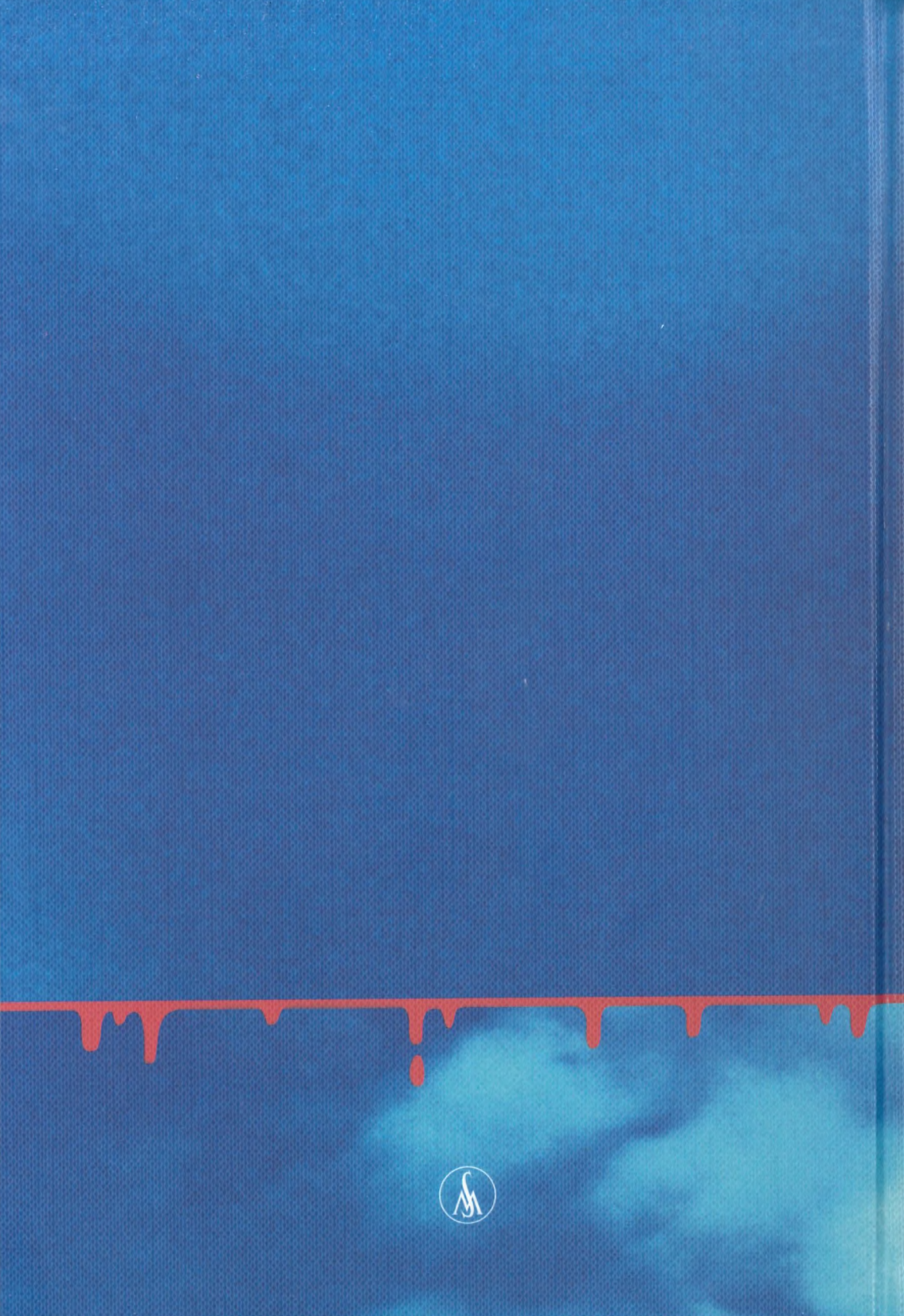
Zunanja oprema
Marko Kočever

Izdala
Slovenska matica v Ljubljani
2004

Za založbo
Jože Mahnič

Tiskala
Dravska tiskarna v Mariboru

Izid knjige je podprlo
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

V glavnem dejanju teatra groze je stopil v ospredje krvnik. On je bil pravi nasprotnik ubogega grešnika. Pod njegovim vodstvom se je boj za resnico o zločinu, ki se je pred tem odvijal v tajnosti med sodnikom in obtožencem (tudi v prisotnosti rablja), nadaljeval do zmage nad zločinom in ponovno vzpostavitvijo reda. Predvsem od rabljevega nastopa je bil odvisen izid uspešne in privlačne kot tudi zastrašujoče usmrtitve. Vsak njegov gib, vsako njegovo potezo, so namreč spremljali in ocenjevali gledalci. Rabelj si ni smel privoščiti napake oziroma slabo opravljenega dela. Grozljiva usmrtitev je morala biti brezhibna. Posel rabljev je bil delikaten in je ob zamahu zahteval mirno roko, urne, hladne in preračunljive možgane ter spretnost, kar vse najdemo na področju velikih umetnosti.

RABLJEV ZAMAH

Andrej Studen

Andrej Studen

RABLJEV ZAMAH

K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem
od 16. do začetka 21. stoletja.

